

Vinsents Hants

Otrā pasaules kara beigas KURZEMES FRONTĒ

aSinis mežā

Vinsents Hants

Otrā pasaules kara beigas
KURZEMES FRONT�Ē

aSinis mežā

No angļu valodas tulkojusi LAURA ROMANOVSKA

UDK 94(473.3)

Ha 466

Vincent Hunt
BLOOD IN THE FOREST
THE END OF THE SECOND WORLD WAR IN THE COURLAND POCKET

Text © Vincent Hunt, 2017

Maps © Uģis Sarja 2017

All rights are reserved by the author

Translation copyright © 2018

Māksliniece *Aija Andžāne*

Atbildīgā redaktore *Renāte Neimane*

Zinātniskais konsultants *Dr. hist. Juris Čiganovs*

Literārā redaktore *Evelīna Zilgalve*

Korektores *Linda Lejiņa, Elga Rūberga*

Maketētāja *Baiba Lūsīte-Teikmane*

Uz 1. vāka – fotoattēli no Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja krājuma un *Calin Tatu/Shutterstock.com*

Grāmatas noformējumam izmantoti fotoattēli no Latvijas Okupācijas muzeja, Liepājas muzeja, Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja krājuma, kā arī fotogrāfijas no Vairas Viķes-Freibergas un autora personīgās kolekcijas

© AS “Latvijas Mediji”, izdevums latviešu valodā, 2018

© Laura Romanovska, tulkojums latviešu valodā, 2018

© Uģis Sarja, kartes, 2018

© Veronika Strēlerte, dzeja, AKKA/LAA

© Aija Andžāne, vāka mākslinieciskais noformējums, 2018

ISBN 978-9934-15-471-3

Grāmatas internetā ar piegādi mājās

veikals.la.lv

Izdevējs – izdevniecība “Latvijas Mediji” Dzirnau ielā 21 Rīgā, LV-1010

Iespiests un iesiets – SIA “Jelgavas tipogrāfija” Langervaldes ielā 1A Jelgavā, LV-3002

Saturs

Kā dēvēt notikumus Kurzemē? <i>Viesturs Sprūde</i>	7
Priekšvārds	9
Pateicība	11
1. nodaļa. Varbūt vieglāk ir aizmirst	15
2. nodaļa. Pametot Rīgu	27
3. nodaļa. Dievs, Tava zeme deg!	42
4. nodaļa. Priekšvēstneši	56
5. nodaļa. Viena cilvēka kara muzejs	71
6. nodaļa. Totālais karš	77
7. nodaļa. Vīri, kuri cīnījās Hitlera pusē	96
8. nodaļa. No bēgļu gaitām līdz prezidentes krēslam	108
9. nodaļa. Kaujas rindās stājas ziema	116
10. nodaļa. Ziemassvētku kaujas	124
11. nodaļa. Rīts ar atmiņētājiem	136
12. nodaļa. Bunkuri sniegā	143
13. nodaļa. Zlēku mēmie akmeņi	173
14. nodaļa. Liepāja un tās vētrainā vēsture	186
15. nodaļa. Karostas cietums un Šķēdes kāpas	201
16. nodaļa. Baltijas piekraste – uz ziemeļiem no Ventspils	209
17. nodaļa. SS valsts Dundagā	230
18. nodaļa. Skaistā pludmale, kur tanki sasniedza jūru	244
19. nodaļa. Ja šie koki prastu runāt	257
20. nodaļa. Karavīra pēdējā atdusas vieta	265
21. nodaļa. Bombardēja pat mirušos	278
22. nodaļa. Kapitulācija un sakāve	287
23. nodaļa. Nosacīts miers	301
24. nodaļa. Bēgšana no nāves noietnes	318
25. nodaļa. Tikai par uzvaru atmiņas paliek	328
PIELIKUMS Baltijas “Barselona”	338
Bibliogrāfija	344
Personu rādītājs	350

Šī grāmata ir veltīta Jānim Kamerādam no Jaunpiebalgas.

Veronika Strēlerte

Kurzemes krasts

Iznira jūras krēslainā klajā
Rēgains kuģis, vientulīgs masts.
Sen bij' apvārsnis dūmakā placis,
Pēkšņi sāpēs satumsa acis:
Liesmās atblāzmo Kurzemes krasts!

Tur tā palika – cerību zeme,
Mūsu slavas un ticības riets.
Tu, kas trimdai celies un aujies,
Svešiem viļņiem un ūdeņiem ļaujies,
Uguns zīmi atmiņā liec!

Miera zvani modina tautas,
Mūsu miers kad beidzot būs rasts?
Visos ceļos un likteņos kļūmos
Jutīsim: asinīs, mokās un dūmos
Māj mums degošais Kurzemes krasts.

Kā dēvēt notikumus Kurzemē?

Jebkuram, kurš raksta par Otrā pasaules kara notikumiem Kurzemē 1944. gada rudenī–1945. gada pavasarī, nākas palauzīt galvu, kā šo padomju armijas aizmugurē palikušo vācu placdarmu īsti saukt – par “Kurzemes cietoksni”, “Kurzemes katlu”, varbūt par “Kurzemes maisu” vai “kabatu”? Vācu valodā apzīmējums “Kurland Kessel” pieļauj gan “katla”, gan “maisa” variantu, savukārt angļu “Courland Pocket” – “kabatu”. Diemžēl latviešu mūsdienu vēsturnieku un publicistu aprindās īstas konsekvences, kāds nosaukums būtu situāciju raksturojošs un reizē korekts, nav.

Kā zināms, pirmais Kurzemi par cietoksni pasludināja nacistiskās Vācijas diktators Ādolfs Hitlers, kurš uzskatīja, ka Kurzemes placdarms jeb priekštilta nocietinājums jānotur par katru cenu. Hitlers stūrģalvīgi atteicās klausīt vācu ģenerāļu padomam evakuēt karaspēku no nedaudz vairāk nekā 14 000 kvadrātkilometru plašās pussalas. Viņam šķita, ka tā vēl noderēs pretuzbrukuma organizēšanai. “Baltijas jūras kuģu ceļi tagad ved uz Kurzemes cīņu salu, kas pēc sava veida un uzdevumiem ir Vācijas ārējais cietoksnis, kas kā dūre paceļas ienaidnieka aizmugurē un saista ievērojamu viņa spēku daļu,” 1944. gada 25. novembrī klāstīja “Tēvija”. Kurzeme tiešām bija cietoksnis pēc būtības. Ap 200 000 vīru lielā vācu armiju grupa “Kurland” Kurzemes fronti pret padomju spiedienu noturēja līdz pat kapitulācijai 1945. gada 8. maijā. Kā zināms, svarīga loma aizsardzības kaujās bija latviešu leģionāriem no 19. divīzijas. Leģionārus sīvi pretoties motivēja vēlme pasargāt Kurzemē ieslēgtos 230 000 latviešu civiliedzīvotāju un ap 150 000 Vidzemes un Latgales bēgļu.

“Latvijas vēsturnieki tagad visai konsekventi lieto jēdzienu “Kurzemes cietoksnis”. Jēdzienu “Kurzemes katls” savā laikā plaši lietoja padomju vēsturnieki,” uzskata Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes profesors Inesis Feldmanis. Tik tiešām, padomju okupācijas laikā mēģinājums runāt par “Kurzemes cietoksni” varēja beigties ar nepatīkšanām. Padomju ideoloģija bija pateikusi skaidri – “Kurzemes katls”! Ko ar to iedomājās, to epitetiem

bagāti izskaidro ievadvārdi Viļa Samsona grāmatai “Kurzemes katlā”: “Hitleriešu nocietinātais un izbazunētais “Kurzemes cietoksnis”, kā pārlicinoši pierāda vēsturnieks, kļuva par lamatām, par slazdu, kur bēgošajam fašistu nezvēram tika iecirsta aste.” Padomju historiogrāfi ierasti pārspilēja – Kurzeme nebija “lamatas”, bet apzināti kontrolē paturēta teritorija. Cik saprātīgs tāds solis bija no militārās stratēģijas viedokļa, tas ir cits jautājums. “Fašistu nezvērs” Kurzemē pat ielenkumā atradās tikai nosacīti, jo apgādes transportkuģu un aviācijas satiksme ar Vācijas padomju armija nespēja pārtraukt.

Par terminu “Kurzemes katls” runājot, nav noliedzams, ka tas diezgan pamatīgi iesēdies sabiedrības apziņā un tādēļ ikdienas un mediju līmenī joprojām tiek plaši lietots. Latvijas Okupācijas muzeja biedrības valdes priekšsēdim Valteram Nollendorfam par to ir tāds spriedums: “Pastāv uzskats, ka “katls” esot lietots arī ārpus padomju konteksta. Katrā ziņā tam ir spēcīga metaforiska nozīme. Hitleram kara beigās bija divi “cietokšņi”, kurus viņš bija pavēlējis turēt līdz beidzamajam, – Kurzemes un Breslavas (Vroclavas). Breslava neizturēja un padevās pāris dienu pirms kara beigām; Kurzeme noturējās līdz pēdējam. “Cietoksnim” noteikti ir ideoloģiska pieskaņa. Sakarā ar mūsu pašu vēl līdz galam neizstrādāto vēstures atmiņu un apziņu es pieminu visus trīs jēdzienus, ieskaitot Vinsenta Hanta “kabatu”. Latviešiem Kurzeme kara beigās atgādināja 1919. gadu. To tā arī atklāti minēja – un maldījās – kā vietu, no kurienes sāksies Latvijas atbrīvošana.” Latvijas Kara muzeja vēsturnieka Jura Ciganova spriedums ir līdzīgs: “Termins “katls”, runājot par Kurzemē aplenkto vācu karaspēka grupējumu, parādās padomju laikos: “Kurļandskij katjol”... Latvieši trimdā to sauca par “Kurzemes cietoksni”. Mana attieksme ir pielaidīgāka, jo, manuprāt, ir vienalga “katls” vai “cietoksnis” – ne viens, ne otrs nav labs nosaukums.” To, ka Latvijas vēstures pētnieki vēl ir piemērota vārdu virknējuma meklējumos, demonstrē grāmatas “Latvija Otrajā pasaules karā. 1939–1945” autori, kas iztieks ar neitrāliem apzīmējumiem “Kurzemes grupējums”, “armiju grupa “Kurzeme”” vai “Kurzemes fronte”. Varētu sacīt, tā arī ir šī brīža Latvijas vēsturnieku pozīcija.

Britu žurnālists un dokumentālo filmu autors Vinsents Hants bez ļauna nodoma lieto abus terminus. Jācer, lasītājam tas netraucēs baudīt grāmatas saturu.

Viesturs Sprūde,
laikraksta “Latvijas Avīze” žurnālists

Priekšvārds

Šo grāmatu veido cilvēku atmiņas – mutvārdu vēsture, kas stāsta par notikumiem Latvijā Otrā pasaules kara pēdējos mēnešos. Darbība noris valsts rietumos, Baltijas jūras piekrastē, kur vācu un latviešu karavīri tika norobežoti un iedzīti strupceļā Otrā pasaules kara epizodē, kas vēsturniekiem pazīstama kā “Kurzemes katls”, “Kurzemes cietoksnis”, Kurzemes fronte.

Līdz 1945. gadam Kurzemes stratēģiskā nozīme bija niecīga, tādēļ vēsturnieki, saprotams, pievērsušies nozīmīgākiem stāstiem: Trešā Reiha krišanai, nacisma norietam, koncentrācijas nometņu atmaskošanai. Rietumu sabiedrotie nestājās ceļā Staļina ambīcijām iegūt varu Baltijā, tāpēc Latvija otrreiz tika iekļauta Padomju Savienībā.

Maskavas ienaidnieki un padomju sistēmas pretinieki tika atsijāti un likvidēti. Sekoja 50 okupācijas gadi, tomēr vēl aizvien var sastapt latviešus, kuri karojuši Kurzemes cietoksnī. Viņu nesaudzīgie, skarbie un bieži vien traģiskie stāsti par kaujām, kapitulāciju un pēckara soda mēriem atkal un atkal atbalsojas tautā. Esmu pateicīgs visiem, kuri sadarbojās un tos pastāstīja.

Mans ceļojums cauri Kurzemei vijas hronoloģiskā gaitā, sekojot lielkaujām, un tā nolūks ir apgaismot ceļotāju, kurš grib redzēt šīs vietas savām acīm, un šāds ceļojums sola varenus augļus. Man palaimējās apciemot Kurzemi vairākkārt. Tā ir skaista un valdzinoša vieta, tomēr vētrainās pagātnes rētas vēl aizvien ir pamanāmas.

Kopš 1944. gada Latviju skārušas lielas pārmaiņas, tostarp ģeogrāfiskas. Lauksaimniecību kolektivizēja, milzīgu skaitu cilvēku deportēja, zemi un dzīvojamo platību reorganizēja un centralizēja, tomēr stāsti ir nemirstīgi, un tas ir mans stūrakmens.

Īpaši mani interesēja tas, kā veterāni piemin savus kritušos draugus pēc tik ilga padomju okupācijas perioda, kura laikā tas bijis liegts. Karalaika pieredze latviešu ģimenēs atstājusi tik nesatricināmas un dziļas pēdas, ka

teju ikvienam manam sarunu biedram bija kāds līdzīgs stāsts. Ģimenes, kuru piederīgie dienējuši pretējās pusēs, nav nekāds retums, un tas padara šo līdzīgu pilsoņu karam.

Ceļš aizveda mani līdz drosmīgajiem komandieriem un NMN¹ speciālistiem, kuri joprojām turpina atbrīvoties no šī kara municijas, kā arī līdz Klausam Georgam Šmitam, Mihaelam Molteram un organizācijas “Leģenda” racējiem, kuri patlaban darbojas, atdodami pēdējo godu Kurzemē kritušajiem un, protams, viņu tuviniekiem.

Man ir žēl, ka, neskatoties uz lūgumiem un aicinājumiem laikrakstos, es tā arī nesatiku Sarkanās armijas veterānus. Laiks ir sazvērējies pret viņiem, un viņi izvairījās no sarunas. Tādēļ šī nav visaptveroša vēsture, un tai nav politiska zemteksta. Šī ir rekonstrukcija, kas tapusi no spilgtām, neaizmirstamām sabiedrības atmiņu ainām, peizāžā, kas būtībā mainījies vien nedaudz, valstī, kura mainījusies neizmērojami.

Latvija karā ir zaudējusi veselu paaudzi, pārcietusi ebreju iznīcināšanu, padomju varas oponentu deportāciju, piecdesmit pēckara okupācijas gadus, un pēcāk – 2008. gada ekonomiskā sabrukuma izraisītu karalaika paaudzes mazbērnu aizceļošanu. Šo sarežģīto stāstu veido gan šie, gan arī daudzi citi notikumi.

Pēc 25 – Latvijas vēsturē garākajiem – neatkarības gadiem Latvija iznirst no asinsizliešanas un nemieru pilnā gadsimta mestās ēnas. 21. gadsimtā tā ir liksmāka vieta: Eiropas kultūras galvaspilsēta ar plaukstošu *boutique* viesnīcu un ekskluzīvu restorānu klāstu Rīgas vecpilsētā. Iespējams, tā ir atgriešanās pie stila un elegances, ko latviešu sabiedrība demonstrēja pagājušā gadsimta padsmītajos un divdesmitajos gados, kad jūgendstila pilsēta tika daudzīnāta kā “Austrumu Parīze”.

Latvijas nākotne rādās gaiša, tajā aug daudzvalodīga jaunā paaudze, kas dedzīgi aizgūst idejas no visiem pasaules nostūriem un specifiskās diasporas dēļ spēj atrast dzimtas saiknes it visur, – taču šis ir ieskats viņu pagātnē. Šis ir stāsts par to, kas notika, pastāstīts to vārdiem, kuri tur bija.

Vinsents Hants
Rīga, 2016. gada janvāris

¹ Nesprāgušās municijas neitralizēšana.

Pateicība

Milzums cilvēku vairāku gadu gaitā palīdzēja man apkopot materiālus un sarakstīt šo grāmatu. Esmu bezgala pateicīgs viņiem visiem.

Tukuma muzeja direktore Agrita Ozola palīdzēja ar padomu, tulkojumiem un zināšanām, kā arī noorganizēja sarunas ar nozīmīgākajiem cilvēkiem. Pateicoties viņai, savos stāstos dāsni dalījās Emīls Braunbergs, Arnolds Šulcs, Kārlis Vārna un Leonhards un Līvija Stangas. Viņas ieguldījums ir neizmērojams.

Jelgavas muzeja galvenais krājuma glabātājs Aldis Barševskis bija neaprustāmi dāsns un entuziasma pilns un atvēlēja man visu muzeja foto arhīvu; Ilgvars Brucis Zantē izrādīja man savu fantastisko Kurzemes katla militāro atradumu kolekciju.

Artis Gustovskis lika lietā milzīgu enerģiju, meklēdams veterānus Kuldīgā un Skrundā: sirsniņi pateicos Antonam Leščanovam, Fricim Borisovam, Žanim Grīnbergam un Jānim Blūmam par sarunām, kā arī Kuldīgas “Daugavas Vanagiem” par man atvēlēto laiku un viesmīlību. Īpaši jāpiemin Herberts Knets Kuldīgā par nerimtīgajiem centieniem saglabāt šo baismīgo vēsturi.

Priekulē neatsverami bija Mārtiņš Ceriņš un Lidija Treide, kuri izskaidroja, kādēļ šajā mazajā pilsētā zudībā gāja tik daudz dzīvību. Saruna ar viņiem nebūtu iespējama bez Kristīnes Skrīveres iesaistīšanās. Ventspilī manus stāstus ievērojami papildināja Artūrs Tukišs un Kristīna Graudiņa, tāpat arī Toms Altbergs no Latvijas dzelzceļa vēstures muzeja Rīgā.

Roberts Sīpenieks bija pretimnākošs un iepazīstināja mani ar Zvārdes apkaimes mežu noslēpumiem, kā arī aizveda mani uz Ezeres kultūrvēstures krātuvi, ko vada viņa vecmāmiņa Biruta Sīpeniece. Esmu pateicīgs viņiem un leģionāram Robertam Miķelsonam, ar kuru todien runājām.

Saldus NMN rotas komandieri Oskars Lejnīeks un Aigars Pūce uz brīdi atrāvās no sava nozīmīgā darba, meklējot kara atstātās sprāgstvielas, savukārt organizācijas “Leģenda” racēji – Saldū Dmitrijs Mežeckis un Rīgā Andris Lelis un Ingve (Inka) Šēdīns – aprakstīja savus centienus uzmeklēt Otrajā pasaules karā kritušos un aizmirstos karavīrus. Klauss Georgs Šmits un Mihaels Molters, Kurzemē kritušo vācu karavīru piederīgie, papildināja stāstu ar nozīmīgām detaļām no savas pieredzes. Mihaela tīmekļa vietne *www.kurland-kessel.de* ir vērtīgs avots tiem, kuri meklē informāciju par Kurzemē dienējušajām vācu apakšvienībām.

Liepājā izsaku pateicību Ilanai Ivanovai, Andžilam Remesam no laikraksta “Kurzemes Vārds”, kā arī Ritai Krūmiņai un Maijai Meijerei no pilsētas muzeja, kuras dāsnī ļāva man izmantot kara izpostītās pilsētas fotoattēlus un vēsturiskās pastkartes. Juris Raķis īpaši man vēra vaļā Karostas cietuma durvis. Vairāki cilvēki, Latvijas Valsts prezidenti ieskaitot, pastāstīja par Liepājas baismīgo bombardēšanu 1944. gada 9. oktobrī. Esmu ārkārtīgi pateicīgs Vīnes izdevniecībai *Verlag Slezak*, kas ļāva izmantot fotogrāfiju, ko nākamajā dienā pēc bombardēšanas uzņēmis Vācijas armijas fotogrāfs K. Vencelburgers.

Man ir jāpasakās Ainaī Pūliņai ar meitu Ālandu un Jautrītei Freimutei no Dundagas. Viņas izvadāja mani ekskursijā pa ciemu un iedzīvināja lielu tiesu Dundagas karalaika vēstures. Popervāles apciemojums ļāva ielūkoties Dr. Marģera Vestermaņa, holokaustu pārdzīvojuša partizāna un muzeja “Ebreji Latvijā” dibinātāja, pieredzē, kurš atvēlēja man necerētu un nenovērtējamu četras stundas ilgu sarunu.

Vēl jāpiemin saruna ar Vairu Viķi-Freibergu, atkārtoti ievēlēto Latvijas Valsts prezidenti, kura Kurzemes katla laikā pameta valsti. Viņa dāsnī dalījās ar mani šajās atmiņās.

Es vēlētos rakstiski pateikties izdevniecībai *University Press of Kansas*, kas atļāva izmantot fragmentus no Gotloba Herberta Bīdermaņa (*Gottlob Herbert Bidermann*) grāmatas *In Deadly Combat: A German Soldier's Memoir of the Eastern Front* Dereka S. Zumbro tulkojumā un redakcijā, kā arī izdevniecībai *Pen and Sword* par atļauju izmantot fragmentus no Mintautas Blofeldas (*Mintauts Blofelds*) grāmatas *Stormtrooper on the Eastern Front: Fighting with Hitler's Latvian SS* Lizas Blofeldas redakcijā.

Izdevniecība *Roger Bender Publishing* laipni ļāva izmantot fragmentus no Artūra Silgaiļa grāmatas *Latvian Legion*, savukārt Džons Fedorovičs no *J. J. Fedorowicz Publishing* dāsni piekrita, ka izmantoju fragmentus no Franca Kurovska (*Franz Kurowski*) grāmatas *Bridgehead Kurland: The Six Epic Battles of Heeresgruppe Kurland*. Vēlos pateikties Jānim Elksnim par atļauju izmantot tulkotos fragmentus no Andra Gribuškas grāmatas “Kareivja gaitas Latviešu leģionā”, ko izdevusi Latgales Kultūras centra izdevniecība.

Pateicos par laiku, padomu un zināšanām daudziem, kuri darbojas muzejos visā Latvijā. Māra Zirnīte no Latvijas Universitātes Nacionālā mutvārdu vēstures krājuma aizvadīja mani līdz spilgtiem Kurzemes aculiecinieku atstāstiem; Evita Rukke no Latvijas Okupācijas muzeja atlasīja attēlus, kas izcili ilustrē dzīvi un nāvi Kurzemes kaujās; īpašu pateicību pelnījuši arī Māris Locs un Edvīns Brūvelis, kuri ļāva izmantot fotogrāfijas no sava privātā arhīva. Ceļa sākumā labus padomus man deva Valdis Kuzmins no Latvijas Kara muzeja Rīgā.

Vērtīgi informācijas avoti un padomdevēji bija arī Lūcijas Garūtas fonda direktore Daina Pormale, autori Zigmārs Turčinskis un Sanita Reinšone, vēsturnieks Kārlis Dambītis, Ilja Ļenskis no muzeja “Ebreji Latvijā”, Margrieta Lestradena, Dr. Jānis Kalnačs un Joahims Bonics. Jelgavā Astrīda Zandersone īpaši man tulkoja kauju liecības, savukārt Rīgā Aija Abens izvadāja mani privātā ekskursijā pa VDK mītni jeb Stūra māju, kas uzdzina drebuļus.

Vairākkārt pasakos Kristīnei Zuntneri un Viktoram Sopirinam no Latvijas Futbola federācijas, kā arī Ronaldam Gelbardam no Vīnes sporta kluba *Hakoah*, kuri palīdzēja apkopot informāciju par futbola treneri Otto Fišeru; pateicība arī Ilanai Ivanovai par fotogrāfijām un pastāstiem. Esmu pateicīgs arī Endrū Rīdsam (*Andrew Reeds*), kurš palīdzēja dažās fotogrāfijās pareizi atpazīt ieročus, medaļas un apakšvienību emblēmas, kā arī Sašam Skvorcovam, kurš pārtulkoja uzrakstus uz padomju kritušo varoņu kapakmeņiem.

Īpaši jāpiemin Uģis Sarja, kurš dāsni ziedoja savu laiku un zināšanas, uzzīmēdams sešas kartes, kas ilustrē šo stāstu apkopojumu. To viņš darīja

tādēļ, ka ir pārliecināts – šie stāsti ir jāpavēsta. Bezgalīga pateicība Dacei Bērziņai par gudrību, palīdzību, ieteikumiem un brīžiem – uzmundrinājumu. Saku paldies manai sievasmāsai Kristīnei Kamerādei, ka noturēja mani pie veselā saprāta un izvadāja pa Rīgu, kā arī esmu pateicību parādā Ralfam Jēkabsonam par tulkošanu un manam dēlam Mārtiņam Vitoliņam, ka noturēja mani pie zemes. Īpaši pateicos Dankanam Rodžersam (*Duncan Rogers*) ar komandu *Helion* izdevniecībā par ieguldījumu un profesionalitāti, izdodot šo grāmatu.

Tomēr cilvēks, kurš pelnījis manu lielāko pateicību, kurš sniedzis bezgalīgu atbalstu, padomus, sabiedrību un palīdzību tulkošanā jebkurā diennakts laikā un pat veicis zvanus manā vārdā, ir mana sieva Dr. Daiga Kamerāde-Hanta. Viņa bija man līdzās drūmajos brīžos un palīdzēja atšķetināt Latvijas vēstures pretrunīgos likločus.

Sirsnīgi pateicos visiem.

Vinsents Hants
Rīga, 2016. gada janvāris

I

Varbūt vieglāk ir aizmirst

No Latvijas Zinātņu akadēmijas jumta, septiņpadsmit stāvus virs ielas līmeņa, paveras fantastisks skats. Iespējams, labākais pilsētā.

Akadēmija kā nikotīna pleķiem notripta 1950. gadu *Empire State Building* versija ar brālēniem Maskavā un Varšavā simbolizē 50 padomju varas gadus – okupācijas, represiju un apspiestības periodu, kas noslēdzās tikai 1991. gadā, līdz ar Latvijas neatkarības atjaunošanu.

Šurp atklīst tikai retais tūrists, bet derētu iegriezties daudziem. Austrumos kā no putna lidojuma paveras Daugava, platā, likumotā upe, kas tek cauri Rīgai uz Baltijas jūru. Pa vidu šai zilajai joslai, kura sadala Latviju, plūzdama no Krievijas un Baltkrievijas līdz pat Rīgas jūras līcim, atrodas saliņa, no kuras paceļas augsts, sarkans televīzijas tornis.

No rietumiem pilsētā iesniedzas Dzelzeļa tilts ar piecām arkām, ikoniska metāla būve, kas atveda uz Rīgu rūpniecību, mehāniku, tirdzniecību, pārticību un, iespējams, vissvarīgāko – cilvēkus. Tālāk uz rietumiem redzami jaunās Rīgas simboli: milzīga stiklā un tēraudā veidota Nacionālā bibliotēka, 27 stāvus augstais stikla cilindrs jeb *Swedbank* ēka, zināma kā “Saules akmens”, un nedaudz tālāk pa labi – skaisti veidotais tilts Valdemāra ielas galā, kas ved pāri upei.

Daugavas vecpilsētas pusē kā grandiozs milzis vientuļi slejas Zinātņu akadēmija: Kremļa dāvāts klasisks un monolīts padomju ēras debesskrāpis ar torni, kas, tiecoties debesīs, pakāpeniski sašaurinās.

No skatu torņa paveras pasakaina panorāma, kas caurskata Rīgas vēstures gadsimtus. Pētera baznīcas un Rīgas Doma augstās smailes ir kā robežstabi vecpilsētas bruģētajās ielās, kuru pirmsākumi meklējami 13. gadsimtā. Pa dienu tajās mutuļo tūristu čalas gleznaino skvēru bāros

un restorānos. Naktī tajās atbalsojas vecpuišu ballīšu reibuma klaigas un pagrīdes naktsklubu dārdošie ritmi.

Kad redzamība ir laba – kā šodien –, var saskatīt Rīgu plešamies uz visām debespusēm vairāku kilometru tūlumā, līdz sākas meži. Tās ir tumšas priežu biežņas, kas ieskauj piepilsētas rajonus, ievēkot urbānās dzīves platības robežas.

Runā, ka esot divas Latvijas: Rīga un visa pārējā. Taču vēl ir Latvija pilsētās un Latvija – mežu zeme. Abas pilnīgi atšķirīgas.

Meži ir klusuma, miera un noslēpumu valstība. Pilsētās ņudz viss materiālais – automašīnas, apģērbi, telefoni –, savukārt mežā laiks ir sastindzis uz vietas.

Šodien te, akadēmijas virsotnē, ir krietni mazāk tūristu nekā Pētera baznīcas skatu tornī, kas kā magnēts pievilina parastu pilsētas viesi. Akadēmijas tornis atrodas ārpus drošās vecpilsētas, nabadzīgā, nolaistā apkaimē, ko dēvē par Maskavas forštati. Šejienes ielās valda aizdomīga noskaņa, un ar to pietiek, lai atturētu tos, kuri labprātāk bauda skatus pilnīgā drošībā. Savrupie ceļotāji stāsta, ka tirgus tepat ap stūri esot pirmā vieta, kur uzrodas nozagti mobilie telefoni. Šis tirgus ir viens no skumjākajiem, kādu esmu redzējis. Nodēdētas velosipēdu riepas, sagraubējušas mēbeles, lietoti apģērbi, auto daļas: pirmā apmeklējuma reizē teju vai nespēju noticēt, ka šīs mantas, kas izstādītas ar brezentu pārvilktošos stendos, patiesi kaut ko maksā.

Maskavas forštate, tāpat kā pati Latvija, ir vēstures krustceles. No tirgus netālais Gogoļa ielas krustojums ir tam tipisks piemērs. Uz Maskavu ceļā esošās Napoleona armijas draudīgā tuvošanās Rīgai, kura tolaik atradās Krievijas Impērijas sastāvā, izraisīja tik lielu paniku, ka ielas vienā pusē mājas tika nolīdzinātas līdz ar zemi, lai liktu plašai liesmu jūrai ienācējus apturēt. Galu galā Napoleons tā arī neieradās.

Uz viena no krustojuma stūriem norisinājās nežēlīga nesenākas Latvijas vēstures epizode; nacistu karavīri šeit īstenoja vienu no pirmajiem holokausta pasākumiem, nodedzinādami Rīgas Horālo sinagogu. Padziņi Sarkano armiju no Rīgas, nacisti uzsāka sistemātisku genocīdu pret Eiropas ebrejiem ar Rīgu kā slepkavnieciskās operācijas epicentru.

Rietumlatvija un Kurzemes katls, 1944. gada oktobris–1945. gada maijs.
Teritorija starp līnijām apzīmē Sarkanās armijas virzību sešu lielkauju laikā
no 1944. gada oktobra līdz 1945. gada maijam.

----- 22.10.1944. Frontes līnija Kurzemes katla perioda sākumā.

-.-.-.-.- 09.05.1945. Frontes līnija pēc Vācijas kapitulācijas.

Atzīmētās vāciešu un latviešu apakšvienības:

1. armijas korpuss, 2. armijas korpuss, 3. SS tanku korpuss, 6. SS brīvprātīgo armijas korpuss, 50. armijas korpuss, 10. armijas korpuss, 38. armijas korpuss, 16. armija, 4. tanku divīzija, 12. tanku divīzija, 14. tanku divīzija.

Atzīmētie Sarkanās armijas spēki:

Austrumos: 1. triecienuarmija, 22. un 42. armija.

Centrā: 3. gvardes mehānizētais korpuss, 5. un 10. gvardes armija.

Rietumos: 2., 4., 6. gvardes armija, 51. armija, 5. gvardes tanku armija,

51. gvardes strēlnieku divīzija, 61. armija.

1941. gada jūnija nogalē, tiklīdz Vācija bija okupējusi Latviju, Rīgā sākās pret ebrejiem vērsti grautiņi. Apkārt patvaļīgi siroja jaunās nacistu vadības iedrošināti, fašistiski noskaņoti latviešu noziedznieki, piekaudami ebreju sievietes, bērnus un sirmgalvjus, izvarodami un piesmiedami. Pēc tam sākās slepkavošana.

Vēsturnieki nav vienisprātis par precīzu bojāgājušo skaitu, taču 1941. gada 4. jūlija vakarā šī sinagoga tika aizdedzināta tikai 200 metru attālumā no vietas, kur es stāvu. Notikums tika filmēts ar nolūku izmantot ierakstu nacistu propagandas kinožurnālā. Stāsta, ka pronacistiski latviešu palīgspēki, pazīstami kā “Arāja komanda”, ieslēguši pagrabā līdz pat 300 lietuviešu ebreju, galvenokārt sievietes un bērnus. “Arāja komandu”, kurā bijušā policista Viktora Arāja vadībā pulcējās 200–300 brīvprātīgo, vienoja pretpadomju un antisemītisks politiskais aicinājums, un jau kopš pirmajām Vācijas valdīšanas dienām viņi nodevās naidpilnam, nāvi nesošam dzēruma neprātam.²

Sinagogas ugunsgrēks bija tikai sākums. Pavisam drīz viņu slepkavnieciskās misijas izplatījās arī Latvijas laukos. Viņi brauca no pilsētas uz pilsētu zilos sabiedriskā transporta autobusos, pulcinādami vienkopus ebrejus un likdami rakt pašiem sev kapu, lai pēcāk nošautu, un tas viss norisinājās ar bēdīgi slaveno nacistu *Einsatzkommando* mobilo nāves vienību palīdzību un virsvadību.³

Daži vēsturnieki lēš, ka “Arāja komandas” brīvprātīgie ir vainojami 26 000 cilvēku, lielākoties ebreju, nāvē.⁴

1942. gada februāra nogalē SS ziņoja, ka nonāvēti 65 000 Latvijas ebreju, un galvenokārt to veikusi *Einsatzgruppe A* un tās latviešu palīgspēki. No 70 000 pirmskara Latvijas ebrejiem karu pārdzīvoja tikai 1000; Rīgā dzīvi palika tikai 100 ebreji.⁵

No 1941. līdz 1944. gadam šīs apkaimes ielas kļuva par Rīgas geto, kur tika izmitināti galvaspilsētas ebreji. 1941. gada novembrī un decembrī gan vīrieši, gan sievietes, gan bērni no šejienes tika dzīti uz Rumbulas mežiem,

² Lumans 2006, p. 237.

³ Turpat, p. 204.

⁴ Turpat, p. 241, citējot Ezergailis 1996.

⁵ Paldiel 1993, p. 260.

kas izvērtās vienā no baigākajām Otrā pasaules kara masu slepkavību lappusēm. Divos masu slaktiņos, kuros piedalījās karavīri SS obergrupenfirera Frīdriha Jekelna pakļautībā, tika nogalināti 25 000 ebreju. Pirms dažiem mēnešiem viņš bija organizējis Kijevas ebreju masu slepkavības Babijarā. Viņiem asistēja 1500 latviešu līdzdalībnieku, ieskaitot 800 Rīgas policistus, kuri iztīrīja geto, aizdzina ebrejus līdz mežam un norobežoja jebkuru izeju.⁶

Stāsti par to, kas norisinājās mežā, ir vārdos neapprakstāmi – kā elles spogulis. Pirms nošaušanas vīriešiem, sievietēm un bērniem lika izģērbties un iegulties bedrē. Nākamajiem upuriem tika pavēlēts gulties virsū mirušajiem, tad arī viņi tika nošauti, virsniekam raidot liktenīgo lodi katram, kurš nebija tūliņ nogalināts. Šo taktiku dēvēja par “sardīņu kārtotāšanu”. Process tika neskaitāmas reizes atkārtots, pārberot katrai liķu kārtai zemi, līdz visi bija pagalam. Slepkavām aizsoļojot, masu kaps brīdi vēl raustījās un vaidēja, iekams ieslīga klusumā. Brīnumainā kārtā divas vai trīs sievietes izdzīvoja, tēlodamas mirušas, un, iestājoties naktij, izrāpās no liķu kaudzes. Karu pārdzīvoja tikai viena, Frīda Mihelsone, kuras liecība ir sirdi plosošā.⁷

Cietsirdīgais un brutālais Jekelns par mežā paveikto tika apbalvots. Iekams ceļojums pāri Latvijas kaujaslaukiem būs galā, man ausīs nāks vēl daudzi stāsti par viņa norīkotām slepkavībām.

Es dodos uz rietumiem no Rīgas, gar Otrā pasaules kara galējās robežas frontes līniju, šķērsodams apgabalu, ko dēvē par Kurzemi. Vācieši to sauca par Kurlandi, latviešiem tā ir Kurzeme. Tā ir biezu mežu, ezeru, upju un neskartu smilšu liedagu zeme – jauka vieta, kur pavadīt brīvdienas. Taču pirms septiņām desmitgadēm šis bija pēdējais kaujaslauks apokaliptiskā cīņā uz dzīvību un nāvi starp divām smagi bruņotām ideoloģijām, kuras piespieda katru, kas atradās rokas stiepiena attālumā, kalpot viņu mērķim.

Padomju pretinieks atspieda reiz triumfa vainagoto nacistu karaspēku līdz Baltijas nostūrim, kur tas, stāvot ar muguru pret jūru, pārcieta sešus

⁶ Press 2000, pp. 105–107, citējot Michelson 1979.

⁷ Turpat, pp. 105–107.

neaptveramus, spējus uzbrukumus gan no gaisa, gan zemes, kuru mērķis bija izraut no vāciešu tvēriena divas pēdējās ostas, kas nodrošināja bēgšanas ceļu. Vāciešiem līdzās stāvēja vesela paaudze latviešu vīriešu, nereti tikko no skolas sola, kuri cīnijās nacistu formastērpos, ietilpa *Waffen-SS* un bija zināmi ar nosaukumu “Latviešu leģions”. Kad nacisti austrumos sāka piedzīvot smagu sakāvi, par aizstājējiem kļuva jauni, cīņai gatavi vīrieši no nacistu sagrābtajām teritorijām. Daudziem latviešiem tika dota nepārprotama izvēle: kaujas apakšvienība, darba nometne vai koncentrācijas nometne. Leģions tika noformēts 1943. gada sākumā un sastāvēja no divām *Waffen-SS* divīzijām, 15. un 19. grenadieru divīzijas. 19. divīzija nokļuva Kurzemes slazdā un bija spiesta kapitulēt, savukārt 15. tika nosūtīta uz rietumiem, lai palīdzētu aizstāvēt Vāciju. Neskatoties uz ievērojamiem zaudējumiem, daudziem izdevās padoties sabiedrotajiem un tādējādi pārdzīvot gan karu, gan pēckara izrēķināšanos.

Leģions līdz pat šai dienai tiek vērtēts pretrunīgi, ņemot vērā, ka tā rindās karoja arī “Arāja komandas” vīri, kas bija atbildīgi par desmitiem tūkstošu ebreju noslepkavošanu Latvijas holokaustā. Viens no leģiona dibinātājiem bija pulkvežleitnants Voldemārs Veiss, kurš Rīgas “tīrīšanas” operācijās līdzās Arājam kaismīgi slepkavoja komunistus, ebrejus un politiskos pretiniekus.

Armijas virsnieks Artūrs Silgailis 1941. gadā, pēc tam kad padomju vara pasludināja viņu par neuzticamu, aizbēga uz Vāciju un rada patvērumu pie abvēra – vācu militārās izlūkošanas un pretizlūkošanas dienesta. Viņš atgriezās līdz ar nacistu iebrukumu un palīdzēja izveidot leģionu, pats kļūdam par ģenerālinspektora Rūdolfā Bangerska štāba priekšnieku – nomināli augstākā ranga latviešu virsnieku, tomēr Vācijas pakļautībā.⁸

Silgailis vienlaikus bija Kurzemes konflikta aculiecinieks un būtisks dalībnieks. Šo grāmatu caurvij viņa atmiņu citāti.

Arī Sarkanajā armijā bija daudz latviešu. Daži bija brīvprātīgie, daži – ebreji, kuri devušies uz austrumiem, 1941. gadā bēgot no nacistu iebrukuma. Kad pēc 1944. gada Latvijas austrumu teritorijas tika atbrīvotas no

⁸ Lumans 2006, pp. 287–289.

nacistu pārvaldības, daudzi tika ietēpti Sarkanās armijas formastērpos ar varu. Kurzemē bojā gājušo karavīru sarakstos minēti daudzi latviešu ebreji, kuri cīņā pret nacistiem krituši Sarkanās armijas rindās.⁹

Šis ceļojums vedīs mani cauri zemei, kur savas pēdas atstājusi kara-laika traģēdija, iepazīstinot ar tautu, kurai joprojām sāp ne tik senā un senā pagātne. Latvija vēl tagad apraud karā kritušos... Gandrīz neiespējami aptvert, kā lai tik īsā laika sprīdī izsāp tik lielu, tik plaši aptverošu zaudējumu.

Šis ir stāsts par kara plosītu pasauli vēstures krustcelēs mazā, visu aizmirstā zemes nostūrī. Te ir krievi un vācieši, taču te ir arī latvieši, arī spāņi, zviedri, kazaki, norvēģi, ukraiņi, nīderlandieši, lietuvieši... dažādu tautību vīri, kas apvienojušies cīņā pret fašismu un Ādolfu Hitleru, pretim dažādu tautību vīriem, kas apvienojušies cīņā pret Josifu Staļinu – brīvprātīgi vai pret savu gribu.

Reizēm dažāda vecuma brāļi attapās pretējās pusēs un kaujaslaukā stājās aci pret aci. Civiliedzīvotājus notvēra uz ielas un sūtīja uz Vāciju būvēt nocietinājumus. Puikas izrāva no skolas sola, ietēpa formastērpā un aizsūtīja uz frontes līniju; bieži viņu nāve bija dažu dienu jautājums. Nākamā Latvijas Valsts prezidente bēgļu pārpildītā kravas automašīnā, izmanoties no ložu krusas, ko raidīja padomju lidmašīnas, mēroja ceļu līdz piekrastei.

Meži pārtapa par drošības salu, patvērumu, pretošanās lauku, kā arī slēpni. Mežos vairākkārt tika notvertas un iznīcinātas veselas Sarkanās armijas apakšvienības. Vēl tagad dziļajos meža biezokņos tiek uzieti neapglabāti kara upuri, pēdējo reizi atslīguši pret koka stumbru. Nu atlikuši kauli vien.

Meži bija bīstama vieta, kur slēpās dezertieri, partizāni un bruņoti un izmīsuši dažādu pārliecību ļaudis. Viņi dalījās koku sniegtajā patvērumā ar bēgļiem un tiem, kuriem nebija pajumtes. Neaizsargāti, viegli ievainojami ļaudis izcieta baismīgus, neaptveramus pāridarījumus.

⁹ Muzejs "Ebreju karavīrs Otrajā pasaules karā": Latvijas ebreji frontē cīņā pret nacismu (*The Museum of the Jewish Soldier in the Second World War: Latvian Jews at the Fronts of Struggle against Nazism*) [tiešaiste]. Pieejams: www.jwmww2.org.

Bērni, jaunās mātes, vecmāmiņas un vectēvi tika noslepkavoti, sakropļoti un izvaroti, un to asinskāres neprātā vienlīdz darīja kā nacistu, tā Sarkanās armijas karavīri. Prosovjetiski noskaņoti partizāni atriebās vietējiem tēviem par viņu nacistu uniformā tērpto dēlu drošsirdību. Nacionālo partizānu grupai – Rubeņa bataljonam –, kas ilgstošās cīņās mežā bija nogalinājuši 300 nacistu karavīrus, pārtiku un ūdeni gādāja tuvējo māju iedzīvotāji, tāpēc vāciešu atriebes vienības viņus visus noslepkavoja. Vietvārdam “Zlēkas” vajadzētu ierindoties starp nacistu lielākajām nežēlastībām. Derdzīgi: zīdaiņi, pusaudži, sirmgalvi – 160 mierīgo iedzīvotāju upuru. Un par to nav dzirdams gandrīz ne vārda.

Šīs brutālās ainas ir tikai īss ieskats asinskāres trakumā, slepkavībās un neprātīgajā slaktiņā, kas skāra šo nelielo Rietumlatvijas apgabalu. Oficiālajos vēstures materiālos tās pieminētas pavirši, taču vietējie, kuru stāsti iemūžināti šajā grāmatā, atceras katru sīkumu.

– Es ceru, ka jums ir stipras iekšas, – sacīja sirmais vēstures skolotājs, sažņaudzis rokās biežās mapes, kurās dokumentus viņš pats savām rokām bija rūpīgi pārkopējis no padomju laiku arhīviem un pēcāk slēpis no akadēmiķu ziņkārīgajām acīm.

Pirms es sāku savu ceļojumu, vaicāju kādai paziņai, kādēļ baigajiem notikumiem, kas kara laikā norisinājās Latvijā, nav veltīts vairāk pieminējku. – Varbūt vieglāk ir aizmirst, – viņa atbildēja. – Šī zeme būtu nosēta ar pieminējkiem. Nebūtu laika pievērsties tam, kas darāms tagad.

Latvijas vēsture ir uzvaru un ideoloģijas sagrozīta. Arhīvi, kas pārdzivoja kara laika bombardēšanu un liesmas, tika izvesti no valsts. Cilvēki, kuri cīnījās zaudētāju pusē, uz vairākām desmitgadēm tika izsūtīti uz Sibīrijas raktuvēm. Daudzi tā arī neatgriezās. Latviju no jauna uzcēla karagūstekņi pēc padomju plāniem un priekšrakstiem. Mūsdienu Latvijas kapu pieminējki padomju “varoņiem”, kuri krituši cīņā pret fašismu, nereti veltīti vīriem, kuri patiesībā nodzērās līdz nāvei. Lauki ir pilni ar pusgruvušām kolhoza ēkām, kas celtas nekurienes vidū, kamēr turpat netālu palēnām brūk arī atbaidoša skata ķieģeļu blokmājas.

Tiem, kuri izdzīvoja, tika uztipts svešs miers. Viņiem nebija ļauts sērot: sabiedriskās vietās tika uzslietas milzu statujas viņu atbrīvotājiem;

reizēm, kā tas redzams Dobelē, šīs statujas novietotas pašmāju aizgājēju pieminekļu vietā. Vēl šobaltdien vecāka gadagājuma ļaudis, pieminot kritušos draugus, tiek zākāti. Tomēr, lai arī nospieduši nacistu šautenes mēlīti, viņi nepiekāpīgi paliek pie sava, apgalvojot: – Mēs karojām par Latviju.

Apceļojis Kurzemi, sastapis ļaudis, kuri piedalījās karā, un uzklausījis šos stāstus, arī es saprotu, ko bija domājusi mana paziņa. Tas ilgi man nebija skaidrs.

Laika posmu, kas dēvējams dažādi – gan par “Kurzemes cietoksni”, gan “Kurzemes katlu” padomju vēsturnieku terminoloģijā –, veido sešas apokaliptiskas lielkaujas no 1944. gada oktobra līdz 1945. gada maijam. Abi nosaukumi iezīmē galveno ideju – iesprostota jeb izolēta armija – pretstatā vienīgajam apzīmējumam, ko atļāva lietot Hitleris, mazāk negatīvajam “Kurzemes placdarmam”.¹⁰ Šīs sešas lielkaujas risinājās ap Sarkanās armijas centieniem izlauzties cauri Vācijas frontes līnijām un sagrābt tik būtisko Liepājas ostu rietumos, Baltijas jūras piekrastē, kuru varēja nepastarpināti apgādāt no Vācijas un Vācijas okupētās Polijas. Ja tas 1944. gada oktobrī būtu izdevies, militārās sakāves apmēri pārsniegtu pat Staļingradā piedzīvoto. Pateicoties sīvajai pretestībai, ar kādu latviešu un vācu spēki stājās pretim milzīgajam Sarkanās armijas pārsvaram, saglabājās pieeja ne vien Liepājai, bet arī Ventspilij tālāk ziemeļos. Šīs ostas nodrošināja pārvietošanās ceļu karavīriem, kuru atbalsts Reicham bija ārkārtīgi nepieciešams austrumos, kā arī ļāva nogādāt mājās ievainotos un sūtīt cietumniekus un spaidu darbos nodarbinātos būvēt nocietinājumus.

Vāciešiem tas bija aizstāvēšanās karš, laika novilcināšana, lai pirms neizbēgamās sakāves atgādātu mājās pēc iespējas vairāk savējo vīru. Raugoties no šāda skatpunkta, Kurzemes cietoksnis bija nozīmīga operācija, kaut gan 200 000 karagūstekņu upuris bija augsta cena.

Nacistiem bija stratēģiski būtiski noturēt Kurzemi arī tāpēc, lai uzbūvētu jaunas paaudzes “superzemūdenes”, kuras varētu vadīt no Baltijas ostām. Šīs zemūdenes bija uzlabotas, ātrākas un drošākas par priekštecēm, kuras sākotnēji bija uzrādījušas tik labus rezultātus kaujā par Atlantiju.

¹⁰ Buttar 2013, p. 280.

Hitlera Jūras spēku virspavēlnieks Dēnics cerēja, ka tās atkal pārsvērs kara svaru kausus par labu Vācijai. Galu galā, šos plānus izjauca sabiedrotie, sabombardējot vācu zemūdeņu montāžas darbnīcas un ostas un tā pārtraucot ražošanu.¹¹

Nedaudzajos Latvijas laikrakstos, kuri saglabājušies no šī laika, lasāmi pacilājoši vācu komandieru aicinājumi latviešiem ķerties pie ieročiem un doties cīņā un līdztekus solījumi, ka vācieši stāvēs tiem līdzās “līdz pēdējam”. Galu galā, gandrīz visa valsts tika mobilizēta Vācijas pusē. Gan vāciešu, gan sarkanarmiešu rindās Kurzemē bija aptuveni ceturtdaļmiljons vīru, tostarp milzīgais skaits latviešu, kuri bija spiesti kalpot vienā vai otrā pusē. Kurzemes lauki, purvi un meži daudziem kļuva par kapavietu.

Neaptverami, bezgalīgi nežēlīgas artilērijas sprostugunis; tanku masveida uzbrukumi, šāviņu zalve pēc zalves, kas tranšējās izsita gaisu no vīru plaušām un sadragāja galvaskausus. Pašnāvnieciski uzbrukumi vācu ložmetēju pozīcijām, pēc kuriem to priekšā grēdās gulēja miruši padomju karavīri. Uzbrucējus uz priekšu dzina NKVD aģenti, draudīgi vicinot pistoli un piesolot tūlītēju nāvi katram, kurš atteiksies pakļauties. Šā vai tā rezultāts bija nāve. Maskavas Uzvaras muzejā Kurzemes kaujas tikpat kā nav pieminētas.¹²

Kaujaslaukā smagi cietusī 15. latviešu divīzija tika atvilkta uz Vāciju, lai tur palīdzētu aizsargāt Berlīni no Sarkanās armijas neapturamās ofensīvas. Uzbrukumā krita turpat puse divīzijas, tomēr tiem, kuri tiktāl bija izdzīvojuši, pavidēja cerības stars. Nacistu sakāve bija nenovēršama, tādēļ daži komandieri atsacījās turpmāk paklausīt Vācijas pavēlēm un devās padoties uz amerikāņu un britu frontes līnijām. Šādi vairākiem tūkstošiem izdevās rast glābiņu.¹³

Pavadījuši vairākus gadus tā sauktajās pārvietoto personu nometnēs kopā ar civilajiem bēgļiem, viņi saņēma piedāvājumu sākt jaunu dzīvi Amerikā, Austrālijā, Vācijā, Kanādā vai Lielbritānijā. Dažas latviešu kopienas šajos reģionos ir tieši viņu pēcteči.

¹¹ Grier 2013, chapt. 9.

¹² Autora apmeklējums. 2015. gada marts.

¹³ Lumans 2006, p. 370.

Aizbēgt no Kurzemes varēja arī pa citu ceļu, zvejas laivās, kas veda bēgļus un Latvijas Centrālās padomes locekļus – būtībā pretpadomiskus, nacionālistiskus politiķus un inteligentus, kuri apzinājās, ka Maskavas uzvara viņiem nozīmē beigas – trimdā uz Zviedriju caur Gotlandi 140 km attālumā no Latvijas krasta. Šīs laivas piedzīvoja apšaudi no abām pusēm, bojā gājušo bija daudz.¹⁴

Tie vācu un latviešu karavīri, kuri izdzīvoja šajā asinspirtī, taču nepaguva aizbēgt, atradās izvēles priekšā – padoties gūstā un cerēt, ka pārdzīvos gadiem ilgos spaidu darbus Sibīrijā, kas lielam skaitam nebija pa spēkam, vai doties mežā un turpināt cīnīties, ko liela daļa arī darīja.

Aptuveni 14 000 vīru pacēla ieročus pret padomju varu un kļuva par partizāniem, grupēdamies meža bunkuros un bāzēs un dēvēdami sevi par mežabrāļiem. Viņus sistemātiski vajāja liels skaits NKVD slepenpolicistu, kuri iznīcināja jebkuru atlikušu pretošanās grupējumu. Pēc izrēķināšanās partizānu liķi – gan vīriešu, gan sieviešu – par brīdinājumu citiem tika pamesti Kurzemes pilsētu tirgus laukumos. Lai pārtrauktu atbalstu partizāniem, 1949. gadā tika organizēta masveida partizānu, nacionālistu un to, kuri iebilst pret Latvijas lauksaimniecības kolektivizāciju saskaņā ar Padomju Savienības principiem, deportācija. Atsevišķas partizānu grupas, cerot uz sabiedroto atbalstu, turpināja cīnīties līdz 1953. gadam.¹⁵

Es pametu Zinātņu akadēmijas torni un dodos Vecrīgas virzienā. Šķērsojot ielu ēkas parādes durvju priekšā, pa labi redzams liels plakāts ar attēliem par godu atmodas 25. gadskārtai – tā bija pretošanās padomju režīmam, kas galu galā noveda pie neatkarības atjaunošanas.

Protestus, kas Latvijā aizsākās 1989. gadā, simbolizē dzīvā ķēde cauri valstij. Ļaudis, tostarp arī mana nākamā sieva, sadevās rokās no pilsētas uz pilsētu, gan uz lielceļiem, gan laukos, personīgi paužot vēlmi pēc brīvības un pārmaiņām. Šī cilvēku ķēde stiepās cauri Baltijai, iezīmējot 50. gada dienu slepenajai norunai starp nacistisko Vāciju un Padomju Krieviju, kas

¹⁴ Buttar 2013, p. 325.

¹⁵ Turčinskis 2011.

nolēma viņu vecākus un vecvecākus vairākām desmitgadēm kontroles, nabadzības un apspiestības.

Kādā dzīvās ķēdes attēlā gar ceļa malu rokās sadevušies cilvēki – varētu būt vairāki simti –, un šai virknei, kas ved laukā no maza ciemata, galā stāv meitene. Meitene tur plakātu, uz kura līdzās Padomju Savienības emblēmai ar sirpi un āmuru atainota nacistiskās Vācijas svastika. Tā ir netieša norāde, ka abas ideoloģijas izmantoja vienlīdz nelietīgas metodes latviešu apspiešanā kopš 1939. gada – nebrīves posma, no kura tauta pūlējās atsvabināties. Šī fotogrāfija uzņemta pirms ceturtdaļgadsimta. Meitene tagad varētu būt 30, 40 gadu veca, iespējams, viņai ir bērni. Bērni ir izauguši brīvā valstī, bet ko viņi zina par savas tautas vēsturi?

Gandrīz katrai latviešu ģimenei ir savs stāsts par Kurzemes cietokšņa laiku. Daļa latviešu dienēja leģiona izpalīgu (*Hilfswillige*) rindās, bija melnstrādnieki, autovadītāji un darbojās tehniskajās nodaļās, apkalpodami militārās apakšvienības, konstruējami lidlaukus un rakdami nocietinājumus. 1200 vīru dienēja aviācijas leģionā “Latvija”, kuru veidoja divi bumbvedēju un viens iznīcinātāju eskadrons, kas tika likts lietā operācijās pret Sarkano armiju 1944. gada vasarā Jelgavā, pilsētā, kas atrodas uz dienvidiem no Rīgas. Latviešu karavīri veidoja sauszemes komandas, kas darbojās Gaisa spēku izpalīgos. Vācijai dažādās pozīcijās kalpoja 146 610 latviešu; 1944. gada jūlijā leģiona sastāvā bija 31 446 vīri. Etniskie krievi Vācijas pakļautībā – 7700 vīru – tika mobilizēti Vlasova armijā, ko vadīja bijušais krievu ģenerālis un karagūsteknis Andrejs Vlasovs.¹⁶

Tagad, kad esmu runājis ar vīriem, kuri to piedzīvoja, zinu, ka sešas Kurzemes lielkaupas bija elle zemes virsū – vienalga, kurā pusē atradies. Tas bija zvērību, neaptverama slaktiņa un ciešanu pilns laiks. Tas ir sarežģīts, nežēlīgs un smeldzīgs stāsts, slacīts ar simtiem tūkstošu krievu, vācu un latviešu karavīru, arī neskaitāmu latviešu sieviešu un bērnu asinīm. Tas ir karš, kurš nevienam nenesa brīvību.

Lielā tiesa notikumu skar latviešu tautas dziļāko kodolu, taču patiesās šausmas nav šķērsojušas angļu valodas barjeru. Daudzējādā ziņā atcerēties to visu nozīmē izvēlēties sāpīgāko ceļu. Varbūt vieglāk ir aizmirst.

Tālākais rādīsies jums murgos.

¹⁶ Lumans 2006, pp. 292–295.

2

P a m e t o t R ī g u

No Zinātņu akadēmijas dodos cauri tirgum, kas atrodas aiz stacijas, garām stendiem, kuros tirgo lētu apģērbu no Ķīnas un visiem Austrumeiropas nostūriem. Galdi ir nokrauti milzu arbūziem, ar medu pildītiem plastmasas toveriem, ogu pilnām stikla burkām, ķiploku, diļļu, savvaļas sēņu kastēm un dārzeniņiem, kas nule kā ievākti un furgonos atvesti uz galvaspilsētu no dažādām Latvijas malām. Pārtika ir svaiga, kvalitatīva un lēta: latvieši joprojām dzīvo tuvā saskaņā ar zemi. Sevišķi rosīgi pārtikas tirdzniecība noris agrākajos dirižabļu angāros, kur iekārtojies Rīgas Centrāltirgus. Tie pārvesti šurp no Pirmā pasaules kara dirižabļu lidlauka Vaiņodē, Kurzemē, un kļuvuši par būtisku pilsētas objektu, par Rīgas simbolu un līdz ar vecpilsētu iekļuvuši arī *UNESCO* Pasaules mantojuma sarakstā.¹⁷

Esmu ceļā uz kādu citu Rīgas simbolu, Brīvības pieminekli Vecrīgas pievārtē. Tā ir augsta kolonna, ko rotā brīvības statuļa sievietes veidolā, kura virs galvas izstiepusi trīs zvaigznes, kas ataino Vidzemi, Latgali un Kurzemi, kurām apvienojoties, pēc Brīvības cīņām ar lieliniecisko Krieviju no 1918. līdz 1920. gadam izveidojās Latvija. Statuļa ir piemiņas vieta tiem, kuri krita šajā karā, cīnoties par Latvijas neatkarību. Granīta piemineklis tika atklāts 1935. gadā; pēc pieciem gadiem brīvība bija vējā.

Es tiekos ar vienu no Latvijas ievērojamākajām tēlniecēm – Artu Dumpi. Atpazīstamību viņa iemantojusi padomju laikos, taču kopš neatkarības atgūšanas 1991. gadā viņa liek lietā savu mākslinieces talantu, lai iemūžinātu dziļās sēras, ko kara laikā piedzīvojušas latviešu ģimenes un

¹⁷ UNESCO Pasaules mantojuma saraksts [tiešsaiste]. Pieejams: <http://whc.unesco.org/en/list/852>.

visa tauta. Daudzo šai tēmai veltīto darbu vidū izceļas pamatīgs granīta objekts, kas šķautņainā veidolā ataino Māti Latviju skumstam par savu karā kritušo bērnu, un tas ir centrālais objekts Lestenes Leģionāru kapsētā jeb Brāļu kapos Kurzemē.

Lestenes apkārtnes laukos un apšaudītajā, salāpītajā baznīcā līdzās kapsētai norisinājušās dažas no Kurzemes katla perioda sivākajām cīņām, tajā skaitā Ziemassvētku kaujas, kurās latvieši Sarkanās armijas rindās stājās pretim latviešu leģionāriem, kuri cīnījās līdzās vāciešiem. Tā bija asinspirts: masveida tanku uzbrukumi, artilērijas uguns, tuvcīņas, aizsardzības līnijas izstieptas līdz pēdējam. Baznīcai nodarītie postījumi vien liecina par uzbrukuma spīvumu.

Kopš kapu ansambļa atklāšanas un iesvētīšanas 2003. gadā Lestene kļuvusi par valstiski nozīmīgu piemiņas vietu Latvijas vārdā kritušajiem leģionāriem – kaut zvērējušiem uzticību Hitleram, tērptiem vācu formas-tērpos un palikušiem zaudētājos.

Mēs sēžam kafejnīcā netālu no Brīvības pieminekļa, un Arta atklāj man savu stāstu. Viņa dzimusi 1933. gadā Talsos. Viņas tēvs iesaukts leģionā un nosūtīts cīnīties frontē kaut kur pie Ļeņingradas, pametot sievu un ģimeni Pilsblīdenē, starp Jaunpili un Saldu. 1945. gadā šī teritorija kļuva par neitrālo zonu starp divām pretējām, padomju un Vācijas, frontēm.

Lestenes piemineklis ir pateicība tiem leģionāriem, kuri 1945. gada pavasarī izglāba mani un manu ģimeni. Tēvs dienēja leģionā, cīnījās Volhovā un tur tika ievainots; mēs nezinājām, kur viņš atrodas. Mēs dzīvojam Remtes pagastā, netālu no Pilsblīdenes, un attapāmies starp divām frontes līnijām. Kādā marta rītā māte aizgāja uz kūti pie lopiem, bet mēs ar māsu tikmēr brokastojām. Ap pulksten vienpadsmitiem sākās kauja. Izdzirdot ložmetējus un artilērijas apšaudi, mēs kopā ar suni palīdām zem galda. Atskanēja blikšķis, sašķīda logs, un istabā ieskrēja spējš vējš; mums nebija ne jausmas, kas ir noticis ar māti.

Tomēr viņa atgriezās no kūts un atrada mūs raudam zem galda. As-
toņas kaimiņu mājas bija vienās liesmās. Vecmāmiņa bija tādā pārbīlī, ka sāka skaitīt lūgšanas. Mamma sapakoja dažas somas ar miltiem un žāvētu gaļu, un mēs noslēpāmies bēniņos, virs krāsns. Ap vienpadsmitiem

vakarā virs galvas joprojām spindzēja lodes, un mēs saklausījām kādu latviski sakām: – Vai te vēl ir kāds civilais? – Mājā ienāca kādi 20 latviešu leģionāri un atrada mūs. Viņi sāka dzīt jokus, nomazgājās un iedzēra pienu. Teica, lai paņemam kaut ko līdzīgu un pošamies iet kopā ar viņiem.

Šie vīri, kas kuru katru brīdi varēja iet bojā, šķita rāmi, bezrūpīgi un nebēdnīgi, bet viņi izglāba mūs, izvedot cauri mežam, prom no frontes līnijas. Man bija 12 gadu. Es paņēmu līdzīgu mazu lellīti, ko ar nazi biju izgribusi no koka. Atceros – kad nonācām Remtē, ausa saule, un pēkšņi debesis parādījās lidmašīna. Mēs visi metāmies grāvi blakus nokritušam zirgkastaņas stumbram.

Bija pavasaris. Naktī ceļi uzsala, dienā atkusa. Topavasār bija milzīgs atkusnis, vēl nekad nebiju redzējusi tādu dubļus – šķidrums kā putra. Pamatīgiem beļģu zirgi iestīga dubļos līdz krūtīm. Zirgi nevarēja pakustēties, tāpēc iestīga arī viņu vilktie rati ar lauka virtuvēm un ievainotajiem. Tādi skati pavērās katru dienu.

Pasūtām pa vēl vienai kafijai, un Arta pievēršas stāstam par kara noslēgumu un Vācijas un Latvijas spēku kapitulāciju.

Viendien maijā izdzirdēju krusttēvu Augustu blāujam “Krievi nāk!”. Vecmāmiņa ieslēdza meitenes pieliekamajā kambarī, lai karavīri neatrastu. Mēs bijām nāvīgi pārbijušies. Mājā ienāca karavīrs un sāka runāt skaidrā latviešu valodā, tāpēc mēs mazliet nomierinājāmies. Viņš mūs izrikoja: – Novāriet kartupeļus! Izcepiet maizi! – Cepām un vārijām, cik jaudas, jo bija jāpabaro daudzas mutēs. Pēc tam nāca otrais vilnis. Viņi vairs nejautāja, ņēma, ko vien ieraudzīja. Viņi nogāza žogu, salauza vārtus, izbraukāja dobes, paņēma akas vāku un... aizveda krusttēvu Augustu un mūsu zirgu. Neatceros, cik ilgi viņš bija prom, taču vēlāk atgriezās.

Mēs palikām ar tantēm un gaidījām, kas tālāk notiks. 8. maija naktī mūs pamodināja skaļš troksnis. Gaisā tika šautas raķetes, un skanēja gaviļes: “Karš ir galā! Berlīne ir kapitulējusi!”

9. maija rīts bija kluss un saulains. Es aizskrēju līdz strautiņam salasīt baltās vizbulītes un sēnes un gandrīz uzkāpu uz mīnas! Pāri laukiem ieraudzīju kolonnu, kas atgādināja ļoti garu čūsku. Tie bija karagūstekņi, kas kā

padošanās zīmi nesa baltus kreklus. Agrāk tik lepnie un staltie okupanti bija pārvērtušies līdz nepazīšanai. Pienākuši tuvāk, viņi čukstēja: “*Alles kaput*” – cauri ir.

Kad lauki bija iztīrīti no minām un kara postaža savākta, mēs varējām atgriezties mājās. Nācās aizvākt liķus un atrautos locekļus; laukos vēl ilgi mētājās galvaskausi, saplēsti formastērpi un izdeguši tanki. Pieliekamo, kur mēs slēpāmies, bija uzspridzinājis šāviņš, un kūtij nebija jumta. Tomēr viens mājas gals bija palicis neskarts, tāpēc dzīvojām tur.

Mežs, caur kuru mūs veda leģionāri, pēc šāviņu un ložu krusas bija vairs tikai divus trīs metrus augsts. Eksplozējošie šāviņi laukos bija izdangājuši krāterus. Tomēr bija arī kas labs. Mežā starp cietušajiem kokiem varēja atrast tik gatavas zemenes kā nekad! Nekad vairs neesmu redzējusi tādas ogas.

Vaicāju, kā radās doma par Mātes Latvijas statuju Brāļu kapos. Tā izstaro ne vien mātes mīlestību uz savu bērnu, bet arī dziļu zaudējumu.

Kad tika izziņots konkurss par pieminekli Lestenē, nodomāju, ka man ir pienākums piedalīties. Varu teikt, ka tas veidots tiem, kuri izglāba manu dzīvību.¹⁸

Tālaika traumatiskā pieredze atstājusi sekas uz Latvijas iedzīvotājiem. Kāda ģimene pavadīja 50 pēckara gadus pārliecībā, ka tuvinieks cīnījies Vācijas pusē, iekams uzzināja, ka viņš kritis kaujā, kalpojot Sarkanajai armijai. Kāda sieviete stāstīja Latvijas Kara muzeja pētniekiem, ka atminoties, kā tēvs atvadījies no viņas, četrus gadus vecas meitenes, un devies karā. Viņš nav atgriezies. Turpmākos 60 gadus viņa aizvadījusi, meklējot tēvu, cerot atrast vismaz kapavietu, bet tas nav izdevies. Visbeidzot septiņdesmit gadu vecumā viņa iegājusi Kara muzejā, izstāstījusi savu stāstu, pasniegusi tēva fotogrāfiju un aizgājusi. – Viss ir beidzies, – viņa sacījusi. Un nav atgrieziesies.

¹⁸ Autora saruna ar Artu Dumpi. Rīga, 2015. gada janvāris.

Tovakar staigāju pa Rīgu, apcerēdams līdz šim dzirdētos stāstus. Kurzeme nav tālu. Šajā stundā es varētu nokļūt līdz Pilsblīdenei 40 minūšu laikā. Es varētu mērot ceļu pāri frontes līnijai un sasniegt Baltijas jūras piekrasti nepilnās trijās stundās.

Kurzeme ir trijstūris, ko no visām trim pusēm skauj ūdens. Rietumos – Baltijas jūra, ziemeļos – Rīgas jūras līcis, austrumos – Daugava. Uz dienvidiem ir Lietuva un Austrumeiropa. Reģionu visspilgtāk raksturo ūdeņi, meži un līdzenumi.

Vairākums nozīmīgo pilsētu izvietojušās puslokā šķērsām pāri trijstūrim, no austrumiem uz rietumiem – Tukums, Saldus, Kuldīga un Aizpute –, noslēdzot loku ar milzīgo Baltijas ostu Liepājā. Otra rietumu osta, Ventspils ziemeļos, atrodas trijstūra spicē, bieziem mežiem klātā apvidū, līdzās citam mazāku ciemu un apdzīvotu vietu pudurim: Piltenei, Popei, Ugālei, Dundagai, Talsiem, Valdemārpilij.

Mūsdienās Ventspils nav sevišķi ievērojams ceļotāju galamērķis, taču Otrā pasaules kara laikā tai bijusi milzīga stratēģiska nozīme nacistiskās Vācijas acīs. Tas bija viens no retajiem krājumu pievedceļiem no Reiha, kā arī kuģu novietne ārpus Kurzemes elles.

Trijstūra smailē starp Baltijas jūru un Rīgas jūras līci gar ziemeļu un rietumu piekrasti rindojas zvejnieku ciemati Lielirbe, Mazirbe, Kolka un Melnsils, kur līdz Otrajam pasaules karam vairāk nekā 2000 gadu, kaut arī visnotaļ mazā skaitā, mājājuši līvi – Ziemeļlatvijas un Dienvidrietumigauņijas senie iedzīvotāji. Kad 1940. gadā Latviju iekļāva PSRS, libiešu krasts tika pasludināts par slēgtu militāru zonu un līvi tika padzīti no mājām. Zaudējuši iespēju zvejot, daudzi devās uz Zviedriju. Kara noslēgums un tam sekojošā padomju okupācija noveda pie deportācijām un līvu kultūras, valodas un dzīvesziņas apspiešanas.¹⁹

Uz dienvidiem no nozīmīgo pilsētu joslas, ko savieno mūsdienu galvenais autoceļš A9, atrodami daudzi mazāki ciemi un pilsētas, piemēram, Priekule, Dobeles, Skrunda, Lestene un Bunka, kas pirmajā acu uzmetienā šodienas ceļotāja uzmanību piesaista vienīgi ar mazpilsētas vienkāršību

¹⁹ Libiešu kultūras centra tīmekļa vietne [tiešaiste]. Pieejams: <http://www.livones.net>.

un viesmīlību. Šis iespaids ir mānīgs. Tieši te gāja vaļā milzīgu apmēru kaujas.

Ceļi šeit ir ļoti taisni un ved pār lidzenām vai viegli viļņainām ārēm, ko vietumis pārtrauc biezi priežu, bērzu vai egļu meži. Apgabals ir purvains un staigāns: šie būtiskie faktori palēnināja Sarkanās armijas virzību un ievada pretinieku strupceļā, kur koncentrējās aizsardzība, kā tas bija Priekulē.

Raugoties ceļu kartē un slīgstot arvien dziļāk vardarbības un nāves ainās, kas šeit plosījās pirms septiņām desmitgadēm, šie nosaukumi atkal un no jauna uzpeldēs, iegūdami tik lielu stratēģisku nozīmību, kādu grūti iztēloties... turklāt būs gandrīz neiespējami noticēt, kā šīs vietas spējušas uzsūkt sevī tik daudz asiņu un posta.

Esmu izgājis cauri Vecrīgai un nonācis gandrīz pie Daugavas. Iegriežos senā ielā netālu no Pētera baznīcas, nokāpju lejup pa trepēm un atrodos iecienītā pagrabīnā, ko sauc “Folkklubs Ala”. Te es iemalkošu dzērienu ar cilvēku, kuram ir citāds skatījums uz Kurzemes karu.

Andris Lelis ir slaidis, ieturēts vīrietis, kuram pāri divdesmit. Viņš ir kara relikviju kolekcionārs un uzpircējs, kuru aizrauj karavīru atribūtika, tomēr tas vēl nav viss: Andris ilgus gadus darbojas entuziastu grupā “Leģenda”, kas meklē laukos un mežos vēl aizvien neatrastus karavīrus. Viņus dēvē par “racējiem”. Kamēr mēs sēžam velvētā pagrabā, malkojam medaļu un knakstāmius ap marinētām uzkodām, viņš stāsta par kritušo uzmeklēšanu.

To var salīdzināt ar Rietumu fronti. Cīņa bija ārkārtīgi spraiga. Tas noprotams pēc šķembu un tukšu lādiņu čaulu daudzuma. Staigājot pa mežu ar metāla detektoru, dzirdama dobja skaņa – tas no šķembām. Uz lauka šī skaņa dzirdama nemitīgi. Ja paņem sauju zemes no lauka, aptuveni trešā daļa izrādīsies šķembas. Mortīru šķembu tur ir vairāk nekā akmeņu. Mortīras šāva bez apstājas.

Mums ir dažas kaujaslaukā atrastas ķiveres. Nesaprotam, kā tās turas kopā. Caurumu tajās vairāk nekā metāla.

“Leģendā” ir aptuveni 20 aktīvu biedru. Organizācija tiek finansēta no personiskajiem līdzekļiem. Ideja ir sekot leģendai “tur, pie tā koka”. Mēs braucam uz laukiem, uzmeklējam sirmu kundzīti, aprunājamies, un viņa saka: – Mans tēvs kara beigās te, pie ābeles, apbedīja dažus vāciešus. Bet es neatminos, pie kuras īsti. – Un tur ir divdesmit ābeļu. Bet mēs meklēsim to karavīru.

Mēs nesaucam viņus par “krieviem” vai “vāciešiem”, mēs saucam viņus par padomju vai Vācijas armijas karavīriem, jo tautība nav nosakāma. Vācijas pusē cīnijās karavīri no teju visas Eiropas; Padomju Savienības pusē – no visas Austrumeiropas.

Ja padomju karavīram nav nevienas medaļas, tādu ir ļoti grūti identificēt. Ja vien nepaveicas, viņiem parasti nav nekādu personu apliecinošu dokumentu. Padomju karavīri bija ateisti, tāpēc krustiņu arī nav. Padomju kritušos apbedīja masu kapā, vienā rindā. Vāciešus raka atsevišķos kapos. Turklāt vācu dokumentācija ir krietni sakārtotāka par padomju papīriem.

Labākajā gadījumā iespējams identificēt tikai kādus desmit procentus padomju kritušo. Vāciešiem tie ir aptuveni 90 procenti. Tas – pateicoties identifikācijas žetonam, taču pēdējo gadu laikā cinka žetoni sāk bojāties. Latvijā augsne ir tik koncentrēta, ka saēd cinku, un žetoni nav izlasāmi. Mēs tos atrokam ļoti strauji, jo, tiklīdz gaiss tiek kapā un saskaras ar žetonu, tas var aiziet postā dažu minūšu laikā. Tas burtiski sairst acu priekšā. Norīvējam žetonus, lai saskatītu zīmogu, bet, kamēr burtojam žetonu, tas jau ir gandrīz pagaisis, jo metāls paliek plāns kā folija un uzraksts nav salasāms.

Dziļi purvā atradām divus padomju pilotus no Iļjušina triecienlidmašīnas. Viņiem kabatā joprojām bija skaidri salasāmi dokumenti. Kabatās bija pat nauda. Purvā viss saglabājas kā jauns. Taču darbs purvā ir smags. Mums ir jāzīsūknē ūdens un zeme, bet bedrē nemitīgi ieplūst purvainā augsne. Nav patīkami darboties ap liķiem, kuriem vēl aizvien ir miesa. Tas ir ķēpīgi un smirdīgi. Ar skeletiem ir daudz vieglāk. Tie ir tīri un parocīgi.

Iztukšoju glāzi, un mēs pasūtām vēl pa vienam medalum. Kurzemes slakstiņa apmēri un necaurejamie apgabali – purvi, biezie meži, skarbās, sniegotās ziemas – padarījuši Latviju par pievilcīgu mērķi bagātību medniekiem,

kas meklē neskartas kara trofejas un atribūtiķu. “Leģenda” ir viena no reģtajām grupām, kura ieguvusi atļauju rakt, un strikti ievēro likumu nepie-savināties neķo no atrastajiem karavīriem. Mirstīgās atlieķas, artefakti un identifikācijas žetoni tiek nodoti varasiestādēm. Nelegālie racēķi – saukti par melnajiem racēķiem – nav tik apzinīgi. Klist runas par melnajiem ra-cēķiem, kuri aptīra kapus un pamet neidentificēķamas mirstīgās atlieķas. Zināms vismaz viens nepatīķams gadījums, kad melnie racēķi sazinājušies ar uzieto kritušo karavīru ģimenēm un prasīķuši atlīdzību apmaiņā pret informāķiju, kur meklēt mirušos. Tādi likumīgi racēķi kā Andris uz mel-najiem racēķiem raugās nosodoši.

Galvenais likums visā, ko es daru: neņķem neķo no mirušā. Ja zinu, ka ra-cēķs ir kapu aplaupītāķs, es no viņa neķo nepirkšu. Neoficiālajiem racēķiem nav papīru, un viņi aplaupa kapavietas. Vācieši ar tādiem nesadarboķas. Viņi atsakās ielaisties sarunās. Tāpēc racēķi atstāj kaulus meķā, bet žetonu pārdod.

Mēs esam mēģinājuši izģlītot racēķus, kā rikoties, ja atrasts karavīrs. Mums vajag kaulus un identifikācijas materiālu. Ja tev vajag to žetonu, paturi. Bet nosauc mums numuru. Ja tev vajag medaķu, paturi, bet nosauc mums numuru. Tādēķādi mēs tiksīm pie karavīra un pie viņa vārda. Ja mēs pieprasisīm žetonu, nedabūsīm neķo.

Latvijā katrs racēķs zina, ka uz šī rēķina nedrīķst iedzīvoties. Ja vietēķie racēķi meķā uzdursies kapu aplaupītāķam, pēdēķam ir lielas iespēķas dabūt pa kaklu. Te kapu laupīšana nav cieņā. Ziemeķaustrumos ir viens grupē-jums, kuram mēs neķo nevaram padarīt, bet tur nav visai daudz karavīru. 99 procenti Kurzemē atrasto karavīru tiek nodoti varasiestādēm.

Tieķot pie nāķamās alus ģlāzes, mēs ķeramies aplūķot gadījums, kad “Le-ģēndas” racēķi atraduši kritušos karavīrus. Racēķu vidū populārs ir stāsts par panfiloviešiem, kazahu divīķiju, kas apbalvota par drosmi, 1941. gada novembrī aizstāvēķot Maskavu, un kuru komandieris Ivans Vasiļķeviķs Pan-filovs nogalināts drīķ pēc vāciešu atspiešanas. Andris stāsta, ka kara otrajā pusē šī ķaraspēķa daķa – 8. gvardes strēlnieķu divīķija – piedalīķās Sarkanās

armijas ofensīvā no dienvidiem un Pampāļu mežos tika ielenkta un plānveidīgi likvidēta.

Mūsaprāt, Pampāļu mežos gāja bojā 3000–5000 vīru. Izbēga tikai 300. Vācieši zināja, ka tur gaidāms uzbrukums, tāpēc devās triecienā no slēpņa. Viņi tos ielencā un pa kārtai nogalināja. Vācieši saveda *nebelwerfer* mīnmetētjus gan ar spēcīgām sprāgstvielām, gan kaut ko līdzīgu napalmam. Un viņi šāva neapstādamies. *Nebelwerfer* izmanto tik jaudīgas sprāgstvielas, kas izsūc visu gaisu. Tāda spiediena zalve sagrauj pilnīgi visu. Iznīcina plaušas, galvaskausu... visu. Bildēs no pirmajiem rakšanas darbiem mežā redzamas ķiveres un galvaskausi. Vīrs zemes bija ļoti liels skaits mirstīgo atlieku. Viens puisis kaut ko pamanīja: tas bija galvaskauss. Zem galvaskausa viņš atrada ķiveri, zem ķiveres – šineli. Kad uzrakām teritoriju, ieraudzījām, ka viņš atrodas divdesmit vīru grupas vidū, iespējams, tie bijuši smagi ievainotie, kuri tur atstāti nomirt. Viņi bija rūpīgi izvietoti. Tā nebija nāve kaujā. Iespējams, viņš tur tika novietots pirmais, tad vēl viens, pēc tam vēl kāds.²⁰

Tas atskurbina. Šis slaktiņš nomaļā Baltijas nostūrī, tālu no galvenajiem militāras un politiskas nozīmes lielceļiem, bija tikai pēdējais punkts nacistu un padomju rēķinu kārtošanā un raksturo cīņiņu Austrumu frontē.

Nepilnus 20 gadus pēc Latvijas Brīvības cīņām, pēc kurām vispirms lielinieki tika izspiesti no Rīgas un pēcāk baltvācieši no Kurzemes, tā noslēdzot 700 kundzības gadus, Molotova–Ribentropa pakts sadalīja Baltiju, slepeni pieskaitot Latviju Padomju Savienības ietekmes zonai. 1939. gada septembrī Hitlers ienāca Polijā, pieprasīdams šajā paktā solīto teritoriju. Maskava piespieda latviešu politiķus uzņemt un kara laikā izvietot valstī 30 000 padomju karavīru. 1940. gada 17. jūnijā pirmie padomju karavīri okupēja Latviju un pārņēma varu. Jūlijā tika ievēlēts prosovjetisks parlaments, kas pieprasīja Latvijas iekļaušanu PSRS. Maskava piekrita.

Sākās politiskās tīrīšanas vilnis, kas atsaucā atmiņā asiņaino rēķinu kārtošanu 1919. gadā, kad Rīgu okupēja Pēteris Stučka ar lieliniekiem.

²⁰ Autora saruna ar Andri Leli. Rīga, 2015. gada janvāris.

Šoreiz 12 mēnešu laikā, ko dēvē arī par Baigo gadu, tika nogalināti vai izsūtīti 34 250 cilvēki. Viņu vidū, kuri tika iestumti koka vagonos, lai pēcāk nomirtu padomju cietumos, atradās arī prezidents Kārlis Ulmanis.²¹

Hitlera uzbrukums Padomju Savienībai, operācija “Barbarosa”, norisinājās 1941. gada 22. jūnijā. Zibenskarš pārrāva nesagatavoto krievu aizsardzību, un jau 1. jūlijā Rīgu kontrolēja nacisti. Nepilnas divas nedēļas pēc 1941. gada nakts no 13. uz 14. jūniju, kad 15 000 tautiešu tika deportēti uz Sibīriju, latvieši sagaidīja nacistus kā atbrīvotājus. Liepāja, Sarkanās flotes bāze Baltijā, vēl nedēļu turējās, tad krita. Vācieši virzījās uz austrumiem, uz Daugavpili, kas bija vārti uz Ļeņingradu, un strauji ieņēma pilsētu. Taču prieks par atbrīvošanos no padomju okupācijas drīz pagaisa, jo nacisti nolaida Latvijas karogus, aizliedza valsts himnu un uzsāka ebreju izskaušanu. Draudēja sākties jauns terora vilnis; pie varas bija Latvijas senais, jau 700 gadus nīstais ienaidnieks.²²

Nākamajā rītā es šķērsoju Daugavu pāri Akmens tiltam un dodos uz Latvijas dzelzceļa vēstures muzeju aprunāties par dzelzceļa tīkla stratēģisko nozīmi karalaika Kurzemē. Manā priekšā, plaša, dūksnaina parka teritorijā, slejas augsta, šaura kolonna, kuru grezno padomju zvaigznes. Tās pakājē padomju kareivju tēli uzvaroši vicina PPŠ ložmetējus. Tas ir padomju uzvaras piemineklis Uzvaras parkā, teritorijā, kas sākotnēji bija iecerēta kā piemiņas vieta uzvarām, kuras Latvijai atnesa neatkarību, taču vēlāk, padomju laikos, atvēlēta šim, 1985. gadā celtajam, nu pretrunīgi vērtētajam piemineklim. Šajā valstī pat atceres norises rada domstarpības.

Iegriežos muzejā sastapt Latvijas dzelzceļa ekspertu Tomu Altbergu. Viņš stāsta, ka Kurzemes sliežu tīkls būtiski ietekmēja kara virzību.

Visvairāk no padomju okupācijas (1940–1941) bija jābīstas stacijas priekšniekiem. 1920. un 1930. gadu neatkarības periodā stacijas priekšnieki atbildēja par kārtību stacijā un tai pieguļošajā teritorijā, un vairums bija

²¹ Neimanis 1997.

²² Himka 2013.

aizsargi.²³ Daudzi no viņiem tika arestēti vai aizbēga. Bet mašīnisti bija parasti ļaudis. Daži evakuēja padomju militāro daļu un aprikojumu [1941. g.] un no Krievijas tā arī neatgriezās. Citi atgriezās 1944. vai 1945. gadā, pārvezdami pat lokomotīves. Taču ne jau visi atgriezās – daži pazuda bez pēdām. Varbūt tika nogalināti? Kurš to zina.

Liepājā kādreiz intervēju vienu mašīnistu, kurš sākumā strādāja neatkarīgās Latvijas laikā, tad padomju okupācijas periodā no 1940. līdz 1941. gadam un pēc tam, Otrā pasaules kara laikā, vadīja vilcienus vāciešiem. Darbs norisinājās pēc Vācijas civillikumiem. 1944. gadā viņš strādāja Liepājā un braukāja uz Saldu. Vilcienā bija mašīnists, mašīnista palīgs un vācu sargs. Sargs uzraudzīja, kā viņi strādā. Mašīnists tikai vadīja vilcienu, nekādu problēmu, nebija, ko baidīties. Viņš vienkārši vadīja vilcienu. Vācu vilciens, krievu vilciens... kāda starpība?

Pirmā pasaules kara laikā vācu inženieri Ziemeļkurzemē izbūvēja šaursliežu dzelzceļu. Tagad to pārvaldīja viņu pēcteči, turpinādami īstenot fenomenālus inženiertehniskus varoņdarbus un rūpēdamies par Vācijas transporta un piegādes maršrutiem laikā, kad padomju tvēriens sažņaudza Kurzemi arvien ciešāk.

1944. gadā Kurzemē ienāca Krievijas armija un pārcirta Rīgas un Ventspils [ostas] dzelzceļa līnijas. Vācieši izveidoja apvedceļu, pievienojot līniju maršrutam Rīga–Liepāja, un, pirms krievi šo viltību novērsa, paguva evakuēt 20 vai 30 lokomotīves. Pēc tam nieka trīs mēnešu laikā vācieši izlika 110 km garu sliežu ceļu no Ventspils līdz Liepājai.

Vājās sliežu ceļa virsbūves dēļ lokomotīves nevarēja pārvietoties pilnā ātrumā, bet pukšķināja ar ātrumu 10–15 km/h. Galvenais, lai lokomotīves varētu sasniegt Liepāju, kur norisa remontdarbi. Liepājā atradās dzelzceļa darbnīcas, lokomotīvu ražotnes un mehāniķi, Ventspilī – tikai depo.

Toms aiziet līdz savam kabinetam un atnes klēpi ar grāmatām, ko izvieto uz galda.

²³ Paramilitāras brīvprātīgas organizācijas biedri.

Dzelzceļa līnija no Liepājas uz Baltkrieviju un Ukrainu ir ļoti sena, datējama ar 1871. gadu, cara laiku. Krievi pārbūvēja arī atsevišķus šaursliežu dzelzceļa līnijas posmus, lai varētu pārvadāt 180 mm dzelzceļa lielgabalus un apšaudītu Liepāju. No 1944. gada, kad darbība frontes līnijā kļuva sašņūta, vācieši burtiski klāja dzelzceļa līnijas uz kailas zemes, lai evakuētu savus karavīrus no teritorijām, kuras vairs nespēja noturēt. Gulšņus novietoja uz smilšu pacēlumiem, un vērnahta inženieri ar cietumnieku palīdzību iespēja sliedes vietā.

Viņi burtiski izklāja līnijas uz jebkura pieejamā seguma. Karagūstekņi lika sliedes un nomaskēja līniju ar egļu zariem. Reizēm sliedes pat nebija pienācīgi savienotas ar gulšņiem, tādēļ vilcieniem gadījās noskriet no sliedēm. 1944. gada 16. septembrī vilciens noskrēja no sliedēm līnijā Džūkste–Bērzupe, kas bija atklāta tikai iepriekšējā dienā. Tomēr šādi izdevās evakuēt 30 lokomotīves.

Toms stāsta, ka pēckara dokumentācijā redzama liela atšķirība starp to lokomotīvu skaitu, kas darbojās Kurzemes cietokšņa periodā, un padomju varas aprēķiniem kapitulācijas laikā.

Domājams, Kurzemes katla laikā bija ap 1000 lokomotīvu, bet, spriežot pēc oficiāliem Minskas un Maskavas padomju arhīvu datiem, atgūtas tikai 250 lokomotīves. Valda uzskats, ka vācieši daudzas lokomotīves pārcēla pāri jūrai. Lokomotīves ir vērtīgas – viņiem vajadzēja iekraut tās kuģos. Taču es neesmu sastapis nevienu pašu, kurš man simtprocentīgi apstiprinātu, ka nacisti paņēma visas latviešu lokomotīves līdz uz Vāciju.²⁴

Pirms pametu Rīgu un dodos uz Kurzemi, noskatos filmu par Latviešu leģionu, ko man atsūtījis kāds latviešu draugs. Viens no filmas finansētājiem ir Sorosa fonds, un scenāriju veidojis atzīts latviešu vēsturnieks Uldis Neiburģs, kura pēdās es nereti došos sava ceļojuma laikā. Tā ir skaudra iepazīšanās ar dažām no tēmām, kuras kļūš man tuvas.

²⁴ Autora saruna ar Tomu Altberģu. Rīga, 2015. gada janvāris.

Valters Skuja, kurš brīvprātīgi devies kaujā pret padomju armiju, apraksta savu pieredzi Baigā gada represiju laikā.

Mūsu kaimiņus apcietināja, noslepkavoja, un liķus vēlāk atrada Centrālcietaimā. Tas pats notika ar tēva radiem no Bukultiem pie Ķīšežera... viņus aizsūtīja uz Sibīriju. Tad vēl ģimene pie Juglas ezera. Vāciešiem ienākot, viņi bija uzvilkuši mastā Latvijas karogu. Krievi atkāpjoties sagrāba viņus un nošāva visus līdz pēdējam. Pat mazos bērņus – no zemes laukā rēgojās tikai viņu kājiņas.

Tas viss mūs tā satrieca, ka tēvs teica: – Iesim, brāļi, dēliņi, karosim pret krieviem, lai viņi neatgrieztos, jo tas mums nesīs nāvi.²⁵

Kāds cits brīvprātīgais – Arvīds Nusbergs – saka:

Mēs cerējām, ka sabiedrotie sapratīs – Sarkanā armija nevar otrreiz okupēt Latviju; noturot Liepāju un Ventspili, mēs būtu noturējuši arī Latvijas neatkarību.

Un tad Tāļivaldis Grīnbergs, jauniesauktais:

Ja būtu ieradušies sabiedrotie, mēs visi būtu pārgājuši viņu pusē. Ja viņi būtu izcēluši kaut vai vienu desantu pie Liepājas, latvieši momentā būtu paveršusi stobrus pret vāciešiem.²⁶

Jānis Niedrītis bija iesaukts Sarkanajā armijā, savukārt viņa brālis cīnījās vācu pusē.

Gadījās tā, ka manu brāli iesauca vācu armijā, jo viņš bija vecāks, es – jaunāks. Tāpēc es nokļuvu krievu armijā. Kādas var būt sajūtas, ja zini, ka tavs brālis ir pretējā pusē. Es nebiju laimīgs, bet tā bija iespēja 18 gadus vecam puikam palikt dzīvam.

²⁵ Filma "Latviešu leģions".

²⁶ Turpat.

1944. gada 23. decembrī sākās [Ziemassvētku] kaujas, un tajā liktenīgajā dienā mans brālis krita. Es pieminu brāli 18. februārī. Tā ir viņa dzimšanas diena.

Arī pēc 55 gadiem, par to runājot, Jānis ir tik aizkustināts, ka viņa balss aizlūst:

[Nākamos] 50 gadus leģionāri bija tikpat kā kara noziedznieki, viņi pat izcieta Sibīriju un visu pārējo, un tagad viņi ir leģionāri. Savukārt tos, kuri karoja padomju armijā, – viņus arī apsaukā par nekam nederīgiem. It kā varēja neiet. Nē, bija jāiet.²⁷

Viņa māsa Zenta Niedrite atklāj, cik tas smagi, ka brāļi cīnījās katrs savā pusē.

Karš smagi skāra mūsu ģimeni. Mans vecākais brālis bija leģionā un karoja Kurzemē, bet mans jaunākais brālis tika iesaukts Krievijas armijā. Arī viņš karoja. Izrādās, daudzās ģimenēs brālis stājās pretim brālim. Pēdējā ziņa, ko no viņa saņēmām, – viņš esot 19. divīzijā, viņš esot Kurzemē –, pēc tam sarakste pārtrūka. Kad no brāļa biedriem uzzinājām, ka viņš kritis, vēl ilgi nesvinējām Ziemassvētkus, jo tie bija ļoti skumji.²⁸

Sēžu, skatos filmu, un sāpes, ko šie ļaudis ir izcietuši, atspoguļojas viņu acīs. Daudzi ir tuvu asarām. Slīd statistikas dati, atklājot ciešanu apmērus.

- Latvija Otrajā pasaules karā zaudēja trešdaļu valsts iedzīvotāju.
- Padomju okupācijas laikā arestēti, nogalināti un izsūtīti 30 000.
- 80 000 nogalināti un represēti vācu okupācijas laikā.
- 80 000 krituši vācu un padomju armijās.
- 130 000 nonākuši bēgļu gaitās Rietumos.
- 150 000 represēti otrreizējās padomju okupācijas laikā.²⁹

²⁷ Filma "Latviešu leģions".

²⁸ Turpat.

²⁹ Turpat.

Bijušais pretestības kustības dalībnieks Ansis Ēlerts izsaka savu viedokli:

Ja mēs šodien raugāties un runājam par leģionāriem un tiem, kuri dienēja Sarkanajā armijā, manuprāt, mums nav un nebija varoņu. Mēs visi bijām upuri. Leģionārs bija upuris, jo cīnījās citu interešu, svešas valsts interešu vārdā. Savukārt tas, kurš bija iesaukts Sarkanajā armijā, cīnījās par svešām idejām un svešas valsts interesēm. Mēs visi bijām vienādi. Mēs visi bijām upuri.³⁰

Taču visvairāk mani satrieca – un satriec joprojām – Valtera Skujas vārdi. Kara beigās viņš ar sievu un dēlu krita Sarkanās armijas gūstā. Tālākais ir gandrīz prātam neaptverams.

Mani aizveda uz filtrācijas nometni un ievada kādā ēkā. Viņi bija tērpušies melnās formās; nezinu, kas tie tādi bija, bet viņi bija krievi. Viņi sāka runāt krieviski, un es nesapratu.

Viņi pasauca tulku, un, galu galā, kad es pretī pateicu kārtīgu vārdu, ka esmu latvietis, viņi atveda no blakus telpas manu sievu ar bērniņu uz rokām un aizveda viņus prom.

Viņi nodūra manu sievu ar durkli un tad nosita puisīti. Trieca viņa galvu pret durvīm: sagrāba viņu aiz kājām un pret durvīm trieca galvu, tā sašķīda. Viņi turēja mani ciet sasietu, pēc tam aizveda atpakaļ uz lēģeri. Pēc tam man bija vienalga.³¹

³⁰ Filma "Latviešu leģions".

³¹ Turpat.

3

Dievs, Tava zeme deg!

1944. gada padomju ofensīvas, kas atspieda nacistus uz rietumiem no PSRS, cauri Austrumlatvijai, Kurzemes cietoksni, kodētais nosaukums bija “Operācija “Bagrations””. Tā izraisīja vienu no pretinieka lielākajām sakāvēm. Operācijai noslēdzoties, piecas milzīgās Sarkanās armijas ofensīvas frontes bija izslaucījušas nacistu spēkus no PSRS rietumiem un stāvēja uz Polijas un Rumānijas robežām, gatavas pēdējam triecienam Berlīnes virzienā.

Operācijā “Bagrations” cīnījās vairāk nekā 1,25 miljoni padomju karavīru, izmantojot 24 000 artilērijas ieroču, 4000 tanku un 6300 lidmašīnu. Viņiem pretī stāvēja 800 000 vāciešu, 9500 artilērijas ierīču, 553 tanki un 839 lidmašīnas. Dienvidos, tēmējot uz Ļubļinu, Brestu un Varšavu, atradās vēl 416 000 Sarkanās armijas vīru, bruņojušies ar 1748 tankiem, 8335 lielgabaliem un mortīrām un 1500 lidmašīnām.

Ofensīva sākās 1944. gada 22. jūnijā, trīs gadus pēc dienas, kad nacisti iebruka PSRS. Šis spēks, kas virzījās uz rietumiem, bija neapturams. Vācieši cieta katastrofālus, astronomiskus zaudējumus. Kritot Minskai vien, Vācijas pusē bija turpat 100 000 upuru, savukārt Vitebskas ielenkumā gāja bojā vesels 30 000 vīru korpuss.

Divu nedēļu laikā, no 22. jūnija līdz 4. jūlijam, tika zaudēti vairāk nekā 300 000 vīru. Vēl 100 000 krita turpmākajās nedēļās, kā rezultātā Vācija zaudēja ceturto daļu Austrumu frontes sastāva.³²

³² Glantz 2015, p. 201.

Tajā pašā mēnesī 57 000 vērmahta karagūstekņu ļaužu pūļu priekšā tika vesti pa Maskavas ielām, tā demonstrējot pasaulei izraisītās sakāves apmērus.³³

1944. gada jūlijā Sarkanās armijas uzbrukuma vienības pulcējās Lietuvā, gatavi jaunam triecienam. Šoreiz viņu mērķis bija Latvijas pilsēta Jelgava, trofeja, no kuras uz ziemeļiem atrodas galvaspilsēta Rīga, bet uz rietumiem – Baltijas piekraste.

Jelgava bija nozīmīgs dzelzceļa centrs maršrutos, kas šķērsoja Austrumeiropu un veda uz Krieviju. Izspiežot nacistus no pilsētas, kuru tie dēvēja par *Mitau*, tiktu pārrauta vāciešu kontrole pār Kurzemes piegādes līnijām, un tik svarīgā Liepājas osta būtu Sarkanajai armijai rokas stiepiena attālumā. Turklāt, ja sauszemes koridors no Rietumlatvijas gar Lietuvas krasta līniju tiktu noslēgts, 200 000 vācu karavīru paliktu iesprostoti Kurzemē, un būtu panākta kārtējā militārā sakāve, kas iedragā pārliecību un atņem spēkus.

Kauja par Jelgavu sākās jūlijā. Vācu un latviešu vienības, aizstāvot pilsētu, izrādīja spīvu pretestību. Līdz ar augustu pamatīgās artilērijas apšaudes, spēcīgā bombardēšana un ielu cīņas bija pievārējušas aizstāvjus, un Jelgava bija pārtapusi par Latvijas Staļingradu – pilsētu drupās.

Padomju tanki virzījās uz ziemeļiem, uz Rīgas jūras līci, un īslaicīgi nogrieza galvaspilsētas rietumu izejas. Vācu pretuzbrukumi pārrāva ielenkumu un pavēra bēgšanas ceļu. Dažiem tas kļuva par glābiņu un taku līdz Baltijas piekrastei. Citiem – par ceļojumu uz savu kapavietu.

Man šobrīd vajadzētu būt ceļā uz Jelgavu, taču mani apbūris 1944. gada marts – aptuveni piecus mēnešus pirms šiem notikumiem –, kad Rīgā, Ģertrūdes ielas apkaimē, kas atrodas īsas pastaigas attālumā uz ziemeļaustrumiem no vecpilsētas, pirmatskaņojumu piedzīvoja neparasts skaņdarbs.

“Dievs, Tava zeme deg!” ir kantāte, ko komponējusi pianiste Lūcija Garūta, kura Rīgas nemieros un varas dališanā Pirmā pasaules kara laikā vēl

³³ Roberts 2008, chapter 7.

bijusi pusaudze. Vara pārgāja te nacionālistu, te lielinieku rokās, taču viņas ģimene palika Rīgā, un 1919. gadā Lūcija sāka studēt mūziku Latvijas Konservatorijā. Viņu iedvesmoja nupat neatkarību ieguvušās Latvijas kultūras dzīves renesanse, taču skumdināja haoss un ciešanas, ko nesa Otrais pasaules karš. Neskatoties uz slimību, viņa komponēja, uzstājās publikas priekšā un kļuva par vienu no labākajām pianistēm valstī.

1943. gada pavasarī tika izsludināts konkurss – aicinājums sarakstīt kantāti, kas paustu latviešu tautas reliģisko pieredzi un pārdzīvojumus skarbajos kara laika apstākļos. Potenciālo teksta autoru vidū bija Andrejs Eglītis, pirmskara dzejnieks, kurš bija kļuvis par kara korespondentu un jau agrāk sadarbojies ar Garūtu. 1943. gada jūnijā žūrija piešķīra pirmo vietu darbam “Dievs, Tava zeme deg!” un vēl vienam Eglīša darbam, kurā dzejnieka vārdi bija izkaisīti starp Tēvreizes rindām.

Kantāti bija paredzēts atklāt 1944. gada maijā, taču, frontei nākot arvien tuvāk, Garūta nespēja ilgāk gaidīt un sāka darbu. Pirmatskaņojums bija iecerēts 1944. gada 15. martā Rīgā, Svētās Ģertrūdes baznīcā, ar Alfrēdu Kalniņu – slavenu komponistu, latviešu pirmās operas autoru – pie tolaik labākajām ērģelēm valstī.

Taču Kalniņš saslima, tāpēc Garūtai, lieliskai pianistei, bet ne ērģelniecei, bija pašai jāsēžas pie ērģelēm un jāgatavojas todien gaidāmajam pirmatskaņojumam. Uzstāšanos, kurā piedalījās Latvijas labākie dziedātāji un mūziķi, tostarp tenors Mariss Vētra (1901–1964), baritons Ādolfs Kaktiņš (1885–1965) un Teodors Reiters (1884–1956), diriģents milzu kopkorim, kuru viņš bija veidojis kopš 20. gadiem, atskaņoja radio tiešraidē visā valstī.

Baznīca bija pārpildīta. Mariss Vētra vēlāk rakstīja, ka skatītājus bija pārņēmusi teju masu psihoze. Arī nākamo četru atskaņojumu laikā, martā un aprīlī, baznīca bija stāvgrūdām pilna, un kantāte tika atskaņota Kurzemē: Kuldīgā un Liepājā; Lieldienās Ventspilī, tad Ārlavā, Stendē un trīsreiz Talsos. 1945. gada 6. maijā, divas dienas pirms kara beigām, kantāte pulksten vienpadsmitos tika atskaņota Stendē, tad pulksten piecos – Talsos.

Vēlāk daudzi no iesaistītajiem bēga no padomju uzvaras un patvērās Zviedrijā. Eglītis kopā ar 19. divīziju atkāpās līdz Liepājai, tur sēdās laivā

un Stokholmā kopā ar citiem trimdas rakstniekiem un politiķiem dibināja Latviešu Nacionālo fondu. Mariss Vētra – istajā vārdā Morics Blumbergs – pusaudzā gados piedalījies Neatkarības karā, vispirms devās uz Zviedriju, pēcāk – Kanādu, nodibinādams Latviešu Nacionālo fondu arī tur.

Kantāte, tik jaudīgais un emocionālais garadarbs, padomju gados tika aizliegta, taču 80. gadu nogalē, Trešās atmodas laikā, iemantoja jaunu simbolisku nozīmi un iemiesoja latviešu ilgas pēc brīvības un trimdas gadu beigām. 1990. gada latviešu dziesmu svētkos kantāte tika uzvesta no jauna, to atskaņoja vairāk nekā desmit tūkstoši dziedātāju, un patlaban tā kalpo par piemiņu tūkstošiem padomju deportēto.³⁴

Atrodu Lūcijas Garūtas fonda direktores Dainas Pormales rakstītu skaņdarba recenziju.

Dzejnieka Andreja Eglīša dzeja skaudri atklāj tautas likteni, kad tā ir nebūtības priekšvakarā, kad tās izmisums mijas ar cerībām... Komponiste Lūcija Garūta to izsaka mūzikā, kas ietver dziļi latvisko, vienojot to ar garīga pārdzīvojuma izsāpētu skaidrību un spēku, kas dod cerību un ticību. Dzeja un mūzika ir nesaraujami saaudušās. Kantātes radītāji atklāj sirdi plosošo situāciju dzimtenē un piešķir tai vispārējas cilvēces traģēdijas apmērus. Mūzika un dzeja neatšķetināmi savijas. Meklējot patvērumu, tauta vienojas lūgšanā.³⁵

Pirmatskaņojuma ieraksts ir saglabājies, un 1982. gadā Stokholmā to vinila formātā izdevis viens no Garūtas audzēkņiem, komponists un muzikologs Longīns Apkalns. Atskaņojuma ieraksts pieejams arī tīmekļa vietnē *YouTube*, tam fonā skatot kaujas trokšņiem.³⁶

Pārāk dziļi ieslīdzis spraigajās sajūtās, ar kādām Latvija neglābjami grimst bezcerībā, un uzburdams acu priekšā pūļus, kas nolemti plūst laukā no Ģertrūdes baznīcas, nezino, ko nesīs rītdiena, aptveru, ka esmu

³⁴ Lūcija Garūta. Andrejs Eglītis. "Dievs, Tava zeme deg!", Dainas Pormales priekšvārds.

³⁵ Turpat.

³⁶ Dievs, Tava zeme deg! [tiešsaiste]. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=rttecfu1NBQ>.

zaudējis laika izjūtu. Šovakar man ir jānokļūst Jelgavā, un mans vilciens atiet pēc 20 minūtēm.

Izkrienu cauri Vecrīgai, tad pa apakšzemes tuneli uz Centrālo staciju, pāri vestibilam un uz peronu. Līdz vilciena atiešanai atlikusi minūte. Uzlecu uz pasažieru vagona metāliskajiem pakāpieniem un kāpju iekšā. Apsēžos, un vagona durvis aiz muguras aizveras. Vilciens liegi aizslid no stacijas un ved mani prom no Rīgas.

Pēc stundas, samieļojies pēc lielās steigas, ierodos Jelgavā. Ir 11. novembris, Lāčplēša diena, valsts atbrīvotāju atceres diena. Šajā dienā 1919. gadā tikko izveidotā Latvijas armija ar igauņu bruņuvilcienu un britu flotes atbalstu sakāva baltvācu muižniecību, bermontiešus, kuri pēc Pirmā pasaules kara bija palīdzējuši padzīt krievu lieliniekus, bet pēcāk sagrābuši varu.

Neatkarības kara beigas ir 1920. gada 11. augusts, kad bija noslēgts Latvijas–Padomju Krievijas miera līgums, un Latvija kļuva par neatkarīgu parlamentāru republiku.³⁷

Vilcienā ikviens ir piespraudis Latvijas sarkanbaltsarkano piemiņas lentīti. Latvieši sprauž šo lentīti ar leļupvērstu locījuma vietu un diviem augšupvērstiem lentes galiem, kas atgādina ziedu vai koka zarus, tā pieminot tautu, pie kuras piederēja kritušie.

Pretim Jelgavas stacijai atrodas pieminekļis Jelgavas atbrīvotājiem. Tajā atainots uz zobena atbalstījies vīrs ar noliektu galvu. Pieminekļa pjedestālu klāj ziedi un sveces stikla trauciņos, kas rotāti ar sarkanbaltsarkanām lentītēm. Arī gar Grēbnera parka takām, kuras ved līdz piemineklim, rindojas sveces. Ir pulksten septiņi vakarā, un ģimenes ar bērniem iznākušas aplūkot šo ainu. Daudzi ļaudis, ar kuriem braucu vilcienā, ir izvilkuši sveces un nu iededz tās.

Bridi vēroju, tad pagriežos un pa Zemgales prospektu, agrāk varenu cara Aleksandra avēniju, dodos uz savām naktsmājām. Pēc kārtējās ar vēsturi piesātinātās dienas aizveru divviru durvis uz ārpasauli un gatavojos nākamajai.

³⁷ Smele 2015.

Lielupe sadala seno Jelgavas pilsētu rietumu un austrumu pusē. Galvenais tūristu piesaistes objekts, Jelgavas pils, ir celta uz salas upes vidū. No 14. gadsimta līdz 1737. gadam te atradās Livonijas ordeņa pils, līdz to uzspridzināja, lai dotu vietu šai greznajai rezidencē, ko Kurzemes hercogam projektēja Krievijas galma arhitekts Rastrelli.³⁸

1795. gadā Jelgavas pils kļuva par Kurzemes gubernatora rezidenci, līdz 1919. gadā to nodedzināja vācbaltu bermontieši, kuri, atkāpdamies no sakāves Rīgā, ceļā nosvinināja mājas un nogalināja mierīgos iedzīvotājus. Pils atjaunota, smagi cietusi Otrajā pasaules karā, tad atkal atjaunota, šoreiz kā Latvijas Lauksaimniecības universitātes mājieta, un nu ir viena no izcilākajām Latvijas pilīm līdztekus Kurzemes hercogu vasaras rezidencē, barokālajai Rundāles pilij pie Bauskas, ko arī projektējis Rastrelli.³⁹

No vecpilsētas rietumu krastā nekas daudz nav palicis pāri, tā atjaunota drūmā padomju stilistikā, tomēr Jelgavas pērles pakāpeniski atgūst pirmskara spozmi. Pilsētas vecākās, Jelgavas Svētās Trīsvienības, baznīcas mirdzoši baltais tornis Akadēmijas ielā, kas atjaunots 2010. gadā, ir nesens pienesums šim sarakstam. Jelgavas Svētās Annas baznīca Lielajā ielā ir pilsētas senākā celtnē, datējama ar 1573. gadu. Pēc pamatīgajiem kara postījumiem pilnībā atjaunota arī pareizticīgo katedrāle Raiņa ielā ar nevainojamajiem sīpola formas kupoliem, kas nu izskatās brīnišķīgi, jo sevišķi naktī. Tas, kas palicis pāri no vecpilsētas oriģinālās koka apbūves, kura tapusi laikā starp 18. un 19. gadsimtu Dobeles un Vecpilsētas ielu krustojumā, atzīts par valsts nozīmes pilsētbūvniecības pieminekli.⁴⁰

Jelgavas vēsture savijas ar pilsētas ebreju pagātņi; viņi šeit dzīvojuši kopš Kurzemes hercogistes laikiem 18. gadsimta nogalē. Tolaik piektā daļa jelgavnieku bijuši ebreji, un te mituši 70% Kurzemes ebreju.

19. gadsimta izskaņā rūpniecības uzplaukuma un Rīgas un Liepājas sāncensības ietekmē pakāpeniski mazinājās Jelgavas ebreju skaits un pārticība, turklāt to ietekmēja arī labības krīze un holeras epidēmija. 1915. gadā Kurzemes ebreji tika izsūtīti uz Krieviju, un tie, kuri pēc Pirmā

³⁸ Latvijas Lauksaimniecības universitātes tīmekļa vietne [tiešaiste]. Pieejams: <http://eng.llu.lv/?mi+579>.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ Jelgavas tūrisma tīmekļa vietne [tiešaiste]. Pieejams: <http://www.jelgava.lv>.

pasaulē kara atgriezās, kļuva par vietējo vāciešu grautiņu upuriem. Ap 1935. gadu Jelgavā vairs dzīvoja tikai 2000 ebreju.⁴¹

Baigajā – 1940.–1941. – gadā ieradās padomju vara, ekonomika tika nacionalizēta, un ebreju institūcijas un politiskās partijas – likvidētas, taču ebreju eksistenci krietni vairāk apdraudēja nacisti. Kad 1941. gada jūnijā Latvijā ienāca nacisti, daudzi ebreji, to apzinoties, bēga līdz ar Sarkanā armiju.

Kolidz nacisti svētdienā, 29. jūnijā, sasniedza Jelgavu, teju uzreiz sākās ebreju slepkavošana. Sinagogu nodedzināja un ebrejus nošķīra no pārējās pilsētas. Jūlija sākumā aptuveni 2000 ebreju tikai aizdzīti uz agrāko Latvijas armijas bāzi ārpus pilsētas, piespiesti izrakt sev kapus un tad grupveidā nogalināti, tāpat kā to veica *Einsatzkommando 2* citās masu slepkavībās.⁴²

Pēcāk pie pilsētas vārtiem tika paceltas izkārtnes ar paziņojumu, ka Jelgava [*Mitau*] esot attīrīta no ebrejiem.⁴³ Kādā avotā minēts, ka apgabala komisārs (gebitskomisārs) vēlāk ziņojis – viņam nācies atjaunot kārtību vietējo policistu vidū, kuri pēc iesaistīšanās ebreju slepkavošanā zaudējuši jebkādu savaldību. Viņš apgalvoja, ka noorganizējis to, lai no Jelgavas izved 21 dzīvu palikušo ebreju.⁴⁴

1970. gadā, 25 gadus pēc kara, Jelgavas ebreju skaits bija palicis nemanīgs.⁴⁵

Taču ebreji nebija vienīgais slaktiņa objekts. 1941. gada septembra sākumā nacistu karavīri ienāca Jelgavas psihoneiroloģiskajā slimnīcā, aizveda uz tuvējo mežu aptuveni 240 pacientus un visus nošāva.

Jelgavas atbrīvošana 1944. gada jūlija svelmainajā tveicē izvērtās par cīņu līdz pēdējam elpas vilcienam starp Sarkanā armiju un nacistiem un latviešiem, kuri pilsētu aizstāvēja. Padomju armija pamatīgi sabombardēja Jelgavas staciju. Te Rietumu dzelzceļa tīkls sastapās ar platajiem Krievijas

⁴¹ Meler 2013, p. 142.

⁴² Turpat, pp. 143–145.

⁴³ *Judenrein*: brīva no ebrejiem.

⁴⁴ Browning 2007, p. 274.

⁴⁵ *Jewish Virtual Library* [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0011_0_10064.html.

dzelzceļa gabarītiem. Vāciešiem, kuri ceļoja uz Austrumu fronti un atpakaļ no tās, Jelgava bija nozīmīga pieturvieta, noliktava un mācību bāze.

Debesīs parādījās padomju Iljušina IL-2 lidmašīnas, bombardēdamas, raidīdamas raķetes un apšaudīdamas ar ložmetēju tankus, transportlīdzekļus, kājnieku pozīcijas, tiltus un ēkas, tā vājinot aizsardzības spēkus pirms gaidāmās nežēlīgās tuvcīņas. Uzlidojumā armijas vilcienam, kas veda degvielu un munīciju, līdztekus cieta arī vilciens ar 430 bēgļiem no Vidzemes un Latgales. Munīcijas vilciena eksplozija radīja milzīgu liesmu vilni, kas aprija bēgļus, pilnīgi visus nonāvējot. Vēl tagad nav īsti skaidrs, kas atradās tajā vilcienā. Bojāgājušie ir apbedīti Jelgavas apkaimes kapos kā nezināmi gadījuma upuri.⁴⁶

Nacistu labā Jelgavā un visā Kurzemē cīnījās dažādu tautību vīri. Līdzās latviešiem stāvēja itāļi, flāmi, nīderlandieši, zviedri un spāņu Zilā divīzija. Vietējie atminas, ka lidlaukos tika izvietoti itāļu iznīcinātāju piloti, taču viņi neiesaistījās gaisa kaujās ar padomju lidmašīnām. Pretestību izrādīja latviešu nakts bumbvedēji – vācu Arado divplāksņi, kuru galvenā bāze atradās Tukumā –, kas nāca talkā kājniekiem, mērķējot uz Sarkanās armijas tankiem un kravas transportu un fiksējot fotogrāfijās padomju armijas virzību.

Sākot ar 1941. gadu, Austrumu frontē dienēja līdz pat 45 000 brīvprātīgo no Franko Spānijas. Viņiem bija artilērijas pulks un pat gaisa eskadrons, kas notrieca 156 padomju lidaparātus. Tiek lēsts, ka Kurzemē krita 4500 spāņu. Sabiedroto spiediena dēļ 1943. gadā Franko nācās savus spēkus atsaukt, taču brīvprātīgie no Zilās divīzijas palika, un daudzi, aizstāvot Berlīni, cīnījās līdz pēdējam.⁴⁷

Jānis Blīvis 1944. gada vasarā bija students un dzīvoja Jelgavā. Viņa tēvs tika deportēts pirmajā padomju okupācijas periodā, 1940.–1941. gadā. Pēc kara viņš runājis ar daudziem Jelgavas kaujas aculieciniekiem.

Padomju aviācijas uzlidojumi turpinājās arī 28. jūlijā, tad mērķis bija iznīcināt Jelgavas aerodromu. Pēc padomju presē publicētajām ziņām Jelgavas

⁴⁶ Autora saruna ar Aldi Barševski.

⁴⁷ Payne 1995, p. 434.

bombardēšanā tika iesaistīti 62 bumbvedēji un 56 iznīcinātāji, kam pretim stāvēja tikai viena zenītlielgabalu baterija, kas nogāza vienu padomju bumbvedēju un divas iznīcinātāju lidmašīnas.

Jonišķi tika ieņemti 28. jūlija naktī, un tanku grupa strauji devās Jelgavas virzienā, šeit, Jelgavas pievārtē, uz neilgu brīdi viņu virzīšanos apturēja vācu puses bruņuvilciens, taču jau ap pussešiem no rīta padomju tanki pienāca pie Jelgavas dienvidu nomales, diviem no tiem izdevās pa Gaisa tiltu iekļūt pilsētā līdz pat Jāņa kapiem, taču sapratuši, ka palikuši vieni bez atbalsta, tie devās atpakaļ. Līdzīgi notikumi risinājās arī Grēbnera parka rajonā, tomēr arī tur padomju tanku virzīšanās tika apturēta. Bet jau 28. jūlija vakarā pār Jelgavu “nolija” reaktīvo mīnmetēju (sauktu par “katjušām”) šāviņu lietus. Pilsētā ugunsgrēkiem no iepriekšējā uzlidojuma pievienojās jauni. Kaujas norisē pirmo reizi iesaistījās 18 vācu triecienlidmašīnas, kas bombardēja padomju spēku pozīcijas Jelgavas nomalēs.

Notikumu straujā attīstība un nekoordinētā Jelgavas aizstāvju darbība liek secināt, ka Jelgavas aizstāvjiem trūka objektīvas informācijas par situāciju kopumā un par padomju spēku stratēģiju attiecībā uz Jelgavu. Vācu puse negaidīja šādu strauju un arī visai sekmīgu padomju spēku uzbrukumu. Tikai 27. jūlijā uz Jelgavu nosūtīja pieredzējušo ģenerālleitnantu Flugbeilu (*Kurt Pflugbeil*), uzdodot viņam organizēt Jelgavas aizstāvēšanu. Vakarā notikušajā kopīgajā vācu vienību un leģionāru komandieru apspriedē nolēma pasludināt Jelgavu par pilsētu – cietoksni, kas jāaizstāv ar visiem rīcībā esošajiem spēkiem. Var vienīgi piebilst, ka lēmums bija bez īsta seguma, jo rīcībā esošie spēki bija gan skaitliski niecīgi, gan arī vāji bruņoti. Tomēr 28. jūlijā padomju spēku tālāka virzīšanās tika apturēta un tie, apejot Jelgavu, devās jūras virzienā. Ar mainīgām sekmēm kaujas turpinājās 29. jūlijā, neskatoties uz milzīgo padomju spēku pārsvaru, tiem izdevās ieņemt un nostiprināties tikai pilsētas nomalēs.

30. jūlija agrā rīta stundā sākās pilsētas “ģenerālšturmēšana” no Lielupes (Bauskas) puses, vērsot galveno triecienu pret dzelzceļa staciju. Pret nelielo pilsētas aizstāvju pulciņu apmēram 1 km garā frontē tika raidītas divas padomju divīzijas. Un tomēr tikai vakarā padomju spēku rokās nonāca nesapridzinātais dzelzceļa tilts, taču staciju izdevās nosargāt. [...]

Un, lai gan 31. jūlija vakarā padomju radio ziņoja par Mītavas (Jelgavas) ieņemšanu – pilsēta 31. jūlijā netika ieņemta!⁴⁸

Sēžu dzīvoklī, lasu šo kaujas atspoguļojumu un aptveru, ka vakar vakarā esmu nācis mājās pa apkaimi, kurā norisinājās visspraigākā cīņa. Jelgavas muzeja krājuma galvenais glabātājs Aldis Barševskis apsolijs izvest mani ekskursijā un atsūtījis failu ar Jelgavas kara laika postažas fotogrāfijām. Pilsētas ielu krāsmatās guļ tanki un karavīru liķi. Pilnībā sagrautas ēkas. Laikam tāpēc to dēvē par Latvijas Staļingradu.

Pēc neveiksmīgā uzbrukuma I Baltijas frontes komandieris Ivans Bagramjans pavēlēja saviem vīriem ieņemt pilsētu, lai ko tas prasītu.

31. jūlijā sākās jauni Sarkanās armijas uzbrukumi, ko ieskandināja spēcīgas raķešu un mortīru zalves. Tajā pašā laikā Bagramjana vienības apgāja Jelgavu un devās Tukuma virzienā, novirzot tankus līdz jūrai pa īsāko ceļu, kas veda cauri Klapkalnciemam Rīgas jūras līča krastā, un tā nogriežot pieeju Kurzemei no Rīgas rietumpuses un izolējot 38 vācu kājnieku un tanku divīzijas.⁴⁹

Staļins pieprasīja, lai par pierādījumu tam, ka tanki sasnieguši piekrasti, viņam tiktu atsūtītas pudeles ar jūras ūdeni.

J. Blivis turpina aprakstīt kauju, atspoguļojot cīņu par pilij netālo Driksas tiltu, kamēr padomju radio ziņo, ka Jelgava jau ir ieņemta.

Tikai naktī uz 1. augustu vācu prettanku lielgabalu uguns aizsegā pilsētas aizstāvji – vācu un latviešu vienības – pa Driksas un Lielupes tiltiem atkāpās uz Lielupes labo krastu, tad abus tiltus uzspridzināja. Taču daži desmiti karavīru palika pilsētas mūros un turpināja aizstāvēt pilsētu. Ir zināms stāsts par kādiem četriem latviešu vīriem, kuri bija nocietinājušies Sv. Annas baznīcas tornī, kur līdz pēdējai patronai centās iznīcināt uzbrucējus. Vēlāk padomju armijas ziņojumā parādās skaitlis 161 – tik daudz vācu armijas karavīru laikā no 31. jūlija līdz 4. augustam esot padevušies gūstā.

⁴⁸ Blivis, J. “Jelgavas aizstāvēšana 1944. gada vasarā”. Pieejams: <http://jvmm.lv/Las%C4%ABtava/jelgavas-vestures-annales/jelgavas-tragedija-1944gada-julija-un-augusta/>.

⁴⁹ Buttar 2013, p. 196.

Bet ciņas turpinājās Lielupes labajā krastā. Naktī uz 1. augustu padomju spēki, izmantojot nesaspridzināto dzelzceļa tiltu, pārnāca Lielupes labajā krastā, ieņēma Cukurfabrikas teritoriju, tad Pasta salu un Jelgavas pili, taču, sastopot nepārvaramu pretestību, bija spiesti atkāpties atpakaļ uz Lielupes kreiso krastu. Nākošajā naktī līdzīgu operāciju padomju spēki atkārtoja nedaudz augšup – pie Dandāles muižas, ar plostiem šķērsojot Lielupi. Tomēr arī šoreiz nekādi lieli panākumi netika gūti. Papildus šajā laikā padomju spēki, lielgabalu un mīnmetēju atbalstīti, turpināja uzbrukumus arī citos rajonos. Tomēr Jelgavas pils šajās kaujās nonāca padomju spēku rokās. Aculiecinieki stāsta, ka lielgabali tikuši ievilkti pili un pa pils logiem karavīri raidījuši šāviņus uz vācu un latviešu leģionāru pozīcijām pie Kalnciema ceļa. Par atbildi – vācu smagā artilērija pavērsa savus stobrus pret pili un to pamatīgi nopostīja, pils izdega.

Pēc visa spriežot, “atmetuši ar roku” pilsētas pilnīgas ieņemšanas plānam, padomju spēki pārgrupējās, daļa atstāja pilsētu un ieņēma aizstāvēšanās pozīcijas gar Lielupes kreiso krastu. Tikmēr 3. un 4. augustā no Rīgas Jelgavas aizstāvjiem pienāca papildspēki. Naktī no 4. uz 5. augustu, pēc pamatīgas artilērijas uguns, tie forsēja Lielupi un Driksu un nostiprinājās nelielā placdarmā Linu vērpšanas rajonā, veikli izbūvēja pontonu tiltu, pār kuru ienāca galvenie spēki. Pamazām padomju spēki tika izspiesti no pilsētas centrālās daļas, nelīdzēja arī padomju karavīrus atbalstošā mīnmetēju uguns. Jelgava faktiski tika atkarota.

Lai padomju virspavēlniecībai nevajadzētu ziņot par šo sakāvi, tika dota pavēle nekavējoties, pārsviežot lielus armijas un artilērijas papildspēkus, “iznīcināt izrāvušos pretinieku” – tas nozīmēja no jauna ieņemt Jelgavu. Kaujas ilga 2 dienas, kur abas puses izmantoja artilēriju un mīnmetējus, pilsēta tika pagalam nopostīta. 7. augustā padomju spēki bija ieņēmuši visu Lielupes kreiso krastu, visu pilsētu. Jelgava bija sagrauta un pakļauta.⁵⁰

Nākamajā rītā pulksten deviņos gaidu pie muzeja savā iznomātajā automašīnā. Iekāpj Barševska kungs.

– Labrīt, Hanta kungs, – viņš saka. – Vai jums izdevās apskatīt ielas kauju bildes?

⁵⁰ Blivis, J. “Jelgavas aizstāvēšana 1944. gada vasarā”.

- Jā, sanāca. Kaut kas neredzēts. Fotografijas ir patiesi dramatiskas.
- Neredzēts nudien, – viņš noteic. – Turp arī dosimies vispirms.

Nākamo divu stundu laikā Aldis man parāda, kur norisinājās kauja par Jelgavu. Pirmais uzbrukums nāca no gaisa un artilērijas, kas atradās mežā, uz dienvidrietumiem no pilsētas, pēc tam Sarkanās armijas kājnieki uzbruka aizsargu pozīcijām, laupot ievērojamu skaitu dzīvību.

Padomju spēki, kuri tuvojās no Jelgavas nomalēm Dambja ielas un Ģintermuižas apkaimē, nosūtīja tankus salauzt pretestību Grēbnera parkā, tad iebruka stacijā. Tomēr pilsētas aizstāvji pamanījās radīt padomju bruņojumam pamatīgus zaudējumus, atkal un atkal atsitot kājniekus, nereti skarbā un asiņainā tuvciņā. Pilsētas dienvidos viens neliels zemes pleķis trijstūra formā Kļavu un Smilšu ielu stūrī dienas laikā sešreiz nonāca te vienās, te otrās rokās; tikmēr pilsētņieki bēga vai meklēja patvērumu pagrabā. Barševska kungs detalizēti apraksta, kas norisinājās katrā vietā:

Jelgava nav liela pilsēta, bet ielu kaujām tā ir neparocīga. To ieskauj parki un meži, tajos viegli noslēpt artilēriju un pārgrupēt spēkus, taču sarežģīti uzbrukt pilsētas nocietinājumiem. Staļina taktika bija pārspēt un satriekt vāciešus skaita ziņā, reizēm trīs pret vienu, pieci pret vienu, septiņi pret vienu, taču šī taktika nesaudzēja dzīvības. Daži no padomju karavīriem bija izlauzuši ceļu līdz Jelgavai no Staļingradas kaujas laikiem. Viņi bija ārkārtīgi sīksti un cīņā rūdīti.

Grēbnera parkā latviešu leģionāri apturēja padomju tankus un karavīrus, kas šķērsoja dzelzceļa līniju, lai ieņemtu staciju. Te netālu, pie viadukta, norisinājās smaga tuvciņa, kurā karavīri slepkavoja cits citu ar durkļiem. Nesenos izrakumos, spriežot pēc skeleta stāvokļa, aplēsts, cik spraiga bijusi cīņa. Leģionāri ļoti smagi cīnījās, lai nosargātu staciju, un, pirms tika atspiesti, vairākkārt to atkaroja.

Mēs pietājam pie vecās slimnīcas, un Barševska kungs izstāsta vienu no Jelgavas kaujas leģendām.

Šīs slimnīcas galvenais ārsts bija Ringolds Čakste, Latvijas Valsts pirmā prezidenta Jāņa Čakstes [amatā no 1922. līdz 1927. gadam] dēls. Kara laikā

ši bija vienīgā vieta, kur darbojās ūdens pumpis. Jūlijā un augustā, kamēr norisinājās operācija “Bagrations”, Latvijā bija ārkārtīgi karsti. Te sadūrās ievērojami Krievijas un Vācijas spēki, tāpēc, saprotams, daudzas ēkas dega, un visur bija liesmas. Sajūta bija kā džungļos. Pieskrēja viens karavīrs, varbūt vācietis, padzerties, un neviens nešāva. Tad padzerties skrēja viņa pretinieks, krievs. Un neviens nešāva, jo šī bija vienīgā vieta, kur tikt pie ūdens.

Dodamies tālāk, uz mirkli apstādamies dzelzceļa stacijā un pēc tam Svētās Annas baznīcā, kuras tornī četri leģionāri cīnījās līdz nāvei. Aizbraucam līdz pilij un izstaigājam šīs krāšņās sarkani baltās 670 logu ēkas dārzu, kamēr iekšā zum studentu dzīve. Pirms 70 gadiem, kad upes otrā pusē plosījās kauja, pilnīgi visi pils logi bija izsisti. Barševska kungs atsūtījis man bildes ar sapostīto pili, kuras sienās rēgojas šāviņu atstāti robi.

Jelgava nonāca padomju rokās 6. augustā, un civiliedzīvotājiem no jauna ļāva ienākt tikai 1944. gada 28. oktobrī, kad nostabilizējās frontes līnija. Mums nav ziņu, kas šeit norisinājās laikā no augusta līdz oktobrim. Krievi laida darbā trofeju medniekus, visu pārmeklēja, iespējams, laupīja. Ļaudis bēga, pamezdamī aiz sevis visu. Dzimtas albumi tika iznīcināti, daudzas mājas – nodedzinātas. Mēs tā arī nezinām, kas notika.

Cilvēki, kuri pēckara gados piedzīvoja bērnību Jelgavā, atceras žurkas, milzum daudz žurku, jo pagrabos mētājās neatrasti liķi, un tā bija barība žurkām... turklāt dažas no žurkām bija milzīgas. Kāds vīrs atceras, kā kopā ar draugu gājis pa ielu un ieraudzījis lielu žurku baru šķērsojam ielu ceļā no vienas mājas uz nākamo. Vai saprotat, kāpēc? Šī bija kara laika pilsēta, te kāds bija nomiris, nebija atrasts, pārtika aizstāvējusies. Nācās cīnīties pret žurkām, indēt tās.⁵¹

Vēlāk pēcpusdienā Alda birojā aplūkojam izpostītās Jelgavas kartes un fotoattēlus, mēģinādami aptvert kaujas cilvēcisko mērogu. Kara postažas bildēs atklājas baznīcas torni un rūpnīcas bez jumtiem, bez logiem, reizēm bez visām četrām sienām. Policijas ēka tirgus laukumā ir gandrīz pilnībā nopostīta. Cietumnieki sijā gruvešus un lādē lielos padomju kravas automobiļos,

⁵¹ Autora saruna ar Aldi Barševski.

kuri vedis tos prom. Viņiem līdzās strādā civiliedzīvotāju komandas, vietumis arī sievietes. Viņu darbā noraugās krievu karavīri ar ložmetējiem. Grupas, kas nokopj gruvešus, redzamas arī 1948. gada fotogrāfijās.

Man jādodomā par pārmaiņām. Lēni nokāpjam pa kāpnēm līdz ielai, runādami par Jelgavas karalaika vēsturi. Aldis stāsta, ka latvieši zaudējuši teikšanu pār savas vēstures mācīšanu, un tas radījis problēmas pēckara paaudzei.

Kad bijām puikas, karš mūs visus aizrāva. Kā diez bija būt leģionāram? Oficiāla informācija nebija pieejama, savukārt grāmatas, kuras bija sarakstījuši ārzemju latvieši – Ņujorkā, Melburnā un Stokholmā –, skaitījās pretlikumīgas. Mēs visi iztēlojāmies, ka esam leģionāri, cīnāmies pret krieviem, un visi bijām varoņi.

“Krokodils Dandijs” ir latvietis, kurš piedalījās karā un aizbēga uz Austrāliju, kur nopirka opāla raktuves. Viņa īstais vārds ir Arvīds Blūmentāls, un viņš nāk no Dundagas, lauku puika, mežstrādnieks. Viņš bija spēcīgs lāga puisis un cīnījās frontē, Vācijā, kopā ar 15. divīziju, kura padevās sabiedrotajiem. Daži kļuva par sargiem Nirnbergas procesā. Viņi bija labi karavīri. Šis ir viens no pretargumentiem apgalvojumam, ka latviešu leģionāri bija nacisti. Viņi bija tikai karavīri, un lielākā daļa bija iekļauti leģionā vai Sarkanajā armijā piespiedu kārtā, citādi tika draudēts ar represijām pret ģimeni.

Vēl daudzus gadus pēc neatkarības atgūšanas mēs par Latvijas kara vēsturi zinājām visai maz. Īsteni droši cilvēki sajūtās tikai pēc 2004. gada marta, kad Latvija pievienojās NATO. Daudzi neizteicās publiski tāpēc, ka baidījās – krievi var atgriezties.

Šie stāsti sāka uzpeldēt tikai 90. gadu otrajā pusē, kad situācija nostabilizējās. Tolaik daži vecāka gadagājuma ļaudis iedeva man fotogrāfijas, materiālus, izstāstīja pieredzēto un pēc gada vai diviem aizgāja viņšaulē, bet vēsture bija iemūžināta. Ļoti daudzi bija piedzīvojuši represijas, tāpēc turpināja dzīvot aizdomās un baidījās, ka viņiem draud briesmas. Viņi cieta, tādēļ nevēlas runāt un, iespējams, apdraudēt savu ģimeni.

Varbūt tagad, 21. gadsimtā, ir pienācis laiks pārrakstīt mūsu vēsturi. Mūsu militāro vēsturi, Jelgavas vēsturi, valsts vēsturi. Es meklēju internetā informāciju par Jelgavā notikušo, bet ar to ir par maz. Varbūt kādreiz.⁵²

⁵² Autora saruna ar Aldi Barševski.

4

Priekšvēstneši

Kad padomju tanki sasniedza Rīgas jūras līci un nogrieza galvaspilsētas rietumu izejas, sākās kara pēdējais cēliens. Sakāve bija neizbēgama, vienīgais jautājums – kad tā pienāks. Vācu prettriecieni pārrāva ielenkumu un atbrīvoja ceļu no Rīgas uz Kurzemi, bet visiem bija skaidrs, ka krievi jau atrodas soļā attālumā.

Latvieši bija apņēmušies nepieļaut padomju varas atgriešanos. Gadsimtiem ilgi Latvijā bija valdījusi vai nu Vācija no rietumiem, vai austrumu kaimiņš – Krievija. Otrais pasaules karš situāciju tikai saasināja. Kamēr gan Vācija, gan Krievija gatavojās nenovēršamajam, Latvija vairākkārt deklarēja savu neitrālo pozīciju. Pēc tam, kad Hitlers 1936. gadā remilitarizēja Reinzemi, Baltijas valstis Padomju Savienības acīs ieguva vēl lielāku nozīmi, jo varēja kalpot par buferzonu pret Vācijas ekspansiju. Kad 1938. gadā nacisti anektēja Austriju un pēcāk sagrāba Sudetiju, Staļins Latvijas neitrālo pozīciju vispirms novērtēja kā provācisku, pēc tam saprata, ka Latvija nenodrošinās aizsardzību pret Vācijas uzbrukumu PSRS. Maskavas spiediens noveda vispirms pie Savstarpējās palīdzības pakta starp Latviju un PSRS, tad pie okupācijas, pēc tam pie Baigā gada. Murgs bija sācies.⁵³

1940. gada jūnijā Sarkanā armija okupēja Latviju un pakļāva Latvijas armiju. NKVD apcietināja virsniekus un nākamā gada jūnijā atbrīvojās no viņiem. Vairāk nekā 500 virsnieku tika aizsūtīti uz darba nometni Noriškā, dziļi Sibīrijā, aiz polārā loka, kur lielākā daļa aizgāja bojā; 80 tika

⁵³ Lumans 2006, pp. 55–57.

nošauti Rīgā, bet 1941. gada 14. jūnijā 200 virsnieki tika aizvesti uz armijas bāzi Litenē, it kā mācību uzdevumā, un tur nogalināti. Dažos avotos minēts, ka Baigā gada laikā apcietināti, deportēti vai noslepkavoti vairāk nekā 4500 Latvijas armijas virsnieku.⁵⁴

Civiliedzīvotāji, kuriem bija uzspiests “buržuāziskā nacionālista” zīmogs, vai padomju varas opozicionāri tika deportēti uz PSRS, no viņiem 15 000 izsūtīti uz Sibīriju koka lopu vagonos naktī uz 1941. gada 14. jūniju. Lielākā daļa neatgriezās. Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas mājaslapā atrodams šis nakts apraksts.

Deportējamais pamodināja nakts vidū, un viņiem bija dota nepilna stunda, lai sagatavotos ceļam. Līdzī nēmt drikstēja tikai to, ko varēja panest, visu pārējo konfiscēja valsts. Nelaimīgie tika sadzīti iepriekš sagatavotos lopu vai preču vagonos, kuros viņi pavadīja nedēļas un mēnešus. Daudzi, jo sevišķi bērni, sirdzēji un sirmgalvji, ceļā mira. Pavisam 8250 vīri tika nošķirti no ģimenēm, apcietināti un aizsūtīti uz gulaga nometnēm. Sievietes un bērnus aizveda uz tā dēvētajām administratīvajām nometnēm tautas ienaidnieku ģimenes locekļiem.⁵⁵

Vienīgās ziņas, ko ģimenes saņēma no tuviniekiem, bija uzkrīcētas uz papīra strēmelēm un izsviestas no vagoniem. Avīzēs, ko nu kontrolēja padomju cenzori, nebija ne vārda par deportācijām.

Darba nometnēs bija necilvēcīgi apstākļi. Necīgās porcijas neatsvēra darbā iztērētās kalorijas. Cilvēki izdēdēja, sirga ar caureju, cingu un citām slimībām. Ziemā valdīja nepanesams sals. Daudzi nepārdzīvoja jau pirmo ziemu. Tikai daži no 1941. gadā deportētajiem vēlāk atgriezās Latvijā. Ģimenēm skarbajos apstākļos nācās gādāt par sevi; vienlīdz lielā skaitā mira kā ļoti jauni, tā gados veci cilvēki.⁵⁶

⁵⁴ Lumans 2006, pp. 132–133.

⁵⁵ *The Three Occupations of Latvia 1940–1991: Soviet and Nazi Take-overs and their Consequences*. V. Nollendorfs, O. Celle, G. Mišele et al. (eds.). Riga: Occupation Museum Foundation, 2005, p. 23.

⁵⁶ Turpat.

Daži Hitlera uzbrukumu Padomju Savienībai uztvēra kā Latvijas izdevību atriebties par Baigā gada represijām un deportācijām un atjaunot valsts neatkarību. Krievi bija atstādinājuši kājnieku priekšnieku un vēlāko Latviešu leģiona ģenerālinpektora štāba priekšnieku Artūru Silgaili no virsnieka pakāpes, uzskatīdami viņu par neuzticamu. 1941. gada janvārī viņš aizbēga uz Vāciju, kur tika gatavots amatam latviešu pašpārvaldē nacistu režīma pakļautībā, un viņš spēlēja nozīmīgu lomu Latviešu leģiona izveidē un vadībā.⁵⁷

Silgailis pārdzīvoja karu un izdeva leģiona vēsturi, tajā paskaidrodams, kāpēc latvieši izvēlējās cīnīties līdzās vāciešiem.

Pēc 700 Vācijas pakļautībā pavadītajiem gadiem latviešiem vācieši nepatika; arī varmācīgā Austrijas, Čehoslovākijas un Klaipēdas aneksija neveicināja Latvijas un Vācijas attiecības. Tās bija tik saspringtas, ka latviešu attieksmi nespēja mainīt nedz pamatīgā propaganda, nedz kas cits. Tomēr pietika ar vienu padomju okupācijas gadu, lai Latvijas attieksme krasi mainītos. Kolīdz iesākās karš starp Vāciju un PSRS, tikko pirmās Vācijas armijas vienības šķērsoja Latvijas robežu, tā vācieši tika sirsnīgi sveikti kā atbrīvotāji no komunistiskā terora.⁵⁸

Kad ievērojamie zaudējumi Austrumu frontē sāka tukšot Vācijas armijas rindas, dienestā tika iesaukti vīri spēka gados no okupētajām teritorijām. 1943. gada 1. martā Latviešu leģions *Waffen-SS* sastāvā bija gatavs kaujai. Iesauktajiem bija jādod uzticības zvērests:

Dieva vārdā svinīgi apsolu cīņā pret boļševismu vācu bruņoto spēku virspavēlniekam Ādolfam Hitleram neierobežotu paklausību un kā drošsirdīgs karavīrs būšu vienmēr gatavs par šo zvērestu atdot savu dzīvību.⁵⁹

⁵⁷ Lumans 2006, p. 288.

⁵⁸ Silgailis 1986, p. 4.

⁵⁹ Turpat, p. 25.

Leģionāri nekavējoties tika nosūtīti uz Ļeņingradas fronti, kur 1944. gada 16. martā, datumā, kad tiek atzīmēta Leģionāru diena, plecu pie pleca cīnījās divas latviešu divīzijas. 1944. gada vasarā padomju armija atspieda viņus līdz Rīgai, vēlāk – līdz Kurzemei.

Vācu okupācijas laikā valsti vadīja kolaboracionistu pašpārvalde ar ģenerāli Oskaru Dankeru priekšgalā.

Viņš saņēma Kara ordeni par Brīvības cīņām un 1940. gadā, kad krievi okupēja Latviju, aizbēga uz Vāciju un tur tika gatavots par kārtējo “savējo” Vācijas iebrukumam.⁶⁰

Dankers vairākkārt piekrita piegādāt Vācijas karaspēkam papildu latviešu personālu un resursus. Kad Sarkanā armija atkal spēra kāju uz Latvijas zemes, civiliedzīvotāju iesaiste šajā cīņā par izdzīvošanu bija sasniegusi vēl pamatīgākus apmērus.

1944. gada 17. augustā Dankers izdeva pavēli visiem vīriešiem, kuri nav sasnieguši 60 gadu sliekšni, un visām sievietēm līdz 55 gadu vecumam pieteikties darbiem nocietinājumos “uz pāris nedēļām”. Līdzī jāņem gultasveļa un pārtika divām dienām, kā arī lāpstas, cirvji un zāģi. Tie, kuri nepakļautos, tiktu pakārti kā sabotieri. Okupācijas laikā uz Vāciju spaidu darbos tika nosūtīti 15 900 latviešu. Mēnesi pirms nacistu atkāpšanās no Rīgas pilsētā tika sagūstīti 6000 civiliedzīvotāju.

Sākot ar 1944. gada septembri, vācieši sāka izvest armiju no Rīgas un nostiprināt aizsardzības pozīcijas Kurzemē. Nozīmīgais sauszemes ceļš uz Reihu, piekrastes koridors uz dienvidiem caur Klaipēdu un Lietuvu, joprojām bija vaļā. 24. septembrī Sarkanās armijas komandieris Bagramjans saņēma jaunu rīkojumu nogriezt vāciešiem bēgšanas ceļu un izolēt viņus. Viņam tika dotas sešas dienas, lai sagatavotos uzbrukumam, un vienpadsmit – lai pabeigtu operāciju, kurā bija jāpārvieto pusmiljons vīru, tūkstotis tanku, 10 000 artilērijas ieroču un mortīru un visi pārējie krājumi 193 km pa augusta un septembra kaujās smagi sadragātajiem ceļiem.⁶¹

⁶⁰ Lumans 2006, p. 181.

⁶¹ Plakans 2007, p. 150.

Nakts laikā pozīcijās tika izvietots milzīgs daudzums vīru un munīcijas. Jauniesauktie no nesen atbrīvotajām un padomju varas pārvaldītajām Latvijas austrumu teritorijām tika veikli apmācīti un steidzīgi novietoti frontes līnijās, tā aizstājot daudzus vasarā kritušos. Padomju armijas rindās, kuras 5. oktobra dūmakainajā rītā devās uzbrukumā Vācijas aizsardzībai, bija ievērojams skaits latviešu.⁶²

Vācijas aizsardzība pretojās; civiliedzīvotāji bēga. Vieni aizbēga, citi sadūrās ar padomju karavīriem. Izdzīvojušie, kuri aizbēga no Priekules, stāstīja šaušalīgus stāstus par izvarošanām un slepkavībām.⁶³

Pēc piecām dienām padomju spēki sasniedza Palangas piekrasti, un Vācijas 16. un 18. armija tika norobežota. Jau atkal pie virspavēlniekiem ceļoja pudeles ar jūras ūdeni.

Austrumos no Rīgas vācu un Latviešu leģiona spēki jau vairākas nedēļas turpināja bezcerīgu cīņu, aizturēdami Sarkanās armijas virzišanos uz priekšu. Lai sagādātu pietiekami lielu atbalstu, kas palīdzētu izlauzties no Kurzemes, Vācijas armijas komandieris Šerners pierunāja Hitleru ļaut evakuēt Rīgu, kas nu jau atradās padomju artilērijas rādiusā.

Operācija “Pērkons” paredzēja atkāpšanos uz rietumiem cauri pilsētai, pāri Daugavas tiltiem, Kurzemes virzienā, kamēr arjergards aiztur padomju armijas tuvošanos. Tilti aiz pēdējiem karavīriem tiku uzspriecināti.⁶⁴

Mintauts Blossfelds bija 20 gadus vecs leģionārs no Jelgavas, kurš, krieviem iebrūkot Latvijā, guva ievainojumu. Kad ievainoto punkts pie Cēsīm tika evakuēts, viņu aizsūtīja atpakaļ uz Rīgu.

Ievainotajiem bija jāsoļo gar lielceļu Rīgas virzienā. Kad pametu slimnīcu, pretinieks bija pavisam netālu no pilsētas, un kaujas troksnis bija visai skaidri saklausāms. Daži karavīri izlaupīja veikalus un pa sasisto logu

⁶² Buttar 2013, p. 255.

⁶³ Turpat, p. 261.

⁶⁴ Turpat, p. 268.

izsniedza pudeles, konservus un cepumus. Vācu sapieri enerģiski spridzināja lielākās ēkas un mīnēja ielas.

Ceļš līdz Rīgai bija nosēts ar karavīriem, transportlīdzekļiem, ratiem un civilajiem bēgļiem. Patiesībā ātrāk bija mērot ceļu pāri laukiem. Palaiķam zemu virs ceļa nolidoja krievu lidmašīnas, apšaudīdamas un bombardēdamas satiksmi.⁶⁵

Sasniedzis Rīgu, Blossfelds uzzināja, ka agrākajā Juglas tekstilfabrikā sarindotas gultas un iekārtota pagaidu slimnīca. Ievainotie tika šķiroti. Dažiem tika izsniegtas braukšanas kartes uz Vāciju, lai viņi atveseļotos tur, citi tika sūtīti uz vietējām slimnīcām, kur iespēja tapt nonāvētam vai notvertam bija daudz lielāka. Blossfelds tika pie kartes uz Vāciju – un laimīgi nopūtās.

Es vairs negribēju palikt Latvijā. Tas bija acīm redzams, ka vācieši neapturēs krievus, un man nebija ne mazākās vēlēšanās tikt noslepkavotam vai krist pretinieku gūstā. Arī tas varonības posms, kas mudinātu patriotisma vārdā palikt un pienākuma pēc cīnīties līdz pēdējam, bija aiz muguras. Vēlējos vienīgi nosargāt dzīvību un izsprukt no pastāvīgajiem draudiem, ka krievi mani notvers. Nopriecājos, kad tiku pie ceļošanas pilnvaras, un aptvēru, ka mana nākotne ir atkarīga no šīs papīra loksnes.⁶⁶

Nākamajā rītā Blossfelds ar autobusu tika aizvests uz Rīgas ostu, kur viņam pavēlēja atvadīties no ieročiem un kāpt uz klāja lielam kuģim, kurš devās uz Dancigu.

Kuģi plūstošā karavīru straume šķita bezgalīga. Vācieši ar prieku pameta Latviju un atgriezās Tēvzemē. Viņi smējās, plēsa jokus, laida pa apli pudeles un liksmoja, taču latvieši uz klāja uzvedās savaldīgi un nopietni. Viņi visi apzinājās, ka pamet savu zemi ja ne uz visiem laikiem, tad pavisam noteikti uz ilgu... Bija 1944. gada 25. septembris, un es devos prom no

⁶⁵ Blossfelds 2008, pp. 135–136.

⁶⁶ Turpat, p. 136.

Rīgas un no Latvijas, no Latvijas, kura nebija spējusi atvairīt Krievijas baidīto varu, kas jau bija aprijusi pusi dzimtenes un drīz iegūs pilnīgu varu pār šo valsti un tās ļaudīm.⁶⁷

Atkāpušos vācu karavīru vidū bija arī lielgabala apkalpes komandieris Gotlobs Herberts Bīdermanis, kurš karodams bija mērojis ceļu pāri visai Krievijai un tad atpakaļ.

Mums tika apšaubāmais gods vērot, kā reiz tik skaistā pilsēta mums aiz muguras piedzīvo pirmesnāves agoniju. Necilos ceļus aprija putekļainas kravas automašīnu un tanku kolonnas. Cauri Latvijas galvaspilsētai dienu un nakti soļoja bēgļi, līdzīvi veddami ar iedzīvi piekrautus kravas ratus un rokas ratiņus. Visapkārt bauroja apjukušu un pārgurušu lopu bari, kuri pa bruģētajām ieliņām tika dzīti uz rietumiem.

Draudīgie krievu iznīcinātāji, kas kauca virs kārniņu jumtiem ar skaidri saredzamu sarkano piecstaru zvaigzni uz mirdzošās sudraba fizelāžas, bija kļuvuši par pastāvīgu atgādinājumu drausmīgajai situācijai, kādā atradāmies.⁶⁸

Vācijas atkāpšanās no Rīgas sākās 6. oktobrī, kad visa armija devās uz rietumiem pa vienīgo izeju, 45 km garu un 6 km platu joslu starp Rīgu un Sloku.

Jebkura pamesta ierīce tika iznīcināta. Zirgu pajūgi, kuri bija pilni ar ievainotajiem karavīriem un civilajiem bēgļiem – kara pabērniem –, lēni čikstināja jūras virzienā, veltīti pūlēdamies aizbēgt no Sarkanās armijas. Rīgas sirdī virs operas nama pacēlās liesmas un švirkstēja tumšajās debesīs, mezdamas spocīgas ēnas pār drūmajām kolonnām, kuras soļoja pāri senajam tiltam: agrākās uzvaras vainagotā armija sakauta atkāpās.⁶⁹

⁶⁷ Blossfelds 2008, pp. 137–138.

⁶⁸ Bīdermann 2000, pp. 244–245.

⁶⁹ Turpat, p. 245.

Atkāpjoties no austrumu teritorijām, zeme tika izdedzināta, jo vācieši iznīcināja jebkuru stratēģiski vērtīgu objektu, kurš varētu noderēt uzbrūkošajai Sarkanajai armijai, un paņēma visu, ko spēja aizvilkt. Kā nobriedušie labības lauki, tā vērtīgiem kokiem pilnie meži tika nosvilināti. Mājlopus, kurus nevarēja paņemt līdzī, nonāvēja. Tika iznīcinātas dzelzceļa stacijas, telegrāfa un telefona centrāles, arī militāri nenozīmīgas celtnes, pat baznīcas. Latviju izlaupīja, izdemolēja un iznīcināja tie paši ļaudis, kuri bija svinīgi solījuši pasargāt to no padomju terora atgriešanās.

Latviešu virsnieks Rūdolfs Bangerskis sūdzējās Šerneram, un viņš pavēlēja laupīšanu pārtraukt. Tomēr stratēģiski nozīmīgu objektu iznīcināšana turpinājās, tostarp centieni uzspīdzināt pirmskara Latvijas plaukstošās ekonomikas prieku un lepnumu, Ķeguma hidroelektrostaciju pār Daugavu, uz austrumiem no Rīgas.

SS un policijas priekšnieks Jekelns galvoja Bangerskim, ka vācieši neatstās Rīgā nevienu, kurš varētu pieslieties ienaidniekam. Karagūstekņi, karavīri un civilie iedzīvotāji tika sapulcināti un aizvesti uz Kurzemi rakt tranšejas un gatavot nocietinājumus.

Rīgas evakuācija galvenokārt norisinājās naktī, izkuģojot no Daugavgrīvas vācu karakuģu pavadībā. Padomju armija regulāri tēmēja uz bēgļu kuģiem ar degbumbām un ne vienu vien nogremdēja. Laucinieki vai nu devās uz Kurzemi kājām, vai brauca pajūgā. Krievi ieņēma Rīgu 1944. gada 13. oktobrī. Gotlobs Herberts Bidermanis bija viens no pēdējiem, kas pameta galvaspilsētu.

Bija pulksten pieci no rīta, un rītausma bija atnesusi drēgnu un dzestru dienu. Kamēr saule pūlējās izspraukties cauri pelēkajiem padebešiem, sapieru vienības virsnieks nospieda elektriskās spridzināšanas ietaises sviru, kas bija savienota ar sprāgstvielām, kuras atradās uz Dunas⁷⁰ tilta.

Virš upes gaisā pašāvās milzīga liesmu lode, un, tiltam beidzot iegrustot Dunā, gaisu pāršķēla ārkārtīgs sprādziens, kurš vēlreiz nošķīra mūs no Sarkanās armijas. Aptuveni 100 metru tālāk upi šķērsoja prāmis ar pēdējo arjergardu. Tiltam ar dārdoņu iegrimstot straujajā straumē, pār kuģi

⁷⁰ "Duna" ir vācu apzīmējums Daugavai.

nobira lielas akmens atlūzas, smagi savainodamas bēgošos karavīrus. Operācija “Pērkons” bija draudīgi noslēgusies.⁷¹

Šajā brīdī starp bēgļiem, kuri kravas automašīnās devās uz Kurzemi, atradās arī sešus gadus veca meitene Vaira Viķe, kura pēc 60 gadiem kļuš par šīs valsts prezidenti. Viņas frontē ievainotais patēvs bija atgriezies Rīgā mirkli, kad visiem bija skaidrs – pilsēta kritīs padomju rokās. 10. oktobrī viņš iesēdināja ģimeni vaļējā kravas automašīnā, kas bija pilna ar bēgļiem, kuri devās uz Liepāju.

Pavisam nejauši tēvs bija uzzinājis, ka mūsu ielas galā tiek formēts neliels konvojs, kas pavadīs vienu no pēdējām aizejošajām Vācijas armijas kolonnām, un viens kravas furgons vedīs civiliedzīvotājus. Vācieši atstāja latviešus frontē, bet paši atkāpās. Kravas auto bija stāvgrūdām pilns, un gāja vaļā liels ķiviņš par to, kurš tiks iekšā. Kāds vīrs gribēja ņemt līdzī velosipēdu. Viņš apgalvoja, ka tā esot viņa vērtīgākā manta, turklāt jauna, taču automašīnā sēdošie uzstāja, ka drīkst ņemt tikai ģimeni, bagāžu – ne, un izsvieda velosipēdu laukā.

Braucu es, mans patēvs un mamma ar zīdaini uz rokām – tā bija mana māsa Mārīte. Man bija seši gadi. Liepājā apritēja septiņi. Mārīte bija dzimusi maijā, viņai bija tikai seši mēneši. Janvārī viņa jau bija mirusi, nieka desmit mēnešu vecumā. No plaušu karsoņa. Un, manuprāt, zināmā mērā arī no bada.

Es atrados koferu un saiņu grēdas pašā virsotnē un baidījos, ka nokrietišu. Tas bija biedējoši. Ceļā pāris reižu uzbruka lidmašīnas, apšaudīdamas konvoju. Tad mēs lēcām laukā no automašīnas – mani nocēla –, gulāmies grāvī vai arī centāmies atrast kādus kokus vai citu aizsegu un cerējām, ka mūs nenogalēs. Pirmajā dienā, pirms piestājām kādā saimniecībā pārļaut nakti siena šķūnī, mēs piedzīvojām trīs vai četrus uzbrukumus. Auksti arī bija – oktobris kā nekā.

Tonakt, kad ieradāmies Liepājā, pilsēta piedzīvoja lielāko uzlidojumu, kura laikā tika saspridzināti divi vai trīs municijas vilcieni, apkārt nemitīgi

⁷¹ Bidermann 2000, p. 248.

skanēja skaļi sprādzieni. Mēs visi patvērāmies alus brūža pagrabā. Brīdī, kad tēvs izskrēja laukā, lai paņemtu no kofera autiņus mazulim, sākās tāda šrapneļu krusa, ka viņš nejaudāja atgriezties pagrabā. Viņš paslēpās iekšpagalmā, lielā, tukšā alus vātī. Tēvs ielida vātī, cik dziļi vien varēja, tikmēr šrapneļi sitās pret ozolkoka sienām, bet caururbt tās nespēja.

Bira bumbu krusa. Vispirms gaisā uzgāja viens vilciens, pēc tam otrs. Troksnis bija pilnīgi apdullinošs. Kad beidzot viss bija cauri un atskanēja trauksmes atsaukuma signāls, tēvs atgriezās pagrabā bāls un pārbijies. Dzirdē viņam atgriezās tikai pēc vairākām dienām. Tēvs jau paguva nodomāt, ka zaudējis to uz mūžu.⁷²

Nepilnu 20 minūšu brauciens no Jelgavas, un es atrodos Kurzemē, vējstikla tīrītājiem mēžot prom lielas un leknas lauku lietus lāses. Pārsvārā ceļš ved pa taisnu, ārpus apdzīvotām vietām neapgaismotu, divu joslu šoseju ar centra līniju, uz kuras vadītāji manevrē un lavierē, lai apdzītu lēnos, smagos kravas auto. Regulāri gadās avārijas, un bieži ar letālām sekām.

Es nesteidzos. Ģeogrāfija ir viena no lietām, ko es šeit, Latvijā, mīlu: mežu ieskausti taisni jo taisni ceļi, līdzeni lauki, kuri robežojas ar mežu, zemesceļi cauri mežam. Mežs stiepjas līdz pašam liedagam, un tā ir neparasta, burvestību pilna pasaule.

Līdz Blīdenei ceļš paliek nemainīgs. Šoseja, A9, uz kuras atrodos, stiepjas no valsts austrumiem līdz rietumiem, turpat gar agrāko frontes līniju. Lauki pa labi un pa kreisi no manis ir uzarti, un zeme ir smaga un mālaina. Uz lauka izklaidus novietoti cieši notīti siena ruļļi, un vietumis ceļmalās vīd sīkas jaunaudzes. Šī ainava man atgādina Rietumu fronti Francijā un Beļģijā.

Šo rāmo lauku ainu no Kurzemes katla šausmām un mokām šķietami šķir bezgalība. Reizēm Gotlobs Bīdermanis un viņa kara rūditie biedri gājienā uz rietumiem dienas laikā pieveica 20 km, apdzīdami bēgļu kolonnas, kuras piedzīvoja padomju lidmašīnu uzbrukumus pļaujošā lidojumā, un pārtika no trūcīga uztura, dažreiz papildinādami porcijas ar smagi

⁷² Autora saruna ar Vairu Viķi-Freibergu.

ievainoto, padomju armijas nerimtīgās uguns novārdzināto zirgu gaļu, kura tika sacepta kopā ar sīpoliem, pagatavota gulašā vai žāvēta.⁷³

Rīgas evakuācija norisinājās desmit dienas, no 5. līdz 15. oktobrim, kuru laikā vācieši beidzot pameta aizsardzības līniju dienvidrietumu priekšpilsētās. Pa vienu pašu ceļu un dzelzceļa līniju, kas atradās rietumos no Rīgas un ziemeļos no mežiem, kuri stiepjas no šejienes līdz Lietuvas robežai, devās 35 armijas divīzijas, tūkstošiem bēgļu, 80 000 transportlīdzekļu, vēl daudz vairāk zirgu pajūgu un 100 000 tonnas krājumu.⁷⁴

Ciemi un pilsētas abpus šim ceļam turpmākajos sešos mēnešos kļūs par tikpat daudzu mežonīgu lielkauju robežzīmēm: Džūkste, Lestene, Tukums, Dobeļe, Jaunpils, Saldus, Skrunda, Vaiņode, Priekule, Bunka, Ezere. Izkarotā teritorija būsniecīga, taču asinis plūdis aumaļām, jo sevišķi tajā zaļajā joslā, kas stiepjas no austrumiem uz rietumiem pāri Latvijai, uz ziemeļiem no Lietuvas robežas un zem A9 autoceļa, trijos – Pampāļu, Kuršīšu un Zvārdes – mežos.

Šeit zeme ir līdzena un purvainā, apmalota ar bieziem mežiem un paretam kādu ezeru. Vēl šobaltdien te ir maz ceļu. Kad ziemā temperatūra noslid zem nulles, zeme sasalst un kļūst cieta kā akmens.

Kurzemes vācu spēku, armiju grupas “Ziemeļi”, komandiera ģenerālpulkveža Ferdinanda Šernera štābs atradās Pelču muižā, netālu no Kuldīgas, mazliet uz ziemeļiem no šejienes. Šerners bija Minhenes Alus puča veterāns, viens no tiem, kuri padarīja *Waffen-SS* par nozīmīgu kaujas spēku, kā arī godalgots par dalību Pirmajā pasaules karā. Pateicoties gatavībai pakārt ikkatru, kurš izvairījās no cīnīšanās frontes līnijā, Šerners savu vīru vidū bija saukts par “Asinskāro Ferdinandu”.⁷⁵

Nacistu vadība neļāva lietot apzīmējumu “Kurzemes katls”, jo tas netieši norādīja, ka vācieši Kurzemē ir ieslodzīti. Tas tūliņ raisīja asociācijas ar Staļingradu un atstāja negatīvu iespaidu uz morālo stāju.

⁷³ Bidermann 2000, p. 253.

⁷⁴ Kurowski 2002, p. 72.

⁷⁵ Lingen 2001, p. 45.

Atzītais apzīmējums bija “Kurzemes placdarms”, jo tas vedināja domāt, ka, tiklīdz pašreizējās grūtības būs pārvarētas, Kurzeme kalpos par atspēriena punktu jaunai, atkārtotai ofensīvai austrumu virzienā.

Ap oktobra vidu Šerners bija pārliecināts, ka tuvojas nenovēršams padomju armijas uzbrukums. Lai nosargātu tik svarīgo Liepājas ostu, Priekulē un Grobiņā tika izvietotas tanku divīzijas, veidojot aizsardzības līnijas 40 km un 20 km attālumā no pilsētām. Dziļāk vidienē, Aizputē, gaidīja rezerves divīzija, gatava reaģēt, ja padomju armija draudētu izlauzties cauri aizsardzībai.

15. oktobrī sākās pirmās Kurzemes frontes kaujas. Viens jaudīgs Sarakanās armijas uzbrukums norisinājās dienvidaustrumos no Liepājas, ko papildināja spējš trieciens Dobelē, virzienā uz Džūksti, dienvidos no Blīdenes. Kaujā pie Putnakroga padomju armija vienā nelielā iecirknī zaudēja 26 tankus.

Kustība bija lēna, un abas puses cieta smagus zaudējumus, tāpēc padomju spēki novirzīja ofensīvu nedaudz uz austrumiem. Plosījās cīņa par augstieni ar apzīmējumu “trig.p.73.0”, un tā atkārtoti nonāca te vienas, te otras puses rokās. Tanki šķērsoja tranšejas, taču aizstāvji nopļāva tuvojošos kājniekus. Galu galā tanki tika izolēti un vai nu iznīcināti, vai arī tiem nācās cīnīties, lai izlauztos laukā. Par nelielu ieguvumu tika samaksāts ar milzīgu skaitu dzīvību. Latviešu leģiona komandieris Artūrs Silgailis raksta:

Astoņas dienas ilgajā, spraigajā cīņā krievi bija ieguvuši tikai 2 km dziļu un aptuveni 10 km platu apvidus joslu, par kuru samaksāja ar četrus kājnieku divīziju un divu tanku brigāžu pilnīgu slaktiņu.⁷⁶

Pēc kaujas bargais disciplīnas cienītājs Šerners sūtīja turp žandarmērijas vienības noprotināt karavīrus, kuri atkāpušies bez pavēles. Uz vietas parkarot bēgļus un pieprasot absolūtu bezierunu paklausību, vācieši cerēja stiprināt karavīru mugurkaulu, vairot apņēmību un novērst paniku. Kādā

⁷⁶ Silgailis 1986, pp. 126–128.

ziņojumā uzburta spilgta aina, kāda 1944. gada oktobra nogalē bija karavīru dzīve:

Naksnīgajās debesīs nemitīgi gailēja Staļina ērģeļu (uz mašīnām montētas raķešu palaišanas iekārtas katjuša) izmeši un pretinieku divizionu raidīto šāvīnu uzplaisnījumi. Artilērija dārdēja visā garumā no Dobeles līdz pat Saldum.

Ledainā lietusgāzē rotas soļoja pa dubļainiem ceļiem ap Lielauces ezeru uz jaunajām pozīcijām [lai nomainītu smagi cietušu apakšvienību, kura vairs nespēja noturēt pozīcijas].

Pārgurušie karavīri drikstēja gulēt tikai dažas stundas pārpildītās lauku mājās, kuras atradās pa ceļam. Naktī [...] nodaļa apmetās kādā saimniecībā. Karavīri bija tik tikko izkārtājušies, kad pagalmā no tumsas iznira krievu T-34. Vācieši steidza slēpties ēkai ap stūri un piesardzīgi vēroja neradījumu. Piepeši krievu komanda izlēca no tanka, izvilka no kūts govi, piesēja ar virvi tankam pakaļgalā un gausā gaitā atgriezās Krievijas ierindā.⁷⁷

Novembra sākumā 19. latviešu SS divīzija saņēma rīkojumu doties apsteidzošā uzbrukumā padomju armijas mehanizētajam korpusam, taču divi soda bataljona karavīri, kuri būvēja nocietinājumus, dezertēja uz Sarkanu armiju. Nākamajā dienā sākās taktisks uzbrukums ar nolūku iztraucēt latviešu gatavošanās darbus, taču Sarkanās armijas komandieris Bagramjans drīz vien ofensīvu atsauca. Trīs dienu laikā viņa vads ielauzās pretinieka aizsardzībā tikai 6 km dziļumā, saskaroties ar sīvām cīņām par katru pauguru vai lauku saimniecību.⁷⁸

Šāda kaujas gaita turpinājās vairāk nekā pusgadu, prasot ievērojamus upurus, bet nesa niecīgus augļus vai palika bez rezultāta. Cīņas izcēlās ar spraigumu un padomju ģenerāļu stūrgalvīgo apņēmību turpināt uzbrukumus par spīti neskaitāmajiem upuriem.

⁷⁷ Kurowski 2002, p. 88.

⁷⁸ Buttar 2013, p. 287.

Latviešu leģiona karavīrs Pēteris Stabulnieks cīnījās pret Sarkano armiju Pilsblīdenē. Viņš pārdzīvoja karu un daudzus gadus izcieta sodu Sibīrijas gulagā. Atgriezies viņš spilgti aprakstīja kaujaslauka atmiņas, kurās stāstīja, kā pievienojies leģionam, iztēlodamies, ka karš ir “rotaļlaukums, kurā vari patīkami pavadīt laiku un darīt, kā labpatīk. Es biju ļoti priecīgs. Gaidīju tikai iesaukšanas dienu. Pret krieviem neizjutu nedz naidu, nedz dusmas”. Drīz viņš paguva izbaudīt pirmos priekšvēstnešus.

Stūrēju savu auto pa ceļiem, gar kuriem Stabulnieks soļoja uz savām pozīcijām. Šodien Pilsblīdene ir tik vien kā dzelzceļa stacija⁷⁹, dažas ēkas un neliela kapsēta. 1944. gadā tā atradās kara pašā vidū – tāpat kā Stabulnieks.

Pēc četrām dienām mums bija jānomaina vācieši aiz Pilsblīdenes. Aizsūtījām vietraudžus, bet vācieši atteicās nākt laukā no pozīcijām, jo tās bija ļoti kārtīgi ierīkotas un pašreiz te bija klusums. Pilsblīdenē vakarā sanācām skatīties kino. Bet, tikko sākās filma, uzreiz pavēle – latviešiem atstāt zāli un nākt laukā. Ārpusē mūs jau gaidīja smagās mašīnas. Mēs zinājām – ja nu ved ar mašīnām, tad uz labu vietu tas nav.⁸⁰

Tomēr starp kaujām gadījās arī gaišāki mirkļi.

Turpat netālu atradām atstātas mājas, saimnieki panikā bija bēguši, atstādami visu mantu. Pat kaza bija palikusi, ko mēs domājām pievākt, apskatījuši citas mantas. Pieliekamā uzgājām miltus, sarunājām cept pankūkas. Atradām vēl piena podu, sviests un tauki bija pašiem. Tā gan bija bīstama lieta, tomēr kārdinājums bija liels, jo reti kad pie tādiem gardumiem varēja tikt. Iekūrām uguni un sākām cept. Bet krievi bija ieraudzījuši dūmus un atklāja artilērijas uguni. Tikko dabūjām izcept pāris pannas, kad pagalmā sāka krist lādiņi. Mēs vēl tomēr darbu turpinājām. Uzreiz viens lādiņš krīt istabā, Vēvers ievainots iekliedzas, istaba pilna dūmu, ne ko redzēt, ne dzirdēt.⁸¹

⁷⁹ Blīdene.

⁸⁰ Gribruška 2012, 59. lpp.

⁸¹ Turpat.

Stabulnieks kurn par karošanu līdzās vāciešiem, sākot sūdzēšanos ar to, ka vācietim tiek labāka pārtika, taču drīz vien pamana, ka “kur uguns bija vissīvākā, viņi [vācieši] stūma latviešus kā pirmos”⁸²

Lādiņi krīt pa labi, pa kreisi, priekšā un aizmugurē, viss vienos dūmos, zemes pikas un akmeņi griežas pa gaisu. Gaidu tikai, kad kāda lode vai šķemba ķers mani. Laba daļa mūsējo jau guļ uz mūžu vai smagi ievainoti. Vienīgās domas – ja nu ķers, tad lai ķer tā, ka nebūtu jāceļas. Pēc vairāk nekā simt metriem tanku grāvīm ir liels likums, šeit vairs mūs nevar ķert tas tanks, kas stāv pie grāvja. Lecam iekšā – pāri ceļiem ūdenī. Nu jau ir daudz drošāk, bet pa ūdeni nevar tikt ātri uz priekšu. [...] Pusceļā starp Miekuliem un pulka štābu atradās vēl vienas mājas, tur mēs mazliet atvilkām elpu. Mūsu vada komandieris jau sākumā bija ievainots, es viņu atradu šeit priekšā. [...] Es paliku pie vadnieka, lai viņam palīdzētu, jo sanitārs un feldšers, kas gāja mums līdzi, bija ievainoti. Pārsējuši ievainojumus, arī mēs lidām atpakaļ. Paskriet viņš nevarēja. Mums pa priekšu skrejošajam kareivim paka (prettanku lielgabala – A. G.) lādiņš ķēra tieši mugurā, viņš uzlidoja gaisā. Kad mēs ar leitnantu nokļuvām galā [...] atkal pavēle [...] Tik tuvu pulka štābam krievus nevarēja atstāt, vēl viens spiediens, un viņi būtu šeit. Bet pašreiz bija atvestas pusdienas un tik daudz vēl atļāva kā paēst. Dažam šīs pusdienas bija beidzamās. Tikko sāka izdalīt zupu, tā krievi sāka apšaudīt mežu, kur mēs atradāmies. Viena mīna sprāga tieši ratos, kannas vien pajuka pa gaisu. Tūlīt arī otra sprāga turpat blakus. Rezultātā – trīs bija smagi ievainoti un uztura vedējs kritis. Tikko paēdām, tā atkal devāmies uzbrukumā.⁸³

Ir pagājuši 70 gadi, un es braucu pa tiem pašiem zemes ceļiem. Šie bija ceļi aiz Vācijas un Latvijas frontes līnijas. Otrpus dzelzceļa sliedēm ceļi ved uz Remti, Irlavu, Džūksti, Lesteni – vietām, kuras 1944. gadā bija vien mazi ciemati un saimniecību puduri, taču turienes zeme ir piesūkusies ar asinīm – vīri te krita un tika sarauti gabalu gabalos. Šajos ciematos piedzīvotais mainīs valsts vēstures gaitu un ietekmēs vairākas paaudzes.

⁸² Gribuška 2012, 59. lpp.

⁸³ Turpat, 50.–51. lpp.

5

Viena cilvēka kara muzejs

Piestāju pie divstāvu stikla un koka paneļu celtnes, kas atgādina 1960. gadu ķieģeļu skolas ēku. Esmu ieradies Zantē, nelielā ciemā Kurzemes vidū, kas devis pajumti neparastam privātam kara muzejam, ko vada agrākais zemessargs Ilgvars Brucis.

Viņš ir garš, spēcīgs vīrs ar militāru stāju un izturēšanos un labu humora izjūtu. Ilgvars labprāt izvadā mani pa muzeju un šo to pastāsta. Gandrīz visu, kas šeit izstādīts, viņš uzracis tuvējos laukos.

Šis muzejs ir viņa mūža darbs: kaislība, mīlestība uz kolekcionēšanu. Ilgvars gadiem ilgi klejojis pa šiem laukiem, uzlasīdams kara paliekas. Notīrītas un sakoptas tās glabājas aiz stikla vitrīnām. Divos stāvos izvietots fantastisks ieroču un militārās tehnikas klāsts no visas Eiropas – kā liecība, cik spraigs bijis šis konflikts.

Te ir smagie ložmetēji, vieglie ložmetēji, šautenes un pistoles no Polijas, Itālijas, Beļģijas, Čehoslovākijas. Te ir vācu MP40 Šmeisera mašīnpistoles, MG42 ložmetēji “kauluzāģi”, krievu PPŠ mašīnpistoles ar diska magazīnām, Lugera pistoles, lietotāju vidū šeit sauktas par *Parabellum*. Tā ir augstākā līmeņa militārā tehnika, lielā vērtē starp kolekcionāriem.

Te ir visu veidu kalibru un izmēru šāviņi, kas mierīgi varētu uzlaist šo vietu gaisā. Te ir binokļi, pīpes, logaritmiskie lineāli, korķvilķi, ūdens pudeles, trauki – viss, kas karotājiem un viņu priekšniekiem bija vajadzīgs, lai kaut kā izvilkto dzīvību šajos laukos lietus, sniega un šāviņu krusā.

Iespējams, visvairāk šermuļus uzdzen augšstāvā redzamais eksponāts: pārvietojams operāciju galds no karalauka slimnīcas. Tas darināts no segmentos sadalītām metāla loksņēm, ko iespējams salocīt un pārnēsāt, ar

izurbtiem caurumiem, pa kuriem notecēt asinīm. Abus galus iespējams novietot dažādās pozīcijās, lai pielāgotu galdū tam, kurš izvilcis nelaimīgo lozi un gūlies virsū. Nodrebinos, iztēlodamies ārstus, kuri bez anestēzējošiem līdzekļiem zāgē nost kājas, savukārt citi kritiskā stāvoklī vaid un asiņo, kamēr ķirurgi steidzīgi izsver, kuram ir lielākas iespējas izdzīvot.

Joprojām sakostiem zobiem, kopā ar Ilgvaru atgriezies pirmajā stāvā, un viņš klāj valā savu stāstu.

Otrais pasaules karš Latvijai izvērsās traģisks. 1940. gadā Padomju Savienība okupēja Baltijas valstis, Sarkanā armija pakļāva Latvijas armiju, un virsnieki tika nogalināti Litenes meža slaktiņā. Karavīri tika iekļauti Sarkanās armijas reģionālajā korpusā. Sarkanajā armijā iestājās pat tie latvieši, kuri kopš Pirmā pasaules kara mitinājās Krievijā.

Kad 1943. gadā vāciešiem aptrūkās cilvēku, viņi izveidoja Latviešu leģionu, un, kad Sarkanā armija austrumos pārrāva Vācijas pretestību un virzījās cauri Latvijai uz Kurzemi, ikviens vīrietis cīņas gados tika ierauts padomju militārajās apakšvienībās un nereti bija spiests doties uzbrukumā Vācijas pozīcijām... kuras aizstāvēja latvieši.

Sākot ar 1944. gada oktobri, šī bija Otrā pasaules kara pēdējā frontes līnija. Sešus mēnešus sešs lielās kaujās vācieši turējās pretī Sarkanajai armijai.

Pusgada laikā krievi bez jebkāda militāra ieguvuma zaudēja 800 lidmašīnu un 1200 tanku. Šajā mazajā Latvijā nostūrī krita aptuveni pusmiljons karavīru. Dažkārt krievi uzbruka skaitliski desmitkārtīgā vairākumā. Pirmo vilni vācieši apšāva, bet viņi tikai nāca un nāca.

No latviešiem Kurzemē bija iesprostota 19. divīzija. Latviešu 15. divīziju 1944. gada oktobrī aizsūtīja uz Pomerāniju. Viens no mūsu kaimiņiem dienēja 15. divīzijā, pēdīgi padevās sabiedrotajiem un nonāca pārvietoto personu nometnē. Viņš aizbrauca uz Lielbritāniju un Korbi nodarbojās ar metālapstrādi.

Ilgvars norāda uz stikla vitrīnu, kurā redzama fotogrāfija ar kādu vīrieti. Tai līdzās pieteikuma forma dzīvošanai Lielbritānijā, kuru viņš aizpildījis, uzturēdamies nometnē.

Vienā no jautājumiem vaicāts: “Vai vēlaties atgriezties agrākajā dzīvesvietā?” Viņš atbildējis: “Nē, neatkarīgā, demokrātiskā Latvijā.”

Bruča kungs iesmejas.

Ja tu, pirmīt cīnījies Vācijas pusē, padomju laikā iedomātos atgriezties, tu tūliņ dotos uz Sibīriju. Reizēm viens brālis karoja Vācijas armijā, otrs – Sarkanajā. Beigās abi cīnījās viens pret otru Džūkstē, Ziemassvētku kaujās. Latvieši katrā pusē apzinājās, ka pret viņiem cīnās tautieši. Abās armijās bija pārbēdzēji, dezertieri – viņi pat sūtīja cits citam vēstules.

Dažas vēstules izliktas muzeja vitrīnās. Apskatāmas laikrakstos publicētas pavēstes par iesaukšanu karadienestā. Kādā vitrīnā stāv vācu karavīra manekens dabiskā lielumā, tas ir sardzesvīrs ar šauteni un milzīgiem velteņiem kājās. Tie bija sardzes dienesta ziemas apavi, aujami virs parastajiem zābakiem. Kad sākās uzbrukums, velteņi tika novilkti.

Te ir svilpes, jostas, sērkociņu kastīte, vācu nauda no frontes, cigaretes, galda piederumi, nestuves, pirmās palīdzības koferi, īpašs papīrs, kurā ietīt kritušos.

Priekšmeti, ar kuriem nav paredzēts nogalināt, sniedz ieskatu, kā dzīvoja tie, kuri tika cauri sveikā. Te ir virsnieka virtuve un zemāka ranga virtuve. Virsnieka virtuvē rindoja dažnedažādu spirtoto dzērienu pudeles, keramikas trauki un pat bļodiņa mērcei.

Te ir kameras un filmas, šķiltavas, korķvilķi, pīpe zilā stikla pelnu traukā, parakstīts *Mein Kampf* eksemplārs, kāršu kava, mutes harmonikas, bulgāru cigarešu paciņa ar nosaukumu “Karavīra draugs”. Te ir bārdas nazis, daži matu trimeri, ķemme ar izlūzušiem zobiem, brilles un kabatas pulkstenis, apstājies pulksten 10.30.

Te ir ar zābakiem un formastērpiem pilns drēbju skapis un blakus tam uz galda liels, smags akordeons. Tas viss atrasts tuvējos laukos, saka Bruča kungs.

Esmu dzimis Zantē un kopš bērnības esmu klaiņojis pa mežiem, meklēdams karalaika priekšmetus. Tas aizrāvis mani visu mūžu. Visu mūžu, jau kopš skolas gadiem, esmu kaut ko kolekcionējis. No vienas puses, žēl, ka

nepiedzimu agrāk, jo karš jau bija beidzies, taču – no otras puses – es vismaz esmu dzīvs. Es dienēju Zemessardzē, darbojos atmiņēšanā, biju tāds kā “aizsargs”.

Apakšstāva gaitenī ejam garām vācu četrstobru zenītlielgabalam un dažādiem ložmetējiem, dažos ievērtā patronlente. Te ir vācu bruņucepure ar SS zīmotni sārā un kāda cita ar beļģu atpazīšanas zīmēm – melnām, dzeltenām un sarkanām emblēmām. Saprotais, šeit bija gan flāmu, gan zviedru, gan holandiešu SS divīzijas... gluži vai starptautisks fašistu kara-spēks.

Te ir signālpistoles, šautenes ar granātmetēju, snaipera šautene ar tēmekli. Ejam tālāk: dažas garkātaines granātas, apaļas rokas granātas, asknaibles un tad – liels retums – dažas prettanku kūdras mīnas un pretkājnieku stikla mīnas. Šīm mīnām nebija metāla detaļu, tāpēc tās bija grūti, pat neiespējami uziet ar metāla detektora palīdzību. Kolīdz tanks pārbrauca kūdras mīnai, no radītā spiediena savienojās divi reaģenti un detonēja mīnu. Ilgvars atradis septiņas šādas mīnas, taču pēc izrakšanas no zemes tikai viena palikusi neskarta.

Laukā stāv artilērijas ieroči, gandrīz pilnībā saglabājusies lidmašīna *Junker JU-52*, Iljušina bumbvedējiznīcinātāja vraks, kuru Ilgvars ar draugu trīs dienas rakuši laukā no zemes, un labi saglabājies tanks T-34, pie kura viņš pamanījies tikt 1990. gadā, krieviem aizejot. Šķūnī atrodas džipi, veci motocikli un kravas mašīnas. Aiz šķūņa ierīkotas tranšejas un bunkuri, kurus Ilgvars rekonstruējis un izklājis ar dēļiem. Iepriekš piesakoties, bezbailīgākie viesi šeit var pārļaut nakti, izbaudot autentisku Kurzemes frontes pieredzi.

Šķiet, šī ir pilnīgākā militārā aprīkojuma kolekcija, kādu esmu redzējis. Esmu pārsteigts, ka Ilgvars to visu savācis šajā Kurzemes kaujaslauka nostūrī. Ilgvara dzimtas saknes meklējamas Zantē, no tēva puses – kopš 19. gadsimta, no mātes puses – vēl senāk. Viņš, tāpat kā tēvs un vectēvs, ir uzaudzis šajā ciemā. Karš nodarījis viņiem pāri un šķīris viņus, tāpat kā daudzas citas latviešu ģimenes. Ilgvara vectēvs par kalpošanu leģionā izsūtīts uz Vladivostoku un tur, Vladivostokas ielās, miris no cingas. Skaidri jaušams, ka šīs atmiņas joprojām smeldz un nepamet domas.

Mēs iznākam laukā no muzeja un dodamies uz pieminekli, ko Bruča kungs radījis, izrādot cieņu karā kritušajiem. Par šo muzeju zinās katrs latvietis, kuru es sastapšu savā ceļā, taču tikai retais “svešzemnieks” par to ir dzirdējis. Bet vajadzētu. Bruča kungs papliķē pa pieminekli.

Zanti karš sasniedza tikai 8. maijā. Latviešu leģions atradās Gaiķos, krustcelēs pie Remtes, aiz frontes līnijas. Šeit ienāca latviešu karavīri no Sarkanās armijas.

Krievi pakāpeniski sagaidīja kapitulāciju visā frontes garumā. Lielie ģenerāļi Ezerē parakstījās un pēc tam tika aizvesti uz Kuldīgu. 3 km no Zantes bija Plāņu muižas ēka, kur vāciešu 24. divīzija parakstīja kapitulācijas aktu. Tagad no ēkas nekas vairs nav atlicis.

Kad vācieši kapitulēja, daudzi 19. divīzijas vīri paņēma ieročus un devās mežā. Daži cīnījās pret krieviem astoņus gadus, no 1945. līdz 1953. gadam. Viņi bija izkaisīti pa visiem Latvijas mežiem. Briti bija solījuši Latviju atbrīvot, tāpēc vīri, lolodami cerību, palika mežā.

Savāca tos kritušos, kurus varēja atrast. Krievi ienāca un apglabāja savējos. Vienīgās militārās kapsētas [kuras tika atļautas] bija Sarkanās armijas kapsētas. Latviešu un vācu kapsētas tika nolīdzinātas, dažkārt ar tankiem. Krusti tika nolauzti. Nebija ne miņas no jebkādam citām militārajām kapsētām.

Zantē atradās 1925. gadā celta skola, kurā ierīkoja kara hospitāli. Tagad Zantē ir mobilo sakaru tornis, tā apkaimē apglabāti kritušie vācu un latviešu karavīri. Bet padomju gados virs kapsētas uzbūvēja cūku fermu. 1998. gadā [pēc neatkarības atjaunošanas] cūku ferma tika likvidēta. Atbrauca vācieši, atrada 229 karavīru mirstīgās atliekas un pārbedīja viņus. Bija cerība uziet 36 latviešus, jo viens latviešu puika bija pierakstījis visu tur mirušo vārdus, bet atrada tikai dažus latviešu karavīrus. Daudzus liķus vācieši nespēja identificēt.

Bruča kungs ielūkojas pulkstenī. Pagājušajā nedēļas nogalē salaulājās viņa meita, un viņš gaida kuru katru brīdi ierodamies jauno znotu, taču viņam ir sakāms vēl kas.

Kara noslēgumā – 1945. gada martā, aprīlī, maijā – vācieši vairs neuzturēja dokumentāciju, un daudzi vairs neglabāja identifikācijas zīmes. Kara hospitāli informācija par ievainojumiem un mirušajiem tika glabāta pudelēs.

Ja kāds dezertēja no leģiona, viņa identifikācijas zīme tika iemainīta pret kāda kritušā žetonu. Tādējādi drošības policija lika mierā ģimeni, jo leģionāru piederīgie arī tika deportēti.

Kolidz ienāca krievi, sākās izsūtīšanas. Izsūtīja aizsargus, zemes īpašniekus. Ja kāds bija aizbēdzis, nebija atrodams, viņa vietā savāca kādu citu. Arī manu vectēvu deportēja. Viņš bija leģionā, pēc tam dezertēja un slēpās savas vecmāmiņas mājā, bet krievi viņu atrada. Aizsūtīja uz Vladivostoku, kur viņš nomira.

Ik pavasari un rudeni, kad ļaudis strādā uz lauka, zemē tiek uzietas ne vien sprāgstvielas, bet arī kauli un mirstīgās atliekas. Daudzi kritušie no abām karojošajām pusēm netika savākti. Karš beidzās, ļaudis apraka mirušos šaviņu izrautajās bedrēs un dzīvoja tālāk.⁸⁴

Kā pēc pulksteņa ierodas Bruča kunga jaunais znots, un es jūtu, ka man ir laiks doties tālāk. Mēs sarokojamies, un es atkal sēžos pie stūres.⁸⁵

⁸⁴ Autora saruna ar Ilgvaru Bruci. 2014. gada augusts.

⁸⁵ 2016. gada novembrī Kandavas novada dome pasniedza Ilgvaram Brucim pateicības rakstu par nesavtīgu darbu, kas ieguldīts, daudzus gadus veidojot Zantes kolekciju.

6

Totālais karš

Tukums ir tirdzniecības pilsēta 30 km uz ziemeļaustrumiem no Zantes, un tā centrā, šķiet, sagūluši vairāki vēstures slāņi. Šī ir sena vieta. Ja neskaita ceļu mūsdienīgo segumu, paši ceļi, kas ievē Tukumā un ved ārā no tā, kopš viduslaikiem gandrīz nav mainījušies. Tolaik te slējās pils, ko ieskāva amatnieku darbnīcas un vācu tirgotāju veikali.

Pilsētas dzīve joprojām vijas ap tirgus laukumu, patīkamu vietu ar strūklaku un glītiem koka soliņiem. Jau septiņās simtgades vietējie tirgotāji, zvejnieki un zemnieki šurp ved tirgot savu produkciju. Tukuma galvenais ceļš – “Lielā iela” – datējams ar 14. gadsimtu, paplašināts 16. gadsimtā, attīstoties tirdzniecībai Prūsijas virzienā.

Kopš 1875. gada Tukuma ielas izgaismo laternas, un tā straujo izaugsmi pēc diviem gadiem veicināja Rīgas dzelzceļa līnijas atklāšana. Ap 1897. gadu te jau bija miecētavas, kārstuves, līmes fabrika, pārtikas ražotnes un podnieka darbnīca, kā arī divas vējdzirnavas. Līdz ar rūpniecību pilsētā radās uzņēmēji un strādnieki ar ģimenēm. Veidojās jauni dzīvojamie rajoni – bagātajiem austrumos, strādniekiem ziemeļrietumos. Pilsētas izaugsmi veicināja vācu, ebreju un latviešu ieguldījumi.

Pirmais pasaules karš ienesa pilsētā revolūciju un rēķinu kārtošanu. Mūsdienu policijas iecirknim tirgus laukumā (tagad Brīvības laukums) ir raiba pagātne, kas veidojusies soli soli ar Latvijas vēstures – un asinsizliešanas – likločiem.

Tolaik tas bija tiesas nams. Vienā ēkas daļā atradās cietums. Kad 1919. gadā lielinieki pēc pamiera noslēgšanas sagrauba Tukumu, viņi pirms nogalināšanas ieslodzīja šajā cietumā 11 vietējos vācu baronus un

vēl septiņus no citiem Kurzemes nostūriem. Vēlāk Kapu kalnā baroniem uzstādīta piemiņas plāksne.⁸⁶

Pēc tam, kad Latvija kļuva par republiku un 1920. gadā tika noslēgts Latvijas–Krievijas miera līgums, situācija nostabilizējās. Nākamās desmitgades gaitā Tukums zēla un plauka. 1930. gados iedzīvotāju skaits sasniedza 8000 un šeit bāzējās vairāk nekā 70 uzņēmumi, no kuriem divas trešdaļas bija saistīti ar pārtiku un pārtikas pārstrādi. Te atradās astoņi tekstilrūpniecības uzņēmumi, piecas kokapstrādes firmas, divi keramikas uzņēmumi, akmens apstrādes firma, ķīmikāliju ražotne, tipogrāfija, kā arī gāzes, elektrības un ūdens uzņēmumi. Tad viss aizgāja šķērsām. Pirmskara periods un pats karš pārvērtis šo pilsētu uz visiem laikiem.

1939. gada nacistu–padomju pakts pamatīgi skāra pilsētu. Hitlers piedāvāja Staļinam Somiju, Igauniju, Austrumpoliju un Rumānijas ziemeļaustrumu reģionu, sauktu par Besarābiju, pats paturēdams Poliju un Lietuvu. Viņš ieteica sadalīt Latviju, izmantojot Daugavu par robežu, taču Staļins gribēja iegūt neaizsalstošās Liepājas un Ventspils ostas. Slepens papildprotokols sadalīja Austrumeiropu no Baltijas līdz Melnajai jūrai Vācijas un Padomju Savienības interešu sfērās ar nosacījumu, ka neviena no pusēm necels iebildumus pret otras puses teritorijā notiekošo. Pakts tika parakstīts 1939. gada 23. augusta vakarā, Padomju Savienība noliedza tā pastāvēšanu līdz pat 1989. gadam.⁸⁷

Vienošanās noteica, ka 1939. gada rudenī 20 000 Baltijas vāciešu no Igaunijas un 60 000 no Latvijas tika pārvesti uz nacistiskās Vācijas okupētajām Austrumpolijas teritorijām, tā dodot Staļinam brīvu vaļu Latvijā.

Daudzi latvieši aptvēra, ka līdz ar Baltijas vāciešu aiziešanu ienāks krievi. Kad 1939. gada oktobra sākumā ieradās kuģi, lai vāciešus evakuētu, sākās drudžaina valūtas maiņa un pieprasījumi bankām izmaksāt noguldījumus. Tika aizliegts luksuspriekšmetu, piemēram, kažokādu, rotaslietu un mākslasdarbu, eksports, un baumas, ka Vācijā aprūkušās ziepes, noveda pie trauksmainas Latvijas veikalu plauktu iztukšošanas.⁸⁸

⁸⁶ Tukuma tūrisma informācijas centra mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.turisms.tukums.lv/index/vietas/4361572/9431259/3607788>.

⁸⁷ Lumans 2006, p. 65.

⁸⁸ Turpat, pp. 72–75.

Oktoobrī Latvija piekāpās Padomju Savienības prasībai parakstīt Savstarpējās palīdzības paktu, kas solīja aizsardzību pret Vācijas ekspansiju. Vienošanās paredzēja atbrīvot 50 km platu piekrastes joslu, padarot to par padomju militāro zonu, atdot Liepājas un Ventspils jūras kara bāzes un izvietot Latvijā 30 000 padomju karavīru. 23. oktobrī Liepājas ostā iepeldēja kreiseris Kirov ar vēl dažiem kara flotes kuģiem. Pēc sešām dienām pirmās Sarkanās armijas vienības šķērsoja Latvijas robežu pār Zilupes dzelzceļa līniju.⁸⁹

Līdz 1939. gada 15. decembrim, repatriācijas pēdējam termiņam, uz Vāciju bija devušies 50 000 Baltijas vāciešu. Tiem 13 000, kuri palika, nācās atsacīties no Vācijas pilsonības un kļūt par latviešiem – ar visām no tā izrietošajām sekām.

Karš ļoti smagi skāra Tukumu. No 1939. līdz 1945. gadam pilsētas iedzīvotāju skaits saruka par 30 procentiem. Tukums zaudēja lielāko daļu vācu iedzīvotāju, no kuriem vairāk nekā 400 tika repatriēti uz Vāciju. No pilsētas pilnībā pazuda ebreji. Tie aizbēga uz Krieviju, iekams ieradās nacisti, vai arī tie kļuva par nacistu nāves vienību upuriem.

Ebreji drīkstēja dzīvot Tukumā tikai sākot ar 1795. gadu, kad Kurzeme kļuva par Krievijas impērijas sastāvdaļu. Ap 1850. gadu Tukumā un tā pievārtē jau mitinājās 2887 ebreji, gandrīz puse no kopējā pilsētas iedzīvotāju skaita. 19. gadsimta nogalē no Lietuvas ieradās vēl vairāk ebreju. Pirmā pasaules kara asinsizliešanas un deportācijas un Brīvības cīņas veicināja bēgšanu, tāpēc ap 1935. gadu Tukuma ebreju mājoja vien nepilns tūkstošis ebreju.⁹⁰

Kad 1940. gada jūnijā Padomju Savienība anektēja Latviju un kara spēka vienība (jo iebrauca motorizēta vienība) ieradās Tukumā, cietuma durvis tirgus laukumā atvērās, lai uzņemtu ikvienu varas pretinieku un tos, kuri tika denuncēti. Pirmās padomju okupācijas laikā tika deportēti 103 “buržuāziskie nacionālisti”, tajā skaitā 47 turīgi ebreji.⁹¹

⁸⁹ Lumans 2006, pp. 79–80.

⁹⁰ Muzeja “Ebreji Latvijā” mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.jewishmuseum.lv/en/item/139-tukums.html>.

⁹¹ Meler 2013, p. 385.

Trīs izsūtīto – divu brāļu, atzītas dārzniecības vadītāju, un augstāko aprindu miljonāres (domāta Emīlija Benjamiņa), izdevējas – liktenis atspoģuļo, kas Padomju Savienības acīs skaitījās izsūtīšanas vērts noziegums. Tas, kas notika ar viņiem, sasauca ar desmitiem tūkstošu personīgu traģēdiju, kuras Latvijas sabiedrība pārcieta pirmās padomju okupācijas laikā, ko tolaik dēvēja par “šķiru cīņu”.

1930. gados viens no Tukuma lielākajiem uzņēmumiem bija specializētā stādaudzētava, ko vadīja brāļi Mārtiņš un Andrejs Juris Krauzes. Abiem brāļiem bija siltumnīcas 1300 kvadrātmetru platībā. Andrejs Juris nodarbojās ar rozēm, dālijām, krizantēmām, lefkojām, kā arī ziedu pušķiem un bērū vainagiem. Mārtiņš Krauze bija iemantojis atzinību ar savām orhidejām. Viņa orhideju kolekcija bija ļoti augstu vērtēta un atzīta par lielāko visā Austrumeiropā. Mārtiņš regulāri ceļoja un ievāca orhidejas dažādās valstīs, jo sevišķi Dienvidamerikā.⁹²

Pieprasījums pēc ziediem krasi pieauga, kad Latvijas populārākā sieviete, izdevēja un miljonāre, augstāko aprindu dāma Emīlija Benjamiņa tika nofotografēta ar orhidejas ziedu pogcaurumā.

Darboties žurnālistikā Emīlija sāka Rīgā, gadsimtu mijā, sākotnēji kā teātra kritiķe un vācu avīzes reklāmas aģente. Pēc sešiem gadiem viņai izveidojās romāns ar žurnālistu Antonu Benjamiņu. Lai arī abi bija precēti, viņi kopīgi sāka vadīt laikrakstu: Antons bija redaktors, Emīlija kārtoja komercjautājumus. 1911. gadā, pierunājusi visus latviski runājošos Rīgas žurnālistus pamest krievu un vācu laikrakstus un strādāt par baltu velti, Emīlija nodibināja valstī pirmo laikrakstu latviešu valodā “Jaunākās Ziņas”. Tas guva tūlītējus panākumus ar 200 000 eksemplāru lielu tirāžu, kas bija viena desmitā daļa tālaika iedzīvotāju skaita. Iespieddarbi turpinājās arī kara laikā, 1914.–1918. gadā, līdz Rīgu okupēja lielinieki.

Līdz ar miera un neatkarības iestāšanos viņi sāka izdot ilustrēto žurnālu “Atpūta”, kas kļuva par logu uz starpkaru Latvijas plaukstošo kultūru. Ievērojamo peļņu viņi ieguldīja vērtīgā nekustamajā īpašumā Rīgā un va-sarnīcā Jūrmalā. Taču padomju okupācija nozīmēja beigas gan Emīlijai Benjamiņai un viņas ģimenes impērijai, gan brāļiem Krauzēm.

⁹² Ozola 2014, 41. lpp.

Padomju varas iestādes visu īpašumu nacionalizēja, un 1941. gada jūnijā Emīlija, bagātākā, slavenākā sieviete neatkarīgajā Latvijā un viena no spilgtākajām buržuāzijas pārstāvēm, tika izlikta no greznās Jūrmalas kūrorta villas un lopu vagonā aizsūtīta uz Sibīrijas darba nometni. Viņas laikraksts, kas atbalstīja parlamentāru demokrātiju, tika slēgts. Pēc trīs mēnešiem, 60 gadu vecumā, viņa mira bada nāvē uz dēļu lāvas, gluži kā pirms vairākiem gadiem, Emīlijas spozmes pilnbriedā, kādās sabiedrības krējuma viesībās bija paredzējis kāds gaišreģis – Nostradama sekotājs.⁹³

Arī Krauzes orhideju uzņēmums tika nacionalizēts, un abi brāļi izsūtīti uz Sibīriju. Andrejs Juris mira 1941. gadā, 70 gadu vecumā. Viņa dēls Ziedonis aizgāja viņšaulē tajā pašā gadā. Jaunākais brālis Mārtiņš nodzīvoja līdz 1944. gadam. Orhidejas izglāba stādaudzētavas darbinieki.⁹⁴

Šodien Emīlijas Benjamiņas Jūrmalas vasarnīca Jūras ielā uzskatāma par arhitektūras šedevru. To 1939. gadā par ievērojamām izmaksām projektējis Ļ. Vitlins, savukārt vēlāk izmantojuši gan nacistu, gan padomju varasvīri, tostarp Sarkanās armijas komandieris Baltijā ģenerālis Bagramjans. Šeit viesojies arī Benjamiņu agrākais darbinieks Vilis Lācis, kurš 1940. gadā kļuva par LPSR iekšlietu ministru. Liktenis izspēlējis nezhēlīgu joku, un tieši viņš parakstījis deportējamo personu sarakstu – kurā iekļauta arī Emīlija –, kas nosūtīts NKVD. Deportējamās personas tika atlasītas, vadoties pēc viņu sabiedriskā stāvokļa un pārticības, un NKVD lēma, kurus izsūtīt.

1950. gadā Hruščovs pasludināja ēku par valsts nozīmes arhitektūras pieminekli, un tā kļuva par Padomju Savienības vadītāju atpūtas rezidenci. Namam ir liela loma Latvijas vēsturē, jo tieši šeit Boriss Jeļcins atzina Baltijas valstu neatkarību, bruģējot ceļu uz Latvijas Republikas neatkarības pasludināšanu 1991. gadā.⁹⁵

⁹³ Emīlijai Benjamiņai veltīta mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.emilija-benjamin.com/> un sarakste ar dzimtas vēsturnieku Herbertu Lindi 2015. gada augustā.

⁹⁴ Ozola 2014, 41. lpp. un sarakste.

⁹⁵ Emīlijai Benjamiņai veltīta mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.emilija-benjamin.com/> un sarakste ar dzimtas vēsturnieku Herbertu Lindi 2015. gada augustā.

1941. gada 27. jūnijā Sarkanās armijas karaspēks tika izvests no Tukuma, un daudzi kreisā spārna ebreji devās tam līdzī, nešaubīgi apjauzdami, kas sekos. Kad 1. jūlijā nacisti ienāca pilsētā, tajā bija atlikuši 300 ebreji. Ielas nekavējoties tika pārdēvētas Ādolfā Hitlera, Hermaņa Gēringa un līdzīgos vārdos. Jau atkal tiesas nama durvis bija plaši vaļā, lai uzņemtu jaunu apcietināto pieplūdumu. Dažus labi zināmus ebrejus, tostarp dakteri Lūisu Kopenhagenu, apvainoja sadarbībā ar komunistiem un Sibīrijas deportāciju organizēšanā, un noslepkavoja Vecmoku mežā.⁹⁶

Atlikušos ebrejus sapulcēja, atņemot vērtslīetas, un uz nedēļu ieslodzīja viņu pašu sinagogā, bet pēc tam aizveda uz mežu pie Valguma ezera un nošāva. Tikai vienai sievietei izdevās izsprukt no Arāja komandas organizētajām slepkavībām. Uz nāvi notiesāto apcietināšana un apsargāšana bija Tukuma paš aizsardzības vienības rokās. To veidoja fašistiskās organizācijas "Pērkonkrusts" biedri, galvenokārt 30–40 gadu veci apkaimes vīri, kas ap delmu nēsāja sarkanbaltsarkanu apsēju.⁹⁷

Tukuma apkaimē mītošie romi arī tika noslepkavoti. Nacisti acīmredzot izdibināja, cik daudz viņu ceļo un cik daudziem ir pastāvīga dzīvesvieta; pēc tam ceļotājus nogalināja. Tika noslepkavoti arī 85 padomju aktīvistu. Nākamo trīs gadu gaitā cietumā tika ieslodzīti 1543 cilvēki, kas tika uzskatīti par vāciešu režīma pretiniekiem.⁹⁸

Harmonijas iela Tukumā ir kā solis pagātnē. Bruģētajā ieliņā, kas atrodas tā sauktajā vecpilsētā, rindojas zemas mūra mājeles – citiem vārdiem sakot, iela ir pārdzīvojusi karu.

Pilsētas centra namu pirmajos stāvos pārsvarā iekārtoti veikali, bet augšstāvos – dzīvokļi. Tās ir vienmuļas, pelēkas, plakanas, neizteiksmīgas celtnes, kas nepārprotami liecina par pēckara padomju apbūvi. Taču Harmonijas iela ir atšķirīga, iespējams, tāpēc, ka atsauc atmiņā to, kāds Tukums bija agrāk. Ja ielas vidū nebūtu novietots mūsdienīgs auto, šī varētu būt aina no 1920., varbūt pat 1820. gada.

⁹⁶ Meler 2013, p. 386.

⁹⁷ Turpat, p. 390, konsultācija ar Tukuma muzeja direktori Agritu Ozolu.

⁹⁸ Muzeja "Ebreji Latvijā" mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.jewishmuseum.lv/en/item/139-tukums.html>; Meler 2013, p. 390.

Esmu ieradies satikt divus vīrus, kuri piedzīvojuši karu Kurzemē, un uz tikšanos mani uzaicinājusi muzeja direktore Agrita Ozola, kura abus pazīst. Viņa laipni piedāvājusi tulkot mūsu sarunu.

Tā tik ir uzņemšana! Agritas birojā uz galda ir kafijas kanna un cepumu šķīvji, un mēs apsēžamies ap galdu un sākam sarunu. Jaunākajam no vīriem, Arnoldam Šulcam, 1944. gadā bija seši gadi, un viņš dzīvoja netālu, Irlavā. Pa labi no viņa sēdošajam Emīlam Braunbergam – bija trīspadsmit. Viņa māte sekmīgi vadīja pārtikas veikalu pilsētas centrā. 1991. gadā Emīls aktīvi piedalījās Rīgas barikādēs, 1991. gada janvāra neatkarības atbalsta protestos, kuri galu galā noveda pie padomju režīma krišanas un otrā neatkarības perioda.

Brīžam viņi runā pa vienam, brīžam risinās saruna. Dažkārt viņi ir pilnīgi vienprātis, piemēram, kad es vaicāju, vai kara beigas tika nosvinētas. Emīls velta man asu skatienu.

– Mēs neuzskatījām vāciešus par okupantiem. Viņi atbrīvoja mūs no krievu apspiedējiem.

Arnolds piekrīt.

– Ļaudis pievienojās vācu armijai, lai cīnītos pret padomju varu.

Atstāsti par Tukuma neilgo padomju okupāciju 1944. gadā izklausās kā murgs. Tie nepārprotami liecina, ko nozīmētu padomju armijas uzvara.

Padomju spēki izmantoja teroru, kas atgādināja 1919. gadā piedzīvoto. Sarkanā armija plosījās, laupīja, šāva civilos un izvaroja sievietes. Bez žēlastības tika nonāvēts katrs šucmanis, aizsargs, policists, ikviens, kurš biedrojies ar vāciešiem vai uz kuru krita aizdomas par sadarbību. Latvieši skaidri redzēja, kas viņus sagaida līdz ar padomju varas atgriešanos.⁹⁹

Emīls uzauga Tukumā, bet nu dzīvo Jūrmalā. Pēc kara viņš kļuva par ķirurgu un vēlāk – par gleznotāju. Arnolds sadarbojas ar vācu varasiestādēm, meklē mežā kritušos karavīrus un rūpējas, lai par to uzzinātu viņu

⁹⁹ Lumans 2006, p. 335.

ģimenes. Kad viņi sāk runāt, šķiet, vēstures grāmatas lappuses pāršķirtas atpakaļ. Emīls iesāk.

1939. gadā vācieši un latvieši vienojās, ka Baltijas vācieši dosies uz Poznaņu [Polijā]. Tukumā bija 500–600 vāciešu, un vismaz 450 no viņiem aizbrauca. 1939. gada oktobrī iesauca daudzus cilvēkus gados, un viņi gluži vienkārši pazuda.¹⁰⁰

1941. gadā ieradās vācieši, un divīzija novietojās Tukuma skolā. Viņi iznesa no skolas visas mēbeles un sakrāva šķūni. Viņi ienāca mūsu mājā un lūdza atļauju dārzā nomazgāties. Pēc tam viņi paēda pie mūsu galda, nomazgāja aiz sevis traukus un visu nolika vietās.

Mums nebija daudz pārtikas, bet mamma cēla galdā visu, kas bija pieejams, arī maizes klaipus, kurus viņa bija sacepusi gadījumam, ja mūs sūtītu uz Sibīriju. Es labi runāju vāciski, karavīri ļoti brīnījās.

Katram karavīram bija šokolādes kārba. Lielākā daļa atdeva tās bērniem. Krievu karavīriem nekā tamlīdzīga nebija.¹⁰¹

Arnolds piekrītoši māj ar galvu. Lai arī Emīls būs runātīgāks, ir vērts iestarpināt arī Arnolda komentārus.

Ēdiens bija savāds. Kad atnāca vācieši, es pirmoreiz pagaršoju šķīstošo kafiju. Nekad agrāk nebiju redzējis sieru tūbiņā. Tad vēl mākslīgais medus, neistā šokolāde...¹⁰²

Viņam bija seši gadi, Emīlam divtik. Atmiņas atspoguļo viņu vecumu. Emīls turpina:

Es pratu atšķirt katras puses lidmašīnas, ieročus un tankus. Krievu lidmašīnas mēs saucām par “Ivaniem”, vāciešu – par “Fričiem”. 1944. gada vasarā padomju tanki sasniedza Jelgavu.

¹⁰⁰ Pēc tam, kad viņi 1941. gadā bija aizsūtīti uz Austrumu fronti.

¹⁰¹ Saruna ar autoru. Tukums, 2014. gada augusts.

¹⁰² Saruna ar autoru. Tukums, 2014. gada augusts.

Mēs redzējām, ka Jelgava ir liesmās, un mums bija bail. Dzīvojam divstāvu mājā, tāpēc redzamība bija laba. Skatījāmies, kā vakaros aiz meža iegailējās debesis. Mēs zinājām, ka krievi nāk.

Vācieši mums teica: – Nepalieciet šeit! – Tāpēc mēs devāmies uz Sēmes ezeru, aptuveni desmit kilometrus uz rietumiem no Tukuma, kur mammas paziņām, Jurševicu ģimenei, bija saimniecība. Paņēmām līdzī cukura pakas un iedzīvi un pavadījām tur trīs nedēļas. Ceļi bija pilni ar vācu tankiem, lielgabaliem un kravas automašīnām. Ārpus pilsētas jutāmies drošāk. 30. jūlijā krievu armija ieņēma Tukumu un nākamajā dienā sasniedza Klāpkalnciemi un jūru, nošķirot Kurzemi no pārējās Latvijas.

Kara laikā es redzēju tikai divus mirušus cilvēkus, un tas notika 44. gada vasarā pie Sēmes ezera. Mājā ienesa ievainotu karavīru, bet viņš bija pārāk smagi cietis. No rīta viņš bija pagalam. Divi vācieši nonesa viņu uz nestuvēm pagrabā, bet mēs nevarējām neko darīt lietas labā. Es raudāju, jo nevarēju palīdzēt. Varbūt tas ir viens no iemesliem, kāpēc es kļuvu par ārstu.

Arnolds piekrītoši pamāj.

Visi mēģināja kravāties un bēgt prom. Dzīvniekus nokāva pārtikai, pārējo atstāja. To savāca krievi. Varbūt tās ir pasakas, bet runāja, ka krievu 8. brigādes [tanku] komandierim esot dots rīkojums nosūtīt uz Kremli trīs pudeles jūras ūdens par pierādījumu, ka krievi ir sasnieguši piekrasti.

1944. gada jūlijā padomju tanki T-34 ar kājniekiem komandiera Krēmera vadībā apgāja Jelgavu un 48 stundu laikā mēroja 96 kilometrus, 30. jūlija pēcpusdienā sasniedzami Rīgas jūras līci un pārraudami vāciešu sakarus starp Kurzemi un Rīgu.¹⁰³

Vācu motorizētā divīzija *Grossdeutschland* (“Lielvācija”) Staļingradas un Kurskas veterāna pulkveža (*oberst*) fon Štrahvica vadībā tika sūtīta atspiest uzbrucēju. Šī bija ziemeļu epizode no operācijas *Doppelkopf*

¹⁰³ McAteer 2009, p. 199.

jeb centieniem no 1944. gada augusta vidus no jauna pavērt koridoru no Rīgas rietumiem līdz Tukumam un Kurzemei, atbrīvojot Jelgavu un apturēt Sarkanās armijas virzīšanos cauri Lietuvai. Tanku grupējumam palīdzēja artilērijas kadeti no Latviešu leģiona 15. divīzijas un SS bruņutanku ekipāžu apmācības vienība.¹⁰⁴

Netālu no piekrastes kreiseris *Prinz Eugen* un četri eskadras mīnukuģi izlūklidmašīnu pavadībā pamatīgi sabombardēja padomju tankus Tukumā. Divīzija atkaroja Tukumu un Džūksti un aizlauzās līdz armiju grupai “Ziemeļi”, paverot šauru koridoru uz Rīgu. Jelgava nebija aizsnieudzama.¹⁰⁵

Emīls sarosās.

20. augustā pēkšņi rietumos sākās apšaušana. Vācieši atspieda krievus atpakaļ ar kreisera *Prinz Eugen* [kas atradās netālu no krasta Rīgas jūras līcī] artilērijas palīdzību. Krievi tika atspiesti līdz Ķemeriem. Pēc trīs dienām mēs atgriezāmies Tukumā. Skats bija traģisks. Dzīvokļiem bija izlauztas durvis. Dzīvokļi izlaupīti, un laupītāji pat bija nokārtojuši savas lielās darīšanas uz galda un vannā.

Skaidri nevar zināt, kurš to pastrādāja, bet latviešiem ir ierasts promējot māju sakopt. Arī 1991. gadā, krieviem pametot Latviju, notika tieši tas pats, tāpēc, mūsaprāt, pie vainas bija krievi. Lai vai kā – tualetes bija izdemolētas, viss bija sadauzīts, un vannā bija cilvēka fekālijas. Mūsu veikals bija iztīrīts līdz pēdējam. Bija tik traki, ka mamma turpat uz vietas nozvērējās neko vairs neatsākt.

Septembrī krievi sāka bombardēt Tukumu, lai iznīcinātu stratēģiski nozīmīgo dzelzceļa mezglu (krustpunktu). Viena līnija veda uz Ventpils ostu Baltijas jūras piekrastes ziemeļrietumos, bet pārējās divas savienoja Tukumu ar Rīgu un Jelgavu. Šīs līnijas nodrošināja krājumu piegādi un bēgšanas ceļu. Arī Emīls ar ģimeni atkal devās ceļā.

¹⁰⁴ McAteer 2009, p. 237.

¹⁰⁵ Buttar 2013, p. 225.

Mūsu māja bija tik sapostīta, ka vairs nespējām tajā dzīvot, tāpēc sakrāvām visu ratos un atkal pametām Tukumu. Šoreiz vairs nevarējām palikt Sēmē, un bija pārāk auksti, lai apmestos siena šķūnī, tāpēc braucām 25 kilometrus līdz Dzirciemam un “Dreimaņu” mājām. Tā bija ģenerāļa Ādama Kreicberga saimniecība. Viņš 1941. gadā bija izsūtīts uz Sibīriju un mājā saimniekoja Kreicberga tuviniece. Tā kā viņa bija mammas laba draudzene, mēs tur pārlaidām visu ziemu un pavasari līdz pat 9. maijam [kad beidzās karš].

Trīs vai četras dienas pirms kara beigām māja bija pilna ar vācu karavīriem. 30 līdz 40 vāciešu, varbūt vēl vairāk. Neesmu īsti drošs, cik. Viņi bija noskumuši, jo zināja par Berlīni [krišanu]. Viņi zināja: karš ir cauri un nu sāksies krievu laiki.

Vācu karavīri bija saslējuši teltis “Dreimaņu” dārzā. Virsnieki mitinājās mājā. Mājā bija arī klavieres. Viens no vācu virsniekiem bija mūzikas skolotājs. Viņš palūdza atļauju uzspēlēt klavieres un spēlēdams raudāja. Viņš mēdza teikt: – Ja es varētu doties mājās, es turp aizvalsētu. – Protams – viņš bija no Vīnes.

Bija sakurts ugunskurs, un karavīri dedzināja vecos formastērpus, fotogrāfijas, vēstules un personiskās lietas – atbrīvojās no visa: no vijolēm, akordeoniem, fotokamerām... mūzikas instrumentus viņi atstāja man. Nevienš nesvinēja kara beigas.

Aptuveni trīs dienas pēc kapitulācijas atbrauca krievi amerikāņu džipos un pavēlēja vāciešiem stāties rindā. Tad viņus aizdzina uz Tukumu.

Tukumā mēs atgriezāmies 1945. gada jūlijā un ieraudzījām, ka mūsu māja ir izremontēta un pilna ar krievu virsniekiem un viņu ģimenēm. Mūsu lietas viņi bija izludinājuši laukā pa logu, dārzā. Pameklējām un atradām dokumentus, kas apliecināja, ka māja pieder mums. Tolaik neko neteicām, bet, kad pēc 50 gadiem Padomju Savienība sabruka, šie dokumenti izrādījās ļoti vērtīgi un mēs varējām pierādīt, ka māja ir mūsu, un atgūt to.

Kamēr Emīls stāsta savus stāstus, Arnolds gaiši smaida, itin kā atcerēdamies laimīgas dienas.

Katram bija mutes harmonikas. Es pēc kara labi pelnīju, tirgodams mutes harmonikas. Mūsu ģimene pazina Tukuma apriņķa priekšnieku Uijertu. Īsi pirms kapitulācijas Uijerts airu laivā aizmuka uz Gotlandi. Trīs latviešu leģionāri un trīs vācu virsnieki 9. maijā aizairējās no Pāvilostas uz Gotlandi, lai izspruktu no krieviem. Tā darīja daudzi. Un vācu virsnieki tikai sēdēja un komandēja latviešus airēt!

Kapitulācijas brīdī Grenčos, netālu no Irlavas, krievu karavīri pēkšņi sāka šaut gaisā un klaigāt “Urā! Urā!”. Pašaudījušies viņi sadalīja laupījumu – lielākoties pulksteņus –, dzēra un ēda, aplī sasēduši, un pļāpāja, dižodamies, cik pulksteņu katrs ticis.

Viņi sauca pulksteņus par “akmeņiem”, jo to vērtība bija atkarīga no dimantu skaita mehānismā. Jo vairāk akmeņu, jo vērtīgāks. Dzirdēts arī stāsts par sievieti, kuru Kuldīgas ielā apturējuši trīs krievu karavīri, ieraugot viņas zelta zobus, turpat uz vietas tos izrāvuši.

[Netālu no Irlavas] netālu no mūsu mājas gulēja divi nogalināti vācu virsnieki vienā apakšveļā. Turpat pie mājas sēdēja un pīpēja daži krievi. Tēvs viņiem vaicāja, kāpēc vācieši ir pliki, un krievi atbildēja, ka gribot sūtīt formastērpus uz mājām, lai tur pēc kara no tiem pašūdinātu darba apģērbu. Mēs ar tēti aizstiepām liķus uz sprādziena izrautu bedri un apglabājām.

Pirms karavīru ierašanās visas ciema meitenes un sievietes sāka apziesies ar dubļiem un iesmērēt dubļus matos, lai izskatītos netīras. Dažkārt viņas pat nozieķējās ar zirga mēsliem. Viņas tik tiešām smirdēja. Tolaik man likās savādi, ka viņas tā dara, bet tagad es saprotu – kāpēc.

Reiz viens krievu karavīrs sāka gramstīties gar manu māti, un es iebļāvos. Tēvs dzirdēja, ieskrēja mājā, un krievu karavīrs tūlīņ izlēca pa logu un aizbēga.

Pēc kapitulācijas ceļš bija pilns ar vāciešiem. Karavīri veselu dienu soļoja uz Tukuma filtrācijas nometni. Latvieši iegāja mežā. Daži mēģināja tikt mājās, citi kļuva par partizāniem.

Krievi lika karavīriem stāties ķēdē un ķemmēt ciemus, mežus, apkaimi. 1945. gada maijā tika izķemmēts viss Tukums, un atrastie cilvēki tika nosūtīti uz vietējām filtrācijas nometnēm.

Ja biji kalpojis Vācijai, tevi nosūtīja uz Tukumu, pēc tam uz Jelgavu, tad – Krieviju. Pēc tam cietumniekus iesaistīja celtniecības darbos, un viņi būvēja vai nu Baltās–Baltijas jūras kanālu, vai Baikāla dzelzceļa līniju.

Politiski represētie cietumnieki būvēja Baikāla un Pečoras dzelzceļa līniju dienvidu virzienā. Krieviem bija ļoti pārdomāta karagūstekņu noņemšanas sistēma.

Kad esam izrunājušies, Agrita sarunā abiem kungiem transportu mājup un jautā, vai es gribētu apskatīt vēl ko. Mani interesē saglabātie avižu arhīvi, tāpēc Agrita aizved mani pie plānas mapes ar nelielu žūksni karalaika izdevumu. Tajos atspoguļota tolaik valstī briestošā panika.

1944. gada 20. jūlija laikraksta “Tukuma Ziņas” pirmajā lapā lasāms virsraksts “Visai Latvijai jāklūst par vienu vienīgu karojošu tautu”, zem kura vēstīts par valsts vispārēju mobilizāciju cīņā pret padomju ofensīvu.

Zemāk lasāms ģenerāļa Frīdriha Jekelna, vācu SS komandiera un Austrumkrievijas un Ziemeļkrievijas policijas priekšnieka, ziņojums ļaudīm:

Latvija ir briesmās! Boļševiku mērķis ir ar savām cilvēku masām un materiālo spēku nogriezt visu Baltijas telpu. Tālāk viņu nodomos ir uzbrukt Latvijai no visām pusēm un to saspiest. Sarkanais ienaidnieks jau gaviļē, domādams varam vēl vienā baigā gadā¹⁰⁶ slepkavot latviešu jaunatni, nodedzināt krāšņās pilsētas un koptos laukus, nogalināt sievas un bērnus un, kas vēl pāri paliktu no latviešu tautas, tos aizsūtīt trimdā uz Sibīriju. Bet sarkanie laupītāji maldās! Latvija netiks izpostīta, un tās tauta netiks iznīcināta. Briesmu brīdī latviešu tauta nestāv viena. Tas, kas apgalvo, ka Vācija latviešu tautu pametīs, tas melo. Vācu karaspēks Latviju sargās! Tāpat kā pirms dažām nedēļām vācu karaspēks palīdzēja Somijai¹⁰⁷ tā tas cīnīsies arī par Latviju – līdz uzvarai! Mēs stāvam visi kopā, palāvivā un apņēmušies likt cīņā pēdējos spēkus. Kopīgi mēs tad dosim boļševikiem

¹⁰⁶ Atsauce uz iepriekšējo padomju okupācijas periodu 1940.–1941. gadā ar izrēķināšanos un deportācijām.

¹⁰⁷ Cīņā pret Padomju Savienību, kurā tā zaudēja.

vienīgo iespējamo atbildi: Tagad – totālais karš! Vadonis man uzdevis mobilizēt Baltijas telpā visus cīņas un darba spējīgos vīrus un nodot tos karaspēkam šai aizstāvēšanās cīņai. Kaujas vienību izveidošanu esmu uzticējis Latviešu leģiona ģenerālinspektoram, SS grupenfireram un ieroču SS ģenerālleitnantam Bangerskim, kurš nekavējoties spers soļus ieročus nest spējīgo vīru pastiprinātai iekļāvei. Civilisektorā vajadzīgos norādījumus un noteikumus visdrīzākā laikā izdos manis pilnvarotais Latvijas pašpārvaldes pirmais ģenerāldirektors ģenerālis Dankers. Visai Latvijai jāklūst par vienu vienīgu karojošu tautu. Kas nav spējīgs nest ieročus, to iekļaus citā atbilstošā palīgdarbā. Bez sabiedriskā stāvokļa vai amata izšķirības, vienalga, vai tas būtu zinātnieks vai zemkopis, ierēdnis vai strādnieks, vīrs vai sieva, kam rokas ir darbam, tam ar sava darba iekļāvi jākalpo tēvijai briesmu brīdī.¹⁰⁸

Līdzās Jekelna ziņojumam atrodama sleja, ko civiliedzīvotājiem veltījis ģenerālis Dankers.

Tādēļ jau nākamajās dienās ieročus nest spējīgos vīriešus iesauks mūsu zemes robežu nodrošināšanai un aizsardzībai, un daudzas sievietes un vīriešus iesaistīs aizsardzības vaļņu celšanā visapkārt mūsu zemei. Šī tautas totālā mobilizācija plaši skārs visu mūsu dzīvi. Iestādēs, uzņēmumos un visur citur sašaurinās darbus līdz pēdējai iespējamībai un atbrīvos tēvzemes aizsardzībai visus, kuru palikšana saimniecisku vai militāru iemeslu dēļ nav absolūti nepieciešama. Tiem būs jāpiedalās ierakumu un nocietinājumu celšanā ap mūsu zemi, jāiesaistās pretgaisa aizsardzības darbā, jāstājas cīnītāju rindās frontē un iekšējas drošības uzturēšanā. [...] Cita ceļa mums nav un nevar būt!¹⁰⁹

Tukuma sabiedrības iesaiste kara norisēs atspoguļota tālākajos atvērumos. Avīzē atrodama virkne paziņojumu un vēstūļu no karavīriem frontē – patiesībā teju viss saturs ir saistīts ar karu.

¹⁰⁸ "Tukuma Ziņas", 1944. gada 20. jūlijs, sestdiena. Pieejams: www.periodika.lv.

¹⁰⁹ Turpat.

Ziņas un sveicieni no frontes:

SS gren. šturmm. Oskars Rice sveicina draugus un dzimtenes meiteni Strutelē [netālu no Jaunpils] un vecākus Irlavā.

SS leģ. V. Labranovičs sveicina savu sieviņu, viņas vecākus, pazīstamos un draugus dzimtenē.

SS leģ. A. Cīrulis, atgriežoties otrreiz uz austrumiem cīņai par tēvzemi, sūta mīļus sveicienus vecākiem, māšai, pazīstamiem un savai dzimtenes meitenei.

Kar. E. Osi sirsnīgi sveicina dzimšanas dienā māsīca Erna Praviņās.

Lapas kreisajā apakšējā stūrī lielā, drūmā un melnā rāmī iemūžinātas sievas sēras par sirsnīgi mīlēto vīru.

1944. g. 16. VII pēc grūtām ciešanām šķīrās mans mīlais vīrs, policijas b-na Dzelzs krusta kavalieris kaprālis FRICIS KIRŠTEINS.

Dziļās sērās sieva.

Gan milestībā klusi

Par tevi as'ras birst,

Ko ar tev' zaudējusi –

Sirds mūžam neaizmirst.

Starp vispārīgu informāciju par to, kur tikt pie vājpiena un kurš tirgo elektromotoru, lasāmi paziņojumi par “aptumšošanas” laikiem:

APTUMŠOŠANA

No 23. jūlija līdz 29. jūlijam jāievēro laikā no plkst. 21.10 līdz plkst. 03.40.

TUKUMA APGĀDES BIROJS PAZIŅO,

ka pret 28. per. Pārtikas kartīšu 1. vājpiena kuponu var saņemt 1 litru vājpiena vai paniņas.

Lapas augšā, zem virsraksta “Tukuma apriņķa jaunatne!” lasāms aicinājums 16 gadus veciem puīšiem iesaistīties militārajās mācībās.

Ir pienācis nopietnākais šī kara posms. Jūsu brāļi un tēvi jau sen cīnās pret sarkano pūķi un lej asinis. Neesiet arī jūs tikai skatītāji, bet saistieties aktīvā cīņā pret austrumu nezvēru. Aicinu 1928. g. dzimušos jauniešus iestāties gaisa spēku palīgdienestā. Tas netraucēs skolas mācību turpināšanu, jo tās ir dienesta sastāvdaļa. Mācības kārtos un uzraudzīs militārais priekšnieks. [..] Jūs iesaistīs tikai tādā nodarbībā, kura atbilst jūsu attīstības pakāpei. Dienests notiks tikai Latvijas robežās un vismaz 40 km no frontes. Par jūsu veselību gādās gaisa spēku nodaļu ārsti, un arī apdrošināšana notiks [..] Visi gaisa spēku palīgdienestā sastāvošie saņems vienveidīgus formas tērpus, brīvu uzturu un mitekli atsevišķās telpās, kā arī atalgojumu. Gada laikā katram piešķirs 28 dienu ilgu atpūtas atvaļinājumu, bez tam ik 5 nedēļās vēl 48 stundu ilgu atvaļinājumu, neieskaitot ceļā pavadīto laiku vecāku apmeklēšanai. [..] Jaunieši! Uzņemieties šo jauno pienākumu, jo ar to jūs kalposiet savai tautai un dzimtenei – Latvijai!

LJO Tukuma apr. jaunatnes vadītājs.¹¹⁰

Šķirstu nākamās avīzes pabalējušās lapas; datums vēsta, ka tā izdota pēc sešām nedēļām. Situācija ir saasinājusies. Jelgava kritusi Sarkanās armijas rokās, un vācieši gatavojas pamest Rīgu. Avīzē ir virkne instruktāžu ar nosaukumu “Rīkojums Nr. 3”.

“Tukuma Ziņas”; 31. augusts

Visām Tukuma apriņķī dzīvojošām personām, vecākām par 15 gadiem, līdz š. g. 5. septembrim jāpārreģistrē personīgi savas pases vai personas apliecības. Uzskaitītas adreses, kurās turpmākās sešas dienas, līdz noteiktajam datumam, iespējams reģistrēties no pulksten. 8.00 līdz 13.00. Visi, kuri līdz šim datumam nebūs reģistrējušies, tiks apcietināti.

¹¹⁰ “Tukuma Ziņas”, 1944. gada 20. jūlijs, sestdiena. Pieejams: www.periodika.lv.

Seko arī Latviešu leģiona komandiera ģenerāļa Bangerska atklāta uzruna dezertieriem.

Latviešu SS leģiona ģenerāļinspektora uzsaukums

Uzaicinu visus karavīrus, kas patvaļīgi atstājuši savas karaspēka daļas un vēlāk tajās nav atgriezušies, kā arī tos, kas noklīduši no savām vienībām un sakarā ar pēdējo pārvietošanos tām vai nu apzinīgi, vai neapzinīgi nav atkal pievienojušies, un vispār visus, kas atrodas patvaļīgā prombūtnē no savām daļām, nekavējoties pieteikties tuvākā kara apriņķa pārvaldē. Tas pats jādara arī tiem, kas līdz šim nav sekojuši iesaukšanas pavēlēm aktīvā karadienestā.

Tātad ar šo ikvienam, kas apzinīgi, vieglprātības dēļ vai arī neapzinādamies savas rīcības sekas, nav pildījis savus pienākumus pret tautu un tēviju dota pēdējā iespēja atgriezties godīgu karavīru rindās. Tie, kas šim aicinājumam nepaklausīs, būs palaiduši garām vienīgo iespēju rehabilitēties.

Šai liktenīgajā brīdī, kad tauta izcīna savu dzīvības vai nāves cīņu, stāvēt sāņus un atrauties no sava uzdevuma ir vissmagākais noziegums.

Ģenerālis R. Bangerskis.

Uzsaukumā minētās personas var pieteikties: Rīgā, Kronvalda bulv. 6 un Tukumā, Herm. Gēringa ielā 3, komisijas dienās š. g. 5. un 6. septembrī.¹¹¹

Arī pēc 70 gadiem ir skaidrs, cik augstas bija likmes. Tā ir totāla mobilizācija; tiek iesaukti pat sešpadsmitgadīgie.

Bangerskis aicina dezertierus atgriezties un cīnīties par Latvijas nākotni, savukārt nacisti sola vienotību līdz pašām beigām – ar dramatiskām sekām tiem, kuri izvairīsies no šī patriotiskā pienākuma.

“Briesmu brīdī latviešu tauta nestāv viena. [...] Mēs stāvam visi kopā, paļāvībā un apņēmušies likt cīņā pēdējos spēkus. Kopīgi mēs tad dosim boļševikiem vienīgo iespējamo atbildi: Tagad – totālais karš!”¹¹²

¹¹¹ “Tukuma Ziņas”, 1944. gada 31. augusts. Pieejams: www.periodika.lv.

¹¹² Turpat.

Tovakar es sēžu kafejnīcā un atšķiru vietējā tūrisma biroja veidotu karti ar Tukuma nozīmīgākajiem militārajiem objektiem un pieminekļiem. Šī ir viena no retajām kartēm, kas atrodama angļiski. Vairākkārt pieminēts, ka šie pieminekļi pēc Latvijas neatkarības atgūšanas ir spridzināti. Pastāv uzskats, ka bieži aiz šiem uzbrukumiem stāv Krievijas speciālo uzdevumu vienības.

- Piemiņas akmens pie “Trūbām”. Šis piemiņas akmens pie agrākajām “Trūbu” mājām atklāts 1970. gada maijā. Šeit 1945. gada 9. maijā 42. armijas 10. latviešu strēlnieku korpusa 121. gvardes pulks (43. gvardes divīzija) pieņēma 19. SS divīzijas un 24. sakšu kājnieku divīzijas kapitulāciju. Vānes pagasts, Kandavas novads.

Kā es to saprotu – latvietis padevās latvietim.

- Plāņu muiža: datējama ar 1459. gadu, sākotnēji tā bijusi fon Štrombergu dzimtas lēnis. 8. maijā šeit, muižas kungu namā, ģenerālis fon Šulcs parakstījis 24. kājnieku divīzijas kapitulācijas aktu, pārtraucot Kurzemes cietokšņa pastāvēšanu.

Tā ir muižas ēka netālu no Zantes kara muzeja, ko pieminēja Bruča kungs.

- Saulišu kalns. Te dus aptuveni 800 Laukmuižas hospitāli mirušie latviešu leģionāri un vāciešu karavīri. Piemiņas akmens atklāts 1989. gadā, taču vēlāk saspridzināts. Tas atjaunots un no jauna uzstādīts 1990. gadā. Veclauki, Jaunpils.
- Piemineklis Ziemassvētku kauju piemiņai Džūkstē. Piemineklis veltīts 1944. gada Ziemassvētku kaujās bojāgājušajiem 19. latviešu divīzijas leģionāriem, un tā autors ir tēlnieks Igors Dobičins. Arhitekts – Rita Dobičina. Pirmoreiz atklāts 1990. gadā, bet tajā pašā gadā saspridzināts. Atjaunots, saglabājot vecās atliekas.
- Piemiņas akmens Kurzemes cietokšņa [Kurzemes katla] aizstāvjiem. Piemiņas akmens veltīts Kurzemes cietokšņa aizstāvjiem, latviešu leģionāriem, kuri, neskatoties uz desmitkārtīgu padomju armijas pārspēku, nepadevās. Pateicoties [viņiem], aptuveni 300 000 latviešu bēgļu, kas tolaik atradās Kurzemē, guva iespēju emigrēt.

Piemiņas akmens uzstādīts agrāko “Rumbu” māju vietā. Tā autors ir

ievērojamais latviešu tēlnieks Ojārs Feldbergs. Rīgas–Liepājas šoseja, pirms pagrieziena uz Lesteni.¹¹³

Esmu dzirdējis, ka Kurzemes katlā norisinājušās spraigas cīņas par nocietinātajām lauku mājām, tāpēc Tukuma novada domes mājaslapā uzmeklēju “Rumbu” vēsturi.

Šeit no 1944. gada 23. decembra līdz 31. decembrim norisinājušās spīvas cīņas starp leģionāriem un Sarkanā armiju, turklāt Sarkanā armija bijusi desmitkārtīgā vairākumā. Desmit padomju divīzijas devās uzbrukumā ar neskaitāmiem tankiem, un, kamēr Sarkanā armija mēģināja pārraut frontes līniju un aizlauzties līdz Ventspilij, “Rumbas” 19 reīzu nonāca te vienas, te otras puses rokās. Latvieši bija abās pusēs: Latviešu leģiona 19. divīzija pret divām 130. latviešu strēlnieku korpusa divīzijām. Mājaslapā teikts:

Tas ir traģisks brīdis tautas vēsturē, kad svešas varas liek latvietim cīnīties ar latvieti. No 1944. gada augusta līdz 1945. gada pavasarim Sarkanā armija pretlikumīgi mobilizēja un nosūtīja uz Kurzemes fronti 57 422 vīrus, kuri bija pratuši izvairīties no vācu armijas. Tūkstošiem kaujaslaukā kritušu tika apbedīti kapos, padomju cīnītāji palika guļam turpat mežā, un neskaitāmi karavīri pazuda bez pēdām.¹¹⁴

Vietā, kur agrāk atradās “Rumbas”, tagad stāv liels laukakmens ar iekaltu uzrakstu – tādus šajā zemē nākas redzēt bieži. Man pamazām kļūst skaidrs, ka Kurzemes aizstāvēšana ar visiem iespējamiem līdzekļiem – vai tās būtu tranšejas, tanki, ikviens cilvēks un celtne, kam piespiedu kārtā jākalpo karā, arī vecie muižas nami un pat nocietinātas saimniecības – atspoguļo, cik izmisīga bija šī cīņa un cik dziļi tajā bija ierauta visa tauta. Savukārt, kad Kurzemes cietokšņa pretestība pārtrūka, “Rumbu” krāsmatas tika aizmēztas, vecās mājas – kolektīvizētas, un ikviens, kurš neatbalstīja jauno sistēmu, – aizsūtīts uz Sibīriju. Tā bija cīņa par Latvijas sirdi un dvēseli.

¹¹³ Tukuma un apkāmes tūrisma ceļvedis [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.turisms.tukums.lv/izdevumi/pdf/Celvedis_ENw.pdf.

¹¹⁴ Dobeles novada mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.dobele.lv>.

7

Vīri, kuri cīnījās Hitlera pusē

Kuldīga ar vēsturisko un grezno māju puduriem ap gleznaino tirgus laukumu ir viena no Latvijas skaistākajām pilsētām. Vismaz dienas laikā. Vakarā tā atgādina vārgi apgaismotu ielu labirintu starp senām koka un mūra mājām, kuras lielākoties ir aizslēgtas vai tukšas. Tas ir kā 16. gadimtā veidots labirints. Un tā tas droši vien arī ir.

Beidzot es atrodu īsto šķērsielu un nonāku pie viesnīcas “Metropole”, iespaidīgas 1910. gadā celtas ēkas. Tepat skvērā, vēsturiskā celtnē, iekārtots tūrisma informācijas birojs. Tur es sastopu Kuldīgas novada tūrisma centra direktoru Arti Gustovski, garu, kalsnu, izteiksmīgu vīrieti ar enerģisku skatienu.

– Nāciet, – viņš liksmi saka. – Tas ir tepat ap stūri.

Mēs apņēmīgi šķērsojam skvēru un nogriežamies pa kreisi uz galveno iepirkšanās ielu, līdz nonākam pie apavu veikala. Durvis tam blakus ievēd kāpņutelpā, un mēs kāpjām augšstāvā. Aiz divviru durvīm, ar skatu uz ielu, iekārtots Kuldīgas “Daugavas Vanagu” atzara birojs; tā ir organizācija, kas pārstāv Latviešu leģionā karojušos veterānus. Tā radās 1945. gadā Vācijā, bēgļu nometnēs.

Telpas stūrī stāv sarkanbaltsarkanais Latvijas karogs. Vidū pie galda sēž trīs kungi gados un gaida mūs. Mums ienākot, divas vecākas kundzes servē uz galda cepumu šķīvjus.

Divi no šiem vīriem kara laikā valkāja nacistu formastērpus. Viens Ziemeļfrontē kaujās ieguva Dzelzs krustu. Trešais bija partizāns. Abas kundzes tolaik bija bērni. Artis tulko, un es ieslēdzu savu diktofonu.

Pirmais runā Antons Leščanovs, spriests, tiešs, acīmredzami lepns kungs ar gludi skūtu galvu. Viņš ir Dzelzs krusta kavalieris. Dzimis

1921. gada martā, iesaukts armijā 22 gadu vecumā, laikā, kad dzīvojis Siljāņu ciemā, netālu no Rēzeknes. Mācības izgājis Rīgā, bet pirmo īsto kauju piedzīvojis Volhovas frontē pie Ļeņingradas, kā arī 1944. gada 16. martā cīnījies pie Veļikajas upes zīmīgajā kaujā, kurā pirmoreiz kopā karoja Latviešu leģiona 15. un 19. divīzija; tagad šajā datumā atzīmē Leģionāru pieņemšanas dienu. Viņš leģionā bija seržants un pēc mēneša guva ievainojumu sīvā kaujā. Antons tika nosūtīts mājās ārstēties un bija viens no astoņiem dzīvi palikušajiem no 160 vīru lielās vienības.

Es biju ložmetējnieks. Mums bija septiņu vīru komandas. Viens atklāja uguni, viens mainīja stobrus, pārējie gādāja municiju. Pirmie divi bija labākie šāvēji un tēmēja uz maiņām. Ja šāvējs tika nogalināts, vietā nāca otrs.

Kad mūs atspieda no Krievijas, mēs atkāpāmies nakts laikā. Pa dienu norisinājās kaujas, uz vakaru tās pieklusa. Vācieši bēga tūliņ, bet mēs – naktī, izmantojot tumsas aizsegu.

Es biju Vācijas armijas 19. divīzijā. Kalpoju Nītaurē¹¹⁵ pie virsleitnanta Rolanda Kovtuņenko. Mēs valkājām standarta vācu formastērpu ar latviešu uzšuvēm, mundieri un bruņucepuri kamuflāžas krāsās, ziemā – sniega formastērpu.

Krievi atspieda mūs līdz Rīgai. Ap 11. oktobri mēs šķērsojām Daugavu pār pontonu tiltu, pēc tam vāciešu speciālo uzdevumu vienības to saspridzināja. Es biju viens no pēdējiem, kurš gāja pāri. Vispirms mēs devāmies uz Sloku, tad Tukumu, pēc tam Dobeli. Tas bija Kurzemes katla sākums. Cīnījāmies līdz pēdējai sekunde, jo latvieši runāja, ka angļi un amerikāņi nākot mūs glābt. Nevienš negribēja piedzīvot vēl vienu krievu okupāciju, jo mums bija skaidrs – dzīvi nepaliksim.¹¹⁶

Leščanova kunga pirmā kauja Kurzemē norisinājās oktobrī Putnakrogā, kas šodien ir tikai neliels ceļa atzars starp Jaunpili un Tukumu. Vēsturē

¹¹⁵ 1944. gada septembra asiņainās kaujas Nītaurē un Morē, kur latvieši stājās pretim milzīgam pārspēkam, lai kavētu padomju armijas virzišanos uz Rīgu.

¹¹⁶ Saruna ar autoru. 2014. gada novembris.

Putnakrogs iegājis ar to, ka tur, pirmajā Kurzemes cietokšņa sadursmē, padomju armija zaudēja 26 tankus.

Karavīri no manas vienības Putnakrogā uzlaida gaisā piecus tankus. Es biju ložmetējnieks, mans uzdevums bija nogāzt visus tos karavīrus, kuri pārvietojās kājām. Pārējie puīši ķērās pie tankiem. Es likvidēju tos, kuri pārvietojās ar tankiem, jo sevišķi šāvējus. Palaikam kāds tanks izlauzās cauri, tad artilēristi to apšaudīja no aizmugures.

Mūsu ložmetējam bija septiņi stobri. Kad viens sakarsa tā, ka vairs nebija lietojams, mēs to nomainījām. Dienā nogalinājām daudzus... neskaitījām... bet ložmetējs reti stāvēja bez darba. Uzkaršis ložmetējs vairs nebija tik precīzs, tāpēc mēs vienkārši atklājām uguni un noslaucījām veselu rindu pretimnākošo vīru. Viņi nāca un nāca. Vēlāk noskaidrojām, kāpēc.

Viņš sāji pasmaida.

Krieviem bija sistēma – krievu karavīri mums vēlāk izstāstīja. Aiz pirmajām rindām stāvēja NKVD virsnieki un sacīja: – Ja neiesiet, nošausim. – Karavīriem nebija izvēles. Viņiem nācās iet. Reizēm viņi ierāva šņabi, piedzērās un tad nāca kliegdami “Par uzvaru”.

Lestenē viens no mūsējiem dezertēja pie krieviem – mēs gandrīz vai saskatījām cits citu no frontes līnijas. Krievi skaļruņos atskaņoja populāru latviešu dziesmu un lika viņam runāt ruporā. Viņš zināja mūsu uzvārdus.

Tad nu viņš sāka: – Latviešu puīši, nāciet pie krieviem. Jums neviens nedarīs pāri. Viņi pateiksies un palaidīs jūs brīvībā. – Tas [it kā] bija majors Volfsons. Bet patiesībā viņš jau bija pagalam – visi to zināja. Katrs, kurš pārgāja pie krieviem, tika nošauts.

Tad mēs no Lestenes pārcēlāmies uz Blīdeni, uz citu frontes līnijas posmu, un mani atkal ievainoja, jau trešo reizi. Sejā. Puzē tiku slimnīcā. Tas bija 1945. gada marts.

Uz slimnīcu atnāca ģenerālis un teica: – Visi, kas var pakustēt, – uz frontes līniju. Kurš var paiet, tas iet. – Kāds ārsts iebilda: – Paiet varbūt var, bet, ko tad, ja nevar redzēt? – Uz ko ģenerālis atbildēja: – Slimnīcā drīkst palikt tikai smagi cietušie.

Mūs pa šaursliežu dzelzceļu pārveda atpakaļ uz Stendi, tad uz Kandavu un Zemīti, kur mūs apturēja vācu žandarmērija. Viņi mūs noturēja četras dienas, līdz uzradās vēl trīs latvieši. Vācieši gribēja sūtīt mūs uz Remti, jo tur atradās vēl viens štābs, tāpēc devāmies turp, un mūs apsargāja viens policists ar šauteni.

Latvieši saskatījās un prātoja: – Varbūt nožmiedzam viņu un bēgam? – Tas žandarms to zināja. Katrā pīppauzē viņi sprieda, kā nogalināt policistu, bet nerīkojās, baidīdamies, ka viņš būs veiklāks un nošaus kādu viņējo. Galu galā viņi noteica: – Nedarīsim neko. Lai lemj Dievs, nevis mēs.

Nonākot Remtē, žandarms nodeva viņus tālāk, sacīdams *Auf Wiedersehen*, un izskatījās tik ļoti laimīgs... it kā būtu zinājis, kas viņiem bija padomā!

1945. gada maijā mēs atradāmies ierakumos Remtes mežā, Gaiķu frontes līnijā, bet viss bija mierīgi. Piepeši parādījās krievu kapteinis. Kāds viņu nošāva, bet naktī mēs saņēmām jaunus norādījumus. No rīta kādi 1100 vai 1200 krievi savās pozīcijās pacēla baltu karogu un sāka klaigāt: – Karš ir beidzies! Nešaujiet!

Septiņi krievi ar baltu karogu rokās nāca mums pretī, uz mūsu pusi, un prasīja: – Kur ir jūsu virsnieks? – Nu mūsu virsnieks aizgāja pie krieviem, un piepeši abi virsnieki izsaucās: – Ak, tu tas esi!

Viņi abi bija latvieši. Viens bija latvietis Vācijas armijā, otrs bija latvietis Krievijas armijā. Un arī parastie karavīri bija latvieši.

Tad mēs pārbraucām uz Kabili – mums joprojām bija ieroči –, un karavīri, kuri dzīvoja netālu, muka prom un pārgērbās. Viens kandavnieks sacīja: – Ejam pie manis, pārgērbjamies, varbūt neviens mūs nepazīs. – Tad nu mēs devāmies uz tuvējo Abavu. Upe bija liela, ūdens ļoti dziļš, tāpēc mēs mēģinājām šķērsot upi pār tiltu, bet tur mūs apturēja krievi.

Vispirms viņi mūs pārmeklēja un atņēma vērtslietas. Klīda stāsts par diviem krieviem, kuri nobeiguši viens otru, kaudamies par kaut ko, kas piederējis vienam no viņiem. Otrs domājis, ka tas ir kaut kas ļoti vērtīgs, tāpēc gribējis sev, un beigās abi bijuši pagalam.

Brīdi sēdējis kluss, uz priekšu pieliecas bijušais partizāns Žanis Grīnbergs. Viņš ir jaunāks par Leščanova kungu, dzimis 1926. gadā. Viņa karalaika pieredze ir pavisam citāda.

Es dzīvoju Īvandē, netālu no Kuldīgas. Mani draugi un skolasbiedri iestājās leģionā, un visi gāja bojā. Četri ciema puisi nebija iestājušies armijā, un kādā 1944. gada novembra vakarā atnāca vācieši un ar varu sagrāba visus vīriešus. Tā nebija brīvprātīga izvēle. Viņus aizveda ar vilcienu uz Liepāju, Toma ielu 19.

Tas bija cietums, kurā sēdināja visus, kuri bija izlocījušies no mobilizācijas. No turienes viņus pārveda uz Liepāju, kur bija parasts cietums. Mani ielika 33. kamerā.

1944. gada decembrī Liepājā atradās daudz bēgļu un karavīru, un viņi visi tika sasēdināti uz kuģa, kas veda uz Vāciju. Tur bija ļaudis, kas izsprukuši no kaujām, kas bēga no krieviem, kas emigrēja. Visi tika uz kuģa, arī mēs.

Man bija draugs, jūrnieks. Viņš teica: – Mūkam no kuģa. – Mēs nolīdām lejā līdz lopu telpām. Kuģis bija sadalīts divās daļās – viena puse bija kā cietums, te atradās tie, kuri nebija labprātīgi iestājušies karaklausībā. Otrā pusē atradās uzticami civiliedzīvotāji, ļaudis, kuriem varēja uzticēties. No lopu telpām mēs atgriezāmies augšā uz klāja un pamanījām trepes, kas veda gar kuģa bortu un netika apsargātas. Apkalpe kāpa augšā, lejā, lādēja kravu, un mēs pa tām kāpnēm pametām kuģi. Tobrīd Liepāja bija stāvrūdām pilna cilvēku – tūkstošu tūkstoši, ielas bija pārpildītas – nebija iespējams katru paturēt acīs. Mēs izmantojām situāciju savā labā un aizmukām.

Manam draugam Liepājā dzīvoja māsa, tāpēc gājām pie viņas. Tā kā mēs bijām nosēti ar utīm, viņa lika mums gulēt malkas šķūnī. Vēlāk mēģinājām tikt līdz Grobiņai, bet dzelzceļu apsargāja vācieši. Tad paņēmām no māsas mājām lāpstu un, kad vācieši prasīja, kas mēs tādi, kur ejam, teicām: – Mēs esam strādnieki, rokam tranšejas. – Un vācieši izlaida mūs cauri!

Ceļi bija pilni cilvēku. Visi devās uz Liepāju; visus bija pārņēmusi panika. Bet mēs iegājām mežā un soļojām uz Īvandi. Tas prasīja trīs dienas. Kad tikām līdz manām mājām, tur priekšā jau dzīvoja Prošinu ģimene no Novgorodas un Kļaviņu ģimene no Smiltenes. Kad vācieši atkāpās, viņi bija bēguši uz rietumiem no Smiltenes, taču, lai kavētu padomju armiju, vācieši bija nomīnējuši ceļus. Daudzi bēgļi uzkāpa uz mīnām, cieta arī zirgi.

Maijā Īvandē ienāca krievi, tāpēc visi devās mežā. Bija bail no krieviem, bija bail no vāciešiem. Krievi nāca caur mežu, sapulcināja visus vecumā no 16 līdz 60 gadiem un prasīja, kas viņi tādi. Visi tika sadzīti vienkopus un izvaicāti, kas viņi ir, no kurienes nāk.

Krievu karavīri bija ļoti nabadzīgi. Viņi tiem ļaudīm, kurus bija sapulcējuši, atņēma pulksteņus. Ja kādam no notvertajiem bija labi zābaki, krievi paņēma arī tos.

Daudziem karavīriem uz rokas bija vairāki pulksteņi – kā tajā bildē, kur krievi paceļ sarkano karogu virs Reihstāga, un tam, kurš balsta karoga licēju, uz abām rokām ir pulksteņi.¹¹⁷ Krievi mēdza ņemt zirgus, aizbildinādamies: – Tas armijas vajadzībām. – Un tad nākamajā ciemā notirgot par naudu.¹¹⁸

Mēs atvelkam elpu un pacienājamies ar kafiju un kūkām. Jautāju kundzēm, vai viņām ir kādas atmiņas par to laiku. Gunitai Freiburgai tolaik bija desmit gadi, viņa uzauga Talsos.

Vācu armija noteiktās dienās saņēma pārtikas sūtījumus no mājām, un tolaik pacinās bija arī ievārijums un šokolāde. Šokolādi viņi parasti atdeva bērniem. Es arī dabūju, un mans mazais brālis arīdzan. Par to mums bija liels prieks. Kad vecāki devās uz darba balli, es paliku mājās ar vācu karavīriem, bet man it nemaz nebija bail, jo viņi bija ļoti pieklājīgi.

Tad ienāca krievi. Viņu manieres nebija sevišķi izsmalcinātas. Krievi paziņoja, ka viņiem vajagot plīti, un vecāki teica: – Labi, ņemiet. – Krievi ienāca un paņēma visu, pat kosmētiku. Ja tavs tēvs bija atbalstījis vāciešus, tu pie darba netiki.¹¹⁹

Austra Sūniņa dzīvoja Rendā, netālu no Ozolmuižas. Viņa bija divus gadus vecāka par Gunitu.

¹¹⁷ Fotogrāfs Jevgēnijs Haldejs pirms fotogrāfijas sūtīšanas Kremļa cenzoriem pulksteņus aizkrāsoja, citādi nāktu gaismā, ka karavīri pārkāpuši Staļina pavēli “Nelaupīt”.

¹¹⁸ Saruna ar autoru. 2014. gada novembris.

¹¹⁹ Saruna ar autoru. 2014. gada novembris.

Es biju ļoti maza, vēl meitene. Atceros, kā vācieši gāja mežā skatīties, vai tur neslēpjas sarkanie partizāni. Viņus dēvēja par Sarkanu bultu. Mežā slēpās arī dezertieri.

Ļoti spilgti atceros kādu momentu no 9. maija. Mums nebija pašiem savas mājas, un 9. maijā sarkanie partizāni iznāca no meža ar sarkanu karogu. Viņi ienāca Ozolmuižas pagastnamā un otrajā stāvā pacēla sarkano karogu. Viņi vēl ilgi tur dzīvoja. Tajā laikā kaimiņos bija bēres; bērinieki atradās tuvējā kapsētā. Pārņakuši no kapiem, viņi ieraudzīja, ka sarkanie partizāni visu pārrakuši un vērtīgo nozaguši.

Kara beigās kāds vācu virsnieks iedeva man dažas fotogrāfijas un teica: – Meitenīt, lūdzu, paglabā šīs bildes. Kad karš būs galā, es atgriezīšos pēc tām. – Bet viņš tā arī neatgriezās, un es neesmu viņu atradusi.¹²⁰

Kā tas bija – jautāju visiem trim kungiem – savā zemē cīnīties vācu pusē pret krieviem? Noskatīties, kā ciema puīši, draugi un klasesbiedri iestājas armijā un tiek sūtīti uz fronti?

Leščanova kungs atbild:

Daži puīši pameta ciemu, iestājas armijā, pavadīja frontē tikai dažas stundas, un pienāca ziņa, ka viņi ir pagalam. Viņi cīnījās par Latviju – par latviešu brīvību. Viņiem nebija izvēles. Tolaik mūs atbalstīja vienīgi Vācija, tāpēc viņi iestājas Vācijas armijā. Amerikāņi un briti solīja palīdzēt, bet... nekā.

Leščanova kungs ar izsaucieniem un plašiem rokas vēzieniem izceļ savu sakāmo. Viņš apklust un raugās manī. Es paceļu gaisā rokas un papurinu galvu.

– Piedodiet, – saku.

Tad sāku smieties par savu bezspēcību, jo nevaru pagriezt laiku atpakaļ un mainīt notikumu gaitu. Es atvainojos par notikumiem, kuri norisinājušies pirms manas dzimšanas. Kādu brīdi viņi raugās manī, tad arī sāk smieties.

¹²⁰ Saruna ar autoru. 2014. gada novembris.

Es esmu brits un, viesmīlīgi uzņemts, sēžu pie galda, kas lūst no kūkām un kafijas, un uzklausu 70 gadu senus stāstus. Šie vīri gaidīja, kad briti ieradīsies un palīdzēs sakaut padomju armiju, bet viņi tā arī neatnāca. Latvietis tulko, lai brits uztvertu šo vēstījumu. Brits uztver. Es papurinu galvu un paraustu plecus.

– Kaut mēs būtu varējuši palīdzēt.

Es zinu, ka Parīzes okupācija novērsa nacistu uzmanību no padomju armijas virzīšanās uz Latviju; ka Denkerkas kauja liecināja, ka mums ir jādomā par savu taktiku; ka Čerčils Jaltā neuzstāja uz Latvijas neatkarības atjaunošanu. Latvieši uzskata – un sava taisnība tajā ir –, ka briti viņus nodeva. Es tolaik pat nebiju dzimis. Mēs visi smejamies, to aptverdami. Taču cik ļoti viņi vēlētos, kaut viss būtu izvērties citādi.

Leščanova kungs turpina:

Visi gribēja, lai notiek tā, kā notika Pirmajā pasaules karā, kad amerikāņi un briti palīdzēja mums iegūt neatkarību.

Viena amerikāņu radiostacija sasniedza Latviju. To klausījās gan partizāni, gan darbaļaudis. – Mēs jūs atbrīvosim, – amerikāņi solīja. Bet nekā. Pēc kara Čerčils sacīja Rūzveltam: – Mēs nokāvām nepareizo cūku. Mums jānokauj sarkanā cūka.

Es apzinos, ka kāds uztvers šos kungus par nacistu atbalstītājiem. Jūtu, ka man jālūdz abiem leģionāriem precizēt savu nostāju.

– Jūs abi cīnījāties par Latvijas neatkarību?

– Jā. Protams.

Abi māj ar galvu. Pēdējos gados konservatīvākajā britu bulvārpresē ziņots, ka tie latvieši, kuri cīnījušies Vācijas pusē un bijuši SS sastāvā, esot nacistu atbalstītāji. Man ir izdevība pavaicāt tiem, kuri karojuši vācu formastērpos, kas viņiem par to sakāms. Lūdzu, lai Artis rūpīgi pārtulko manu jautājumu.

Šis ir delikāts jautājums, taču Anglijā valda domstarpības. Šie cilvēki ir zaudējuši draugus un kaimiņus, nesuši daudzus upurus cīņā par Latvijas neatkarību – bet tas darīts, valkājot Vācijas formastērpu. Tagad, pēc 60,

70 gadiem, ļaudis saukā viņus par nacistu atbalstītājiem. Kas viņiem par to sakāms?

Leščanova kungs sagaida tulkojumu, tad parausta plecus.

Ko lai dara? Ko lai saka? Tur nav, ko teikt. Tā ir taisnība, traki, bet – ko tad mēs varam iesākt? Mēs esam pieraduši. Padomju laikā mūs sauca par fašistiem. Viņi teica, ka leģionāri esot šāvuši ebrejus, bet to darīja Arāja komanda, speciāla vienība, kurai nav nekāda sakara ar mums. Un, ja mēs runājam par Arāja personību, tad stāsts ir tāds, ka krievi nogalināja viņa vecākus, tāpēc, kad atnāca vācieši, skaidrs, ka viņš pārgāja viņu pusē. Viņš gribēja atriebties.

Uzdodu vēl vienu jautājumu – par šo latviešu kungu motīvu. Cik lielu nozīmi kaujā pret padomju armiju spēlēja Baigais gads?

Leščanova kungs negaidīti iedegas.

Krievi ienāca, izkāra visur baltus karogus, demonstrēja filmas un teica: – Brauksiet uz Sibīriju, strādāsiet ar cirvi. – Mēs smējāties, jo latvieši tolaik bija ļoti moderni, te bija kā Anglijā. Bet dusmīgie krievi sacīja: – Tagad latvietes staigā zīda zeķēs. Drīz tā vairs nebūs. – Krievi paņēma mūsu pārtiku un sūtīja to uz Krieviju lielos kravas furgonos, jo komunisti bija nabadzīgi. Dažiem krieviem likās, ka te ir kā muzejā. – Cik te skaisti! – viņi jūsmoja.

– Kā jūs jūtaties tagad, kad padomju laiks ir pagājis? – es jautāju. Leščanova kungs iesmejas.

Beidzot drīkst runāt. Vari būt drošs, ka NKVD tevi nenoķers. Padomju laikā runāt nevarēja; ja kaut ko pateiksi par Krieviju, tevi tūlīņ iemetīs cietumā.

Vaicāju vīriem, vai viņiem ir medaļas. Viņi piekrietoši māj ar galvu. Grīnberga kungam ir sudraba Ievainojuma nozīme. Leščanova kungam – 2. šķiras Dzelzs krusts par dalību Ziemassvētku kaujās un Tuvciņas nozīme.

Palūdzu, lai viņš pastāsta par sadursmi, kurā ieguva Tuvcīņas nozīmi. Piepeši iestājas mulsums. Leščanova kunga sejas izteiksme kļūst svešāda. Grimase ir mokpilna, un atbilde nedodas rokā. Dzirdu kādu – tas laikam ir Artis – sakām:

Parasti tādu piešķīra tiem, kuri iekļuva pretinieka tranšejās... tuvcīņa, ar durkli? Jā, Ziemassvētku kaujās.

Leščanova kungs ir aizvēris acis, šķiet, sakopodams spēkus, lai aizgaiņātu dūmaku, kas pār viņu nolaidusies. Viņš izdveš klusu teikumu, ko Artis pārtulko.

Viss bija atkarīgs no tā, kurš izrādīsies ātrāks – no tā bija atkarīga tava dzīvība.

Viena no sievietēm dodas viņu mierināt.

– Vai jūs domājat, ka reiz pieredzēsiet brīvu un neatkarīgu Latviju? – es vaicāju. Viņš izkļiedz atbildi tā, it kā kara asiņainā pieredze, nometnēs pārdzīvotās grūtības un tautas mīlestība plēstu viņu uz pusēm.

Jā! Pat Sibīrijas darba nometnēs es joprojām cerēju, ka mēs būsīm brīvi. Es tur pavadīju divarpus gadus. Mums nedēļu no vietas nebija, ko ēst. Nebija ne tualetes, nekā. Bet, ja neēd, tad tualeti nemaz nevajag. Mēs bērām ūdeni sāli, lai nosīstu apetīti un negribētos ēst. Dabūjām kaut ko iekost vienreiz diennaktī.

Tikšanās ar Leščanova kungu ir ļoti vērtīga pieredze. Es nojaušu, ka aiz skarbās seržanta ārienes mīt vīrs, kurš sadzīvo ar baisām atmiņām. Kad viņš uzvelk mēteli un pošas prom, es paspiežu kungam roku un uzsitu pa plecu.

– Paldies, ka dalījāties savās atmiņās ar mani, pat ja tās ir nelaimīgas atmiņas. Es to ļoti novērtēju.

Viņš paraugās uz mani, sastingst un saka:

– Ceru, ka nodzīvošu līdz jūsu grāmatai.

Leščanova kungam aizejot, visi līdzjūtīgi māj ar galvu, aizdomādamies, ko viņam nācies pārdzīvot 21 gada vecumā. Pievēršamies otram karavīram Fricim Borisovam, kurš pacietīgi gaidījis savu kārtu.

Es nāku no Kuldīgas, no Planicas pagasta. Es dienēju abās divīzijās, gan 15., gan 19. Mani iesauca 1943. gada augustā un vispirms nosūtīja mācībās uz Liepāju, pēc tam – uz Drēzdeni. Es biju sapieris, apmācīts izlikt mīnas un spridzināt objektus, sevišķi tiltus.

Pēc aptuveni pieciem mācību mēnešiem mūs sūtīja uz fronti. Snaiperis cauršāva man roku, tāpēc tiku aizsūtīts uz Libekas slimnīcu. Tur es pavadīju trīs nedēļas un sastapu dažus latviešus no Kurzemes. Atlabušos ārsts sūtīja atpakaļ uz fronti, un teicu: – Esmu gatavs. – Kamēr brokastojām, padzirdēju, ka viens kravas auto brauks uz Kurzemi, tāpēc pievienojos baram un, kad viens no vīriem, Leimanis vārdā, nebija atrodams, teicu: – Tas esmu es.

Mēs devāmies uz Svīnemindes ostu.¹²¹ Visur bija lieli kuģi un daudz cilvēku. Uz mūsu kuģa bija apmēram 1000 pasažieru. Ap diviem naktī krievi sāka bombardēt ostu. Gaudoja sirēnas, krita bumbas. Daudzi pameta kuģi un paslēpās patvertnēs. Es paliku uz klāja. Bet tad nāca angļu bumbvedēji, un viņi tēmēja daudz precīzāk, ne tā kā krievi. Viņi iznīcināja visus kuģus, izņemot mūsējo. Daudzi aizgāja bojā – daudz bēgļu. No tiem 1000 cilvēkiem, kuri pirmīt bija uz mūsu kuģa, atgriezās tikai 200.

Nākamajā dienā kuģis devās uz Liepāju, un tālāk mēs pārsēdāmies armijas vilcienā uz Ventspili. Tas bija tik lēns, ka ātrāk varētu aiziet kājām. Pēc tam mēs braucām ar vilcienu uz Tukumu. Es atgriezos Džūkstē, kur man plecā trāpīja šrapneļa gabals. Biju pavadījis kaujaslaukā stundu. Mani nosūtīja uz Kandavas slimnīcu, pēc tam uz Ventspili, un, kad biju ceļā uz Liepāju, kāds apturēja vilcienu un paziņoja: – Karš ir beidzies!

Krievi pārņēma slimnīcu un sāka ārstēt ievainotos. Pleca operācijas laikā viņi man nedeva nekādus pretsāpju līdzekļus. Kamēr mani operēja, divas medmāsas mani turēja.

Kad tikām līdz Liepājai, visas slimnīcas bija pilnas, tāpēc mani nosūtīja uz Šauļu slimnīcu [Lietuvā]. Tur man veica vēl vienu operāciju, atkal bez

¹²¹ Baltijas jūras osta Vācijas okupētajā Polijā, tagadējā Svinoujsce.

atsāpināšanas. Krievi teica, ka “vācieši iztiks bez zālēm”. Tobrīd es joprojām biju ģērbies vācu formastērpā, un mani saukāja par fašistu. Tur bija kā cietuma slimnīcā, jo apkārt bija žogs, sargtorņos – sargi. Mēs plūcām puķes un rāvām ziedlapiņas, skaitīdami: – Tiksim mājās, netiksim mājās. Tiksim mājās, netiksim mājās.

Ārsti nāca apskatīt veselos, bet tie, kuri bija smagāk cietuši, reizēm pēc ārstu veiktām injekcijām nomira. Katru dienu kāds tā nomira. Es biju slimnīcā līdz 1945. gada decembrim, cerēdams atlabt tiktāl, lai tiktu laukā.

Pēc tam es nokļuvu nometnē, kur tika noskaidrota mana pagātne, lai izdibinātu, ko es darīju karā. Viņi sūtīja papīrus uz manu dzimto ciematu, lai noskaidrotu, ko es tur darīju pirms kara, un pārliecinātos, ka biju parasts cilvēks un neslepkavoju krievus. Atnāca apstiprinājums, ka esmu nekaitīgs, tāpēc es tiku aizsūtīts uz Jelgavu, joprojām tērpies vācu formastērpā.

Man bija jābrauc ar vilcienu, un stacijā daži krievu karavīri kļiedza: – Tu, fašist! Ko tu no sevis iedomājies? – Viens man iespēra. Pienāca kraivas vilciens, un es ielēcu tajā un aizbraucu līdz nākamajai stacijai, kur gaidīju nākamo pasažieru vilcienu. Bet tas pienāca pilns ar krievu karavīriem. Nākamajā pieturā lēcu laukā – man nav ne jausmas, kur tas bija, bet netālu no Saldus. Ap to laiku jau sāka krēslot. Atradu kaut ko stallim līdzīgu, kur pārļaiest nakti, bet tā izrādījās ogļu noliktava. Tik un tā pārnakšņoju tur.

Kaut arī biju dienējis vācu armijā – joprojām valkāju formastērpu –, man bija krievu pase, un tā deva atļauju atgriezties mājās, tāpēc nākamajā rītā turpināju ceļu uz Kuldīgu. Garām zirga pajūgā brauca sieviete, un es palūdzu, lai viņa mani aizved. Viņa aizveda mani līdz Kuldīgas pievārtei, un atlikušo ceļu es nogāju kājām. Kad nokļuvu mājās, priekšā bija māte, bet, tā kā es biju klāts ar sodrējiem, viņa mani nepazīna! Viņa atpazīna mani tikai pēc balss. Es atveseļojos no ļoti smaga ievainojuma. Kandavas slimnīcas ārsti domāja, ka neizdzīvošu, un prasīja, kādi ir mani pēdējie vārdi. Bet esmu nodzīvojis līdz šai baltai dienai.¹²²

Garās pēcpusdienas noslēgumā abi ar Arti pateicamies un atgriežamies viesnīcā “Metropole”, lai uzēstu un lēni iemalkotu stipro un tumšo latviešu alu.

¹²² Saruna ar autoru. 2014. gada novembris.

8

No bēgļu gaitām līdz prezidentes krēslam

Braucis 20 minūtes uz ziemeļiem no Kuldīgas, nogriežos pa kreisi, iekšā mežā, kā norādīts; es dodos uz tikšanos ar Latvijas Valsts prezidenti Vairu Viķi-Freibergu. Viņa ir kara bērns, dzimusi Rīgā 1937. gadā, dzīves gaitā bijusi gan pārvietota persona, gan emigrante, gan arī prezidente divus termiņus pēc kārtas, no 1999. līdz 2007. gadam. Viņas patēvs, kuģa mehāniķis un brīvprātīgais ugunsdzēsējs, 1944. gada pavasarī mobilizēts vācu armijā un, kad padomju armija ielenca Rīgu, guvis ievainojumu. 1944. gada 10. oktobrī, trīs dienas pirms galvaspilsētas krišanas, viņš iesēdināja savu ģimeni kravas automašīnā, kas devās uz Liepāju, un viņi Rīgu pameta. Pēc trīs mēnešiem, 1945. gada 1. janvārī, viņi ar bēgļu kuģi devās no Liepājas uz Vāciju.

Aizritējuši 70 gadi, un es piesardzīgi stūrēju pa apledojušu ceļu cauri vienam mežam, tad vēl vienam, meklēdams sarkanu trīsstāvu māju. Te, nomaļus no trokšņa un kņadas, bijusī prezidente pavada savu brīvo laiku. Durvis atver viņas vīrs Imants un, pirms sēžamies runāties, pagatavo man tēju. Es pamanu, ka viņa arī ieraksta mūsu sarunu.

Visiem bija šī naivā ideja, ka latviešiem ir jāturas pretī krieviem tik ilgi, cik vien iespējams, tā parādot, ka 1940. gada aneksija bijusi pilnīgi pretlikumīga un nav notikusi labprātīgi.

Cīnīdamies pret krieviem, mēs pavēstītu brīvajai pasaulei – jo sevišķi britiem, kuri mums palīdzēja Pirmajā pasaules karā –, ka latvieši nav mierā ar padomju aneksiju un turēsies pretī krieviem līdz pēdējam vīram.

[Bija cerība] ka, tikko vācieši zaudēs karā – un tas kļuva arvien skaidrāks –, tā sabiedrotie steigšies atjaunot kārtību un atbrīvot trīs Baltijas valstis un Poliju.

Staļins pieprasīja militārās bāzes Latvijā, vēl pirms karš bija sācies, un tad 1940. gadā iesoļoja ar savu 80 000 vīru armiju. Valdība tika gāzta, vietā nāca marionešu valdība, un pavisam drīz šajos militārās okupācijas apstākļos norisinājās tā saucamās vēlēšanas, kas it kā pierādīja, ka latvieši lūdza, lai viņus uzņem Padomju Savienībā.

Visiem likās – pasaule sapratīs, ka tā ir blēdība, ka cilvēkus ar varu spieda iet uz šo referendumu un balsot “par”. Mamma stāstīja, kā [uz viņu dzīvokli] atnācis kārtibsargs ar šaujamo, un viņa teikusi: – Es nepiedalīšos šajās vēlēšanās. – Uz ko kārtībnieks atbildējis: – Piedalīsieties gan, pilsonē. Mēs tūliņ pat iesim, un jūs nobalsosiet. – Tā tas notika. Viņa balsoja par aneksiiju ar pistoli pie deniņiem. Viņa vēl nebija gatava mirt, tāpēc atdeva savu balsi.

Mamma, tāpat kā daudzi citi latvieši, naivi mierināja sevi ar domu, ka par to zina visa pasaule. Nevienam nebija ne jausmas nedz par Molotova–Ribentropa pakta slepeno protokolu, nedz arī par Rietumu varas nostāju pret Krieviju.

Kara laikā jebkāda objektīva informācija bija deficīts. Ļaudīm atlika tikai baumas un propaganda. Parastam cilvēkam nebija ne jausmas par holokaustu; tikai knapas baumas, ka ebrejus sadzenot vienkopus un nošaujot. Taču abu okupāciju laikā dažādi cilvēki tika sadzīti vienkopus un nošauti. Šausmu patiesais mērogs atklājās ļoti pakāpeniski.

Es pati savām acīm piedzīvoju gadījumu, kad mums ar tēti pretī soļoja divi vīri ar dzelteno Dāvida zvaigzni pie krūtīm. Divi vācu karavīri, kuri gāja mums priekšā, apturēja viņus un pavēlēja nokāpt no ietves un soļot pa brauktuvi. Tad mans tēvs sacīja: – Ja tādas šeit ir jaunās ierašas, tad mēs arī nokāpsim no ietves. – Un tā arī darījām.

Es atminos, kā 1944. gada vasarā, maza būdama, klausījos [vācu kontrolētā] radio ziņu pārraidi. – Frontes līnija atkal ir iztaisnota, un mūsu karavīri pārgrupēšanās nolūkā atvilkti 15 km atpakaļ. – “Mūsu karavīri” – tā par viņiem runāja radio, kaut arī viņi bija ietērpti formastērpā, apejot 1907. gada Hāgas konvencijas principus. “Mūsu karavīri varonīgi cīnās.”

Un cīnījās arī, patiešām... šīs skumji aplamās idejas vārdā, ticēdami, ka ar savu drosmi un izmisumu raida signālu brīvajai pasaulei.

Savukārt tagad Krievija izmanto Vācijas okupācijas laikā radušos situāciju, lai pielietu eļļu savai propagandai, un apgalvo, ka šie vīri ir caurcaurēm fašisti, kuri aizstāvējuši Vāciju līdz pēdējam. Es atceros, kā tie paši vīri soļoja uz fronti, latviski dziedādami: – Mēs sitīsim tos utainos, pēc tam tos zili pelēkos. – Tā bija netieša atsauce uz Pirmo pasaules karu, kad cīņas norisa te ar boļševikiem, te ar vācu renegātu armiju. Tolaik mums palīdzēja francūži un briti, un šai palīdzībai, lai cik niecīga tā būtu, bija izšķiroša nozīme. Cēsu kaujā palīgā nāca igauņi. Šīs atmiņas bija veicinājušas sajūtu, ka pasaule nepārprotami jūt mūsu ilgas pēc neatkarības, neskatoties uz to, ka Otrā pasaules kara laikā latviešiem nākas karot abās okupantu armijās.

Kara laika vācu propaganda bija nostiprinājusi priekšstatu, ka cīņa līdz nāvei atspoguļo latviešu patriotismu un atklāj to, cik ļoti karavīriem rūp Latvijas neatkarība. Tomēr vēl šobaltdien Putina kungs uzskata, ka šī kaujas degsme pierāda – latvieši atbalstīja Hitleru un ir dzimuši fašisti. Tie vīri kaujaslaukā krita un tika sakropļoti ar pārliecību, ka raida pasaulei pavisam citu vēstījumu.

Nezinu, kā viņi būtu rikojušies, ja zinātu, ka pēc 60 vai 70 gadiem viņu varonība tiks pārprasta un izmantota zemiskā, pret pašu zemi vērstā propagandā. Viņi nespētu tam noticēt. Viņiem pat prātā nenāca, ka tā varētu notikt.

Latvieši turpat 700 gadu bija nīduši vāciešus, pasarg' Dievs, kā gan viņi piepeši varēja kļūt par nacistiem un fašistiem?

Kamēr mēs vēl bijām Rīgā, vācieši ņēma cilvēkus no ielas, sēdināja kuģos un sūtīja uz Vāciju, jo tur trūka darbaspēka. Tik daudzi bija krituši frontē. Katram piešķīra kuģa karti ar informāciju, ka “jūs ar tādu un tādu kuģi dosieties uz Vāciju”. Ja gestapo vai policija apturēja jūs uz ielas un jums nebija kuģa kartes, tad tikāt aizturēti.

Rīgā mūsu kaimiņš agri no rīta pidžamā izgāja pēc pudeles piena un tika aizturēts. Viņa sievai uz rokām bija zīdains, viņa neprata vāciski un krita histērijā. Mana māte saprata, ka ir jārikojas un jāpalīdz. Tā kā māte runāja vāciski, viņa paņēma pati savu mazo bērniņu un izgāja laukā

meklēt pagalmu, kur aizvesti pēdējie aizmūrētie. Tur nonākusi, viņa sacīja sargiem: – Mans vīrs šorīt izgāja un tika aizturēts vienā pidžamā. Esmu palikusi viena ar bērnu, bet mēs jau grasījāmies aizbraukt. Lūdzu, izlaidiet viņu, lai varam sapakot mantas un braukt abi reizē. – Māte bija jauna un skaista, tāpēc sargs apžēlojās un ļāva viņai uzmeklēt vīru. Ieraudzījusi kaimiņu, māte piegāja pie viņa un čukstēja: – Tēlo, ka esi mans vīrs, un nāc man līdzi! – Un viņa izveda kaimiņu prom no turienes un atpakaļ pie ģimenes. Tā ģimene palika Rīgā, bet māte bija viņu izglābusi.

Mani vecāki, jo sevišķi māte, necieta krievus – precizāk, komunistisko sistēmu – un teica: – Lai kas mūs sagaida, ļaunāk par 1940.–1941. gadā pieredzēto nebūs. Mēs brauksim prom.

Mani vecvecāki dzīvoja Dunikā, dienvidaustrumos no Liepājas, pie Lietuvas robežas. Nevarējām tikt līdz vectēva saimniecībai, jo priekšā jau bija krievi. Fronte stāvēja virs Dunikas deviņus mēnešus. Tikmēr mēs dzīvojām Liepājā, un pārtikas krājumi strauji izsīka. Mēs badojāmies pusi oktobra, visu novembri un decembri. Divarpus mēnešus.

Pēc vairākiem gadu desmitiem radnieks pastāstīja, kas norisinājies Dunikā. Tur plosījās nemitīga apšaušana, slepkavības, un vietējie tika evakuēti. Kad viņi atgriezās, visur rēgojās liķu kaudzes. Grāvji bija pilni ar mirušiem vācu karavīriem, kurus krievi atteicās apglabāt, tā parādīdami vietējiem, ko nozīmē zaudēt karā. Radnieks stāstīja, ka apkaimes vīri kapsētas vidū esot izrakuši masu kapu un naktī slepus aiznesuši liķus uz turieni. Pēc neatkarības atgūšanas viens no maniem radiem uzlika tur krustu. Vācieši joprojām brauc turp meklēt piederīgo mirstīgās atliekas.

Pēc kara tie latviešu vīri, kuri bija izmukuši no filtrācijas nometnēm, pulcējās ap autoritātēm, agrākās Latvijas armijas virsniekiem, tādiem kā mans onkulis Edgars Viķis. Viņš līdz pat 1949. gadam bija iesaistīts pretošanās kustībā, to sauca arī par “Karu pēc kara”. Viņš labprātīgi iznāca laukā no meža tikai tad, kad viņa vecāki tika apcietināti, un viņiem bija piesolīta apžēlošana. Gadu viņš nosēdēja cietumā, gaidot nāvessodu, pēc tam spriedumu mīkstināja uz 25 gadiem Sibīrijā.

Trakākais, ka dažas no šīm Baltijas pretošanās kustības grupām bija saņēmušas radio ziņojumus no Anglijas ar aicinājumu uzturēt bruņotu

pretestību, jo briti ieradīsies un izglābs viņus. Viņi nolaidīsies ar izpletņiem un ieradīsies kuģos tāpat kā Normandijā. Patiesībā šos velto cerību ziņojumus izplatīja MI6 britu spiegi Filbijs, Blants un vēl vesela virkne. Galu galā pienāca ziņas: – Situācija kļūst bezcerīga. Mēs laikam nespēsīm palīdzēt jums cīnīties par savu zemi. Naktī gumijas laivās pārcelsim jūs uz Zviedriju. Lūdzu, pulcējieties konkrētā vietā, mēs atbrauksim pēc jums. – Taču tā vietā pēc viņiem atbrauca NKVD... Iznāk, ka britu spiegi nodarīja latviešiem gaužām pāri.

No 1945. līdz 1949. gadam, no septiņu līdz vienpadsmit gadu vecumam, Vaira mitinājās bēgļu nometnē Vācijā. Pēcāk viņa sešus gadus pavadīja Marokā, tad, 16 gadu vecumā, devās uz Kanādu, Toronto, un, pateicoties šai pieredzei, prot latviešu, vācu, angļu un franču valodu. Kanādā viņa uzturējās līdz 1998. gadam un tad atgriezās Latvijā vadīt jaunizveidoto Latvijas Institūtu. Pēc astoņiem mēnešiem viņu ievēlēja par Valsts prezidenti. Viņa smaida, atminēdamās šo neaizmirstamo pavērsienu: – Teiksim tā, zvaigznes sastājās istajās vietās.

Mēs pievēršamies plašākam atceres jautājumam, sevišķi tam, kā viņa, būdama prezidente, centusies pārstāvēt gan vienā, gan otrā Kurzemes kauju pusē karojošo latviešu pārdzīvojumus. Latvijā pat veterānu pieminēšana tiek uzlūkota pretrunīgi. Leģionāri atzīmē 16. martu, Leģionāru piemiņas dienu, taču tas mēdz raisīt strīdus, atsaucoties uz saikni ar nacistu un dažu leģionāru iesaisti ebreju slepkavošanā. Promaskaviskie atbalstītāji 9. maijā svin Uzvaras dienu un pulcējas pie Uzvaras pieminekļa Daugavas kreisajā krastā. Pēdējās gadadienās starp pretēji noskaņotajiem grupējumiem izcēlušās sadursmes.

Es cenšos pārliecināt cilvēkus atzīmēt 11. novembri [Lāčplēša dienu], lai pieminētu latviešus, kuri cīnījās par mūsu neatkarību. Karavīri iet tur, kur viņiem liek, reizēm ar pistoli pie deniņiem – citādi draud nošaušana vai koncentrācijas nometne. Mums ir jāgodā visi karavīri, kuri bijuši godīgi, cienijami, kuri pildījuši savu pienākumu, nav nogalējuši mierīgos iedzīvotājus un nav piedalījušies slaktiņos.

Lai kādu formastērpu liktenis latviešiem piespēlējis, mums šie karavīri ir jāgodā, jāizrāda cieņa, un Lāčplēša diena ir īstā diena, kad to darīt. Nestāstiet man par 16. martu vai 9. maiju. Mums nevajag citus datumus, lai atminētos visus vienojošu cilvēcību un vienu likteni, ko piedzīvo karavīrs, kuru iesauc, ietērpj jebkādā formastērpā, iespiež rokās ieroci un liek iet kaujā, grib viņš to vai ne. Piemēram, krievu karavīri dabūja lodi mugurā, ja nedevās uzbrukumā.

Vaicāju, vai no tautas, kura piedzīvojusi tādu sašķeltību un kurā teju katru ģimēni skāris zaudējums un ciešanas, ir iespējams izveidot vienotu Latviju.

Es cerēju, ka laiks dziedēs šīs brūces. Īsi pēc prezidenta Putina ievēlēšanas es personīgi tikos ar viņu. Viņš sacīja, ka neesot gatavs oficiālai vizītei. Mums bija jātiekas slēpošanas kūrortā Austrijā, tad nu es teicu: – Lai notiek. Esmu gatava izrādīt pretimnākšanu.

Mēs jau iepriekš vienojāmies raudzīt, kas būtu darāms, lai uzlabotu attiecības, un neieslīgt savstarpējos apvainojumos. Kolīdz bijām tur, prezidents Putins nāca klajā ar veselu virkni sūdzību. Vispirms viņu neapmierināja mūsu nostāja automātiski nepiešķirt pilsonību krieviski runājošajam darbaspēkam, kas Latvijā tika ievests padomju okupācijas gados.

Es paskaidroju, ka mēs nevaram automātiski piešķirt pilsonību cilvēkiem, kuri ieradusies pēc militāra iebrukuma, pretlikumīgas okupācijas un piespiedu aneksijas laikā. Pirmkārt, te ieradās 80 000 karavīru ar ģimēnēm, otrkārt, padomju gados tika būvētas jaunas pilsētas un rūpnīcas, lai piesaistītu krieviski runājošu darbspēku, kas aizstātu Staļina laikā vairākās masu deportācijās izsūtītos latviešus.

Pārkrievošanas procesā, jo sevišķi Latvijā, tika darīts viss, kas bija viņu spēkos, lai nostiprinātu savas pozīcijas Baltijā. Bija iecerēts pārvērst Latviju, līdzīgi kā Kaļiņingradu, par anklāvu Baltijā ar trīs ziemā neaizsalstošām ostām.¹²³ Kā nekā īsi pirms Oktobra revolūcijas Latvija bija industrializētākais reģions Krievijas Impērijā.

¹²³ Kaļiņingrada, neaizsalstoša Baltijas jūras osta starp Poliju un Lietuvu, agrāk bija Austrumprūsijas galvaspilsēta Kēnigsberga. Kara beigās tā tika iekļauta Padomju Savienībā. Vācieši tika izraidīti, un vietā sabrauca krievi. Avots: *BBC ziņu sleja* 2015. gada 12. martā.

Putins nemitējās atkārtot, kāda tā bijusi traģēdija, ka šie padomju gados sabraukušie cilvēki vienu rītu pamodušies kā ārzemnieki svešā zemē. Agrāk viņi bijuši pilntiesīgi pilsoņi, bet nu tiem neesot pat pases, un tā tālāk. Uz ko es sacīju: – Redziet, Padomju Savienības pases vairs nav nevienam, viņi nav vienīgie. – Tad viņš teica: – Tā robeža starp Latviju un Krieviju ir briesmīga: lai to šķērsotu, cilvēkiem jāgaida vīza, un ģimenes dzīvo šķirti.

Es atbildēju: – Jā, prezidenta kungs, tas tiesa. Mums ir labi daudz latviešu, kuri gadu gaitā dabūja šķērsot robežu par brīvu ceļā uz austrumiem, un dažiem no viņiem pat izdevās atgriezties dzīviem. Savādā kārtā viņi ir priedīgi, ka nu viņiem ir Latvijas pase un par ceļošanu ir jāmaksā, jo tagad Vladivostokas, Omskas un Tomskas gulagu vietā viņi kā brīvi cilvēki var doties uz Parīzi, Londonu vai Berlīni. – Viņam tas nepatika.

Gribu dzirdēt ko vairāk par atceri un samierināšanos. – Kā cilvēki Latvijā sadzīvo ar pagātņi? – vaicāju.

Mans onkulis pārbrauca no Sibīrijas pārsteidzoši mierīgs un liksms, bez mazākā rūgtuma. Laikam vienkārši laimīgs, ka ir dzīvs. Tiesa, ap dažiem Sibīriju pārdzīvojušajiem esmu jutusi ārkārtīgi nospiedoša rūgtuma un nezūdošu sāpju gaisotni, bet nav tādas vispārējas tieksmes pēc *revanšisma* [vēlmes pēc atribes]. Tomēr tie, kuri piedalījušies karā, gribētu, lai viņus atceras kā cīnītājus, nevis kā noziedzniekus. Daļa no viņiem izraudzījies 16. martu, lai pieminētu kritušos biedrus, bet, manuprāt, šāda datuma izvēle ir kļūda, jo spēlē par labu Krievijas propagandai.

Latvieši jau sen pieņēmuši krievus savā vidū. Viņi taču tika ievesti tūkstošiem. Turklāt latvieši pilnībā apzinās, ka šie imigranti daudzējādā ziņā ir bagātinājuši mūsu valsti. Kaut vai demogrāfiskā ziņā – 20 vai pat vairāk procenti laulību valstī ir jauktās laulības.

Latvieši pārdzīvojuši karus, sērgas, iebrukumus no visām debespusēm, jo šī ir strādīga tauta ar izteiktu darba tikumu. Domāju, ka latviešiem bija spēcīga vienotības apziņa – bez tādas neizdzīvosi –, bet bija arī spēcīga individuālās atbildības apziņa. Un tieši tai sistemātiski un rezultatīvi uzbruka Komunistiskā partija.

Kas viņai sakāms par padomju sistēmu Latvijā?

Komunistiskā sistēma bija visnotaļ izdevīga nomenklatūrai – elitei un dažiem tālaika izredzētajiem –, taču visai kaitnieciska latviešu tautai. Tā bez žēlastības grāva dzīves un aizslaucīja veselas ģimenes. Kā jau katrā sistēmā – bija arī latviešu kolaboracionisti. Atkal – viens konkrēts piemērs, ko stāstīja cita mana onkuļa kaimiņiene Alvīne. Vietējās Komunistiskās partijas dūzis K. bijis viņas brāļa sens jaunības dienu paziņa. Šis vīrietis bijis neveikls un neglīts, meitenēm viņš nav patīcis, arī puisi neņēmuši savā barā. Taču Komunistiskajā partijā viņš kļuvis par lielu vīru un terorizējis ciematu līdz savai pēdējai stundiņai. Acīmredzot viņš izbaudījis varu pār apkārtējiem.

Šī Dunikas kaimiņu ģimene tika izsūtīta 1949. gada 25. martā, un tikai puse no viņiem atgriezās. Izsūtīšanas dienas rītā manas stāstnieces brālis agri modies padzirdīt zirgus. Latviešiem ir sena tradīcija, ka jaunam vīrietim viens labs zirgs ierādīts tikai jāšanai. Kaut arī bija ļoti agrs, brālis ieraudzīja, ka K. ved viņa labāko zirgu laukā no staļļa, pāri pagalmam. Brālis, saprotams, bija pārsteigts. – Ko tu dari ar manu zirgu? – viņš prasīja.

K. pagriezās pret viņu un teica: – Tur, kurp tu, draugs, dodies, tev zirgu vairs nevajadzēs, tāpēc to paņemšu es. – Tikai tad brālis palūkojās uz ceļu un ieraudzīja, ka pēc viņa brauc kravas automašīnu konvojs. Acīmredzot K. bija piedalījies izsūtāmo personu saraksta veidošanā un izdomājis nosmelt krējumu, pirms to izdara kāds cits. Tādā sistēmā izdzīvo piemērotākais, bet zemiskākais.¹²⁴

Man tika solīta stunda, bet mēs jau esam aizrunājušies ilgāk. Prezidente pamet skatienu pulkstenī. Manu, ka man laiks doties.

¹²⁴ Saruna ar autoru. 2015. gada janvāris.

Kaujas rindās stājas ziema

Pauze pēc pirmās Kurzemes lielkaujas deva Vācijas armijai laiku atgūties un sapulcēt palīgspēkus. Komandieriem bija iespēja apsvērt reģionam piemērotāko taktiku, ņemot vērā, ka tuvojās garā, skarbā Latvijas ziema.

Līdz šim pirms padomju armijas kājnieku uzbrukumiem aizsardzības līnijas tika vājinātas ar artilērijas viesuļuguni, bet tagad artilēristi taktiski raidīja uguni pāri visam kaujaslaukam. Tā veidojās koridori, pa kuriem pirmā karavīru rinda varēja ielauzties vācu aizsardzībā tālāk, nekā to pieļautu standarta uzbrukums.

Vāciešu aizsardzību nācās pārkārtot. Karavīri tika izvietoti trīs ierakumu līnijās ar ceļu aizsprostiem, slēpņiem un blindāžām. Civilie iedzīvotāji bija spiesti piedalīties būvdarbos, un ikviens, kurš spēja šaut, tika ierauts kaujā – ar rīkojumu neatdot pretiniekam ne mazāko pleķīti zemes.¹²⁵

Nacistu ģenerāļi apzinājās divus galvenos Sarkanās armijas mērķus: sagrābt Liepāju un nogriezt krājumu piegādes un bēgšanas ceļus, kuri veda uz Vāciju, kā arī dot triecienu Kurzemes placdarma centram starp Auci un Saldu, tā pāršķeļot fronti uz pusēm un padarot to vieglāk iznīcināmu. Pēc tam krievi nostiprinātos starp Liepāju un Ventspili un sašķeltu Kurzemi divās – ziemeļaustrumu un dienvidrietumu – daļās.¹²⁶

Saldus apkaimes purvos un mežos par ieroci kalpoja reģiona ģeogrāfiskais stāvoklis, tāpēc aizsardzības līnija tika veidota dziļumā. Lai ķerlaukā nebūtu šķēršļu, meži tika izcirsti. Šīs teritorijas aizpildīja ar mīnām, detonatoriem ar nostieptu auklu un spridzināšanas ierīcēm. Tika veidoti

¹²⁵ Kurowski 2002, p. 90.

¹²⁶ Turpat, p. 89.

arī nocietinājumi, kuros noslēpt prettanku lielgabalus, un precīzi veikta to piešaude, lai artilēristiem būtu pieejamas nepieciešamās koordinātas un iespēja reaģēt uz jebkādām izmaiņām Sarkanās armijas kaujas taktikā.

Vācu ģenerāļi apzinājās, ka Hitlers neizsludinās Kurzemes evakuāciju. Viņš atteicās pat apsvērt atkāpšanos, kaut gan stāvoklis bija neapskaužams. Viens no iemesliem bija kontrole pār Baltijas jūru. Kaut gan uzvaras svaru kauss bija nepārprotami saskāries uz padomju armijas pusi, kontrole pār Liepājas un Ventspils ostu vēl aizvien garantēja brīvu ceļu tiem karavīriem, virsniekiem un vācu civiliedzīvotājiem, kuri centās atgriezties reihā. Otrkārt, uz Vāciju joprojām tika sūtīta Zviedrijas dzelzsrūda, ieroču rūpniecībā nozīmīgs materiāls. Treškārt, Baltijas ostās atrastos bāze “superzemūdenēm”, kuras Hitlers cerēja padarīt par savu jaunāko slepeno ieroci.

Kopš 1943. gada augusta, pateicoties efektīvākai sabiedroto pretzemūdeņu taktikai un uztveršanas tehnikas attīstībai, Atlantijas okeānā bija krasi audzis zaudēto vācu zemūdeņu skaits, tādēļ tūkstošiem konstruktoru un inženieru strādāja pie jaunu zemūdeņu projektēšanas. Jūras spēku admirālis Kārlis Dēnics plānoja radīt jaunas paaudzes zemūdenes – lielākas, ātrākas un spējīgas uz kavēties zem ūdens krietni ilgāk –, un apkalpes mācībām bija nepieciešama Baltijas jūra. Tika solīts, ka, sākot ar 1944. gada aprīli, tiks izlaistas 40 zemūdenes mēnesī.

XXI sērijas zemūdenes bija 72 metrus garas, ar 57 cilvēku lielu apkalpes komandu, un zem ūdens tās spēja uzturēt 12–14 mezglu lielu ātrumu desmit stundas vai 18 mezglu ātrumu 90 minūtes. Tas krietni paātrināja tuvošanās un bēgšanas tempu. Elektriskais motors padarīja zemūdenes klusākas, savukārt, pateicoties biezākam korpusa apšuvumam un uzlabotām skaņas un lokācijas uztveršanas ierīcēm, tās spēja doties uzbrukumā, nepaceļoties līdz periskopa dziļumam.

XXIII sērijas mazās klases zemūdeni bija iecerēts izmantot kā viegli manevrējamu uzbrukuma līdzekli Lielbritānijas un Vidusjūras krastos; tā bija tikai 35 metrus gara – pietiekami neliela, lai to varētu transportēt pa sliežu ceļiem, bruņota ar divām torpēdām un iegremdēta spēja stundu

kreisēt ar divpadsmit ar pusi mezglu lielu ātrumu. Elektriskā motora dēļ šīs zemūdenes dēvēja par “elektrozemūdenēm”.¹²⁷

1943. gada rudenī Dēnics pasūtīja 170 XXI sērijas un 140 XXIII sērijas zemūdeņu. Tās bija iecerēts konstruēt pa sekcijām 11 piekrastes rūpnīcās un pēcāk salikt kopā Dancigā, Brēmenē un Hamburgā. Zemūdeņu projektēšanā tika ieguldīti ievērojami resursi. Ražošana tika pārcelta uz milzīgu, pret bombardēšanu nodrošinātu novietni pie Vēzeres upes netālu no Brēmenes; novietne bija pietiekami liela, lai tajā vienlaikus varētu atrasties 13–14 zemūdeņu un pietiktu vieta 24 sekcijām ražošanas procesā. Ražotnei bija gandrīz 7 metrus biezs betona jumts un 9–13 metrus biezas sienas.

Šī bija pirmā no vairākām gigantiskām nacistu superzemūdeņu ražotnēm, kur tika konstruēti arī vēl progresīvāki modeļi, kā, piemēram, XXVII un XXVIII sērijas *Walter* zemūdenes. XXVII sērijas aparāts spēja pārvietoties ar 28 mezglu lielu ātrumu un sasniedza mācību zemūdenes stadiju, savukārt Atlantijas okeānam domātais XXVIII sērijas modelis līdz nacistu sakāvei tā arī netika pabeigts.

Sabiedroto uzbrukumi Vācijai ievērojami kavēja un apgrūtināja zemūdeņu ražošanu. 1944. gadā tika izlaisti XXI un XXIII sērijas modeļi, taču, tā kā tie bija konstruēti bez prototipa, inženieriem nācās noņemties ar tehniskām ķībelēm un motora defektiem. Ūdenī devās tikai pieci vai seši XXIII sērijas un divi XXI sērijas eksemplāri. U-2511 kopš 1945. gada 17. aprīļa pavadīja jūrā četras dienas, taču saskārās ar motora problēmām. U-3008 pameta Vilhelmshāfenes krastus 1945. gada 3. maijā, brīdī, kad Dēnics pavēlēja visām zemūdenēm pārtraukt uzbrukumu un atgriezties ostā uz kapitulāciju.¹²⁸

Jaunās zemūdenes nenesa sabiedrotajiem it nekādus zaudējumus, lai gan XXI sērijas ražošanā vien bija iesaistīti 40 000 strādnieku un no izlietotā tērauda varēja uzbūvēt 5000 tanku – kas, iespējams, ietekmētu kara gaitu daudz būtiskāk.

¹²⁷ Grier 2007, p. 171.

¹²⁸ U-2540 kara beigās tika nogremdēta, tā arī nesākusi aktīvu darbību. 1957. gadā zemūdene tika izcelta un atjaunota. Patlaban tā ir izstādīta Vācijas kuģniecības muzejā Brēmerhāfenē. Grier 2007, p. 179.

Viri Kurzemes tranšējās gādāja par to, lai sarkanarmiešu uzbrukumi nesalauztu frontes līniju un lai Baltijas ostas paliktu vaļā, ļaujot no tām evakuēties simtiem tūkstošu ievainoto un pēc iespējas vairāk karavīriem un civiliedzīvotājiem.¹²⁹

Atbalstu no gaisa Kurzemē sniedza *Luftflotte 1*,¹³⁰ kurā ietilpa 267 lidaparāti, tajā skaitā 80 triecienlidmašīnu, 63 iznīcinātāji, 73 nakts iznīcinātāji, 19 tālās darbības un 32 tuvās darbības izlūklidmašīnas, kuras pacēlās no bāzēm Liepājā, Saldū, Tukumā, Skrundā un Ventspilī. Agrāk šajā frontes iecirknī darbojās arī Igaunijas un Latvijas aviācijas leģioni, taču atkārtoti dezertēšanas gadījumi un pilotu pārlidošana uz Zviedriju noveda pie izformēšanas. Neliela vācu pilotu grupa *Focke-Wulf 190* lidmašīnās deva smagu triecienu padomju armijas lidaparātiem.

Vadošā aviācijas vienība bija *Jagdgeschwader 54*, saukta arī par zaļajām sirdīm, kura, kā lasāms kara pierakstos, pirmajās divās Kurzemes lielkaucējās iznīcināja 293 pretinieka lidmašīnas. Pēc divas dienas ilgām gaisa kaujām virs Liepājas trešajā JG-54 pieveica vēl 100 padomju lidaparātus. Krita 11 iznīcinātāji. Tam sekoja padomju armijas gaisa ofensīva, kuras laikā vācu piloti veica piecus izlidojumus dienā un notrieca vēl 60 lidaparātus. Artilērijas bateriju atskaitēs minēts apbrīnojams skaits – 500 padomju lidaparāti.¹³¹

JG-54 pacēlās no bāzēm Liepājā, Grobiņā, Cīravā, Tukumā, Skrundā, Ventspilī un Sabilē un devās pretī ienaidniekam, kurš reizēm desmitkārt pārspēja to skaita ziņā. No 1945. gada 1. janvāra līdz 1945. gada 8. maijam eskadriļas piloti notrieca 400 padomju lidaparātus.¹³²

Padomju armijas spēcīgie uzlidojumi Liepājai, kurus 1944. gada oktobra nogalē pārdzīvoja Vaira Viķe-Freiberga ar ģimeni, smagi skāra dzīvojamās un ostas rajonus un nogremdēja vairākus kuģus. 27. oktobra ritā iespaidīga artilērijas viesuļuguns ievadīja 400 tanku uzbrukumu 170 km garās frontes līnijas centram, kas atradās starp Auci un Dobeli.

¹²⁹ Grier 2007, p. 182.

¹³⁰ 1. gaisa flote.

¹³¹ Kurowski 2002, p. 275.

¹³² Turpat, pp. 279–289.

Kauja bija mežonīga un izmisīga. Milzīgs skaits padomju tanku, kājniekiem palīdzot, šķērsoja vācu pozīcijas. Kamēr tanku iznīcinātāju komandas tuvcinā apturēja bruņutehniku ar *Panzerfaust* palīdzību, ložmetēju ligzdas atklāja uguni uz uzbrūkošajiem sarkanarmiešiem. Vairāk nekā 1000 padomju bumbvedēju un triecienlidmašīnu kapāja Liepāju un Auci, uzbrukdami dzelzceļa stacijām, ceļa sazarojumiem un karaspēka kolonnām.

Tiem pretī lidoja JG-54 iznīcinātāji eskadriļas komandiera majora Ēriha Rudorfera vadībā, kurš, vienpersoniski bloķēdams ceļu 60 lidaparātiem, kas gatavojās uzbrukt vācu lidlaukiem, bija iemantojis iesauku Liepājas Cīnītājs. Stāsta, ka Rudorfers to paveicis viens pats, desmit minūšu laikā notriekdams deviņas lidmašīnas un pārējās atvairīdams.¹³³

Trīs dienu laikā, no 27. līdz 29. oktobrim, JG-54 notrieca 80 padomju lidmašīnas. 1000 izlidojumos – no kuriem 302 izvērtās kaujā – Rudorfers notrieca 222 lidaparātus. Viņa lidaparātam trāpīja 16 reizi, un 9 reizes viņš tvērās pie izpletņa. Rudorfers, 7. nāvējošākais ass aviācijas vēsturē, aizgāja viņšaulē 2016. gada aprīlī 98 gadu vecumā.¹³⁴

Padomju armijas spiediens bija tik intensīvs, ka Auci nācās pamest, un arvien spēcīgākie uzbrukuma viņi liecināja, ka vācieši ir ievērojamā mazākumā. Dinsdurbē artilērijas baterija cīnījās līdz pēdējam, pirms galīgās sakāves pagūstot likvidēt deviņus krievu tankus. Vairāku dienu laikā vācu centra divīzijas atkāpās uz iepriekš sagatavotām pozīcijām starp Lielauces un Zebrus ezeru; tas bija neērts, purvainš apgabals, kuru varēja ieņemt tikai frontālā uzbrukumā. Otrais uzbrukums Priekulei tika atcelts, un 3. novembrī ofensīva tika atsaukta. No 1. līdz 7. oktobrim vācieši bija zaudējuši 44 000 vīru, un četru dienu laikā, no 31. oktobra līdz 3. novembrim, bija ievainoti 3128 karavīri.¹³⁵

Pateicoties nepiekāpīgajai aizsardzībai, izeja caur Liepāju joprojām bija vaļā. Katrs pienākošais kuģis atveda jaunus karotājus, krājumus un munīciju, balstīdams armiju, Gaisa spēkus un civilo administrāciju. Turklāt

¹³³ Kurowski 2002, p. 135.

¹³⁴ Lepage 2013, p. 44.

¹³⁵ Kurowski 2002, p. 137.

Kurzemes pretestība piesaistīja ievērojamus Sarkanās armijas spēkus un resursus, kas citādi tiktu novirzīti uzbrukumiem pašai Vācijai.

Ap to laiku nemitīgais lietus bija pārvērtis zemi dubļainā, glumā ķēpā, kurā iegrima pilnīgi viss. Dienā karavīri bija izmirkuši, naktī – nosaluši. Izraktos bunkurus viņi izklāja ar dēļiem, lai sargātos no dubļiem.

Palīgā nāca vairāki tūkstoši karavīru, kuri bija izdzīvojuši kaujā par Igaunijas Sāmsalu ziemeļos no Kurzemes piekrastes.

Sāmsala bija stratēģiski nozīmīga, jo aptvēra Irbes jūras šaurumu, joslu, kas savieno Baltijas jūru ar Rīgas jūras līci. 1941. gadā operācijas *Beowulf* laikā vācieši bija sagrābuši Sāmsalu un tās apkārtējās salas. 1944. gada oktobrī padomju armijas jūras desantnieki izcēlās uz salas un atspieda vācu aizsardzību līdz tālākajam dienvidu galam, Serves pussalai. Vācieši pretojās vairākas nedēļas, iesaistīdami smagos Vācijas jūras kara flotes kreiserus *Lutzow*, *Prinz Eugen* un *Admiral Scheer*, kas bombardēja uzbrucējus.¹³⁶

Serves pussalas zaudēšana ievērojami apdraudētu vācu kuģošanu uz Baltijas ostām un prom no tām, kā arī padarītu iespējamu padomju jūras desantnieku izcelšanos Kurzemes piekrastē. Pretošanās bija sīva, bet maksāja dārgi. Vienā no kara lielākajām sauszemes atbalsta operācijām Vācijas Jūras spēki zaudēja vairāk nekā 2000 vīru.¹³⁷

Pēc nedēļas vācieši tomēr salūza zem padomju armijas spiediena, un naktī no 23. uz 24. novembri dzīvi palikušie vācu karavīri kāpa desantkuģī un motorlaivās, lai evakuētos uz Ventspili.¹³⁸

Pēc neilga pārtraukuma, kura laikā tika atjaunoti krājumi un piesaistīti papildspēki, padomju armija atjaunoja spiedienu uz Kurzemes frontes līniju. Sarkanā armija bija atspiedusi frontes līniju pietiekami tālu, lai varētu apšaudīt Liepāju un Skrundu, tā vājinot aizsardzību pirms jaunas tanku ofensīvas.

19. novembrī tika atklāta spraiga artilērijas viesuļuguns, mērķēta uz sektoru starp Saldu un Priekuli. Uz priekšu ripoja simtiem tanku, atspiežot

¹³⁶ Murfett 2008, p. 345.

¹³⁷ Grier 2007, p. 74.

¹³⁸ Turpat, p. 69.

vāciešus 10 km atpakaļ. Neskatoties uz šausmīgajiem zaudējumiem, Sar-
kanās armijas kājnieki turpināja spiesties cauri mežam.¹³⁹

Gotlobs Bīdermanis bija viens no tiem, kuri pretojās uzbrukumam.

Krievi pārrāva fronti vairākās vietās, arī tajā sektorā, kur atradās mūsu
divīzija. Tikai pateicoties dažādu vienību papildspēkiem, ofensīvu pēc da-
žām dienām izdevās apturēt pie Saldus...¹⁴⁰ Tūliņ pēc tam sākās lietavas,
un jebkāda – patniecīgākā – kustība prasīja milzīgu piepūli. Teritorija gar
frontes līniju pārvērtās par milzīgu purvainu sliksņu, kuras priekšā nācās
padoties pat krievu motorizētajām vienībām.

Līniju gandrīz visā tās garumā izvagoja seklas iedobes, līdz pusei pil-
dītas ar kūstošā sniega un ledus ūdeni, kurās *landseri* (vācu kājnieki) uz
maiņām stāvēja sardzē, mēģinādami saglabāt pietiekami daudz spēka, lai
turpinātu pretoties ienaidniekam. Ceļi bija necaurejami, plosījās nemitīga
artilērijas viesuļuguns, un no pelēkajiem mākoņiem bez brīdinājuma iz-
nira lidmašīnas pļaujošā lidojumā, tādēļ krājumu atjaunošana kļuva pa-
visam reta, brīžiem pat neiespējama. Zirgi bieži saļima no bada, un aiz
vaļņiem sēdošajiem vīriem silts ēdiens bija kļuvis par retu grezību.¹⁴¹

23. novembra rītā vienā pašā sektorā starp Kroti un Skrundu¹⁴² krievu ar-
tilērija raidīja vairāk nekā 200 000 zālvi. Padomju bruņutehnika pārrāva
frontes līniju, paverot ceļu kājniekiem, taču ar tiem tika galā mežā izvie-
totie vācu triecienlielgabali; tikmēr aizstāvji atkāpās pār Kojas upi un aiz
sevis uzspridzināja tiltus.¹⁴³

Otrā Kurzemes kauja pārtapa resursu pārdalē, gatavojoties nākamajai
sadursmei. Decembrī gaisa temperatūra kritās, un pārvietošanās frontē
ap Stediņiem un Pampāļos, kur bija novietojies Bīdermanis,¹⁴⁴ atkal kļuva
iespējama, taču tas tiklab attiecās arī uz padomju armiju.

¹³⁹ Kurowski 2002, p. 143–144.

¹⁴⁰ Vācieši Saldus sauc par Frauenburgu.

¹⁴¹ Bīdermann 2000, p. 257.

¹⁴² Teritorija uz dienvidiem no A9, rietumos no Saldus.

¹⁴³ Kurowski 2002, p. 144.

¹⁴⁴ Uz dienvidiem starp Skrundu un Saldus.

Zeme sasala cieta kā akmens. Dubļainie ceļi atkal bija izbraucami, un noskrandušo armiju pārņēma saspringtas gaidas. Rotas un novērotāji, kas atradās tālāk frontē, ziņoja, ka no pretinieku līnijām saklausāma dobja transporta kustība. Naktīs skaidri varēja dzirdēt tanka ķēžu graboņu.

Mūsu artilēristi vairs nevarēja šaut uz labu laimi, jo munīcijas krājumi bija apsīkuši un tika rūpīgi normēti. Palaikam virs mūsu galvām nolidoja iznīcinātāju rindas un bumbvedēju eskadriļas ar piecstaru zvaigzni uz fizelāžas un spārniem. Šajā dzidrajā, sarmas klātajā decembra laikā tās ik dienu brīvi kursēja bombardēt Liepājas un Ventspils kravas ostas, cenzdams pārraut mūsu trauslo glābšanās pavedienu.¹⁴⁵

Par nākamo Kurzemes sadursmi kļūs Ziemassvētku kaujas, kurās novadnieks stāsies pret novadnieku, brālis pret brāli, un sāpes, ko latviešiem nesīs šīs cīņas, dziļi jo dziļi ieurbsies tautas sirdī.

¹⁴⁵ Bidermann 2000, p. 259.

Ziemassvētku kaujas

Lestenes un Džūkstes apkaimes lauki ir vienmuļi un neievērojami. Mežonīgajai sadursmei, kas te norisinājās, ir visai maz piemiņas vietu. 1944. gada Ziemassvētku kaujās latvietis kaujaslaukā stājās pretim latvietim, cīnīdamies vai nu Padomju Savienības, vai nacistiskās Vācijas formastērpā.

Te mira vesela latviešu paaudze. Līdz ar viņiem bojā gāja neskaitāmi tūkstoši vāciešu, krievu un citu tautību pārstāvju no visas Eiropas un PSRS. Tas bija starptautisks nāves kaujaslauks.

Džūksti un Lesteni ieskauj purvaini lauki ar retiem koku puduriem. Uz kaimiņu ciematiem ved zemesceļi. Lauki ir uzarti, un augsne ir stipri mālaina. Man garām pabrauc baļķvedējs. Gaisā virmo migla. Šejienes drēgnajā gaisā es gandrīz vai sajūtu smeldzi un nomācošas skumjas. Šeit es jaušu to pašu grūtsirdību, ko jau agrāk esmu izjutis Rietumu frontes kaujaslaukos. Plakātā pie autobusa pieturas paziņojumu dēļa lasāms aicinājums uz Lāčplēša dienas atceres dievkalpojumu.

Starp miglas vāļiem pamanu Lestenes baznīcas balto mūra torni. Lodes un šāviņi atstājuši celtnē dziļas rētas. Mūros redzamas lielas iedobes. Joslu ap torņa logu sarētojušas ložu atstātas skrambas un šāviņu triecieni. Galvenais logs baznīcas otrā pusē joprojām ir aizmūrēts, un mūris pārcietis pamatīgus remontdarbus. Artilērijas un ložmetēju atstātās pēdas rada iespaidu, ka milzu roka pret aizmugures sienu sviedusi rieksavas ar ģipsi, izraibinot virsmu ar maziem un lieliem ielāpiem.

Šī baznīca pārcietusi vienu ellīgu viesuli. Kaut kādā ziņā tā simbolizē triecienus un nesaudzību, ko latvieši tolaik pārcietuši, un tikai nupat sāk

attapties. Lestenes baznīca nesen iemantojusi draiski sarkanu jumtu, un lēnām atgūst agrāko cienību. Ir sāкта līdzekļu vākšana restaurācijas darbiem, taču pārciestie triecieni ir dziļi un pamatīgi. Šurp brauc tie, kuriem ir iemesls.

Lestenē mūra baznīca bijusi jau kopš 1670. gada un kalpojusi par sabiedrības pulcēšanās vietu un ticības namu. Tās vienkāršā, gandrīz neizteiksmīgā ārīene maldina – iekšā slēpjas īsti dārgumi.

17. un 18. gadsimta mijā Kurzemē zēla un plauka arhitektūra un dekoratīvā māksla, un namīpašnieki savā starpā sacentās, kurš uzcelš greznāko un krāšņāko baznīcu.

Ventspils kuģu būvētavās darbojās ļoti prasmīgi namdari un kokgriezēji, kuru pakalpojumi bija ārkārtīgi pieprasīti. Viens no dižākajiem baroka laika koktēlniekiem bija Nikolauss Sēfrenss, kurš piecus gadus, no 1704. līdz 1709., pavadīja, apveltīdams Lestenes baznīcu ar grebtu kanceli, biktskrēslu, soliem un patronu ložu. Viņš izveidoja brīnišķīgu prospektu ērgelēm, kuras bija izgatavojis tālaika izcilākais ērgeļu meistars Korneliuss Rāneuss. Ērgeļu spēles laikā kokā grebtās figūras kustējās; ķēniņš Dāvids diriģēja, eņģeļi plivināja spārnus un sita timpānus, bet visam pāri spārnus vēzēja liels ērglis. Iekštelpas rotāja greznas korintiskās kolonnas, rozetes un eņģeļu galvas.¹⁴⁶

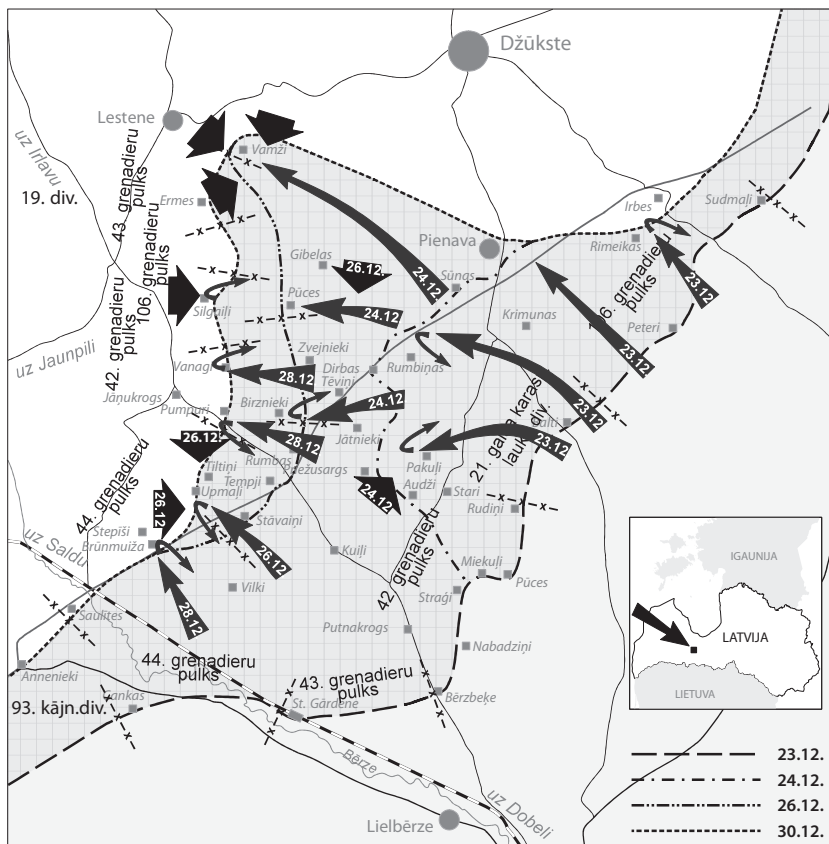
1944. gada 21. decembrī viss mainījās. Agrā ziemas rītā pulksten sešos sākās trešā Kurzemes lielkauja. Tuvojoties Ziemassvētkiem, temperatūra noslidēja līdz mīnus 15 grādiem. 438. grenadieru pulka pozīcijām pie Steidiņiem, uz dienvidrietumiem no Saldus, pāri vēlās milzīgs 800 padomju artilērijas ieroču, mortīru un raķešu uguns vilnis.

Uzbrukuma apmērs bija prātam neaptverams. No rīta vien artilērijas viesuļugunis raidīja 60 000 šāviņu. Pirmajā dienā padomju triecienlidmašīnas veica 2491 izlidojumu, otrajā dienā – 1800 izlidojumus un trešajā – 2415.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Latviešu monētām veltīta mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.latic.lv/en/collector-coins-of-bank-of-latvia/oh-hollyestene/>.

¹⁴⁷ Kurowski 2002, p. 152.

Ziemassvētku kaujas, 1944. gada decembris.

- Vācu un latviešu teritorija
- Sarkanās armijas teritorija
- Sarkanās armijas ofensīvā sagrābtā teritorija

- 23.12.
- 24.12.
- 26.12.
- 30.12.

Padomju karavīri ieņēma joslu ap Lielauces ezeru un spiedās uz Džūkstes, Irbes un Pienavas pusi. Ainava uz ziemeļiem no Dobeles, Zeburus ezera austrumu piekrastē, Pampāļos un aiz austrumu un rietumu pušes mežiem atgādināja skatus no elles – kā to apraksta artilērijas pulka kapteinis Gotlobs Bidermanis.

Pāri tranšējām nolija neaptverama liesmu šalts. Gar frontes līniju izvietotās ložmetēju ligzdas, vaļņi, bunkuri un nostiprinātās uguns pozīcijas sagruva putekļu un dūmu mākoņos. Zeme drebēja, dārdēja, viļņojās un cilājās. Bunkuri sagruva; tranšejas tika nolīdzinātas. Koku galotnes pāršķēlās, veseli koki pacēlās gaisā, šaviņi skāra nostiprinātos bunkurus un pilnībā nosēja apkārtni. Minūtes pārtapa mūžībā.

Parādījās pirmie ievainotie, viņi grīļojās un bezmērķīgi steberēja, nēreti bez ķiverēm galvā, ar asinīm notraipītos formastērpos. Tos, kuri nevarēja paiet, uz patvertni¹⁴⁸ nesa zem savainoto svāra nolikušie *landseri*. Gaidot medicīnas virsnieku, ievainotie agonijā kļiedza un mežonīgi locījās uz zemes.¹⁴⁹

Šo uzbrukumu frontē gaidīja arī leģionārs Pēteris Stabulnieks.

Pienāca Ziemassvētki, visiem sabrūvēts alus. Arī šņabja bija krietna porcija. Mēs zinājām, ka krievi gatavo lielu uzbrukumu. Domājām – kaut tikai nesāktu uz svētkiem, ļautu tos kārtīgi nosvinēt. Katru dienu dzirdējām, kā krievi riko apmācības no agra rīta līdz vēlam vakaram. Tur apmācīja latviešus, varēja dzirdēt latviešu dziesmas un komandas. Tieši pirmajos svētkos, rīta agrumā, no mums pa kreisi sākās artilērijas viesuļuguns. Uzbrukums bija sācies. Parādījās pirmās lidmašīnu eskadriļas, kas sāka bombardēt aizmugures ceļus un artilērijas novietojumus. [...] Tās nāca tieši pār mums. Pagāja uztraukuma pilna diena, divi reizes krievi uzbruka arī mums pa labi – 44. pulkam, bet tur tos atsita. [...]

¹⁴⁸ Karavīri glābās no lietus zem ūdensnecaurīdīgiem pārklājumiem, piemēram, tranšeju pārsegumiem, apmetņiem un lakatiem.

¹⁴⁹ Bidermann 2000, p. 262.

Vakarā atveda uzturu, baltmaizi, dažādus cepumus un saldus ēdienus, nezinājām pat, kur tos likt, pie tam vēl svētku paciņas. Alu un šņabi neizsniedza, jo šādā brīdī nedrīkstēja piedzerties. Naktī mums bija jāatkāpjas, lai netiktu ielenkti, jo krievi bija ielauzušies diezgan tālu.¹⁵⁰

Arī naktī krievi mums nelika miera, vairākas reizes tie mēģināja uzbrukt, bet katrreiz tos atsītām. Krievi uzbruka ar milzīgiem spēkiem, visu ieroču atbalstīti, bet ļoti maz tie tika uz priekšu. Bija ļoti smagas kaujas, aizstāvēšanās mainījās ar pretuzbrukumiem, svarīgākās vietas gāja no rokas rokā. Krita kā vienā, tā otrā pusē.¹⁵¹

Cīņas koncentrējās divās vietās joslā starp Jūrmalas mežu rietumu robežu līdz Skrundai. Austrumu teritorija sākās pie Zebrus ezera dienvidaustrumu krasta un meta loku virzienā uz dienvidaustrumiem no Lestenes un Džūkstes un ziemeļos no Dobeles. Rietumu teritorija atradās dienvidos no mūsdienu A9 šosejas, starp Skrundu un Saldu, mežos ap Pampāļiem un “Zaņeniekiem”. Komandieri noteica atrašanās vietu, vadoties pēc tuvējām mājām, kuras bieži bija pamatīgi nocietinātas. Daži māju nosaukumi, kuri Ziemassvētku kaujās spēlēja lielu lomu, joprojām ir atrodami Latvijas kartē. Uzmeklējiet tos pēc upēm un ceļiem un ieraudzīsiet, ka spraiģāko cīņu vietās nekas daudz nav palicis pāri.

Tagad A9 šoseja stiepjas tieši gar kaujaslauku, kurā latvieši stājās cits citam pretī katrs savā frontes pusē – uz dienvidiem starp Lesteni un Džūksti, pie Sudmaļiem un Krimūnām. Te Sarkanās armijas 130. latviešu strēlnieku korpuss cīnījās pret Latviešu leģiona 106. grenadieru pulku. Pretodamies smagam tanku uzbrukumam, 106. grenadieru pulks cieta pamatīgus zaudējumus, krita vairāk nekā 60 procentu vīru.

130. latviešu strēlnieku korpusā ietilpa 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzija un 308. latviešu strēlnieku divīzija – latviešu karavīru vienības, kuras bija pārdzīvojušas padomju okupācijas tīrīšanu un pēcāk aizstāvēšanos pie Staraja Rusas un Veļikajas upes.¹⁵²

¹⁵⁰ Griбуška 2012, 53.–54. lpp.

¹⁵¹ Turpat, 54. lpp.

¹⁵² McAteer 2009, p. 299.

1944. gada jūnijā Latvijas robežu šķērsoja Sarkanā armija, un, kamēr tā austrumos virzījās cauri Latgalei un Vidzemei,¹⁵³ daudzi jo daudzi latviešu vīri tika ietērti padomju formastērpā un ierauti tās sastāvā. Viņu komandieris bija ģenerālmajors Detlavs Brantkalns, latviešu komunisti, kurš bija cīnījies ar lieliniekiem, pārdzīvojis Staļina tīrīšanas un komandējis 43. gvardes latviešu strēlnieku divīziju pie Staraja Rusas, tur stādamies pretī dažiem no šīs grāmatas stāstniekiem.¹⁵⁴

Otrajā pasaules karā Sarkanās armijas sastāvā karoja 80 000–100 000 latviešu, un 50 000 no viņiem gāja bojā. Daļa no viņiem bija pirms nacistu iebrukuma, 1941. gadā, evakuētie Latvijas armijas karavīri, kuri ar izcilību bija kalpojuši Kaujā par Maskavu Demjanskā un Ļeņingradā. Citi Sarkanajā armijā tika mobilizēti Latvijas atbrīvošanas posmā, sākot ar 1944. gada jūniju.¹⁵⁵

Šeit 25 gadus vecais leģionārs Roberts Ancāns ieguva Bruņinieka krustu par droširdību. 1944. gada 24. decembrī jauna Sarkanās armijas ofensīva atspieda latviešu 19. divīziju 8 kilometrus atpakaļ un rezultātā sagrāba “Zvejniekus” un “Pauģibelas”, divas nocietinātas lauku mājas, par kurām norisinājās atkārtotas spraigas sadursmes. Šajā uzbrukumā tika ielenkts arī “Dirbu” nocietinājums 5 kilometrus uz dienvidaustrumiem no Džūkstes, ieslogot tajā 180 divīzijas kaujas skolas grupas vīrus, kurus komandēja *Waffen-SS* oberšturmfiirers,¹⁵⁶ talseniks Ancāns.

Raugoties no aizsardzības pozīcijām, situācija bija bezcerīga. Padomju uzbrukumi gandrīz bija sasnieguši armijas štābu Lestenē, un vēl viens latviešu cietoksnis “Staros” uz veselu diennakti tika atšķelts.¹⁵⁷

Iestājoties naktij, cīņa kļuva dramatiska un izmisīga. Astoņi padomju tanki apgāja no flanga latviešu artilērijas pulku un devās uzbrukumā no aizmugures. Divizons atšaudījās un iznīcināja četrus tankus, taču zaudēja

¹⁵³ Divi austrumu reģioni, kuri līdztekus Kurzemei un Zemgalei veido mūsdienu Latviju.

¹⁵⁴ Latvijas Okupācijas muzeja mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://omflv.lv/#/en/eksponats/05VI.3>.

¹⁵⁵ Latvijas vēsturei veltīta mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <https://latvianhistory.com/2013/06/28/>, skatīta 2016. g. 20. jūnijā, citējot “(Divas) puses. Latviešu kara stāsti: Otrās pasaules karš karavīru dienasgrāmatās”. Ū. Neiburgs, V. Zelče (red.), 2011.

¹⁵⁶ Virsleitnants, rangs, kas vienlīdzīgs britu leitnanta pakāpei.

¹⁵⁷ Silgailis 1986, 137. lpp.

trīs lielgabalus. Atlikušie vīri likvidēja četrus atlikušos padomju tankus ar *Panzerfaust* raķetēm (tanku dūrēm), pavisam dienas laikā iznīcinot 13 tanku.¹⁵⁸

Uzauša 25. decembra rīts, un Ancāns ar vīriem joprojām turēja “Dirbas”. Dienas gaitā krievi turpināja uzbrukumus frontes centram un labajam sānam, Sarkanajai armijai te iekarojot, te zaudējot, te atkal iekarojot jaunu teritoriju. Lūk, kā 1944. gada Ziemassvētku dienu pavadīja kāds latviešu artilērists.

Jā, plkst. 10.00 sākās viesuļuguns, un kaut ko tādu netiku pat sapnī iedomājies. Līdz plkst. 13.00 mūsu mežā sprāgst nepārtraukti dažāda kalibra artilērijas šāviņi. Nav atsevišķu sprādzienu, bet drausmīga rūkoņa. Slēpjamies izkašātās bedrītēs. Visas granātas sprāgst kokos, un zemi kapā šķembas. Kad mežā koku lielākā daļa nodragāta, tad granātas sāk krist arī zemē. Nolādēts, bunkurā list nav vērts, tas pat šķembas laiž cauri. Tupu savā bedrē un gaidu laipnu granātu, kas aizraudis mani pie tēviem. Pa muguru skar šķēpele, saplēš svārkus, truša ādas vesti, adīto kreklu, bet pašu neievaino! Mana pistole! Arī tā dabū ar šķembu, un maz no viņas kas paliek pāri, saliekta, sajukusi. Trešā šķēpele iet no elkoņa uz delnu, uzšķēržot piedurkni, bet ādā tikai skramba. Kāds lādiņš apber mani ar smiltīm, galva vien ārā. Nu vismaz mani neķer šķēpeles.¹⁵⁹

Iestājoties vakaram, tika pieņemts lēmums atvilkt 19. latviešu divīziju no frontes līnijas. Tā visu dienu bija uzņēmusi triecienus. Ancānam un vairs tikai 35 dzīvi palikušajiem vīriem tika dota pavēle pamest “Dirbas”. Pats Ancāns bija ievainots. Izdzīvojušie savāca vienkopus savainotos, arī Ancānu, izlauzās cauri ielenkumam un atgriezās savās drošajās rindās.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Silgailis 1986, 137. lpp.

¹⁵⁹ Šo atmiņu autoru notvēra krievi un piespieda 10 gadus cietumā par Sarkanās armijas apšaudīšanu. Lācis 2010, 78. lpp.

¹⁶⁰ Par varonību “Dirbās” leģionārs Roberts Ancāns saņēma vienu no nacistiskās Vācijas augstākajiem kara apbalvojumiem – Bruņinieka krustu. Viņš guva savainojumu kara noslēdzošajā etapā, tādēļ tika evakuēts uz Vāciju, padevās sabiedrotajiem un vēlāk emigrēja uz Ameriku, kur 1982. gadā 62 gadu vecumā mira.

Šajā cīņas posmā no Džūkstes pozīcijām sāka pienākt ziņas par vācu uniformās tērptiem vīriem, kuri kaujaslaukā manīti nākam no Sarkanās armijas pozīcijām.¹⁶¹

Leģionārs Pēteris Stabulnieks raksta:

Viena mūsu grupa – divpadsmit vīri – stāvēja mežniecībā, un turpat, tikai 50 m tālāk, skolā, atradās krievi. [...] Kādu nakti krievi maskēšanās tērpos bija izgājuši cauri mūsu līnijām un no aizmugures pienākuši klāt mūsējiem, kas stāvēja mežniecībā. Mūsu posteņi domāja, ka nāk savējie, jo tie runājuši latviski, un nav uztraukušies. Deviņi mūsējie atradušies bunkurā, tikai trīs bija posteņi, divi – mežniecības mūros, un viens pie bunkura. To, kurš stāvēja pie bunkura, sašāva, pārējiem, kas bija bunkurā, latviski sauķuši, lai nāk ārā un padodas. [...] Tik daudz gūstekņu saņēmuši, iebrucēji nemaz bunkurā nav gājuši, bet laidušies prom. [...] Tiešām, šitāds gadiens bija pirmais, kad uzreiz tik daudz aizved.¹⁶²

Nākamajā uzbrukumā, 26. decembrī, kad purvos plosījās mežonīgas kaujas par zemes pacēlumu, kas nonāca te vienas, te otras puses rokās, padomju armija bija seškārtīgā pārrākumā. Pret vakaru krievi bija pārrāvuši fronti 2 km platumā.¹⁶³

Šajā kaujā izcēlās kāds cits latvietis, virsseržants Žanis Ansons. Sapulcējis astoņus ar rokas granātām un ložmetējiem bruņotus vīrus, viņš aizlauzās padomju armijas aizmugurē un uzbruka no mugurpuses, veiksmīgi atgūdam augstieni. Tāpat kā Roberts Ancāns, arī Žanis Ansons kļuva par Bruņinieka krusta kavalieri un par pirmo latviešu instruktoru, kurš saņem šo apbalvojumu.¹⁶⁴

Cīņas nelielajā sektorā starp Lesteni un Džūksti bija mežonīgas. Padomju spēkiem aizvien uzstājīgāk spiežoties uz Džūkstes aizsardzības pozīcijām, izcēlās spraigas tanku kaujas. Netāļajai Pienavai uzbruka 30 tanki. Vēl

¹⁶¹ Kurowski 2002, p. 156.

¹⁶² Gribuška 2012, 58. lpp.

¹⁶³ McAteer 2009, p. 300.

¹⁶⁴ Silgailis 1986, 138. lpp.

43 virzījās nedaudz tālāk uz dienvidiem. Tomēr aizsardzība tika noturēta. 27. decembra rīta uzbrukumi tika atsisti, un, sabombardējuši paši savas pozīcijas, sarkanarmieši zaudēja iespēju ielenkt 42. grenadieru pulku “Zvejniekos”.

Padomju armijas ģenerāļi nebija apturami un 28. decembrī deva rīkojumu kārtējam uzbrukumam, un šoreiz Sarkanā armija pārrāva frontes līniju. Izmisīgā aizsardzība atspieda viņus atpakaļ, taču zaudējumi bija milzīgi: vienā rotā izdzīvoja tikai 11 vīri. Nākamajā dienā 19. latviešu strēlnieku bataljona pretuzbrukumā zaudētā teritorija tika atkarota un frontes līnija nostiprināta Lestenes pievārtē.¹⁶⁵

Pēc pēdējā trieciena 31. decembrī, kad temperatūra bija noslidējusi līdz mīnus 20 grādiem, krievi meta mieru uzbrukumiem; viņi bija ieguvuši nelielu apgabalu un cietuši neaptveramus zaudējumus. Nacistu vidū kopsummā bija 27 134 nogalināti, ievainoti vai pazuduši karavīri.¹⁶⁶

Janvāra sākumā norisinājās vēl nedaudzi vācu un latviešu pretuzbrukumi, lai iztaisnotu frontes līniju un iztīrītu teritoriju no biežajiem mežiem. Uzbrukumi saskārās ar sīvu pretestību, un lauku mājas un nocietinājumi pārgāja te vienas, te otras puses rokās, līdz beidzot 19. latviešu divīzija ieņēma “Ģibelas”. Šajos uzbrukumos piedalījās arī Pēteris Stabulnieks.

Pēc dažu dienu pārtraukuma, 1945. gada 5. janvāra rītā, mūsējie sāka briesmīgu viesuļuguni. Šāva no visiem stobriem. Pāri mūsu galvām uz krievu pozīcijām lidoja tūkstošiem tonnu tērauda. Mūsu priekšā viss atradās pilnīgi dūmos, gaisā kauca dažāda kalibra granātas un mīnas, “māva” tērauda govis, priekšā pacēlās milzīgi uguns stabi. Pa gaisu lidoja koki, akmeņi un cilvēku ķermeņu daļas. Pēc vairākām stundām viesuļuguns pārcēlās tālāk, uz krievu aizmuguri. Tagad cēlās kājnieki un kopā ar tankiem un triecienlielgabaliem devās uz priekšu. Mums priekšā atradās neliels purvs, kas pēc viesuļuguns bija noslaucīts no zemes virsas, reti kur varēja redzēt kādu kociņu. Visapkārt redzami kritušie krievu kareivji.

¹⁶⁵ Silgailis 1986, 139. lpp.

¹⁶⁶ McAteer 2009, p. 300.

Te redzējām ar gaisu pilno tērauda govju sprādzienu sekas. Krieviņi gulēja beigti bez kāda ievainojuma, ar gaisa spiedienu tie bija beigti. Melnām, uzpūstām sejām tie gulēja kā koki mežā pēc vētras. Bija liela daļa arī latviešu, un tie, kas vēl bija dzīvi, turējās kā īstam kareivim pienākas. Pieminu vienu latviešu puiku. Pārējie bija beigti, daži aizlaidušies, šis bija palicis viens savā pozīcijā, kad mēs to pārsteidzām. Tam bija pietrūcis munīcijas, viņš atradās bezizejas stāvoklī. Mēs tam uzsaucām, lai padodas, bet šis, negribēdams padoties, norāva granātu un sevi uzspridzināja, ievainodams vēl vienu mūsējo. Jauns puika, 18 gadus vecs, kā redzējām dokumentos, bet īsts varonis.¹⁶⁷

[..] Pārcēlāmies jaunā vietā, pie Zebrus ezera. Pirmo reizi redzēju tik daudz kritušo kā šeit – visi tikai latvieši. Naktī nemaz nevarēja pāiet, kājas metās aiz kritušajiem pie katra soļa. Tur bija īsta latviešu kapsēta. Vācieši, kurus mēs nomainījām, stāstīja: krievi šos latviešus dzinūši no aizmugures ar ložmetējiem. Pirmais vilnis nācis ar ieročiem, kad tos noguldījuši – nācis otrs, bet bez ieročiem – tos vajadzējis ņemt no kritušiem. Un tā nācis vilnis pēc viņa, kamēr visus noguldījuši. Daži, redzēdami, ka tos priekšā sagaida nāve, laidušies atpakaļ, bet tos atkal “pievākuši” savējie.¹⁶⁸

Latviešu leģiona štāba priekšnieks Artūrs Silgailis piemetina:

Sešu dienu laikā kaujās pilnībā bija iznīcinātas 46 krievu kājnieku un vairākas tanku divīzijas – un viss tikai tāpēc, lai iegūtu dažus desmitus kvadrātkilometru apvidus. 19. latviešu divīzija viena pati bija sakāvusi 10 speciāli uzbrukumam sagatavotas kājnieku divīzijas un vienu tanku korpusu. Gūstekņu un mirušo vidū bija Vidzemes latvieši, kurus krievi steigšus bija iesaukuši savās rindās, kamēr vācieši atkāpās uz Kurzemi.¹⁶⁹

Latviešu vēsturnieki teic, ka reiz Lestenes baznīca bijusi ievērojamākā vēsturiskas nozīmes reliģiskā būve Latvijas laukos. Tā bija saglabājusies savā

¹⁶⁷ Griбуška 2012, 54.–55. lpp.

¹⁶⁸ Turpat, 55.–56. lpp.

¹⁶⁹ Silgailis 1986, 143. lpp.

sākotnējā veidolā gandrīz līdz pašam Otrā pasaules kara beigām. Taču tad nāca traģēdija.

1945. gada februārī padomju artilērijas novērotāji ielavījās baznīcas tornī un izmantoja šo novērošanas punktu, lai apšaudītu netālo pretinieku. Kad viņu slēpnis tika atklāts, uz torni atklāja uguni, līdz viņi tika apkļusināti. Pusgadsimtu ilgajā padomju okupācijas periodā Lestenes baznīcas drupas – gan tornis, gan pati baznīcas ēka bez jumta – kalpoja par graudu noliktavu; kā vienmuļš atgādinājums ne vien par šeit piedzīvoto, bet arī par latviešu tautas nespēju saglābt izpostīto un virzīties tālāk.

Pēc neatkarības atgūšanas tika nodibināta organizācija, kas nodarbojās ar karā kritušo pārbedišanu vienā kapsētā. Kritušo kapi bija izkaisīti pa visu Kurzemi un padomju gados dažkārt netika pienācīgi cieniiti. Par piemērotu tika atzīts zemes gabals pie Lestenes baznīcas, un konkursā par atbilstīgāko projektu uzvarēja arhitekts Edvīns Vecumnieks un tēlniece Arta Dumpe.

2000. gadā tika likts kapsētas pamatakmens un uzstādīts Dumpes varenais piemineklis kritušajiem “Dzimtene – Māte – Latvija”.

2003. gadā būvniecība bija galā un kapsēta tika atvērta, bet, kaut gan aizritējis vairāk nekā desmit gadu, karā kritušo sarakstam vēl aizvien tiek pievienoti jauni vārdi.

Lestenes Brāļu kapi ir svētvinīga, nozīmīga vieta, kur netraucēti izrādīt godu kritušo kapavietām. Tā ir drīzāk atdusas, nevis personisku stāstu vieta.

Te apglabāts vairāk nekā tūkstotis Otrajā pasaules karā kritušo latviešu leģionāru. Kapsētas mūrus rotā vairāk nekā 17 000 vārdu: kara upuri, arī nacionālie partizāni, kuri cīnījās pret pēckara padomju režīmu. Turklāt ne visi ir latvieši.

Šķietami bezgalīgā bojāgājušo saraksta vidū ir arī igauņi, lietuvieši, pat vācieši, dezertieri, kuri aptvēra, ka viņiem nebūs nākotnes nedz Vācijā, nedz padomju varas kontrolētajā Latvijā, tāpēc izvēlējās nepakļauties.

Anelunas Jonas, Lietuva 1916.–12.12.49.

Arfmann Dietrich 1921.–11.49.

Jozef Bruder 1923.–27.5.48.

Dandzig Herbert 22.10.45.

Horst Friedel d 1947.

Willi Fischer 15.07.49.

“Heini” – Deutschland 8.6.48.

Hubert Werner 28.7.48.

Anton Koll 22.10.45.¹⁷⁰

Karš Kurzemē nenoslēdzās līdz ar kapitulāciju, un partizānu karš ir pat vēl sarežģītāks nekā zināmais karš. Taču rezultāts ir viens: daudz mirušo, lielākoties latviešu. Kurzeme ir milzīga kapsēta.

¹⁷⁰ Lestenes kapsētas apmeklējums.

11

Rīts ar atmiņētājiem

Zemessardzes 54. Inženiertehniskā bataljona NMN rotas štābs atrodas gan drīz pašā Saldus centrā. Atveras vārti, un pagalmā mani sagaida divi atmīnēšanas veterāni, kapteinis Oskars Lejnieks un virsleitnants Aigars Pūce.

Mēs ieejam galvenajā ēkā un dodamies pa kāpnēm augšup uz virtuvi. Te ir silti un omulīgi, šķiet, vīri šeit pavada daudz laika. Visi trīs pagatavojam kafiju pēc latviešu modes: krūzē ieber trīs tējkarotes maltas kafijas un aplej ar vārošu ūdeni. Latvieši pievieno arī trīs karotes cukura, šī tradīcija aizsākusies ulmaņlaikos, bet man tas ir par saldu.¹⁷¹ Pievienoju pustējkaroti, tad sasēžam ap koka galdu, maisīdami kafiju un gaidīdami, kad biežumi nosēdīsies.

Pieklājīgi atsakos no piedāvātās mežacūkas un sēņu zupas porcijas; mēs labāk skrubinām cepumus no šķīvja, kas likts galdā. Izvelku maisiņu ar “Serenādes” konfektēm un, izbēris mūsu priekšā, sadalu tās trīs kaudzītēs.

Mūsu tikšanās rītā nemitīgi zvana telefons. Vēl 70 gadus pēc kara tas vēsta par munīcijas apjomiem, kas izšauti šajā nelielajā zemes pleķītī. Ir dienas, kurās šie vīri vairākkārt ieskatās acīs nāvei. Taču viņi to dara apņēmīgi un ar humoru – viņu NMN rotas simbols ir uz pusēm pāršķelta aviācijas bumba.

Pavisam ir trīs vadi – Ogrē, Rēzeknē un Saldū –, katrā vadā 30 vīru. Viņi ir gatavi atsaukties 24 stundas diennaktī un gadā saņem 1200 izsaukumu.

¹⁷¹ Stāsta, ka latviešu diktators Ulmanis kafijai pievienojis trīs cukurgraudus, vienu par katru no valsts trim cukurfabrikām.

Vidēji katrs vads dienā saņem četrus izsaukumus no cilvēkiem, kuri atraduši nesprāgušu munīciju. Visa Latvija ir burtiski nosēta vecām bum-bām, šaviņiem un lodēm.

Virsleitnants Pūce ir 38 gadus vecs un uzdienējies līdz augstajai pakāpei¹⁷². Oskars Lejnietis ir piecus gadus jaunāks kapteinis. Abu dzimtas vēsturi dramatiski iekrāsojis karš, jo sevišķi Kurzemes cietoksnis. Pirmais runā Oskars.

Kad sākās karš, manam tēvam bija desmit gadi. Vectētiņu es tā arī neredzēju. Es piedzimu 1981. gadā, viņš nomira 1956. Neko daudz par viņu nezinu, jo tēvs nebija sevišķi runīgs. Vectēvs karoja gan Pirmajā, gan Otrajā pasaules karā, abas reizes vācu pusē. Otrajā pasaules karā viņu pie Berlīnes sagūstīja amerikāņu karavīri. Amerikāņi nodeva viņu krieviem, un tie lēma, ka par sodu viņam jādodas uz Sibīriju.

Daudzi latvieši, kuri kara beigās atradās Vācijā [15. divīzija], izsprieda, ka labāk krist amerikāņu nekā krievu gūstā. Tie, kurus atdeva krieviem un aizsūtīja uz Sibīriju... tie tik labi nedzīvoja. Sadzīves apstākļi bija pavisam citi.

Padomju gados cilvēkus piespieda aizmirst to visu, aizmirst neatkarīgu Latviju. Bet, kad mēs atgūvām neatkarību, viss mainījās. Tagad daudzi cenšas atrast tuvinieku un vecvecāku kapavietas.

Daudzus aizsūtīja uz Sibīriju, daudzi tur gāja bojā. Tomēr daudzi atgriezās un vadīja normālu dzīvi. Mana brālēna sieva ir dzimusi Sibīrijā. Tagad viņai ir ap piecdesmit – nekāds lielais vecums, bet daudz veselības problēmu.

Kamēr runājam, dibenplānā norisinās manāma rosība. Karavīri mērķtiecīgi soļo šurpu turpu pa koridoru. Pirmīt prātoju, kāpēc kapteiņa Lejnietka telefons tik bieži zvana un kāpēc viņš vairākkārt pamet telpu. Nu es saprotu, kāpēc. Aigars paskaidro:

Šobrīd netālu no Liepājas, Durbē, norisinās operācija. Ceļu būves komanda uzgājusi četrus nesprāgušus artilērijas šaviņus. Mūsu vīri pašlaik

¹⁷² Latvijā virsleitnanta pakāpe ir par rangu augstāka nekā Lielbritānijā.

pārbauda teritoriju, lai noskaidrotu, vai tas ir viss. Arī Ogres komanda ir izsaukumā. Un tā katru dienu... trīs vai četri izsaukumi dienā katram vadam. Rekords ir 16 izsaukumi vienā dienā. Tas bija šeit. Zvana un zvana, raujamies līdz tumsai.

Pa logu redzu smilšu kaudzi. Tur tiek detonētas šaujamoču patronas. Ar lielāku nesprāgušu munīciju jāapietas uzmanīgāk. Šeit viņi galvenokārt strādā ar neeksplozīvušām Otrā pasaules kara bumbām un munīciju, taču kopš Latvijas iestāšanās NATO un pēc konfliktiem Irākā un Afganistānā viņi ir lietpratēji arī improvizētu spridzināšanas ierīču (IED) izgatavošanā. Aigars iztukšo krūzi un sāk stāstīt.

Mans tēvs nesatika savu tēvu. Vectēvu nogalināja krievu slepenpolīcija, kas pēc kaujas tirīja frontes līniju. Viņu 1945. gada februāra nogalē nogalināja NKVD filtrācijas pārstāvji, bet mans tēvs piedzima 1945. gada 13. martā. Vecmāmiņa nekad par to nerunāja. Varbūt tā bija vieglāk – ne tik sāpīgi. Mans vectēvs bija aizsargos. Es domāju, tas ir viens no iemesliem, kāpēc viņu noslepkavoja.¹⁷³

Vairākas vecmāmiņas māsas un brāļi tika izsūtīti uz Sibīriju. Tāds pats stāsts kā Oskaram. Krievi vienkārši ienāca tavā mājā, iestūma tevi kravas furgonā un iesēdināja vilcienā uz Sibīriju.

Oskars pamāj ar galvu.

Tolaik tā bieži notika. Padomju gados mēs nedrīkstējām to pieminēt. Mums ir jābūt saprātīgiem, jāpatur prātā tie laiki un jādara viss iespējams, lai nepieļautu, ka tie atgriežas. Patiesībā tas ir viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc daudzi no šiem puīšiem dien armijā... lai nepieļautu, ka tas atkārtojas.¹⁷⁴

¹⁷³ Latviešu veterāni stāsta, ka, pēc kaujas aizvācot mirušos un ievainotos, tos savainotos karavīrus, kuru uniformas rotāja SS emblēma, NKVD vīri turpat uz vietas nogalināja. Arī aizsargi tika uzskatīti par nacistu varas struktūras elementu, tādēļ ātri tika likvidēti.

¹⁷⁴ Autora saruna ar Oskaru Lejnīku. 2014. gada novembris.

Sarunu atkal pārtrauc telefona zvans. Pienāk jaunas ziņas par atrastu mūnīciju, šoreiz vienu, bet milzīgu, aptuveni 80 kilogramus smagu 183 mm šāviņu Liepājas centrā. Ja tāds ietu gaisā, tas izrautu trīs metrus platu krāteri, un sprādziena vilnis izrādītos nāvējošs 150 metru rādiusā, uz visām pusēm raidot šrapneļa daļas, kas var nogalināt pat 300 un vairāk metru attālumā. Oskars un Aigars neizskatās pārlieku norūpējušies, tāpēc turpinām sarunu.

– Kopš neatkarības ir pagājuši 25 gadi, – saku. – Jūs esat dienējuši šajā laika posmā un esat nākamie majori un ģenerāļi. Sakiet, cik lielu postu padomju laiki nodarīja latviešu tautas apziņai un pašpaļāvībai... zinot, kā viss notika. Zaudēts vectēvs, tēvs, māte, bērni... Latvijas sabiedrībā atstāti dziļi robi, vai ne?

Oskars piekritoši māj ar galvu.

Tas nepārprotami atstāja nospiedumu. Mans tēvs allaž mācīja, ka šie laiki jātur piemiņā. Tēvs piedzima 1931. gadā, pirmās neatkarības laikā. Viņš pieredzēja pirmos padomju gadus, tad nacistu laikus, pēc tam otro padomju okupāciju. 1950. gados, 18 gadu vecumā, viņš dienēja padomju armijā. Latvieši grib būt labi karavīri. Tēvu mēģināja pierunāt kļūt par profesionālu padomju armijas karavīru, bet viņš neļāvās.

Un tad – krietni vēlāk – pienāca otrā neatkarība. Kad mēs atguvām neatkarību, viņš bija viens no pirmajiem, kuri iestājās Zemessardzē. Tūliņ pievienojās. Tāpat kā tūkstošiem citu vīriešu. Viņi visu mūžu bija gaidījuši šo mirkli. Kad tas pienāca, viņi pildīja savu patriotisko pienākumu sargāt Latviju.

Nu pamāj Aigars. – Mans tēvs rikojās tāpat. Viņi gribēja aizsargāt Latviju.¹⁷⁵

Atkal iezvanās telefons. Noprotu, ka esmu pietiekami aizkavējis viņus un jāļauj puišiem netraucēti risināt šīs situācijas, bet, pirms es aizeju, viņi iepazīstina mani ar komandas “racēju”.

¹⁷⁵ Autora saruna ar Aigaru Pūci. 2014. gada novembris.

Garais, plecīgais un fiziski spēcīgais Dmitrijs Mežekis ir enerģisks 54. kājnieku bataljona NMN rotas zemessargs. Viņš ir no netālajiem Brocēniem un tāpat kā rīdzinieks Andris Lelis darbojas grupā “Leģenda”. NMN karavīri tiek mudināti palīdzēt “Leģendas” komandai, vismaz parūpēties, lai viņi prastu droši atbrīvoties no municijas, kas atrasta līdzās kritušajiem karavīriem, – lodēm, rokas granātām, ložmetējiem, RPG, *Panzerfaust*. Kad jautāju, kāpēc viņš ar to nodarbojas, Dmitrijs pasmaida.

Tas ir mans vaļasprieks. Karavīriem jādus brāļu kapos, nevis izkaisītiem mežos un zem kokiem. Viņi jāapglabā ar militārajiem apbalvojumiem. Tas ir cieņas jautājums. Uz rietumiem no šejienes, kādus 15 kilometrus no Liepājas, atrodas mežs, kurā joprojām var atrast zemē gulošus kritušos. Vienudien pastaigājies tur un ieraudzīju no zemes laukā spraucamies zābaku. Paraku dziļāk, un tur gulēja karavīrs. Protams, viņu bija atraduši arī dzīvnieki, bet mēs dabūjām viņu laukā.

Esmu atradis 30 karavīrus, gan krievus, gan vāciešus. 15 vienus un 15 otru aptuveni 15 gadu laikā. Man ir prieks, ja atrodu karavīru; vēl lielāks prieks, ja līdzās mirstīgajām atliekām atrodu medaļas vai identifikācijas zīmes, jo tad mēs varam identificēt kritušo un nosūtīt medaļas piederīgajiem.

Krievu karavīrus apglabāja bez jebkādam atpazīšanas zīmēm, vienā formastērpā. Viņiem ap kaklu nebija identifikācijas žetona, viņu dati bija rakstīti uz papīra un ievietoti ietvarā – un karavīri, protams, ir mānītīgi. Mēloja, ka ietvars nesot nelaimi, kurš to glabās, tas nomirs.

Tāpēc krievu karavīri meta šos nelaimīgos ietvarus prom, un tie, kurus atrodam bez ietvara, nav identificējami. Savukārt mirušie karavīri, kuriem piešķirtas medaļas, gan ir sazīmējami, jo medaļai ir numurs, un to var uzmeklēt arhīvos.

Pagājušogad aptuveni 15 kilometrus no Saldus atradām karavīru. Varējām viņu identificēt, jo viņam mundierī bija ķemme ar vārdu, tāpat kaut ko noskaidrojām. Kritušais bija no Kazahstānas, vēl nerasniedzis militārajam dienestam vajadzīgo vecumu. 17 ar pusi gadus viņš bija viltojis dokumentus, lai varētu iestāties armijā. Taču krita te, Latvijā. Šogad šurp atbrauca viņa tuvinieki. Atbrauca viņa brāļadēls, jo brālis ir pārāk vecs, un mēs

sarīkojām bēres. Kazahiem ir ārkārtīgi būtiski, kur viņi apbedīti – kā dzimtas kopiņā, dzimtenē –, tāpēc mēs bijām gandarīti, ka varam to izdarīt.

Tu palīdzi ģimenei atrisināt mīklu, kas noticis ar mīļajiem. Kamēr cilvēks neierauga ķermeni, viņš nevar būt drošs par to, kas īsti notika. Atrodot mirstīgās atliekas, cilvēki atgūst sirdsmieru, norimstas: beidzot pārtrauc meklējumus, izbeidz minējumus.¹⁷⁶

To pateicis, viņš dodas iekraut automašīnā pēdējam izsaukumam nepieciešamo aprīkojumu.

Sešās Kurzemes lielkaujās bojā gājušo skaits ir satriecošs. Cīņās krita vismaz pusmiljons vīru, lielākoties sarkanarmieši. Padomju kritušo skaits ir asinsstindzinošs: pēc aplēsēm, Kurzemes kaujās mira vai ievainojumus guva aptuveni 400 000 padomju armijas karavīru. Tie bija vīri no Krievijas, Gruzijas, Ukrainas, Uzbekistānas, Kazahstānas – visām Padomju Savienības republikām –, kā arī gan brīvprātīgie, gan pret savu gribu iesauktie latvieši. No 1944. gada 14. septembra līdz 24. novembrim no pusotra miliona Baltijas operācijā iesaistīto bojā gāja 61 000 un 218 000 tika ievainoti.¹⁷⁷

Vācieši Kurzemes katla posmā zaudēja 150 000 vīru, smagākos zaudējumus piedzīvojot trešajā – Ziemassvēku – kaujā.¹⁷⁸

1996. gadā, pēc neatkarības atgūšanas un 50 gadus pēc kara, Vācija un Latvijas Republika parakstīja vienošanos par kara upuru kapavietu veidošanu.

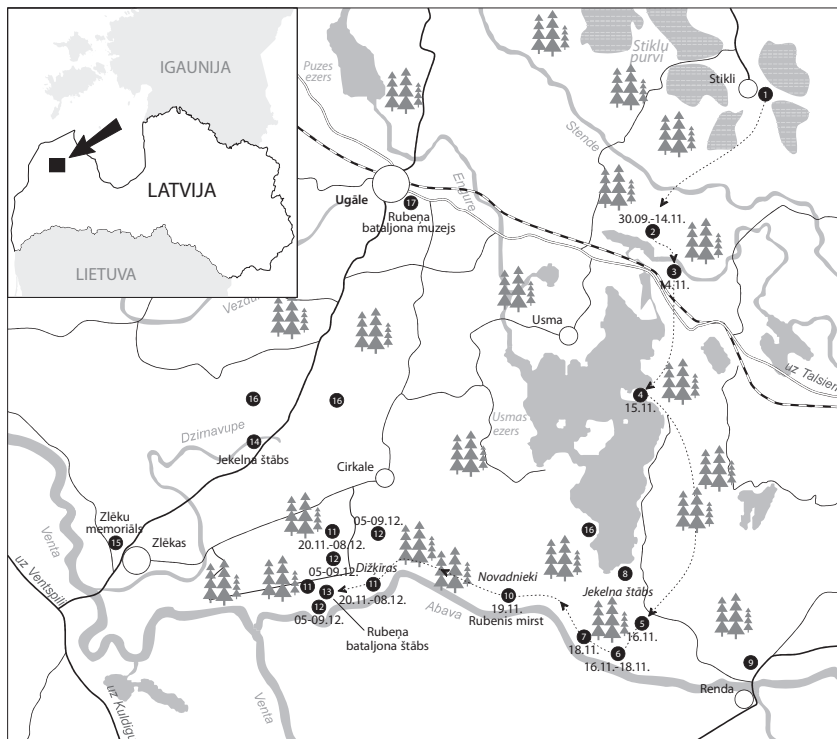
Vāciešiem bez maksas tika atvēlēta liela zemes platība Saldū, lai kritušos varētu apglabāt vienuviet. 1999. gadā, kad tika atklāti Saldus vācu karavīru kapi, tajos jau bija pārbedīti vairāk nekā 14 000 Saldus, Liepājas, Kuldīgas, Tukuma, Ventspils, Talsu, Dobeles, Jelgavas un Bauskas kaujās kritušo. Pašlaik apglabāto skaits sasniedzis 25 000, un, domājams, līdz brīdim, kad iecere būs pilnībā īstenota, tas pārsniegs 30 000.

¹⁷⁶ Autora saruna ar Dmitriju Mežecki. 2014. gada novembris.

¹⁷⁷ Glantz, House, p. 299.

¹⁷⁸ Grier, p. 84.

Rubeņa bataljona kaujas, 1944.

-----> Rubeņa bataljona maršruts

1. Kureļa štābā, "Stiklos", sākas vāciešu izrēķināšanās.
2. Rubeņa vīri atpūšas no 30.09. līdz 14.11.
3. No šejienes Rubenis atkāpjas pēc pirmās sadursmes.
4. Rubeņa pirmais atpūtas punkts 15.11.
5. Bataljons atpūšas Ūpatu mežsarga mājā.
6. No 16.11. līdz 18.11. bataljons apmetas pie "Pērkonu" mājām.
7. 18.11. Rubenis tiek ievainots.
8. Jekelna štābs "Lejasmēķos".
9. Te bataljona ievainotos apkopj ārsts.
10. Rubenis mirst 19.11. "Novadniekos".
11. No 20.11. līdz 8.12. Rubeņa bataljons atpūšas Zlēku apkaimē "Dižķirās", "Zilumos", "Sildrūvās", "Vēveros", "Graulžos", "Mūrniekos". Nacisti šīm mājām uzbruka, tā atbīdīti par Rubeņa vīriem sniegto palīdzību.
12. Zīmīgākās cīņas starp 5.12. un 9.12.
13. Zlēku periodā bataljona štābs atradās "Sildrūvās".
14. Zlēku periodā Jekelna bāze atradās "Ružeļos".
15. Kritušo Rubeņa vīru un vāciešu nogalināto civiliedzīvotāju kapavietas.
16. Pēc bataljona šķelšanās dzīvi palikušo vīru apmetnes.
17. Rubeņa bataljona muzejs.

Bunkuri sniegā

Brauciens pa Ugāles–Talsu ceļu ir patīkams, traucos iznomātajā automašīnā, izbaudīdams to, ka ceļš ir brīvs, gaiss – svaigs un spirts un Usmas ezera apkārtnē – skaista un neskarta.

Šī ir apkaime, kurp ļaudis brauc uzslīet teltis, peldēties, makšķerēt – baudīt dabu ar pilnu krūti: uguns kuri, skaisti saulrieti, burvīgas pastaigas un tā tālāk. Es vairākkārt esmu pavadījis šeit brīvdienas, īsti nenojaudams, kas norisinājās Usmas ezera krastos. Tagad es to uzzināšu.

Šis ir stāsts par Rubeņa bataljonu, par latviešu karavīru grupu, kuri kļuva par partizāniem un līdz pēdējam elpas vilcienam cīnījās pret nacistiem. Stāsts noslēdzas ar vienu no baisākajām un nežēlīgākajām Latvijas kara epizodēm – vairāk nekā 80 civiliedzīvotāju brutālu un sadistisku noslepkavošanu: tā bija nacistu nāves vienību atreibība par to, ka viņi atbalstīja šos partizānus.

Braucu par strauju un aizbraucu garām brūnai norādei ceļmalā, kas pavērsta uz mežu un vēsta “Rubeņa bataljona apmetne”. Griežu mašīnu riņķī, nobraucu no galvenā ceļa un dodos mežā.

Karalaikā dzīve mežā bija sarežģīta un bīstama. Koku pavēni patvērumu meklēja gan ciematnieki, gan bēgļi, gan dezertieri, un šeit klaiņoja prātam neaptverams skaits partizānu grupējumu ar nāvējošiem ieročiem un komplicētu uzticības personu loku.

Dažas partizānu grupas patiesībā bija Padomju Savienības operatīvās vienības. Jau kopš 1942. gada Sarkanās armijas gaisa desantnieki tika izmesti Kurzemē, lai tur apvienotu vietējos iedzīvotājus kaujas grupējumos un darbotos nacistu aizmugurē. Laika posmā starp 1942. un 1945. gadu

mežos atradās vismaz 800 Maskavas atbalstītu “partizānu”, sadalīti 47 dažādās vienībās. Aptuveni puse no tiem bija Sarkanās armijas desantnieki, tajā skaitā 300 izbēguši karagūstekņi un 145 vietējie atbalstītāji.¹⁷⁹

Zināmākā prosovjetiskā “komanda” bija “Sarkanā bulta”. Komanda tika noformēta 1944. gada 31. oktobrī, darbojās Usmas ezera, Zlēku un Rendas apkaimē, un tās rindās bija gandrīz 300 vīru spēku pilnbriedā. Aptuveni ceturtdaļa no viņiem bija atteikušies kalpot Latviešu leģionā, un līdztekus viņiem – no darba nometnēm izbēguši padomju karagūstekņi. Vēl bija nacistu darba nometnēs iekļauti “brīvprātīgie” izpalīgi jeb *HiWi*¹⁸⁰, kuri karagūstekņu nometnes vietā izvēlējās pildīt šoferu, pavāru vai citus sadzīviskus pienākumus. Kad kļuva skaidrs, ka Vācijas karā zaudēs, daudzi nolēma aizlavīties.¹⁸¹

Mazākās grupās pulcējās vēl 80–100 vīru – parasti komandā bija 30–60 –, jaukdami un kavēdami operācijas vācu spēku aizmugurē. 1944. gada rudenī partizānu aktīvā darbība Ziemeļkurzemē ievērojami apgrūtināja Vācijas armijas darbošanos.¹⁸²

1944. gada pavasarī vācu militārās izlūkošanas dienests vērsās pie atvaļināta latviešu ģenerāļa Jāņa Kureļa ar aicinājumu no neregulāro formējumu biedriem nokomplektēt grupu, kura Sarkanās armijas aizmugurē varētu īstenot partizānu karu. Kurelieši bija vācu iecerētā atbilde padomju partizāniem. Šī latviešu grupa, kurai vajadzēja iznīcināt prosovjetiskos kaujiniekus, pārtapa par visnotaļ jaudīgu spēku. Taču kureliešu vadītāji bija kaismīgi nacionālisti, kuri sadarbojās ar Latvijas Centrālo padomi, politisku un sabiedrisku darbinieku grupu, kas pieprasīja, lai Vācija atjauno Latvijas neatkarību.

Kurelis par štāba priekšnieku iecēla Kristapu Upelnieku, patriotu, kurš bija izvairījies no iestāšanās leģionā. Sākotnēji grupu veidoja aizsargi, un līdz 1944. gada vasaras nogalei biedru skaits sasniedza jau 1200.¹⁸³

¹⁷⁹ Herberts Knets, personiskais arhīvs.

¹⁸⁰ No vācu *Hilfswilliger* – brīvprātīgais palīgs.

¹⁸¹ Buttar 2013, p. 300.

¹⁸² Herberts Knets. Visaptverošs Ziemeļkurzemes partizānu grupu apskats, skat. 1. tabulu, 154. lpp.

¹⁸³ Lumans 2006, p. 367.

13. oktobrī Sarkanā armija ienāca Rīgā, bet ap 300 kureliešu pārvietošanās uz Ziemeļkurzemi, iekļaudami grupā lielu skaitu vāciešu kontrolētā leģiona dezertieru, kurus vilināja nacionālistiskie mērķi un neatkarība no vācu varas. 1944. gada oktobrī kureliešu skaits bija pieaudzis līdz 3000 – lai gan citviet lēsts vēl vairāk.¹⁸⁴

Vāciešu izrēķināšanos ar kureliešiem veicināja piepešs un krass leģiona 19. divīzijas dezertieru skaita pieaugums 1944. gada novembrī pēc tam, kad izskanēja runas, ka divīzija tiks pārcelta karot uz Vāciju. Latvieši bija apņēmušies aizstāvēt savu, nevis Vācijas zemi, tāpēc aizvien vairāk vīru sāka slidēt prom uz Ugāles un Talsu mežiem, lai pievienotos kureliešiem.

Armiju grupas “Ziemeļi” komandieris Ferdinands Šerners veicīgi rīkojās, lai apturētu dezertēšanu. Viņš pārliecināja latviešus, ka tie paliks un cīnīsies savā zemē un Vācija viņus nepametīs. Tieši to viņi, protams, vēlējās dzirdēt. Daži dezertieri atgriezās, pievienojās jauni rekrūši, un šķietamā morālā krīze bija aiz muguras.¹⁸⁵

Alberts Puķīte bija viens no karavīriem, kura morālo stāju Kurzemes frontē centās graut padomju sistēma.

[..] Nonākot Kurzemē, mums, vidzemniekiem, latgaliešiem un zemgaliešiem [no austrumu reģioniem], bija izmisuma pilnas sirdis. Pēc smagām cīņām austrumos, Vidzemē un Latgalē, bijām zaudējuši tēvu sētas. Par savu piederīgo likteni nekā nezinājām, mums zuda jebkādas cerības karu uzvarēt. [..] Kurzemnieki atkal par varu gribēja tikt mājās pie piederīgiem, kurus nebija vairāk nekā gadu satikuši. Tā tiešām atklājās dezertēšanas gadījumi abos virzienos no frontes. Austrumu virzienā to ietekmēja kāds viltīgs lielinieku paņēmieni – klusās naktīs ar spēcīgu skaļruņu palīdzību pārraidīt latviešu sektorā tautasdziesmas, aicinājumus braukt mājās, populāras karavīru melodijas, pat māsas un līgavas lūdzošās balsis aicināja atgriezties. Gluži kā grieķu teikā par Odiseju. No pārbēdzējiem¹⁸⁶ dabūjuši

¹⁸⁴ Lumans 2006, p. 368.

¹⁸⁵ Silgailis 1986, p. 134.

¹⁸⁶ Dezertieri, kuri pārbēguši no Latviešu leģiona uz Sarkanā armiju.

vienību karavīru vārdus, sameklējuši viņu dzīvesvietas un ģimenes, lieli-
nieki to izmantoja, aicinājumus adresējot zināmajiem karavīriem, dažos
gadījumos minēja represijas pret piederīgajiem, ja karavīrs nepāries viņu
pusē. Karavīrus mudināja nepaklausīt virsnieku pavēlēm, bet naktīs pāriet
viņu pusē. Šādās reizēs mūsējie sāka šaut, bet dzirdētās melodijas smeldza
sirdī. Nebija brīnums, ka šādos apstākļos viens otrs pazuda.¹⁸⁷

Latvieši atradās savā zemē, un ģimene bieži mitinājās netālu, tāpēc
dezertēšana mēdza būt arī islaicīga; kā teic Puķīte, drīzāk bija runa par
ieskriešanu mājās.

[..] Lielākā daļa dezertēšanas gadījumu, ja tā tos varētu saukt, bija plānoti,
augstākajai priekšniecībai par to nezinot, lai apciemotu piederīgos dziļākā
frontes aizmugurē un savāktu uzturu. [..]

Roberts – rotā saukts Robčiks¹⁸⁸ – bija viens no tiem, kas devās dziļāk
aizmugurē, kur viņa tēvabrālim bija lauku māja. Pēc vairāk nekā nedēļas
viņš atgriezās ar smagu vezumu un pāris telēm aizmugurē, laimīgi izvairī-
jies no vācu žandarmiem.¹⁸⁹

Vairākus kilometrus ripoju cauri mežam pa piesnigušu ceļu, nolaidis logu
un ielpodams spirtu gaisu, ainas un trokšņus. Mežs ir tik tuvu – ja es
paspertu divus soļus sānis no mašīnas, atrastos starp kokiem. Te ir brīniš-
ķīgi, tik pirmatnēji un spirtīgi.

Tā parasti izpaužas mana Latvijas apceļošana: brauciens cauri mežam
nekurienes vidū, bez nojēgas, kurp es dodos, ne miņas no ceļa norādēm,
braucu tik uz priekšu. Tas prasa savu tiesu pašāvēības un labticības. Vēl
daži kilometri cauri biežam priežu mežam, līdz nonāku pie zīmes “Dodiet
ceļu” un ieraugu siku, siku norādi, kas aizved mani pa vēl šaurāku meža
ceļu. Galu galā nokļūstu līdz Rubeņa bataljona apmetnei. Apturu mašīnu
un izkāpju tīrajā sniegā.

¹⁸⁷ Lācis 2010, 82. lpp.

¹⁸⁸ Kapteiņa E. Sproģa, vēlāk veterānu apvienības “Daugavas Vanagi” Ņujorkas nodaļas
biedra, jaunākais brālis.

¹⁸⁹ Lācis 2010, 82. lpp.

Bunkurs ir patiesi iespaidīgs – jo sevišķi sniegā, kas paslēpj to vēl vairāk. Tas ir ierakts meža augsnē deviņu baļķu dziļumā, un zemnīcas baļķu jumtu klāj sūnas. Izcirtumu, kur karavīri, iespējams, atlaidušies un gata-vojuši maltīti, ieskauj egļu koki. Zemnīca ir rekonstruēta, taču ļoti veiksmīgi. Sākumā to pat nepamanīju.

Sākotnēji, 1944. gada oktobrī, pirms saķeršanās ar vāciešiem, bunkurs bija Rubeņa vīru bāze. Leitnants Rubenis kopā ar citiem kureliešiem cīnījās pret sarkanajiem partizāniem Usmas ezera apkaimē.

Kurelis drīkstēja uzņemt savās rindās tikai konkrētus cilvēkus; vācieši bija norādījuši, ka dezertieri jāsūta atpakaļ. Taču 1944. gada rudenī, no leģiona dezertējošo vīru skaitam augot un attiecīgi kureliešu rindām plešoties, viņi ar saviem nacionālistiskajiem mērķiem kļuva par vērā ņemamu draudu.

SS obergruppenfīrers un Ostlandes policijas priekšnieks Frīdrihs Jekelns personīgi lūdza Kureli pārtraukt dezertieru uzņemšanu, taču nedz viņš, nedz Rubenis nepaklausīja. Tādēļ Jekelns sūtīja savus karavīrus ielenkt Kureļa štābu “Stiklos” un pavēlēja 600 kureliešiem padoties. Daži vīri pretojās un tika nogalināti, bet vairākums nolaida ieročus. Upelnieks stājās kara tiesas priekšā un saņēma nāvessodu. Kureli aizsūtīja uz Dancigu, viņš pārdzīvoja karu un mira Čikāgā 1954. gadā.¹⁹⁰

No atlikušajiem kureliešiem 454 dezertieri tika aizsūtīti uz Štuthofas koncentrācijas nometni Vācijā, savukārt pārējos iekļāva vācu spēkos, lie-lākoties 15. divīzijā, kas Rietumprūsijā tika pārformēta.¹⁹¹

Tajā pašā dienā Jekelns pie Usmas ezera uzbruka Rubenim, taču Rubenis bija sarūpējis aizsardzību pret gaidāmo uzbrukumu – tranšejas, nocietinājumus un bunkurus.

Sekoja virkne spraigu cīņu starp Rubeņa 650 vīru bataljonu un Jekelna spēkiem. Kaujas ilga no 14. novembra līdz 9. decembrim, kad bataljons sadalījās mazākās grupās un beidza savu darbību kā kompakta vienība.

¹⁹⁰ Jēkabsons, E., Neiburgs, U. Kureliešu komandieris [tiešsaiste]. Pieejams: <http://latvjustrelnieki.lv/lv/ljudi-98761/kurelis-janis-106019/komandir-kurilieshej-106033>.

¹⁹¹ Lumans 2006, p. 369.

Bet tie, kuri dzīvoja mežā un tika apsūdzēti partizānu atbalstīšanā, samaksāja ar dzīvību.

Stāsts par Rubeņa bataljonu un nacistu vēlākajiem atriebības darbiem Zlēkās vēsta par drošsirdību un slaktiņu, kas, kā allaž, noslēdzās ar daudzu latviešu asiņu izliešanu.

Līdzās zemnīcai stāv plāksne, kur par kureliešiem, vīriem, kas apvienojās, lai – pēc dažu domām – cīnītos par Latvijas neatkarību, teikts tā:

“No 1944. gada 14. novembra līdz 9. decembrim Ugāles, Usmas, Rendas un Zlēku pagastos notika sīvas kaujas starp vācu 16. armijas daļām, SD un SS vienībām policijas ģenerāļa Frīdriha Jekelna vadībā un kureliešu vienības atsevišķo bataljonu, ko komandēja leitnants Roberts Rubenis.

Rubenieši bija labi bruņota un organizēta militarizēta vienība pāri par 600 vīru sastāvā, kas apzinājās sevi esam ārpus abām naidīgajām okupācijas varām, un viņu izcīnītā kauja ir plašākā un ilgstošākā visā Latvijas nacionālās pretestības kustības vēsturē. Kā Latvijas Centrālās padomes (LCP) militārais spēks šī vienība guva ļoti plašu sabiedrības atbalstu un apliecināja augstu morāli, cīnoties par demokrātiskas Latvijas valsts atjaunošanas ideju.”¹⁹²

Šie vārdi ir pretrunā ar dažu vēsturnieku uzskatiem, ka kurelieši, salīdzinot ar astoņus gadus ilgajiem pretpadomju partizānu cīņiem no 1945. līdz 1953. gadam, ir sīka vēstures zemsvītras piezīme. Viņi apgalvo, ka nu kureliešiem tiekot piešķirta lielāka nozīme, nekā patiesībā bija.

Pēc kureliešu neitralizēšanas Jekelns izveidoja jaunu desantvienību – “Meža kaķus” –, kas darbotos pret sarkanajiem partizāniem. Tā bija īpaši izraudzīta, rūpīgi kontrolēta, pret iekšēju sacelšanos nodrošināta grupa, kuru Vācijā apmācīja leģendārais SS desantvienību virsnieks Oto Skorцени, un tā sāka savu darbību 1944. gada nogalē. Pēc Vācijas kapitulācijas daži “meža kaķi” turpināja cīnīties nacionālās partizānu kustības jeb mežabrāļu rindās.¹⁹³

¹⁹² Informācijas stends Rubeņa bunkurā Usmā.

¹⁹³ Lumans 2006, p. 370.

Izcirtumā pagriežu mašīnu un pa sniegotajiem ceļiem piesardzīgi stūrēju atpakaļ uz lielceļa pusi. No turienes dodos uz Kuldīgu satikt cilvēku, kurš siki un smalki pārzina šo laika posmu.

Pēc pusstundas rībinu pa bruģētu ceļu pāri tiltam, kas šķērso Kuldīgas simbolu, Ventas rumbu. Šis ir iecienītākais tūrisma objekts Latvijā, un nav brīnums, kāpēc: vieta ir apbuoša.

Zem sarkanu ķieģeļu tilta ar septiņām arkām, uz kura slejas melnas metāla laternas ar zivtiņu formā atlietām pamatnēm, pāri ūdenskritumam mutuļo ūdens. Aprīlī un oktobrī zivis cenšas uzlēkt pret straumi augšup pa ūdenskritumu, lai dotos nārstot. Maksšķerniekiem atliek pašaut ceļā grozu, un zivis pašas lec iekšā.

Novietojū automašīnu pie lielveikala pilsētas viņā galā un dodos pāri ielai uz padomju laika blokmāju, kādas atrodamas katrā Latvijas pilsētā. Šeit es tiekos ar tūrisma asociācijas valdes pārstāvi Arti Gustovski, kurš laipni piedāvājis izlīdzēt ar tulkošanu. Mēs satiksim Herbertu Knetu¹⁹⁴, bijušo vēstures skolotāju un pilsētas ģimnāzijas direktoru. Artis bijis viņa audzēknis. Knetu kungs priecājas viņu redzēt un, kamēr ieņemam vietas, piedāvā mums tēju un smalkmaizītes. Mēs, protams, neatsakāmies.

Pie Knetu kunga grāmatplaukta piestiprināta Kurzemes karte. Viņš noliek tējas tasi, aiziet pie tās un rāda:

Šajā apvidū, dienvidos no Usmas ezera, ap Cirkali un Zlākām darbojās grupa "Sarkanā bulta", ļoti slavena grupa. Runā, ka viņi ir vainojami pie Zlēku traģēdijas, kaut gan patiesībā viņiem ar to nav nekāda sakara.

1944. gada rudenī Rendas apkaimē notika sīvas cīņas starp vāciešiem un Rubeņa bataljonu. Rubenis bija gatavs īstam karam. Vācieši domāja, ka ies tikpat viegli kā ar Kureli. Kad vācieši sāka Rubeni aplenkt, viņš cīnījās pretī no sagatavotajiem nocietinājumiem.

Daudzi uzbrukumā mira, arī vācu komandieris. Viņi pārtrauca uzbrukumumu un mēģināja vienoties par padošanos, bet Rubenis bija gudrs.

¹⁹⁴ Grāmatas sagatavošanas laikā Herberts Knets 2018. gada 10. janvārī devās mūžībā.

Viņš teica: – Ļaujiet man dienu apdomāties, un varbūt rīt mēs nolaidīsim ieročus.

Tonakt viņš ar saviem 650 vīriem slepus pārcēlās uz citu vietu pie Rendas, kur jau bija sagatavoti nocietinājumi. 90. gadu beigās Kuldīgā es sastapu vīru, kurš bija izvedis Rubeni cauri mežiem. Viņš parādīja man tās vietas.

Jekelns Rendā sarunāja slepenu tikšanos aci pret aci ar Rubeni. Viņš tam sacīja: – Nolaidiet ieročus. Ja nepadosieties, mēs jūs visus nogalināsim.

1944. gada 18. novembrī – neatkarības proklamēšanas gadadienā – Jekelns nosūtīja lidmašīnas bombardēt Rubeņa teritorijas un sūtīja pret viņu ļoti lielu karaspēku. Rubeņa vīri ļoti varonīgi cīnījās un atsita vāciešus. Abās pusēs bija ap 40 kritušo; Rubenis guva nopietnu ievainojumu vēderā.

Tad Rubeņa vīri uzbruka Jekelna štābam un izspieda viņu laukā. Jekelns sūtīja lidmašīnas bombardēt viņus, un viņi atkāpās. Rubenis ar atlikušajiem vīriem pārcēlās uz slepenu paslēptuvi dziļi mežā, pie Abavas upes, prom no ceļiem un cilvēkiem. Tā bija mežsarga māja “Novadnieki”. Tur Rubenis mira.

Jekelna štābs atradās “Lejasmēķu” mājās pie Usmas ezera. Visiem apkaimes spēkiem bija jābūt gatavībā meklēt Rubeni un viņa vīrus.

Netālu no “Novadniekiem” atradās vācu armijas tehniskais bataljons. Turienes vīri bija bruņoti, bet pārsvarā – latvieši. Padzirdējuši, ka tuvumā ir Rubenis, viņi atteicās cīnīties pret viņu un pat devās satikties un sarokoties.

Taču ne visi bataljona vīri bija latvieši. Tie, kuri bija atsacījušies cīnīties ar Rubeni, iebēga mežā. Viņi zināja, ka vāciešu papildspēki viņus nogalinās. Vācieši ieradās, mežā izsekoja latviešus un patiešām nogalināja viņus; aptuveni 20 vīru.

Atlikušie Rubeņa bataljona vīri virzījās gar Abavas labo krastu uz “Zilumu”, “Vēveru” un citām mājām, kur atpūtās. 1944. gada decembra sākumā vācieši viņus atrada. Ceturtajā vai piektajā dienā vācieši devās spēcīgā uzbrukumā, lai pieliktu bataljonam punktu.

Partizāni bija ielenkti. Cīņas bija sīvas, taču Rubeņa vīri mežā bija ieņēmuši labas aizsardzības pozīcijas, kur nevarēja iekļūt smagā tehnika. Te nebija ceļu, varēja pārvietoties tikai kājām. Tad Rubeņa vīri uzdūrās arī vācu virsnieku kompānijai, kas atpūtās pie Abavas upes smēķēdami un tādā garā. Rubeņa vīri uzbruka no slēpņa un nogalināja pilnīgi visus, ieskaitot Salaspils nometnes komandantu.¹⁹⁵

Pēc bataljona sadalīšanās komanda devās pāri upei un uz rietumiem, otra uz ziemeļiem, uz Puzes ezeru, vēl trešā uz Ēdoli. Rubeņa vīri bija nogalinājuši aptuveni 300 vācu virsnieku un karavīru, kuri viņus šeit tvarstīja. Jekelns pat sauca palīgā karavīrus no frontes. Vācu armija bija ārkārtīgi nikna un nolēma atriebties. Vietējie ļaudis bija atbalstījuši partizānus – par viņu sadarbību pat sarakstīta dziesma.¹⁹⁶

– Kas notika ar cilvēkiem, kuru mājas atradās mežā? – vaicāju.

– Acumirkli, – viņš saka un nozūd tālākajā istabā.

Knetā kungs atgriežas ar biezu mapi, ko atšķir pie atzīmes “Zlēkas”. Tur ir lapu lapas ar roku rakstītu piezīmju, kas pārkopētas no Ventspils padomju laika arhīviem. Te detalizēti aprakstīts, kurš atradās kurā mājā un kas ar viņiem notika.

Mežā tika sūtītas vācu atriebes brigādes. Lai atriebtu partizānu noslep-kavotos biedrus, viņi nonāvēja bērnus, jauniešus, pusaudžus un vecvecākus. Pēc tam nodedzināja visas mājas, dažkārt ar cilvēkiem iekšā. Tā ir vārdos neaprakstāma nežēlība. Man ir sajūta, ka šai dienai asinsizliešanas pietiks.

– Varbūt Zlēkām pieķersimies rīt, ja neiebilstat? – es vaicāju.

¹⁹⁵ Darba nometne austrumos no Rīgas ar “nāves” nometnes reputāciju, kur tika noslepka-voti daudzi ebreji un karagūstekņi un veikti eksperimenti ar bērniem. Padomju laikā tika lēsts, ka te miruši 100 000 cilvēku, taču latviešu vēsturnieku jaunākie pētījumi liecina, ka tas ir propagandas uzpūsts skaitlis. Viņi apgalvo, ka tuvāk patiesībai būtu minēt, ka laikā no 1942. gada maija līdz 1944. gada septembrim no 21 000 gūstekņu miruši 2000, un puse no tiem – ebreji. Secināts, ka no bada un slimībām gāja bojā 250–650 bērni, taču viņi netika pakļauti medicīniskiem eksperimentiem, kā apgalvoja padomju gados. Vismaz 4000 ieslodzīto pārvietoti uz Polijas un Vācijas nometnēm un miruši tur. Avots: Kangeris, K., Neiburgs, U., Viksne, R. Aiz šiem vārtiem vaid zeme. Salaspils nometne: 1941–1944, anotācija (Lauku Avīze, 2016).

¹⁹⁶ Autora saruna ar Herbertu Knetu. 2015. gada janvāris.

Kneta kungs pamāj ar galvu. – Sameklēšu savus papīrus, – viņš smaidot saka.

Paraugos uz Arti, kurš arī piekrītoši māj.

– Jauki, – nosaku. – Varbūt tagad mazliet parunāsim par to, kā kara laikā gāja jums?

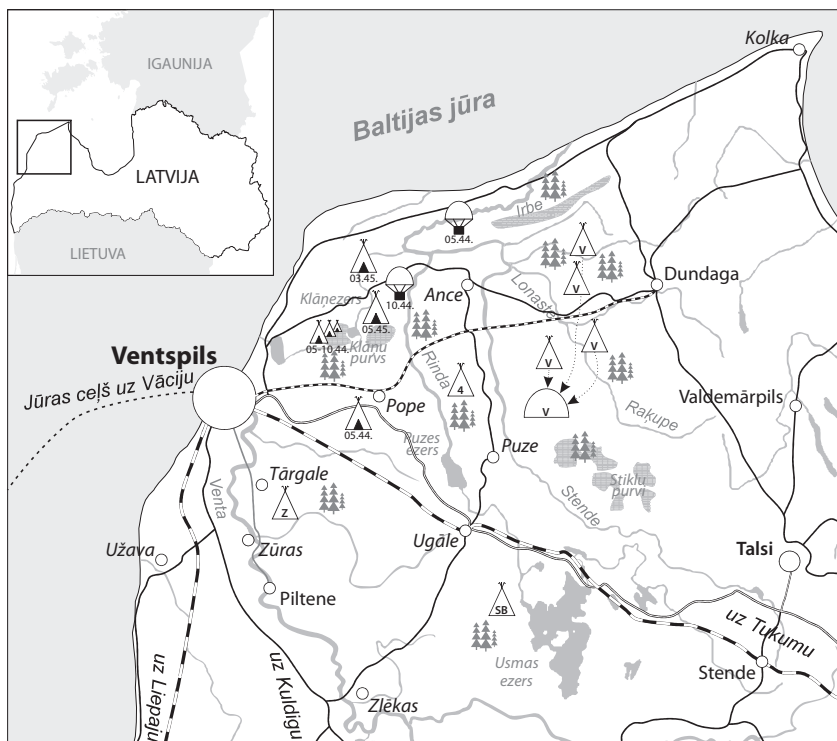
Mūsu sarunas laikā Kneta kungam ir 87 gadi. Viņš ir dzimis 1927. gadā pie Puzes ezera Ventspils rajonā, uz dienvidaustrumiem no pilsētas. Kurzemes cietokšņa laikā viņam bija 17 gadu, viņš tika mobilizēts *Luftwaffe* un nokļuva Gaisa spēku izpalīgu rindās. Viņa trīs gadus vecākais brālis Alberts tika iesaukts armijā un bija 15. divīzijas sakaru operators sprai-gajās kaujās Krievijā pie Veļikajas upes. Viņš guva ievainojumu un pēc tam, kad bija atlabis slimnīcā, saņēma Dzelzs krustu. 1944. gada pavasarī brālis saņēma atļauju apciemot mājas, bet izmantoja šo izdevību, lai kopā ar citiem vīriem, kuri negribēja karot nevienā armijā, dotos mežā. Taču 1945. gada martā viņus nodeva, apcietināja un līdz kapitulācijai turēja Ventspils cietumā. Kneta kungs turpina stāstīt.

Visi, kurus vācu armija bija arestējusi, tika atbrīvoti. Pirmajā filtrācijā 1945. gada 13. maijā sarkanie atnāca uz mūsu mājām un aizveda mūs abus ar brāli tāpat kā visus Ventspils rajona vīriešus uz filtrācijas nometni. Mūs aizveda uz Zūru lauksaimniecības skolu, kur visi tika pārbaudīti – dokumenti, pagātne, kara laika pieredze – itin viss. Atceros, kā netālu no mūsu mājām rindās soļoja vīri no Spāres, Ugāles, Dzirciema.

Vedot mūs prom no mājām, viņi piekodināja paņemt pārtiku desmit dienām. Nonākuši līdz Puzes ezeram, nakti pārlaidām Grīžukrogā.

Pirms Ventspils piestājām nokārtot dabiskās vajadzības. Tur mūs pārskaitīja, un viena cilvēka trūka. Tobrīd kāds vecs vīrs brauca garām zirga pajūgā. Virsnieks apturēja viņu un teica: – Stājies rindā. Mums viena trūkst. – Tāda bija Sarkanās armijas sistēma. Tu nedrīkstēji teikt lielajam ģenerālim, ka viena trūkst, jo tad tevi nogalināja. Tāpēc viņš paņēma veco vīru, lai skaits sakristu.

Partizānu grupu bāzes Ziemeļrietumkurzemē.

- Jaunais vācu dzelzceļš
- Šaursliežu dzelzceļš
- Teltis un būdas (izvietojanas gads apakšā)
- "Vairoga" grupas bāze
- Zambes (Sniedziņa) grupas bāze
- "Bultas 4" bāze
- "Sarkanās bultas" bāze
- Centra grupas bāze 1944. gada vasarā–rudenī
- "Vairoga" grupas pulcēšanās 1944. gada rudenī
- Krājumu nomašana (datums zemāk)

Sarkano partizānu un prosovjetiskās grupas Kurzemē (1942–1945)

Numurs	Nosaukums	Operācijas sākums	Operācijas beigas	Darības vieta	Skaitis	Sarkanarmieši	Vietējie	Karagūstekļi	Bēgļi	Izvaiņās no lēģiona	Komentāri
1.	Mācāna grupa	1944. g. vasara	26.02.45. grupa sa- grupa sa- kautā	Aizputes, Kuldī- gas novads	1944. g. vasarā – 150 vīri, 09.01.45. – tikai 80	7	aptuveni 40	3 grupas, kopskaitā aptuveni 80	nav zināms	aptuveni 23	
2.	Zīru meža grupa	1944. g. rudens	08.05.45.	Pilienes, Zīru, Tāgales apkaime	08.05.45. – 89 vīri	sadarbojās ar dažām grupām	11	34	38	6	
3.	"Sarkanā bulta"	31.10.44.	08.05.45.	Rendas, Usmas ezera, Zlēku apkaime	08.05.45. – 293 vīri	sadarbojās ar grupu "Spartāks"	23	138	46	83? un 3 vācu dezertieri	
4.	"Popes bulta"	1944. g. vasara	08.05.45.	Popes, Ances apkaime	1945. g. sākumā – 108 vīri	1	18	aptuveni 30	aptu- veni 30	22	
5.	Popes-Ances "Vairogs"	1945. g. vasara	pārtrauca darību 1945. g. sākumā	Ances, Popes apkaime	1944. g. decembrī – 60 vīri	aptuveni 20	aptuveni 20	aptuveni 10	aptu- veni 10		
6.	Kapustīna grupa	1944. g. rudens	08.05.45.	Kabiles, Rendas apkaime	aptuveni 60	15	11	23	aptu- veni 11		
7.	K. Salmiņa (Sniedziņa)	1944. g. rudens	01.01.45.	Tāgales apkaime	34 vīri	22	10 + 2 vācu dezertieri				
8.	Sarkanar- miešu grupas	dažādi 1942.– 1945.	1942.– 1945.	47 dažādas kaujas grupas Kurzemē	801 vīrs	343	145	313	nav zināms		
Visā Kurzemē				Kurzemē	1595	366,23%	280 18%	638,41%	125 8%	159 10%	17

Tur palikām kādu pusotru nedēļu uz filtrāciju. Sāka ar jaunākajiem. Tos, kuri bija tīri, palaida, parasti rītausmā, pirms saullēkta. Arī mani tā palaida, un es soļoju cauri mežam uz mājām.

Mani palaida brīvībā, bet brāli paturēja, jo viņš bija cīnījies 15. divīzijā. Viņu aizsūtīja uz Balto jūru izbūvēt Baltās-Baltijas jūras kanālu, un mājās viņš atgriezās tikai 1946., 1947. gadā; pēc tam viņu aizsūtīja uz Rīgu strādāt Mežaparkā, fosfora rūpniecībā. Tā isti tikāmies tikai 1990. gadā – tas ir garš stāsts. Krievi arī vēlāk nelika mierā daudzus, kuri bija uzturējušies soda no-metnēs. Viņiem un viņu ģimenēm tika uzveltas jaunas un jaunas problēmas.

Mans brālis izvēlējās doties uz Latgali un dzīvot mazā ciematā meža vidū, kur neviens viņu netraucēja. Laiku pa laikam kaut kur tikāmies, bet tas bija reti un sarežģīti. Padomju valdība vēroja visus, raudzījās, ar ko katrs tiekas, un šāda tikšanās raisīja aizdomas: varbūt tu esi spiegs. Vēlāk brālis apprecējās un pārcēlās dzīvot tuvāk Tukumam, bet 1992. gadā nomira.

Zūru apkaimē partizānu komandu vadīja Maskavas krievs Vasilij Redko. Pēc kara mēs satikāmies, jo es biju vēsturnieks. Viņš uzaicināja mani aizbraukt uz Krieviju, uz interviju. Viņš ļoti milēja stipro alkoholu un atklāja man daudzus stāstus, es tikai lēju, un viņš tikai stāstīja.

Redko tika atvests no Krievijas uz Kurzemi kā vācu gūsteknis. 1944. gadā aptuveni 40 gūstekņi izbēga Zūru mežā. Sākumā viņiem ne-bija ieroču. Tajā laikā turpat formējās vēl viena, Zambes, grupa; tie bija no vācu armijas, leģiona, izbēgušie latvieši. Tolaik Zambes komandā bija kādi 34 vīri, arī daži vācu dezertieri. Sākumā visi sanāca kopā, bet radās savstarpējas nesaskaņas. Vienai grupai bija ieroči, otrai to nebija; vieni bija latvieši, otri krievi. Tāpēc viņi sašķēlās divās apmetnēs un mitinājās atse-višķi, taču pavisam tuvu cits citam – starp abām apmetnēm bija tikai kādi 800 metri. Es skaidri zinu, kur tas bija, jo dzīvoju netālu.

Redko gribēja ieročus, bet latvieši viņam tos nede-va, tāpēc Redko ap-vienoja spēkus ar krievu izpletņlēcēju grupu, ko vadīja Malaščenko, kuru vietējie bija ļoti iecienījuši, kaut arī viņš bija atsūtīts no Krievijas. Redko sūtīja Malaščenko cilvēkus, lai tie mēģina pierunāt Zambes latviešus mes-ties uz vienu roku, jo viņiem bija ieroči, bet tie atteicās.

1945. gada 1. janvāra rītā izdzirdēju lielu šaudīšanos kādus sešus septi-ņus kilometrus no mūsu mājām. Vācu desantnieku vienība bija uzzinājusi,

ka mežā slēpjas vācu dezertieri, un nu apšāva Zambes grupu. Viņi bija nodoti. Redko un izpletņlēcēju grupa devās palīgā, bet, kaut arī viņi atradās tikai kilometra attālumā, visi Zambes vīri bija pagalam.

Vēlāk Redko apvienoja visas mazās meža partizānu grupas – katrā pa sešiem septiņiem vīriem –, un kara noslēgumā viņa grupējums bija kļuvis ļoti spēcīgs.

Kad pienāca ziņas, ka karš ir beidzies, visi partizāni iznāca no meža. Viņi sapulcējās vienkopus, lai balsotu par kopīgu partizānu vadoni, un par to kļuva Malaščenko. Viņš vietējiem bija liela autoritāte – drosmīgs, godīgs, turklāt desantnieks, tāpēc viņu cienīja arī citi desantnieki. Viņš bija parasts seržants, bet turpat bija arī kāds rangu augstāks virsnieks.

Vienu vakaru Malaščenko atnāca uz savu bāzi un ieraudzīja, ka visi sargi guļ, galīgi piedzērušies. Viņš teica: – Kas te notiek? Ko jūs darāt? Tas ir briesmīgi.

Vecāko leitnantu aizskāra tāds prasta seržanta apvainojums, un viņš to nošāva. Sākās šaudīšanās starp Malaščenko vīriem un leitnanta cilvēkiem, un daži gāja bojā, bet leitnants palika dzīvs. Kad cīņa bija galā, mirušos apglabāja, un tas arī viss.

Padomju Latvijas izglītības ministrs Vilis Samsons¹⁹⁷ deva man piekļūvi arhīviem un teica: – Ņem, ko gribi. Ja tev kaut ko vajag, jautā man.

Es pārkopēju visu, ko bija rakstījuši partizānu līderi. Taču īpaša organizācija, kas nodarbojās ar kara un totalitārisma izmeklēšanu, atņēma visus manus dokumentus [pētnieki solīja tos atdot].

Devu viņiem, cik maz vien iespējams, bet viņi tik un tā paņēma visu.

– Vai atgūvāt dokumentus? – vaicāju.

Viņš papurina galvu. – Nē, neatgūvu.

Tad atplaukst smaidā.

– Bet es visu biju nokopējis.¹⁹⁸

Mēs izplūstam smieklos un slavējam Knetu kunga tālredzību, tad atstājam viņu baudīt atlikušo vakaru. Rīt mēs turpināsim, tad runāsim par Zlēkām.

¹⁹⁷ Karalaika partizānu vadonis un vēsturnieks, kura grāmatas lasīja 1960. un 1970. gadu latviešu skolēnu paaudzē.

¹⁹⁸ Autora saruna ar Herbertu Knetu. 2015. gada janvāris.

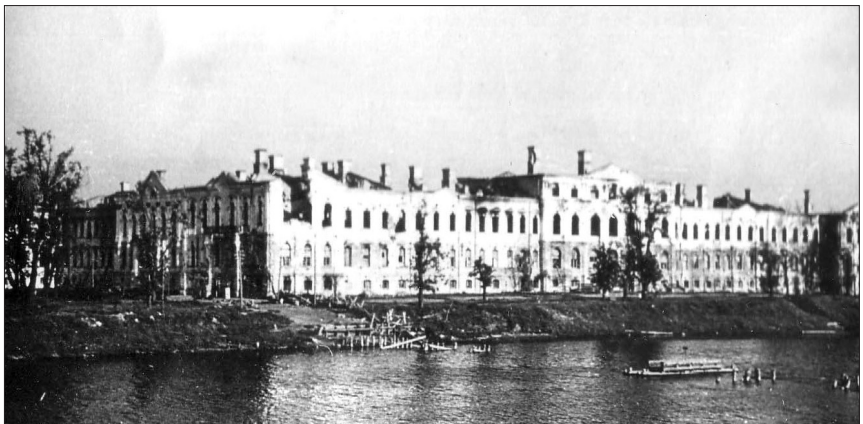
Padomju karavīri starp drupām Jelgavā, Katoļu ielā, spraigas cīņas laikā, netālu no sagraudātā Latviešu biedrības nama. 1944. gada jūlijs–augusts. Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja krājums

Vācu karavīri iet garām Sarkanās armijas tankam "Josifs Stalīns", kas iznīcināts cīņā par Jelgavu no 1944. gada jūlija līdz augustam. Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja krājums

Vācu karavīri Sv. Jura baznīcas pagalmā Jelgavā 1944. gada augusta ielu cīņu laikā. Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja krājums

Jelgavas pils drupas pēc spraigajām cīņām par varu pilsētā. Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja krājums

Ilgvara Bruča vadītajā Kurzemes cietokšņa muzejā Zantē aplūkojama ieroču, munīcijas un militārās tehnikas kolekcija, kas atrasta tuvējos kaujaslaukos. Šī ir tikai neliela daļa no laukos savāktās šaiņu kolekcijas. *Autora foto*

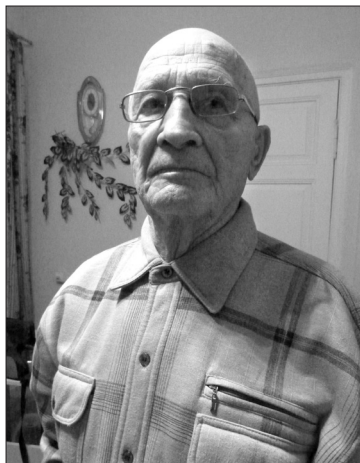
Lauka hospitāļa operāciju galds ar balstu kājas amputēšanai Kurzemes cietokšņa muzejā Zantē. *Autora foto*

19. divīzijas 43. grenadieru pulka leģionāri sniegā. Fotogrāfija uzņemta 1944. gada nogalē, iespējams, inscenēta. Latvieši izmanto krievu DP-28 vieglo ložmetēju un vāciešu "garkātaines" granātu. Ložmetējs varēja izšaut 550 lodes minūtē; katrā magazinā ietilpa 47 patronas. Tas bija Sarkanās armijas darbarīks kopš 1930. gadu pirmās puses līdz 1960. gadu nogalei un pat vēl 2012. gadā izmantots Lībijā, Afganistānā un Sīrijā. *Latvijas Okupācijas muzeja krājums*

Kuldīga; intervijas grāmatai "Asinis mežā". No kreisās: Antons Leščanovs, Fricis Borisovs un Žanis Grīnbergs. Fotogrāfijas labajā malā Artis Gustovskis un Austra Sūniņa. *Autora foto*

Leģionārs un Dzelzs krusta kavalieris
Antons Leščanovs. *Autora foto*

Kurzemes katla bēgļe un vēlākā Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga. *Foto no personiskā arhīva*

Izpostītais Liepājas dzelzceļa rezerves ceļš pēc munīcijas vilciena eksplozijas 1944. gada 9. oktobra bombardēšanas laikā. Vācijas armijas fotogrāfs K. Vencelburgers uzņēmis fotoattēlu nākamajā rītā. Attēls no Hansjirgena Vencela (*Hansjürgen Wenzel*) grāmatas "Lokomotīves iesaistās karā. Oto Slezaka izdevums" (*Lokomotiven ziehen in den Krieg. Verlag Josef Otto Slezak*), 1977. *Fotogrāfija reproducēta ar Verlag Slezak atļauju*

Nepieredzējušie Latvijas Gaisa kara spēki: Liepājas–Grobiņas Lidotāju skolas 5. kurss līdzās "Bücker 131" lidaparātam 1944. gada augustā. No kreisās: Konrāds Caune, Oļģerts Čapass, instruktors seržants Jānis Rudzītis, Edmunds Cīrvelis, Artis Strēlis. Pateicība Edvinam Brūvelim, kurš atvēlēja fotogrāfiju no personiskā arhīva, un Latvijas Okupācijas muzejam

19. divīzijas 43. grenadieru pulka leģionāri atpūšas. Latvijas Okupācijas muzeja krājums

Lestenes baznīca un Lestenes Brāļu kapi, kuros apglabāti Otrajā pasaules karā un tam sekojošajā partizānu karā kritušie leģionāri un partizāni. Labajā stūrī Artas Dumpes piemineklis "Dzimtene – Māte – Latvija". *Autora foto*

Latvijā vēl aizvien tiek uzieti neskaitāmi kara laika šāviņi, tādēļ nesprāgušas munīcijas neitralizēšanas speciālistiem visu gadu ir daudz darba. No kreisās: Aigars Pūce, Oskars Lejnietis. *Autora foto*

Saldus Vācu karavīru brāļu kapi, lielākā Kurzemē kritušo karavīru atdusas vieta. *Autora foto*

Rekonstruētais meža bunkurs, kur 1944. gada oktobrī pirms sadursmes ar Jekelna spēkiem, kas noveda pie Zlēku slaktiņa, bija apmeties Rubeņa bataljons. *Autora foto*

Piemīņas akmeņi Zlēku slaktiņa upuriem; memoriāls atrodas ārpus ciema. *Autora foto*

Vēsturnieks Herberts Knets Kurzemes katlā laikā bija jauns zēns; viņš no padomju laika dokumentiem izveidojis nozīmīgu arhīvu. *Autora foto*

Pastkarte no Liepājas draudzenei Ventspilī, sūtīta 1939. gadā, isi pirms pirmās Padomju Savienības okupācijas un tai sekojošā Baigā gada. *Liepājas muzeja krājums*

Nopostītā Liepāja kara beigās. Vācu gūstekņus lika darbā pie gruvešu nokopšanas un ēku atjaunošanas. *Liepājas muzeja krājums*

Bēgļu laiva "Centība" 1944. gada 10. novembrī dodas no Kurzemes pāri Baltijas jūrai uz Gotlandi. Laivas priekšgalā plīvo mazs Latvijas karogs. Priekšplānā sēdošās sievietes lakats pašlaik aplūkojams Okupācijas muzeja ekspozīcijā. *Latvijas Okupācijas muzeja krājums*

Aina Pūliņa pie krusta, kas iezīmē kritušo latviešu un vāciešu kapavietas klajā laukā pie Dundagas.
Autora foto

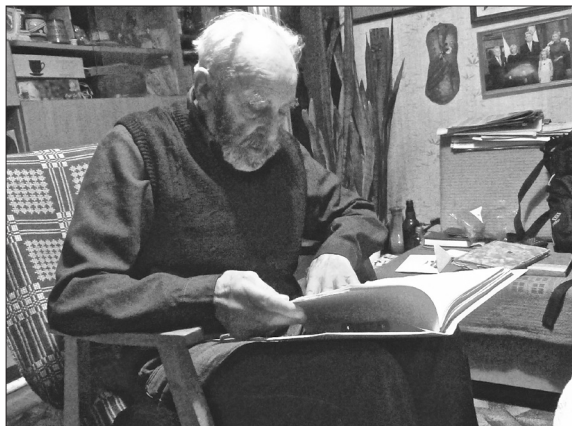
Līvija un Leonhards Stangas sarunā ar autoru 2014. gada decembrī. Leonhards bijis gan leģionārs, gan partizāns un pēc atgriešanās no Sibīrijas apprecējis Līviju. Pateicība Agritai Ozolai no Tukuma muzeja. *Autora foto*

Padomju karavīru kapi Priekulē, netālu no Liepājas, 23 000 karavīru pēdējā atdusas vieta. Priekule pārcieta Sarkanās armijas uzbrukumus ceļā uz nozīmīgo Liepājas ostu. *Autora foto*

Mārtiņš Ceriņš ar lādiņa čaulu, kas atrasts zemē, apmeklējot mežus austrumos no Priekules, kur norisinājās sīva cīņa starp padomju un vācu spēkiem. *Autora foto*

Pa kreisi: intervijas laikā Jānis Blūms lasa fragmentus no savas dienasgrāmatas.

Skrunda, 2014. gada decembris. *Autora foto*

Pa labi: būdams 18 gadus vecs leģionārs: "Es biju kaulains puīšelis." Jāņa Blūma personiskais arhīvs. Pateicība Artim Gustovskim

Brāļu kapi "Tušķi" pie Pilsblīdenes. *Autora foto*

Baznīcas drupas Zvārdē, kur joprojām tiek noturēti dievkalpojumi. Okupācijas periodā padomju bumbvedēji šejienes kapos trenējušies tēmēšanā. Pateicība Robertam Sīpeniekam (no kreisās) un viņa brālīm Rūdolfam (no labās). *Autora foto*

Bunkas baznīca, kur Sarkanā armija pieņēma Vācijas armijas padošanos, pieliekot punktu Otrajam pasaules karam. Dzejnieka Eižena Vēvera dzejas rindas skan: "Tikai par uzvaru atmiņas paliek; / Pārāk daudz asiņu viņas dēļ lēja." *Autora foto*

Piemineklis padomju varoņiem Dobeles Brāļu kapos, kas uzslēti Latvijas brīvības cīnītāju pieminekļa agrākajā vietā. *Autora foto*

Draudīgā Stūra māja, VDK galvenā mītne Rīgā, Brīvības un Stabu ielas stūrī. Daudzi no latviešiem, kuri iegāja pa stūra durvīm, vairs netika redzēti. *Autora foto*

Nāvessoda izpildes telpa Stūra mājā. Šeit tika nogalināti padomju režīma pretinieki, bet viņu liki iesviesti mežā izraktos kapos. Stūra mājas apmeklējums pamudināja Leonhardu Stangu pacelt ieroci pret padomju spēkiem. Pateicība Aijai Abens. *Autora foto*

Pa kreisi: Mihaela Canka kapavieta Saldus vācu karavīru kapos. *Autora foto*
Pa labi: fotoattēls ar Mihaelu Canku pirms došanās uz Kurzemi.
Klausa Georga Šmita personiskais arhivs

Zlēku mēmie akmeņi

Ar Knetu kungu tiksimies pēcpusdienā, tādēļ man ir laiks aplūkot Zlēkas savām acīm. Pats Zlēku ciems atrodas aptuveni puskilometra attālumā no lielceļa starp Kuldīgu un Ventspili, taču patiesībā tas ir mazs māju puduris nekurienes vidū. Te ir divas senas celtnes. Viena no tām ir pārtikas veikals, otra – ciema pārvalde. Pārējās jaunlaiku ēkas ir celtas dažādos padomju periodos – dažas 1960., citas 1980. gados, turpat aiz mājām arī garāžas. Namu priekšā atrodas ciema centrs, autobusu laukums ar paziņojumu dēli.

Man pa kreisi atrodas balta, labi saglabājusies luterāņu baznīca. Tā celta 1645. gadā un, pateicoties meistarīgajiem iekštelpu kokgrebumiem, ar ko, kā jau pirmīt minēts, izcēlās Kurzemes baznīcas, dēvēta par “Zlēku katedrāli”.

Itin nekur nevienā valodā nav nekādu norāžu, kas kara laikā norisinājās Zlēkās. Ceļmalā ir norāde uz kādu kara piemiņas “kalnu”, taču to es pamanu nejauši, nevis apzināti.

Uzkalns atrodas aptuveni puskilometru no pilsētas, pa labi no lielceļa, otrpus mežam. Kalnā ved taka. Virsotnē ir uzstādīts melns akmens obelisks. To rotā drūms paziņojums latviešu valodā, ka šeit “1944. gada decembrī vācu fašisti Zlēku ciemā zvēriski iznīcināja 160 mierīgo iedzīvotāju”.

Kalna korē aplī izvietoti laukakmeņi, uz katra no tiem minēti cilvēku vārdi. Uz dažiem akmeņiem vārdu ir daudz, liecinot, ka nogalināta visa ģimene. Notraušu sniegu un lasu.

Supe: Jānis, Lidija, Anna.

Vēl kāds vārds. Matvejs 1898.–1945. Vai viņš izdzīvoja?

Dodos pie nākamā kapa, ko rotā lielāks akmens. Notraucu sniegu, un atklājas dzimtas uzvārds: Jēkabsons.

Valts: 1897.–9.12.44.; Milda: 1909.–9.12.44.; Gunārs: 1907.–1944.; Marta: 1931.–1944. Viņai bija 13 gadu.

Nākamais vārds pārsteidz mani nesagatavotu. Imants Jēkabsons – viņam bija trīs gadi? Un tad nākamais. Uldis Jēkabsons. Dzimis 1944. Tātad tas ir zīdains?

Tas taču nevar būt zīdains.

Uz nākamā akmens ir viens vienīgs vārds. Gulbe Anna. Nogalināta 9.12.44.

Te akmeni rotā trīs vārdi. Meija Edgars: 1923.–9.12.44. Viņam bija 21 gads, Andreja dēls.; Bedrītis Valdis, Jāņa dēls: 1922.–9.12.44.; Sesko Antons: 1925. līdz liktenīgajam datumam 1944. gadā. Viņam bija 19.

Edgars, Valdis un Antons. 21, 22 un 19 gadus veci. Varbūt viņi bija draugi, varbūt nebija, bet nāve viņus vieno uz mūžu.

Tam līdzās augsts akmens. Te ir daudz vārdu.

Krišānovskis Vilhelms: 1909.–9.12.44.; Krišānovska Lize: 1864.–1944. Viņai bija 80.; Livija Ķērsta: 1898.–1944. Viņai bija 46.; Andžs Šulcs: 1896.–1944. Tātad 48 gadus vecs.; Baltiņš Francis: 1910.–1944. Iespējams, vienā mājā dzīvoja vairākas ģimenes.

Tātad mums ir zīdains, trīsgadnieks, dažī pusaudži un vairākas ģimenes, kā arī 80 gadus veca sieviete.¹⁹⁹

Kad vācieši bija salauzuši Rubeņa bataljona pretestību, nacistu policijas priekšnieks Jekelns lika saviem vīriem apstaigāt tuvējo mežu, sapulcēt visus, kuri viņiem, iespējams, palīdzējuši, un – nogalināt viņus. Tas būtu vēstījums civiliedzīvotājiem, ka viņš nepazīst žēlastības. Slaktiņā tika noslepkavoti arī pilnīgi visi “Vēveru” un “Zilumu” māju iemītnieki, kas sniedza pajumti Rubeņa vīriem.

Kopš kara beigām aizritējuši 70 gadi, 25 – kopš aizgāja padomju vara, un tomēr te joprojām noliktas sveces, tātad kaut kur kāds vēl atceras. Šī ir ārkārtīgi zvērīga un sadistiska epizode, tomēr nekad agrāk neesmu par

¹⁹⁹ Piemiņas akmeņi Zlākās.

Zlākām dzirdējis. Esmu bijis Audriņos, Latvijas Lidicē, esmu staigājis kopā ar rēģiem Litenes mežā, Latvijas Katiņā, kur noslepkavoja armijas virsniekus, taču Zlākas ir kas jauns.

Laika gaitā apjautīšu, ka ir latviešu paaudze, kura zina par Zlākām, bet nerunā, ja vien kāds nepaskubina. Tomēr man nav izprotams, kādēļ informācija netiek sniegta publikai ārpus Latvijas robežām. Iesakumam kaut vai norādes angļu valodā. Kāpēc latvieši gaida, ka pasaule sapratīs viņu pārdzīvotās ciešanas un mokas, ja viņi ar šiem stāstiem nedalās?

Notraūšu sniegu no kārtējā piemiņas akmens, juzdamies nomākts par neželību, uz kādu spējīga cilvēce.

Šķēle Vilis: dzimis 1892. g., miris 9.12.44. Šis ir tēvs, 52 gadi.

Šķēle Šarlote: iespējams, mamma. Dzimšanas datums nav minēts, taču nāves dienu varu uzminēt.

Šķēle Fricis: 1929.–9.12.44. 19 gadus vecs dēls.

Šķēle Tekla: 1927.–1944. Friča vecākā māsa.²⁰⁰

Šķēle Ansis: 1869.–1944. 75 gadus vecs, iespējams, vectēvs.

Anna Karga: 1864.–1944. 80 gadus veca sieviete, iespējams, vecmāmiņa.

Pieci vienas ģimenes locekļi nošauti. Divi sirmgalvji. Uzņemu fotogrāfijas, lai vēlāk parādītu Knetā kungam un atcerētos šos skumjos, vientuļos kapakmeņus.

Jūtos diezgan vilies... laikam neapmierināts – par to, ka nav it nekāda informācijas stenda, kas izskaidrotu, ko apzīmē šis sērais obelisks un laukakmeņu loks Latvijas lauku vidū. Nekādu attēlu, nekādas informācijas – nevienā valodā – par šo nevainīgo ļautiņu noslaktēšanu. Tas, kas patiesībā notika ar viņiem, ir kaut kas šaušalīgs.

Lēni dodos atpakaļ uz automašīnu un braucu uz Knetā kunga dzīvokli Kuldīgā. Artis atkal nāk talkā ar tulkošanu. Knetā kungs jau sagatavojis dokumentus.

²⁰⁰ Vēlāk minēta kā Teofilda.

Es varu parādīt sarakstu ar visām mājām, kurās noslepkavoja cilvēkus. Izkopēju sarakstus no oficiālajiem dokumentiem. Mums ir īpaša grāmata par padomju laika notikumiem, un jo sevišķi par Zlēku traģēdiju. To sarakstījuši sarkanie komunisti, bet iekļauti arī dokumenti.²⁰¹

Šajā lapā ir policijas paziņojums [par to, ko] viņi no 1944. gada 7. līdz 10. decembrim uzgājuši “Vēveru” mājās. Visi bija nogalināti, un pēc tam mājas nodedzinātas. Tas ir oficiāls Ventspils rajona policijas departamenta – vietējo policistu – ziņojums. Jā, tā ir komunistu grāmata, bet tajā ir daudz dokumentu, un tie ir neapstrīdami fakti.

Šajās mājās uzdarbojās ģenerālis Jekelns un vācu armija. Ļaudis tika noslepkavoti, sadedzināti dzīvi, kas tik vēl ne. Tā ir atmaksa vietējiem iedzīvotājiem par atbalsta sniegšanu partizāniem. Vairākkārt apmeklēju Ventspils arhīvu, lai iegūtu šo informāciju, un esmu izrakstījis sīkākās ziņas par katru no šīm mājām.²⁰²

Viņš atver savu mapi un izklāj ar roku rakstītas piezīmju lapas. Ik rinda vēsta par baismīgu asinsizliešanu.

Nogalināti “Vecsātos” 8.12.44.

1. Matvejs Supe: mežsargs. 8.12.44. viņu sašāvuši un ievainojuši piedzērušies vācieši, taču viņš izdzīvojis. Pēc kara viņu nošāvuši partizāni.
2. Anna Supe: sieva. Nošauta un sakropļota.
3. Vitolds Supe: dēls. Nošauts.
4. Lidija Supe: meita. Nošauta.
5. Matīss Supe: nošauts.
6. Isabella Koklača: Matveja svaine. Izdzīvojusi.²⁰³
7. Viktors Koklačs: nošauts. Isabellas tēvs.
8. Bārbala Koklača: Isabellas māte.
9. Staņislavs Sarva: 1902.–1944. Nošauts.

²⁰¹ Padomju laikā sarakstītais uzskatāms par neuzticamu avotu propagandas un politiskās neobjektivitātes dēļ.

²⁰² Autora saruna ar Herbertu Knetu. 2014. gada rudens.

²⁰³ Mitinājās pie ģimenes un gaidīja kara beigas, cerējama izdzīvot. Kaut kā viņai tas izdevās.

10. Paulīna Sarva: Viktora māsa. Nošauta.
11. Antons Sarva: nošauts.
12. Jānis Koklačs: Viktora dēls, 1909.–1944. Nošauts.

Nogalināti “Vēveros” 9.12.44.

1. Anna Šaute: nošauta.
2. Minna Šaute: (dzimusi 1881. g.) nošauta.
3. Ansis Pretics: (dzimis 1879. g.) nošauts.

Nogalināti “Zilumos” 9.12.44.

1. Teofilda Šķēle: Viļa meita (dz. 1927. g.). Nošauta.
2. Fricis Šķēle: Viļa dēls (dz. 1929. g.). Nošauts. Brālis un māsa, kuri apglabāti Šķēles dzimtas kapos Zlūkās.
3. Paraskoja Bogdanova: (dz. 1929. g.) nošauta.
4. Anna Kaģis: (dz. 1864. g.) nošauta.
5. Stepanida Bogdanova: (dz. 1864. g.) nošauta.
6. Ķersta Līviņš: Ernesta meita (dz. 1888. g.). Nošauta.
7. Vilhelms Krišānovskis: Ernesta dēls (dz. 1909. g.). Nošauts.
8. Ansis Petriņš: (dz. 1869. g.) nošauts.
9. Ilze Krišānovska: Jāņa meita (dz. 1864. g.). Nošauta 80 gadu vecumā.

Nogalināti “Graužos”

1. Austra Leite: 9.12.44. Smagi ievainota, bet izdzīvojusi. Atradās grupā, kas tika vesta uz mežu, netālu no mājām, nošauta. Jauna meitene.
2. Vallija Leite: nošauta kopā ar meitu Gizeldu. Friča sieva.
3. Fricis Leitis: izdzīvoja, jo vairījās no mobilizācijas leģionā un mitinājās slēptuvē kūtsaugšā.
4. Gizelda Leite: Friča meita – nošauta. Maza meitene.
5. Herberts Leitis: miris šķūnī, kas nodedzināts. 18 mēnešus vecs.
6. Harijs, arī Haralds, Leitis: arī miris šķūnī.
7. Renāte Leite: (dz. 1938. g.) Žaņa sešus gadus vecā meita. Nošauta mājā. Fricis Leitis liecinājis, ka meitene izvarota un pēc tam ieslēgta degošajā šķūnī.
8. Lizete Jēkabsons: (dz. 1884. g.) mirusi šķūnī. 60 gadu vecumā.

9. Zenta Ķeizare: (dz. 1936. g.) mirusi šķūnī. Astoņu gadu vecumā.
10. Erna Ķeizare: (dz. 1911. g.) mirusi šķūnī.
11. Fricis Radziņš: (dz. 1863. g.) miris šķūnī. 81 gada vecumā.
12. Ieva Vēze: Ernesta meita. Mirusi šķūnī.
13. Oļģerts Leitī: (dz.1937. g.) miris šķūnī. Septiņus gadus vecs.
14. Velta Tādenberga: mirusi šķūnī.
15. Līze Tādenberga: mirusi šķūnī.
16. Matīss Ķeizars: kad grupa tika vesta uz nošaušanu, Matīss pagrūda vienu no vāciešiem, un tas nokrita. Viņš aizbēga un izdzīvoja.²⁰⁴

Nogalināti “Dižķīros” 9.12.44.

1. Anna Stendere: (dz. 03.02.1889.) ieslēgta šķūnī, sašauta un sadegusi.
2. Elizabete Stendere: Anša meita (dz. 26.07.1925.). Tāds pats liktenis. 19 gadus veca.
3. Vilis Šķēle: (dz. 11.08.92.) tas pats.
4. Šarlote Šķēle: (dz. 1903. g.) tas pats.
5. Ansis Šķēle, Kārļa dēls: (dz. 1869. g.) nošauts mājā.
6. Melānija Šojatskoja: (dz. 1882. g.) nošauta mājā.
7. Gunārs Jēkabsons: Valta dēls (dz. 1937. g.). Nošauts mājā. Septiņu gadu vecumā.
8. Valts Jēkabsons: Augusta dēls (dz. 1897. g.). Nošauts.
9. Uldis Jēkabsons: Viļa dēls (dz. 1944. g.). Nošauts. Zīdāinis.
10. Milda Jēkabsone: Anša meita (dz. 1909. g.). Nošauta.
11. Marta Jēkabsone: Viļa meita (dz. 1931. g.). Nošauta. 13 gadi.
12. Imants Jēkabsons: Viļa dēls (dz. 1941. g.). Nošauts. Trīs gadu vecumā.
13. Adelīna Vēze: (dz. 1894. g.) nošauta un sadegusi šķūnī.
14. Andrejs Vēzis: Ernesta dēls (dz. 1879. g.). Nošauts un sadedzis šķūnī.
15. Aina Vēze: Andreja meita (dz. 1934. g.). Nošauta un sadegusi šķūnī. 10 gadi.
16. Krišs Vēzis: Andreja dēls (dz. 1928. g.). Tas pats. 16 gadi.
17. Arvīds Vēzis: Andreja dēls (dz. 1928. g.). Tas pats.
18. Andrejs Vēzis: Ernesta dēls (dz. 1879. g.). Tas pats.

²⁰⁴ Herberta Kmeta personiskais arhīvs.

Nogalināti “Mūrniekos” 9.12.44.

1. Fricis Freibergs: nošauts.
2. Hilda Rego: Matveja meita (dz. 1900. g.). Nošauta.
3. Roberts Rego: Matveja dēls (dz. 1930. g.). Nošauts. 14 gadi.
4. Alberts Rego: Matveja dēls (dz. 1943. g.). Mazs bērniņš. Nošauts.

Beidzu fotografēt dokumentus, un mēs ar Arti atvieglotumā smagi nopūšamies. Taču Knetas kungs vēl nav galā.

Padomju gados kā vēsturnieks piedalījos piemiņas vietas ierīkošanā. Liepā kā daļa ļaužu bija sadeguši, tur nekas vairs nebija palicis pāri. Policijas štābs atradās “Vecsātu” mājās. Turpat pie mājas nogalināja visus tās iedzīvotājus. Tur bija apbedīti vairāk nekā 20 cilvēku. Šis mirstīgās atliekas pārvietoja uz Zlēku piemiņas vietu.

– Tātad Zlēkas apzīmē sērijveida izrēķināšanos ar apkaimes civiliedzīvotājiem? – pārvaicāju.

Jā. Viņi iegāja katrā mājā un nogalināja ikvienu. Sievietes, bērnus, sirmgalvjus. Ja sastapa kādu ceļā, nogalināja arī to. Tā bija nāves brigāde: atriebes vienība.

Piemēram, tie 16 “Graudos” mirušie. Daži no viņiem bija ar šo apkaimi nesaistīti bēgļi. Tomēr viņi bija pierēģistrēti kā māju iemītnieki. Nogalināja visus, izņemot Matīsu Ķeizaru, kurš atradās stallī. Viņš pamanījās aizmukt un vēlāk atstāstīja notikumus.

Avīžrakstā minēti pieci māju nosaukumi.

“Graudži” – nogalināti 16 cilvēki.

“Dižķīri” – mitinājušies 18 cilvēki.

“Mūrnieki” – 4 cilvēki.

“Zilumi” – 9 cilvēki.

“Vēveri” – nogalināti 3 cilvēki.

Viss sākās “Vecsātos”. Tur aizgāja bojā divpadsmit cilvēku. Par to ir cits stāsts.

Ar Arti iemalkojam kafiju un gatavojamies tālākajam.

No rīta ārsta pavadībā vācieši ienāca mājā palūkoties apkārt. Lai novērstu mājinieku uzmanību un liktu domāt, ka nekas slikts nenotiks, viņi lūdza, lai tiem pagatavo pusdienas. Visi bija pieēduši pilnus vēderus, tāpēc nogaidīja līdz vakaram un tikai tad rīkojās.

Pirmais nāvei nolemtais bija Matvejs Supe. Viņš bija tāds kā spiegs, uz viņu paļāvās “Sarkanās bultas” partizāni. Iestājoties mijkrēslim, vācieši aizveda pirmos – Matveju un viņa dēlu Vitoldu – līdz mežmalai, kur viņus bija paredzēts nogalināt. Tas bija aptuveni 100 metru atstatumā no mājas.

Vitolds mira, bet Matvejs pakrita ievainots. Kad vācieši atveda nākamos upurus, Matvejs jau bija aizbēdzis.

Viņš aizmuka, uzmeklēja “Sarkanās bultas” partizānus un darbojās ar viņiem mežā līdz pat kara beigām. Taču 1946. gadā Matveju notvēra nacionālie partizāni, kuriem bija zināmas viņa karalaika gaitas “Sarkanajā bultā”, un tie viņu nogalināja.

Līdzīgi notika ar Austru Leiti. Viņu sašāva, tikai ievainoja, un, kad vācieši aizgāja pēc nākamajiem cilvēkiem, viņa aizbēga. Pēc kara Austru bija zināma kā kolhozniece, bet tagad, protams, ir mirusi.

Kneta kungs ne vien ieguldījis rūpīgu darbu, iemūžinādams Zlēku traģēdijas šausmīgās detaļas, bet arī pētījis Kuldīgas kara pieminekļus. Viņš līcis lietā savas detektīva prasmes un kādudien arhīvā atklājis neparastu faktu par padomju kara veterānu reputāciju.

Es veicu Kuldīgas kara pieminekļu uzskaiti. Mūsdienās daudzi nezina neko par cilvēkiem, kuri tur tiek pieminēti. Noskaidroju, ka Ventspils rajonā bijuši 73 nozīmīgi cilvēki, kuri kara laikā snieguši īpašu ieguldījumu.

Pārsvarā uz šiem pieminekļiem – arī uz slavenā partizānu vadoņa Semjonova pieminekļa – rakstīts “par varonīgu ieguldījumu kara laikā...”, taču neviens nezina, kas tas par ieguldījumu.

Arhīvos uzgāju slepenas atskaites – slepenas padomju laika atskaites – un uzzināju, ka 25 no viņiem nodzērās līdz nāvei. Viņi nedomā, ka cīņā par

brīvu Padomju Savienību. Viņi nodzērās līdz nāvei, un pēc tam [padomju varas iestādes] uzslēja pieminekli, cildinot viņu drosmi.

Kneta kungs paraugās vispirms uz mani, tad uz Arti, kurš sēž man blakus un tulko.

– Ticiet man, tā ir taisnība, – viņš saka. – Man ir dokumenti.

Viņš pieceļas un aiziet uz tālāko istabu. Mēs ar Arti neticīgi saskatāmies. Sevišķi pārsteigts ir Artis. Viņš uzaudzis šajā pilsētā, kuru apvij leģendas par drosmīgiem padomju varoņiem. Tagad izrādās, ka vēsture ir pavisam citāda. Kneta kungs atgriežas ar jaunām mapēm.

– Vai esat gatavi? – viņš noprasa. – Šis tas ir visai šokējoši. Man ir daudz informācijas no oficiālajiem arhīviem. Daudzos oficiālajos dokumentos rodama ļoti vērtīga informācija.

Te viena epizode no 1945. gada. Tas ir patiesi notikums, kas 1945. gada 7. augusta vakarā atgadījās ar maniem kaimiņiem. Sarkanā armija bija sagrābusi vācu armijas gūstekņus un novietojusi viņus uz nakti netālu no Puzes ezera. Kāds Sarkanās armijas virsnieks iegāja mājā, kur dzīvoja Ziļu ģimene. Viņš iesoļoja mājā un paziņoja ģimenei: – Pagatavojiet man vakariņas.

Kad vakariņas bija notiesātas, viņš visus nogalināja un promejot izlau-pīja māju. Ģimenes galva bija Emriķis Baumgarts. Viņu nogalināja. Minna Baumgarte, 56, viņa sieva. Viņa pagatavoja vakariņas. Viņu nogalināja. Vēl tur bija Mirdza Zīle, viņu meita, 24 gadi, kurai bija trīsgadīgs dēliņš. Viņu izvaroja un tad nogalināja. Trīsgadīgais puika paslēpās zem dīvāna un izdzīvoja. Viņš vēlāk bija mans audzēknis.

Mirdzas vīrs, drēbnieks Alberts Zīle, tolaik strādāja Ventspilī. Viņš pārbrauca mājās un ieraudzīja, ka visi ir pagalam.

Pēcāk notika kara tiesa un šo slepkavību izmeklēšana. Alberts tika iz-saukts par liecinieku. Viņš bija drēbnieks, tāpēc prata iešūt žaketē, piemē-ram, slepenu kabatu. Ieradies viņš ieraudzīja, ka viens no izmeklēšanas komisijas virsniekiem uzvilcis žaketi. Viņš to atpazīna. Tā bija viņa žakete, iznesta no mājas slepkavību dienā.

– Ei! Tā ir mana žakete, – viņš teica.

– Nav vis. Kā tas iespējams? Tu esi melis. Kā tad tas var būt? – virsnieks iebilda.

– Tas ir gan iespējams, – sacīja Alberts. – Oderē jūs atradīsiet slepenu kabatu ar manu vārdu...

Un tā arī bija. Sēde tika atcelta, izbeigta, un klusums. Māja tur joprojām stāv, taču tajā dzīvo cita ģimene.²⁰⁵

– Vai jums ir dzelzs nervi? – jautā Knetā kungs. – Jo nākamais stāsts būs sevišķi traģisks.

1945. gada 13. maijā “Cīruļu” mājās dzīvoja trīs ģimenes: saimnieks ar savu ģimeni un divas bēgļu ģimenes no Latgales. Sarkanās armijas karavīri atnāca un paziņoja: – Mēs šeit nakšņosim. – To stāstīja mājas saimnieks.

Vēlu vakarā viņš izdzirdēja otrā mājas galā lielu strīdēšanos un tad šāvienus. Viņš kopā ar sievu izmuka no mājas. Bļautīšanās un šaudīšanās turpinājās visu nakti. Nākamajā dienā sarkanarmieši sagatavoja zirgus prombraukšanai, iekrāva ratos lielu laupījumu un aizbrauca. Saimnieks iegāja mājā un ieraudzīja, ka visi ir miruši.

Knetā kungs rāda man virkni vārdu, kas ierakstīti ziņojumā. Tas ir mirušo saraksts, pārkopēts no arhīva materiāliem.

Izidors Barkāns: (dz. 1901. g.)

Sofija Barkāne: (dz. 1901. g.) izvarota un nogalināta.

Heinrihs Barkāns: (dz. 1901. g.)

Knetā kungs pasniedz man citu papīra lapu. – Ceru, ka jums ir stipras iekšas, – viņš saka. Paraugos uz lapu.

Jānis Andžāns: (dz. 1922. g.) nogalināts.

Adele Andžāne: (dz. 1922. g.) izvarota un nogalināta.

Jānis Andžāns: (dz. 1942. g.) trīsgadīgs puisītis, kura rikle uzšķērsta tik spēcīgi, ka nogriezta galva.

²⁰⁵ Herberta Knetā personiskais arhīvs.

– Bet kāpēc? – es prasu. – Kāpēc tā jādara?
Knetā kungs parausta plecus un nogroza galvu.

Daudziem Sarkanās armijas virsniekiem patika zagt un vest laupījumu uz Krieviju. Viņiem nepatika, ja kāds to redzēja vai par to zināja.

Īvandē bija viens zemnieks, kurš neļāva diviem Sarkanās armijas virsniekiem nogalēt un paņemt viņa cūkas. Tāpēc sarkanarmieši nogalināja viņu un savāca cūkas. Man ir viņu vārdi, itin viss. Tā viņi rīkojās daudzkārt.

Pulkvedis Krišs Ķūķis (1874–1945) bija Latvijas slavenākais nacionālo partizānu vadonis Kurzēmē. Viņu nogalināja “Sarkanā bulta”. Man ir slepens oficiāls “Sarkanās bultas” līdera rakstīts dokuments. Tāda nevienam citam nav.

Viņš to parāda. Virsraksts vēsta:

4.–5. maijs. Popes apkārtne. “Sarkanās bultas” upuru saraksts.

Viņš pavēcina vēl citus sīkā drukā aprakstītus papīrus un pārstāsta tajos iemūžinātās nelietības.

Kārtējā slepkavību vieta, 12.–13. maijā. Ļoti mazi bērni, trīsgadīgi. Sarkanarmieši viņus ņem un nogalina. Vēl viena māja, kurā nogalina mazu meiteni; 11 gadi. Tādu vietu bija daudz.

Man ir informācija par slaveno sarkano partizānu vadoni, Macpānu. 1945. gada martā viņš ar lielu grupu aizgāja uz “Mālu” mājām un sāka laupīt. Mājas saimnieks Andžs Māls tika nogalināts. Padarijuši darbu, partizāni atstāja zīmīti: “Tas par jūsu dēla varonīgo rīcību.” Māla dēls, izrādījās, bijis viens no pirmajiem brīvprātīgajiem vācu armijā, kā arī virsleitnants. Viņš bija izsprucis no Lītenes virsnieku slaktiņā, brīvprātīgi devies cīņā pret Sarkanā armiju un par karošanu Vācijas armijā saņēmis Dzelzs krustu.

Knetā kungs lapo savus papīrus, šķietami nebeidzamu traģēdiju apkopojumu.

Te vēl viens nekad agrāk nestāstīts notikums. Liepājas rajonā ir tāda vieta – Aizviķi. 1941. gadā, dažas dienas pirms Otrā pasaules kara sākuma, tur tika nogalināti Latvijas armijas karavīri. Viņi mira ļoti vardarbīgā nāvē. Vēl cits stāsts no Padures, no turienes mūklājiem. Sarkanā armija dziļi purvā ierīkoja īpašu slepkavošanas vietu. Tur iemestie liķi pazuda bez pēdām. Tādu vietu bija daudz.²⁰⁶

Krietni vēlāk jau otro reizi nepilnu 24 stundu laikā iznirstu no Knetas kunga dzīvokļa pilnīgi apstulbināts. Šajos mežos piedzīvotās zvērības un šausmas ir izsītušas mani no sliedēm. Anglijā tādas lietas nenotiek. Vismaz ne mūsdienās.

Tagad es vismaz zinu, kas notika ar ļaudīm, kuru vārdi iekalti akmeņu lokā. Viņu liktenis ir nepanesami baismīgs. Sadzīti vienkopus, izzaroti, nošauti, sadedzināti? Diezin vai Latvijas vēsture spējusi atlīdzināt par viņu ciešanām. Diezin vai tie, kuri pastrādāja šīs zvērības, sajutuši taisnīguma elpu pakausī. Vismaz Jekelns sajuta, viņu 1946. gadā Rīgā pakāra. Bet varmācīgu slepkavu iespējams pakārt tikai vienreiz.

Tagad, kad es zinu šausmīgo patiesību par to, kas norisinājās Zlēku mežā, jūtu, ka man tur ir jāatgriežas un jāparaugās vēlreiz ar... hm, laikam – dziļāku izpratni.

Atkal braucu uz Zlēkām. Ceļmalā, pirms pagrieziena uz piemiņas vietu, iespējams novietot automašīnu. Šeit paveras skats uz ezeru, kas – ja vien nebūtu aizsālis – apskalo krastus, kuru mežos norisinājās šīs drausmas. Gaiss ir spīdīgs un dzidrs, debesis skaidras, zilas un dzedrās; apkaime – brīnumkaista. Pa labi mežā manāmas mājas, un kāda saimniecība atrodas arī pašā ezermalā, kur ap sekļajā ūdenī augošajiem kokiem balstās aizlūzuši un robaini ledus kluči.

Es braucu līdz mežam. Kartē iezīmēts šaurs ceļš, tā laikam būs meža taka. Mani māc ziņkāre, kurp tā aizvedīs.

Ceļš ved diezgan mūžamežā. Viens vienīgs ceļš, kam abās pusēs grāvji, ved aizvien dziļāk un dziļāk mežā, līdz es nonāku pie zīmes, kas liek asinīm

²⁰⁶ Herberta Knetas personiskais arhīvs.

sastingt dzišlās. “Dižķīri” – vai tā nebija viena no mājām, kur norisinājās slepkavošana?

Braucu tālāk, līdz ceļš kļūst gramains, dubļains, sasalis, un traktora atstātās dziļās vagas ir pilnas ar ūdeni, ko sedz ledus plēksnes. Ceļa vidū ir lieli pauguri un priekšā sānceļš. Lavierēdams starp pauguriem, apskrāpēju iznomātās mašīnas motora apakšu un nogriežos, taču pēc brīža izlemju, ka nav vērts riskēt sabojāt automašīnu vai noslidēt no ceļa un iestigt.

Apstājos un izkāpju laukā. Sniegā ir mazas pēdas, bet apkārt nevienu nemanu. Klusums. Šī ir tikai meža vidū izcirsta šaura taka, pa kuru var izspraukties vienīgi vieglā vai kravas automašīna. Šķiet, ka priekšā samanu klajumu ar māju un šūpolēm... bet pārņem sajūta, ka laikus jāmet miers. Šodien mans ceļojums Latvijas karalaika drūmajos noslēpumos ir galā, tālāk vairs nav – kur, un gaisma jau sāk izplēnēt.

Dziļāk es nedošos.

Uz ceļa nav iespējams pagriezties, neiebraucot grāvī, tāpēc lēni ripoju atpakaļgaitā līdz savienojumam ar platāko ceļu un tur piesardzīgi izgriežu automašīnu.

Mežs ir skaists, tomēr esmu priecīgs izkļūt laukā sveiks un vesels. Kolīdz riepas skar pieklājīgu ceļa segumu, es atviegloti nopūšos. Mājupeļā apstājos pie tilta, kas ved pār Ventu. Ūdens ir sekls, un krasti pakāpeniski pārtop laukos, kuri līdzieni jo līdzieni stiepjas kilometriem tālu uz visām debespusēm. Saimniecības šeit ir lielas: sīks cilvēku un lauksaimniecības tehnikas puduris brūnā laukā, kas stiepjas teju tik tālu, cik vien acs var saskatīt, pamalē vīd vienīgi baznīcas smaile. Tas viss šķiet tik rimts un rāms.

Tomēr tepat netālu atradās māja, kurā Jekelns deva saviem slepkavām rīkojumu doties mežā un īstenot asiņainu atreibību par tiem 300 biedriem, kurus vācieši zaudēja cīņās ar Rubeņa partizāniem.

Kurš to būtu domājis, ka šie koki glabā tik neapprakstāmus noslēpumus?

Liepāja un tās vētrainā vēsture

Esmu ieradies Liepājā, Kurzemes lielākajā un Latvijas trešajā lielākajā pilsētā aiz Rīgas un Daugavpils. Šī pārmaiņus bijusi plaša tirdzniecības osta, slepena, stratēģiski nozīmīga jūras kara bāze un nostūris, kur patverties no Austrumeiropas kņadas. Liepāja bijusi ne vien rosīga osta Austrumeiropas un Centrāleiropas krustcelēs, bet nesenākā pagātnē arī viena no vietām, kur aizsākās holokausts. 1941. gada fotogrāfijas ar ebrejiem jūras krastā īsi pirms noslepkavošanas iemieso holokausta sadismu un nežēlību. Savā neilgajā apciemojumā es sastapšu visus Liepājas vēstures posmus.

Rētas, ko Liepājas vēsturē Otrajā pasaules karā atstājuši nacistu un padomju okupanti, ir dziļas un sāpīgas. Reiz šī pilsēta bija viens no “Baltijas dārgumiem” un tās jūgendstila arhitektūra varēja mēroties spēkiem ar Rīgas namiem. Skumji, taču Liepājas labākie gadi ir aiz muguras.

Liepāja, tāpat kā Ventspils tālāk uz ziemeļiem, ir pateicību parādā Kurzemes hercoga tirdzniecības ambīcijām. Viņš lika bagarēt, paplašināt Līvas upi un pārveidot to par kanālu, pārvēršot Liepāju par plaukstošu tirdzniecības ostu Līvas kanāla krastos.

1795. gadā Kurzeme kļuva par Krievijas Impērijas provinci, un Liepāja attīstījās par labības, kokmateriālu, audekla un eļļas eksporta centru. Krievijas vadoņi sen bija sapņojuši par šādu siltūdens ostu: tirdzniecība tajā rit visu gadu, jo osta neaizsalst. Ap 1900. gadu septiņi procenti Krievijas eksporta preču ceļoja caur Liepājas dokiem, un to ar vairākām impērijas lielajām pilsētām savienoja dzelzceļa līnija.²⁰⁷

²⁰⁷ Liepājas pilsētas mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.liepaja.lv>.

20. gadsimta sākumā Liepājai cauri plūda milzīga Austrumeiropas ebreju straume. Bēgdami no grautiņiem un vajāšanām, viņi posās sākt jaunu dzīvi Amerikā, kurp kuģoja ar 1906. gadā atklāto transatlantijas lainera reisu, kas regulāri devās uz Ņujorku un Helifeksu Kanādā.

Šādi uz Ameriku aizkuģo simtiem tūkstošu bēgļu: 40 000 pirmajā gadā vien. Pieprasījums bija tik liels, ka tiešais reiss savienoja Liepāju un Ņujorku 18 gadus, no 1906. līdz 1924. gadam.²⁰⁸

Liepāja bija iemantojusi rosīgas, dzīvīgas pilsētas slavu Krievijas, Prūsijas, Polijas un Skandināvijas krustcelēs. Pa galveno ielu, garām Graudu ielas brīnišķīgajiem jūgendstila namiem, rībēja tramvaji, un viesi – sevišķi vācieši – drūzmējās ap daiļi koptajiem *Rosenplatz* [Rožu laukuma] apstādījumiem.

Netālās kafejnīcas “*Café Bonitz*” tēja un kūciņas bija plaši izdaudzzinātas visā Centrāleiropā. Ebreju zobārsti, mākslinieki un mūziķi bija augstu novērtēti un ļoti pieprasīti. Sekmīgākie no tiem ieguldīja līdzekļus plašos īpašumos Vītolu ielā, netālu no rosīgā pilsētas centra. Turpat bija skaista pludmale, promenāde un osta ar plašiem sakariem.

Pirmā pasaules kara laikā Liepāju okupēja Vācijas armija. Pēc kara, kamēr norisinājās brīvības cīņas ar lieliniekiem un vācbaltu bermontiešiem, 1919. gadā Liepāja uz īsu brīdi kļuva par Latvijas neoficiālu galvaspilsētu, jo šeit, bēgot no lielinieku uzbrukuma Rīgai, apmetās pagaidu valdība un galvaspilsētā atgriezās tikai pēc sešiem mēnešiem.²⁰⁹

Sākoties operācijai “Barbarosa”, nacisti sabombardēja pilsētu un veikli sakāva Sarkanās armijas aizsardzību. Tuvāko dienu laikā nacistu nāves vienības sāka meklēt un slepkavot ebrejus: dažus Liepājas pludmalē, taču daudzus tūkstošus – Šķēdes kāpās, vairākus kilometrus ārpus pilsētas.

Padomju armijas iebrukums Latvijā 1944. gada vasarā veicināja bēgļu plūsmu uz Rietumiem. Aptuveni 250 000 cilvēku cerēja aizkuģot uz Vāciju, tādēļ devās uz Liepāju, tā dubultodami Kurzemes ļaužu kopskaitu. Daudzi, kuri bija biedrojušies ar vāciešiem, tagad izmisīgi centās glābt

²⁰⁸ Liepājas Speciālās ekonomiskās zonas mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.liepaja-sez.lv/>.

²⁰⁹ Liepājas vēsture [tiešsaiste]. Pieejams: <http://varti.liepaja.lv/>.

savu ādu, un 30. septembrī ģenerālis Jekelns izziņoja visu latviešu labprātīgu vai piespiedu evakuāciju uz Vāciju.

Daudz kas bija atkarīgs no Liepājas aizsardzības un 30 vācu divīzijām, kuras noturēja frontes līniju pret sarkanarmiešiem. Ja krievi izlauzīsies un sagrābs ostu, tiks pārrauts krājumu piegādes ceļš no reiha. Ja vācieši un latvieši šajā bezizejas stāvoklī spēs aizturēt uzbrucējus, tad cerība vēl pastāv.

Padomju armija vērsa pret Liepāju neiedomājami spēju uzbrukumu: artilērijas viesuļugunis, gaisa uzlidojumi nolūkā nogremdēt Vācijas kravas kuģus un paralizēt ostu, frontālie uzbrukumi ar mērķi aizlauzties cauri aizsardzībai tālāk uz austrumiem līdz Priekulei un Grobiņai. Taču, lai kā viņi centās – un 23 000 kapavietu Priekules kapos liecina, ka centās viņi pamatīgi –, sarkanarmieši nespēja pārraut Vācijas aizsardzību.

1945. gada maijā, pēc pusgadu ilgas intensīvas apšaudes un uzlidojumiem, Liepāja gulēja drupās. Pēc kapitulācijas krievi Liepājā izveidoja slēgtu teritoriju, kurā atradās slepena jūras kara bāze.

Pēckara apbūve nebūt nepadarija Liepāju par tūristu galamērķi. Padomju Savienības teritorijas plānotāji virs drupām uzslēja sērīgus, iepriekš samontētus daudzdzīvokļu namus bez mazākās individualitātes. Greznās jūgendstila drupas nomainīja drūmas, pelēkas, skumja paskata sabiedriskās ēkas. Žēl gan, jo Liepāja bija ļoti patīkama pilsēta. Lai to ieraudzītu, rūpīgi jāieskatās.

Vairākus gadu desmitus pēc kara Karostā pie kazarmām bija padomju zemūdenes L3 novērošanas tornis. Zemūdene filmā “Sarkanā oktobra meklējumos” nosaukta L3 kapteiņa Vladimira Konovalova vārdā.

1945. gada 16. aprīlī zemūdene L3 Konovalova vadībā nogremdēja vācu kuģi *Goya*, kas piedalījās operācijā “Hanibāls” – karavīru un civiliedzīvotāju evakuācijā no Kurzemes ostām un Poļu koridora, sākot no 1945. gada janvāra vidus līdz maijam, kamēr tuvojās Sarkanā armija.

Šajā laika posmā 500 kuģiem izdevās izmanīties no britu gaisa uzbrukumiem un padomju zemūdenēm, un 350 000 karavīru un 800–900 tūkstoši civiliedzīvotāju tika evakuēti uz Vāciju vai Vācijas okupēto Dāniju.

Uz *Goya* klāja atradās vismaz 6000 civiliedzīvotāju un militārpersonu. Kuģa nogrimšana ir viena no visu laiku lielākajām jūras traģēdijām;

L3 torpēdu uzbrukumu no Pomerānijas krastiem pārcieta tikai aptuveni 170 cilvēki.²¹⁰

Konovalovs par nopelniem karā ieguva Padomju Savienības varoņa titulu un karjeras beigās vadīja Baltijas zemūdens floti. Promejot krievi paņēma līdzī L3 novērošanas torni. Pašlaik tas apskatāms Uzvaras muzejā Maskavā.

Lielākais operācijas “Hanibāls” zaudējums bija agrākais kruīza laineris *Wilhelm Gustloff*, kuru ūdenī bija nolaidis pats Hitlers un atpūtai izmantoja organizācija *Kraft durch Freude* (burtiski – “Spēks no prieka”). Sākotnēji laineris kalpoja kā peldošas kazarmas zemūdeņu apkalpei, kura trenējās Baltijas jūrā, taču vēlāk to iekļāva evakuācijas operācijā “Hanibāls”. 1945. gada 30. janvārī laineri ar 9400 pasažieriem uz klāja nogremdēja padomju zemūdene S-13, un šajā traģēdijā zaudēts visvairāk dzīvību visā kuģniecības vēsturē. Bojāgājušo vidū bija 5000 bērnu, 918 virsnieku, 373 sievietes no apkalpojošās komandas un 162 ievainoti karavīri, kuri vai nu zaudēja dzīvību torpēdu eksplozijā, vai noslika, vai arī mira no ķermeņa atdzišanas Baltijas jūras ledainajos ūdeņos Gdiņas (tolaik Giottenhāfenes) krastos ceļā uz Ķīli.²¹¹

Pēc 11 dienām tā pati zemūdene operācijas “Hanibāls” uzdevumā torpedēja vēl vienu kuģi, agrāko pasažieru laineri *SS Steuben*, Dancigas līcī aizraidot nāvē 3500–4000 cilvēku, tajā skaitā 2800 ievainotu karavīru, 270 *Kriegsmarine* ārstu, medmāsu un medicīnas darbinieku un 800 bēgļu.²¹²

Liepāja kļuva arī par nākamās prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas glābšanās pavedienu. Viņas vecāki bija centušies izkarot vietu kādā no zvejas laivām, kas slepus devās no Baltijas jūras piekrastes uz Zviedriju. Taču 1944. gada decembrī tikai retais zvejnieks bija gatavs riskēt un doties ceļā, tāpēc samaksa tika prasīta zeltā, bet viņas vecākiem zelta nebija.

²¹⁰ Koburger 1989, p. 71.

²¹¹ Zabecki 2014, p. 1465.

²¹² Koburger 1989, p. 71., Williams 2012, chapt. 6.

1945. gada 1. janvārī septiņus gadus vecā Vaira Viķe-Freiberga stāvēja uz kuģa klāja Liepājas ostā un gaidīja, kad tas pacels enkuru un vedīs viņu prom no šī murga. Viņas mamma auklēja zīdaini – Vairas jaunāko māsu –, kura drīz mirs bēgļu nometnē.

Bēgļi atradās uz klāja, un bija auksti. Pūta vējš, šlācās ūdens šaltis. Valdīja tumsa, un bija ļoti baisi. Palaikam ieskanējās zemūdeņu trauksmes sirēna.

No laikapstākļiem varēja patverties kravas telpā, taču tā atradās aiz motora, tur oda pēc eļļas un bija karsti. Kad es tur iegāju, man sametās tik nelaba dūša, ka nācu atpakaļ uz klāja.

Ceļojuma sākumā kāda sieviete dārgā kažokā sāka pieprasīt īpašu atlieksmi un dižoties ar to, kas viņa ir un kas viņas vīrs esot bijis. Kāds vīrs pūli sacīja: – Kundze, tagad mēs visi esam vienlīdzīgi. Mēs esam bēgļi, mēs neesam nekas. Jūsu un jūsu vīra agrākais statuss nav nekā vērti.²¹³

Pagājuši 70 gadi, un es svētdienas pēcpusdienā sēžu Liepājas muzejā kopā ar muzeja speciālisti Ritu Krūmiņu un lapoju karalaika un pirmskara Liepājas fotoattēlus. Pirmajās aplūkotajās fotogrāfijās redzama iela, kurai abās pusēs slejas gruveši.

– Tā ir Vītolu iela, kur dzīvoja daudz ebreju, – stāsta Rita.

– Kā redzat, tā ir pamatīgi sabombardēta. Šis ir bildes no 1941. gada, kad ienāca vācieši. Stāsta, ka nacistu bumbvedēji tīši tēmēja uz Vītolu ielu, jo tur dzīvoja daudz ebreju.

Nākamā fotogrāfiju kolekcija ir no 1945. gada, kara noslēguma. Nav nevienas bildes no laika posma starp 1941. un 1945. gadu. Te vīri bariņos labo dzelzceļa sliedes un ielu stūros gulst gruvešu kaudzes. Atpazīstu Rožu laukumu un galveno – Lielo – ielu, pa kuru vēl šodien brauc tramvajs. Nupat šķērsoju to, lai tiktu līdz muzejam.

Rita atver vēl kādu aploksni un izklāj jaunas fotogrāfijas.

– Šis ir pirmskara bildes, – viņa saka.

Kontrasts ir graujošs. Pirmajā attēlā tramvajs brauc pa veikalu un ļaužu pilnu ielu iepretim rūpīgi koptam apstādījumam skvēram. Kādā citā,

²¹³ Saruna ar autoru.

šoreiz krāsainā, bildē redzama tā pati aina no 1904. gada. Pazīstu baznīcas smaili: esmu apmeties modernajā viesnīcā, kas tagad atrodas tās priekšā.

– Tur tagad atrodas viesnīca “Līva”, – Rita saka, un es piekritoši pamāju ar galvu. – Tās mājas pāri ielai sagrāva, un tajā kvartālā, kur garām brauc tramvajs, uzcēla universitāti. Šobrīd paveras pavisam cita aina.

Tā ir pavisam cita... tā ir cita pasaule. Cilvēki šajās fotogrāfijās atpūšas, iepērkas, tirgojas. Nav nevienas automašīnas. Vīriešiem galvā cepures. Rožu laukumā ir dobes, apstādījumi gar ceļiņiem un krūmi. Tā šķiet burvīga vieta, kur pusstundu papļāpāt ar draugiem.

Šī pastkaršu kolekcija, kurās redzama Liepāja – jeb *Libau*, kā to dēvēja vācieši –, gadsimtu mijā ir saglabājusies tāpēc, ka cilvēki sūtīja šīs atklātnes draugiem.

Pagriežu vienu pastkarti otrādi. Tā adresēta *Fraulein Elsa Dumpoff* Rīgā, datēta ar 1900. gada 7. oktobri. Atklātne iespiesta Krievijā. Tolaik Latvija atradās Krievijas Impērijas sastāvā.

Nākamā pastkarte gandrīz 40 gadus vēlāk sūtīta Almiņai Lukševicai Gaismas ielā 2, Ventspilī, datums – 1939. gada 14. decembris – tikai dažus mēnešus pirms krievu ienākšanas. Tā ir laikmeta noslēguma pastkarte, ja tāds maz pastāvējis.

“Sveika, Almiņa”, – sūtītājs raksta ar zīmuli. – “Atvaino, ka neatbildēju ātrāk. Man nebija laika.” Pārējo grūti salasīt.

Taču atklātnes otru pusi rotā vesels stāsts. Uz zīmoga labajā stūrī godināta Latvijas Republikas (1918–1938) 20. gadadiena, un centrā atainots Latvijas Bruņoto spēku virspavēlnieks Jānis Balodis. Aiz viņa redzams slavenais Rīgas dzelzceļa tilts, uz kura izkārtājušies karavīri, bet virs tilta lido lidmašīnas, simbolizējot viņa vadīto cīņu par Latvijas neatkarību.

Tā ir desmit santīmu pastmarka, īpašs izlaidums, centieni pievērst pasaules uzmanību tam, ka Latvija atzīmē 20 neatkarības gadus. Pastmarku tirāža bija septiņi ar pusi miljonu, un tās bija pieejamas no 1938. gada 18. novembra – neatkarības proklamēšanas dienas – pulksten 9.00.²¹⁴

²¹⁴ Latvijas pastmarkām veltīta mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.latvianstamps.com/front215.asp>.

Tomēr prieks būs īss. Pēc nepilna gada, 1939. gada oktobrī, latvieši būs spiesti parakstīt Savstarpējās palīdzības paktu, kas ielaidīs Latvijā 30 000 Sarkanās armijas karavīru, lai tie veidotu buferi pret Hitlera ekspansiju austrumos.²¹⁵

Ap to laiku, kad pastkarte sasniedza Gaismas ielu 2 Ventspilī – šis nams tur vēl aizvien stāv –, latvieši posās Ziemassvētkiem, ko nākamos 50 gadus vairs nesvinēs kā neatkarīga tauta.

Pēc sešiem mēnešiem, 1940. gada jūnijā, Lietuvas un Latvijas robežu šķērsoja 200 000 Sarkanās armijas karavīru. Tanki sasniedza Rīgu agrā pēcpusdienā. Uz sliekšņa bija Baigais gads.²¹⁶

Tautas varonis un Pirmā pasaules kara veterāns Balodis tika apcietināts un vilcienā aizsūtīts uz Sibīriju. Nākamos 15 gadus viņš pavadīja gūstā, atgriezdamies tikai 1956. gadā. Arī Ulmani deportēja, un viņš 1942. gada septembrī mira Krasnovodskas cietumā Turkmenistānā.²¹⁷

Ritas kolekcijas atklātnēs redzama arī, šķiet, augstāko aprindu kafejnīca ar balkoniņiem un izsmalcinātu fasādi, kas iekārtojusies uz kāda vecpilsētas kvartāla stūra. Iekštelpās izvietotos galdiņus sedz balti galdauti, un lete likst no tortēm, kūciņu paplātēm un tējkannām.

Tā ir kā vēsma no pagātnes; rosīga un dzīvīga vieta, kur ļaudīm bija laiks ēst kūkas un dzert tēju un kafiju smalkos apstākļos.

Atklātnē redzama biljarda zāle, krāšņa telpa smēķētājiem ar milzu palmām un lustrām, kā arī vasaras un ziemas dārzs – paradīze trauksmainajā un spraigajā gadsimtu mijā.

Skumji, bet mūslaiku Liepājā ir grūti iztēloties šādu patvērumu.

– Tā ir “*Café Bonitz*”, – teic Rita. – Labākā tējnīca pirmskara Liepājā. Tagad tā stāv tukša. Tā ir pamesta jau gadiem.

Voldemāra Bonica kafejnīca ar apgleznotajiem griestiem, ērtām sofām un kūciņām nokrautām letēm atradās Graudu un Valdemāra ielu stūrī, un laikā no 1890. līdz 1914. gadam tā bija viena no Liepājas pērlēm. Bonica

²¹⁵ Lumans 2006, p. 79.

²¹⁶ Turpat, pp. 92–93.

²¹⁷ Buttar 2013, p. 44.

konditorejai Liepājā klājās tik labi, ka viņš tika pie greznām jūgendstila telpām vienā no pilsētas labākajām ielām, kuru tolaik sauca vācu vārdā – *Kornstrasse*. Viņa kafejnīcu cēla slavenais Pauls Makss Berči, kurš no 1871. līdz 1902. gadam bija Liepājas galvenais arhitekts un 19. gadsimta beigās spēlēja nozīmīgu lomu pilsētas izteiksmīgās arhitektūras radīšanā.

“*Café Bonitz*” ēdienkartē bija “tartes, saldie biskvīti, kārtainā kūka, *Fantastiestucke*, krēmi, saldēdieni, žeļejas, saldējums, marcipāns un dažādi dzērieni: karstā šokolāde, kakao, augļu sulas, limonādes sirups”²¹⁸

“*Café Bonitz*” bija ļoti nozīmīga tikšanās vieta Liepājā laikā, kad sabiedrībā norisinājās liela viņņošanās – 1905. gada boļševistiskā revolūcija, Austrumeiropas ebreju masveida emigrācija uz Ameriku, pasaules karš un Krievijas cara gāšana lielnieciskās revolūcijas rezultātā. “*Café Bonitz*” zelta laikmeta tēja un kūciņas sniedza debešķīgu patvērumu. Kāds kafejnīcas apmeklētājs 1900. gadā sūta draugam pastkarti ar ēkas ārskatu un tekstu:

“Šī “*Café Bonitz*” mani nudien pārsteigusi. Tagad es noteikti biežāk apciemošu Liepāju. Rīga paliek kaunā, jo tur nekas tamlīdzīgs nav atrodamš.”²¹⁹

Karš Voldemāram, vācu izcelsmes Krievijas pilsonim, nesa nepatīkšanas. Viņš tika apcietināts un aizsūtīts uz Krieviju, vispirms uz Kirovu, pēc tam uz Samaru, taču atgriezās un pēdējās dienas aizvadīja Liepājā.

1921. gadā Voldemārs iznomāja “*Café Bonitz*” saviem agrākajiem mācekļiem, vietējā laikrakstā paziņodams, ka “tie turpinās vadīt viņa uzņēmumu tikpat profesionāli un prasmīgi, kā to darījis viņš pats pēdējos 40 gadus”²²⁰

Pēc četriem gadiem “*Café Bonitz*” slēdza, un vietā tika atvērta “*Grand Café Kuwald*”.

Voldemārs Bonics bija tik slavens un tik neatņemama pilsētas dzīves sastāvdaļa, ka 1927. gadā, viņa 75. dzimšanas dienā, vietējais laikraksts sumināja viņu jubilejā.

²¹⁸ Bonicu dzimtas mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.bonitz-forum.de/index_en.htm; *saruna ar Joahenu Bonicu*.

²¹⁹ Liepājas arhīva pastkartes kopija, autora apmeklējums 2014. gada augustā.

²²⁰ Periodikas arhīvs [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.periodika.lv>.

Šodien savu 75. jubileju svin Voldemārs Bonics, kurš dibinājis un vadījis omulīgo “Kaffee Bonitz”, kas bijusi plaši iecienīta pirms kara, taču kara iznākuma rezultātā, tāpat kā daudzas citas apmeklēšanas vērtas *Libau* vietas, zudusi. Vēlam Bonica kungam, ilggadīgam kora biedrības prezidentam un Filharmonijas līdzdibinātājam, vēl daudz laimīgu gadu.²²¹

Viņš nodzīvoja vēl sešus gadus, aiziedams viņšaulē 1933. gada 11. decembrī Liepājā.²²²

Rita laipni piedāvāja palīdzēt tulkot sarunu ar vietējā laikraksta redaktoru Andžilu Remesu, liepājnieku un ilggadēju “Kurzemes Vārda” sporta žurnālistu, kura māte bijusi bieža “*Café Bonitz*” viesņa.

Liepāja bija skaista pilsēta. Kara laikā viss tika nopostīts. Bombardēšana ir vienas no manām spilgtākajām tālaika atmiņām. Biju vēl zēns un atceros uzlidojuma sirēnas. Es iemācījos atdarināt to skaņu. Vienudien uz ielas redzēju pretim nākam dažas kundzes, uztaisīju to uzlidojumu sirēnu troksni, un viņas skrēja uz patvertni! Tas tik bija smieklīgi... bet mani par to nobāra.

1944. gadā, ja debesis bija skaidras, varēji būt drošs, ka tonakt sekos uzlidojums. Gulēt gājām apģērbusies, jo zinājām, ka būs jāskrien uz patvertni. Ja debesis bija nomākušās, bumbvedēji nelidoja. Bombardēja visu laiku. Mēs pieradām, un beigās tas vairs nebija nekas īpašs. Kad iznāca no patvertnes, vispirms degunā cirtās deguma smaka. Bērņībā īsti nav bail. Tu pierodi un sāk domāt, ka tāda tā dzīve ir.

Vienreiz cilvēkiem bija svinības, bet bumba trāpīja viņu mājā un nonāvēja visus. Viņš atrada istabā, kur viņi bija mēģinājuši patverties no bumbas. Vienu no viesiem sprādziena vilnis izsvieda pa logu, un viņš izdzīvoja – izspruka ar lauztu kāju. Tā bija vienīgā reize, kad es redzēju mirušu cilvēku. Mēs redzējām, kā viņi nedzīvi guļ nopostītajā mājā.

²²¹ Libausche Zeitung, 1927. g. 1. oktobris.

²²² Rigasche Rundschau, Nr. 292, 1933. g. 22. decembris. Baltijas aizgājēju saraksts: Voldemārs Bonics, 82 gadi, miris Liepājā 11. decembrī.

Vaicāju Remesa kungam, kādi bija apstākļi, kad pilsētā ieplūda tik daudz bēgļu, kuri gribēja tikt laivās. Nesaprotu, kā ļaudis tika galā.

Kad no austrumiem ienāca Sarkanā armija, Liepājā, no krieviem bēgdami, ieradās vairāki desmiti tūkstošu cilvēku. Pilsēta bija absolūti pārpildīta. Osta bija pilna ar zirgiem un pajūgiem. Cilvēki nedēļām ilgi stāvēja rindā, gulēja ratos, gaidīja, kad nokļūs laivā.

Dažas organizācijas un cilvēki viņiem palīdzēja un ziedoja naudu un pārtiku. Daudzi liepājnieki uzņēma bēgļus savās mājās. Mums bija diezgan liels dzīvoklis, tāpēc uz dažām naktīm izmitinājām ļaudis. Viņi gulēja uz grīdas un uz galdiem – dažkārt pat astoņi vai desmit cilvēki.

Mēs daudz dziedājām. Tā bija vieglāk dzīvot. Tā bija nepieciešamība. Visi dziedāja – leģionāri dziedāja vecās tautasdziesmas, šlāgerus, populārus melņus. Pat tie, kuri aizkuģoja, prombraucot dziedāja valsts himnu. Arī sarkanbaltsarkano karogu nedrīkstēja pacelt, tas bija aizliegts ar likumu.

Remesa kunga tēvam piederēja kokmateriālu ražotne, un viņš algoja darbiniekus, kas pēc padomju režīma 1940.–1941. gada normām padarīja viņu buržuāzisku, un ar to pietika, lai automātiski pienāktos deportācija. Vaicāju, vai viņa ģimene mēģināja pamest Liepāju, ja reiz dzīvoja pilsētā, no kuras kuģis ved taisni uz Vāciju.

Četrreiz mēģinājām tikt prom no Latvijas, bet tas ne reizi neizdevās. 1944. gada augusta beigās, septembra sākumā mums bija kuģa biļetes – tikai man un mammai. Tēvs un vecmāmiņa grasījās palikt. Bet es paziņoju: – Ja tētis un vecmāmiņa nebrauc, es arī nebraukšu.

Bija doma aizbraukt uz sešiem mēnešiem vai gadu, pēc tam karš būtu beidzies un mēs atgrieztos. Bet es negribēju braukt. Taksometrs jau stāvēja uz ielas, gatavs doties ceļā, bet es noslēpos, lai mani neatrod. Paslēpos dārzā, jo negribēju braukt prom. Galu galā mani atrada, un mēs devāmies uz kuģi, bet tas bija pārpildīts.

Otro reizi daudzas ģimenes apvienojās un mēģināja aizbraukt caur Klaipēdu. Tā darīja daudzi. Taču Sarkanā armija ieradās un nobloķēja

ceļu. Trešā reize bija vasarā, tad mēs mēģinājām iekļūt vilcienā, kas brauca no Priekules uz Kēnigsbergu. Mums jau bija biļetes un apmešanās vieta, bet šoreiz mēs nolēmām palikt mammas dēļ. Viņa teica: – Mums ir gaļa un piens. Kas mums būs Vācijā? Nekā.

Tāpēc nolēmām palikt. Mums vismaz bija pārtika un jumts virs galvas.

No 1944. gada oktobra latvieši varēja doties uz Vāciju ar vienu no lielajiem kuģiem, 400 cilvēku reizē. Tas bija mūsu pēdējais mēģinājums. Kuģis, ar kuru mums vajadzēja braukt, tika sabombardēts. Parasti ar to pārva-
dāja akmeņogles, un tas bija pietauvots piestātnē tepat ap stūri. Mēs kravas telpā sēdējām uz maisiem. Kuģis gaidīja nakti, jo tad bija drošāk, bet līdz ar tumsu parādījās bumbvedēji. Kuģim divreiz trāpīja. Atskanēja sprādzieni, un es atceros, kā lielajos putekļos nejaudāju paelpot. Kuģis sāka grimt, un rūpāmies augšā uz klāja, bērni pirmie, lai izkļūtu no grimstošā kuģa. Nākamajā rītā gājām skatīties, kas noticis, bet kuģis bija nogrimis. Tas norisinājās kanālā pretī “Fontaine” viesnīcai. Visas piekrastes nolikta-
vas dega. Tiltam nevarēja tikt pāri, jo tas bija liesmās.

Remesa kunga ģimene no pilsētas pārcēlās uz māju pie ezera gaidīt kara beigas. Kad karš beidzās, pamestā un iznīcinātā kara tehnika kļuva par bērnu rotaļlaukumu.

Mēs noskatījāmies, kā vācu karagūstekņi soļo uz nometnēm. Krievi savāca visus pulksteņus. Daži vācieši promejot meta pulksteņus mums, bērniem.

100 metru no mūsu mājas atradās vācu novērošanas postenis. Mēs bijām redzējuši, kā viņi tur ar austiņām uz ausīm klausās lidmašīnas. Kara beigās, kad vācieši bija prom, mēs gājām uz viņu posteņiem, spēlējāmies ar austiņām. Viss tika atstāts: ieroči, formastērpi, jostas, medaļas... spraudām pie krūtīm Dzelzs krustu un piemērijām.

Brīvlaikā klidām pa saposītājām ielām. Tur bija tanki, lidmašīnu vraki un sasistas automašīnas, ko grasījās vest uz metalurģisko rūpnīcu pārkausēt.

Mums mācīja: – Nekad necel no zemes zīmuli vai cigarešu paciņu. Necel neko no zemes, jo tā var būt bumba vai maskēta mīna. – Daudzi bērni guva savainojumus. Viņiem norāva kājas vai rokas.

Pie mums uz mājām atnāca krievu karavīri. Viens palika laukā, otrs tikmēr ienāca iekšā. Viņš pārmeklēja visas istabas, atvilktnes un skapjus, paņēma sudrabu un jebko, kam bija kaut mazākā vērtība. Neko nepaskaidrojuši, viņi aizgāja.

Pēc dažām minūtēm atnāca citi karavīri. Vecmāmiņa un mamma vai-cāja, ko viņiem vajag: – Pirms dažām minūtēm jūs atnācāt un nozagāt visu pēdējo, kas mums ir, bet nu atkal esat klāt. – Karavīri aizgāja uz automašīnu un aizbrauca prom. Pēc desmit minūtēm viņi atgriezās ar visu, ko pirmie karavīri bija nolaupījuši, un atdeva to mums. Tā ka nebija laupītāji vien, bija arī labi cilvēki.

Jautāju, vai Remesa kungs piedzīvoja to, ka karavīri izgāž dusmas pār cilvēkiem, un vai sievietes piedzīvoja seksuālu vardarbību. Remesa kungs saprotoši pamāj, bet saruna sāk ķerties. Lūdzu, lai viņš pastāsta vairāk.

Zinu tikai vienu tādu gadījumu, bet pilsētā runāja, ka sievietes izvaro. Atnāca virsnieks un uzstāja uz savu, tāpēc ar mammu uz stundu aizgājām prom un tikai tad nācām mājās. Virsnieks sacīja, ka viņam vajag, viņam vajagot sievieti. Tā bija bēgle. Nezinu, kā tur bija, bet mamma teica: – Ejam prom. – Un virsnieks paņēma vienu no sievietēm, kura tur bija apmetusies...

Man Remesa kungam ir vēl viens smags jautājums. Lai arī viņš tolaik bija puika, vai viņš apzinājās, kas notiek ar ebrejiem, kurus nacisti sapulcēja vienkopus un apšāva? Viņš norāda uz kādu vietu pilsētas kartē, kuru esam izklājuši savā priekšā. Tas ir aiz manas viesnīcas, burtiski kvartāla atstatumā.

Tur atradās geto: no Dārza ielas līdz Bāriņu ielai un ezeram. To ielu stūrī bija geto vārti. Mēs nezinājām par holokaustu. Par ebreju situāciju neviens neko nerunāja, bet mums kaimiņos mitinājās ģimene, kas visu laiku, visus kara gadus slēpa ebrejus. Par to neviens nerunāja – tikai pēc kara.

Līdz 1940. gadam mēs pat neiedomājāmies, ka ebreju tautības cilvēki būtu citādi. Viņi bija tādi paši kā mēs. Mums bija ļoti daudz ebreju ārstu –

slaveni ārsti. Visi gribēja, lai tie viņus ārstē, visi pie viņiem vērsās. Ebreji bija ļoti labi tirgotāji, mūziķi, mākslinieki. Bija daudzi ārkārtīgi labi latviešu sportisti un sportistes. Galda tenisā, šahā, ļoti labi bokseri – Latvijas čempioni.

Leģendārais futbola klubs “Olimpija”. No 1920. līdz 1939. gadam viņi bija septiņkārtēji virslīgas čempioni. Kluba treneri Otto Fišeru 1941. gadā Šķēdē nošāva. Spēlētāji mēģināja viņu glābt. Tikai viens spēlētājs bija ebrejs – pārējie bija latvieši. Bet neviens neklausījās futbolistos. Sportisti teica: – Nenošaujiet viņu. Viņš ir lielisks treneris. Jūs neaptverat, ko darāt. – Bet viņu nošāva.²²³

Tovakar pastaigājos pa pilsētas ielām un mēģinu sajust vētrains pagātni, kas tajās izspēlēta. Iznācis no viesnīcas “Līva”, šķērsoju Lielo ielu un, apbrīnodams jūgendstila ēkas, dodos pa Graudu ielu. Lūk, “Café Bonitz”, nams ir slēgts un, šķiet, pārtop par iepirkšanās centru. Mazliet tālāk Vītolu iela, kur dzīvoja turīgie ebreji.

Uz ielas valda savāda gaisotne. Brauktuve ir plata, bet piecstāvu daudzdzīvokļu nami izvietoti tālu no ielas. No vienas puses, iela šķiet neapdzīvota, no otras – ļoti saspiesta. Katrā kvartālā ir kopīgs stāvlaukums un neskaitāmi dzīvokļi cits virs cita; simtiem cilvēku dzīvo plecu pie pleca. Latvieši apgalvo, ka viņiem nepatīkot tā dzīvot. Padomju vara šai zemei uztiēpa ne vien savu kolektīvisma ideoloģiju, bet piespieda arī cilvēkus dzīvot kolektīvi – latviešiem tas ir kaut kas svešs.

Ejot pa Vītolu ielu, jūtos mazliet neomulīgi. Te ir diezgan spoģīgi. Sestdienas vakars, pulksten astoņi, bet apkārt neviena nav. Pareizāk sakot, ir tikai pāris cilvēku: kāda sieviete nāk mājās no darba, un vīrietis vilnas cepurē izvedis suni nokārtot dabiskās vajadzības.

Iegriežos paralēlajā Republikas ielā. Dzirdēju, ka šajā ielā esot brīnišķīga, labi saglabājusies arhitektūra, un tieši tā agrāk izskatījusies Vītolu iela. Uz šīs ielas ir lielas, senas ķieģeļu mājas, dažās acīmredzot ierīkoti

²²³ Plašāk par klubu “Olimpija” – Baltijas “Barselonu” – un treneri Otto Fišeru skat. 1. pielikumā 338. lpp.). Saruna ar autoru.

dzīvokli, taču atkal – it neviena cilvēka. Gandrīz nevienā logā nedeg gaisma, un visā ielas garumā novietota tikai viena automašīna.

Sestdienas vakara pastaiga Latvijas trešās lielākās pilsētas sirdī vēršas klusāka par Ziemassvētku rītu, un ir tik tumšs, it kā būtu pazudusi elektrība. Savādi. Tāda sajūta, ka pilsētā valda rēgi.

Atgriežos uz galvenās ielas un apstaiģāju gājēju un iepirkšanās ielas netālu no tirgus. Manu uzmanību piesaista plāksne pie kādas trīsstāvu celtnes Tirgoņu ielā.

Šinī namā Roberts un Johanna Seduli slēpa un izglāba 11 ebrejus
1943.–1945. g.

Apakšā rakstīts:

Tāpēc vārds Roberts Seduls paliks mūsu atcerē un ar zelta burtiem ieies
Liepājas žīdu vēsturē.

Rindu autors ir Kalmans Linkimers, viens no šiem 11 ebrejiem. Viņam izdevās izmukt arī no pirmajām Liepājas ebreju slepkavībām un slaktiņa Šķēdes pludmalē 1941. gadā.

Taču rindas noklusē, ka, paslēpdams šos ebrejus, Roberts Seduls ne vien paglāba viņu dzīvību, bet arī parūpējās, lai pasaulei paliktu liecība par holokausta šausmām.

To ģimeņu vidū, kuras Seduls slēpa sava nama pagraba slepenajā nodalījumā, bija arī elektriķis Dāvids Zivcons, kurš reiz tika nosūtīts veikt remontdarbus kāda SS virsnieka dzīvoklī. Tur viņš atradis filmiņas, ko pārkopējis un vēlāk apracis drošā vietā. Filmīņu fotogrāfijās redzama ebreju slepkavošana Šķēdes pludmalē.

Atbrīvošana nāca arvien tuvāk, savukārt uzlidojumi Liepājai pieņēmas spēkā, un 1945. gada martā Seduls tika nogalināts. Viņa sieva Anna turpināja slēpt ebrejus, un, kad karš pēc diviem mēnešiem beidzās, Zivcons ar sievu un meitu, Linkimers ar diviem draugiem un vēl divas ģimenes iznāca laukā, pavadījuši pagrabā 500 dienu. Zivcons devās uz slēptuvi, kur

bija noglabājis slaktiņa fotogrāfijas, un nodeva tās Padomju Savienības varasiestādēm, kas tās izmantoja par pierādījumu Nirnbergas procesā.

Jidišā sarakstītā Linkimera karalaika dienasgrāmata tika pārtulkota angļu valodā un kalpoja par pamatu grāmatai. Tulkošanas izdevumus sedza Edvards Anderss, Liepājas ebrejs, kurš 1941. gadā, būdams 15 gadus vecs puika, pamanījās izsprukt no masu slepkavības, apgalvodams, ka ir āriešu atradenis. Arī viņa māte izdzīvoja, un 1944. gadā abi aizbēga uz Vāciju, bet pēc tam, 1949. gadā, uz ASV. Viņa tēvs un 24 citi tuvinieki gāja bojā Latvijā. Anderss sniedza nozīmīgu ieguldījumu Latvijas holokausta upuru arhīva izveidē, kā arī bija viens no pirmajiem, kurš rosināja izveidot pieminekli Šķēdē mirušajiem.²²⁴

Soļoju atpakaļ uz viesnīcu, domās iegrimis. Rīt es došos uz kāpām, kur nežēlīgi izliets tik daudz asiņu.

²²⁴ Edvarda Andersa biogrāfija [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.liepajajews.org/biogr.htm>.

Karostas cietums un Šķēdes kāpas

Liepājas populārākais tūristu piesaistes objekts ir Karostas cietums, drūms, dzestrš un pilnīgas bezcerības apvīts 18. gadsimta cietums Tirdzniecības kanāla otrā krastā. Tas ir mazs stūrītis no reiz slepenās un plašās cara Aleksandra III celtās Kara ostas ar daudzām patlaban pamestām barakām, nocietinājumiem un pat pareizticīgo katedrāli, kura var uzņemt 1500 cilvēku. Veselu gadsimtu ieslodzītie šajā cietumā gaidījuši savu likteni – dažkārt brīvību, dažkārt pārvietošanu uz citu cietumu, dažkārt šāviena uzliesmojumu pretējos mežos.

Karostas cietumā ekskursijas vada vēsturnieks Juris Raķis, garš un ļoti spēcīgs vīrs, kuram kaismīgi rūp Latvija. Liela daļa no viņa kara atribūtikas un fotogrāfiju kolekcijas izstādīta Liepājas muzejā. Viņš atvēris Karostas cietumu agrā svētdienas rītā, lai mēs varētu aprunāties. Viņa draugs Einārs palīdzēs ar tulkošanu.

1944. gadā Latvijā ieradās padomju karavīri. Krievi radio atskaņoja Latvijas himnu. Tā bija propaganda. Skanot Latvijas himnai, cauri Rīgai uzvaroši soļoja karavīri, logos bija izkārti sarkanbaltsarkanie karogi, un visi bija priecīgi.

Taču pēc gājiena ieraksti tika aizsviesti prom. Pēc parādes šie divi latviešu korpusi militārā gaitā devās Tukuma virzienā. Manā ģimenē runā – un šo stāstu aizsāka tēvocis no Madonas [austrumos] –, ka parāde turpināja virzīties uz Tukumu, tad pagriezās un nonāca militārajā apmetnē. Un šo apmetni apsargāja NKVD!

Jo nevar taču zināt. Varbūt tie ir brīvības cīnītāji, kas karo par Latviju. Tādēļ vienības tika izšķirtas un turpmāk funkcionēja kā darba bataljoni bez ieročiem. Protams, latviešu bataljonos daudzi nemaz nebija latvieši. Tur bija krievi, gruzīni, ebreji, ukraiņi... aptuveni trešdaļa vienības nebija latvieši.

Pirms manas ierašanās Latvijā leģionāru piemiņas pasākumos vairākus gadus pēc kārtas izcēlušās nekārtības un izskanējuši apvainojumi, ka leģionā karojošie latvieši bijuši nacisti. Tā dažas no piemiņas gadadienām pārtapušas politiskos ķīviņos. Vaicāju viņa viedokli. Juris pavīpsnā.

700 gadus Latvija atradās Teitoņu ordeņa pakļautībā, un Vācija un vācieši bija latviešu pirmais un galvenais ienaidnieks... 700 garus gadus! 18. gadsimtā mēs tikām iekļauti Krievijas Impērijā, tomēr visus darījumus – tirdzniecību, likumus – pārvaldīja vācieši. Tāpēc viņi bija galvenais ienaidnieks.

Pēc tam seko ienaidnieks numur divi, Padomju Savienība. Viņi ienāk 1940., un sākas Baigais gads. Vispirms ienaidnieks numur viens, pēc tam ienaidnieks numur divi. Tie paši, kuri iepriekš. Ienaidnieks numur viens: Padomju Savienība. Ienaidnieks numur divi: nacistiskā Vācija.

Daudzi jo daudzi tūkstoši cīnās pret Padomju Savienību zem Vācijas karoga. Kad ienaidnieks numur viens bija uzveikts, viņi gribēja ķerties klāt ienaidniekam numur divi. No tiem laikiem mums ir dziesma [no Neatkarības kara]: “Mēs sitīsim tos sarkanos, pēc tam tos zili pēlēkos...”

Mūslaiku krievu propaganda vēsta – “Latviešu leģionā bija nacisti”. Bet tie nebija nacisti. Viņi gribēja brīvību. Viņiem nebija nacistiskās partijas dokumentu. Lielbritānijā bija nacistiskā partija – Osvalds Moslijs. Taču Latvijā neviens nebija nacistiskajā partijā.

Einārs piekrītoši pamāj.

Neviens viņiem neteica, ka viņi cīnīsies nacistiskās Vācijas pusē, teica tikai to, ka būs jācīnās pret krieviem. Un to varēja darīt, vienīgi pieslienoties leģionam.

Teiksim, ka jūs savā grāmatā slavināt 15. un 19. latviešu divīziju un sakāt, ka tās cīnījās par neatkarīgu Latviju. Domāju, ka jums zvanīs no Krievijas un Vācijas vēstniecības un teiks – “Jūs cildināt nacistus”. Kureliešu partizāni netiek pieskaitīti nacistiem. Savukārt šīs divas latviešu divīzijas no tiesas cīnījās, turklāt cīnījās daudz, taču tiek apsaukātas par nacistiem.

Rača kungs izstiepj abas rokas, itin kā izsvērdams abu režīmu noziegumus.

Nevar teikt, ka [nacistu] nāves nometnes ir sliktas, bet [padomju] gulāgiem nav ne vainas. Abi ir vienlīdz slikti. Tā nav Padomju Savienības vēstures patīkamākā sadaļa. Padomju laikā vieglāk bija uzskatīt viņus [leģionārus] par nacistiem, ienaidniekiem, spiegiem, teroristiem un ko tik vēl ne.

80, 90 gadu vecs Sarkanās armijas karavīrs manās acīs ir varonis. Cīņas bija smagas. Tas ir karavīrs, nevis drošības dienests. Tas nav NKVD, nav gestapo. 16. marts ir diena, kurā pieminēt kaujaslaukā kritušos – parastus karavīrus –, kā arī atceres brīdis viņu ģimenēm un tuviniekiem.

Sarkanajā armijā dienēja daudzi latvieši – tūkstošiem –, un viņi cīnījās pret latviešiem Vācijas armijā. Manā dzimtā divi brāļi tepat, Kurzemē, dienēja pretējās pusēs. Viens brālis vācu formastērpā, otrs – padomju formastērpā. Tā ir liela Latvijas traģēdija.

Mana ģimene nāk no Madonas Vidzemē, austrumos. 1940. gadā manam vectētiņam bija seši bērni un saimniecība, ražotne, automašīna, traktors un liela ģimene. 1940. gadā ienāca krievi un visu atņēma. Ģimene atbēga uz Kurzemi. Vienam brālim bija 20 gadi, otrs bija trīs gadus jaunāks. Divdesmitgadīgo iesauca padomju armijā, pēcāk otru mobilizēja vācu armijā. Džūkstē viņi karoja pretējās pusēs.

Viens brālis sauc: – Nāc tu pie manis. – Brālis no pretējās puses saka: – Nāc tu pie manis. – Bet tas nav iespējams. Viņi nesatikās 45 gadus. Viens no brāļiem aizbrauca uz Austrāliju un atgriezās tikai pēc neatkarības atjaunošanas.

Pieminu Rača kungam kaut kur dzirdētu nostāstu, ka leģionā karojošie latvieši zem formastērpa tinušies sarkanbaltsarkanajā karogā. Neesmu vēl

sastapis leģionāru, kurš būtu tā rīkojies vai būtu kaut tikai dzirdējis, kādu citu tā darām. Varbūt šo patriotisko mītu radījuši baumotāji?

Viņš pamāj ar galvu un izvelk no kabatas cigaretes.

– Karogs ap augumu: tas ir sapnis par neatkarīgu Latviju. Reizēm sapni nav nemaz tik viegli īstenot.

Viņš pamāj ar cigareti uz smagajām cietuma durvīm, norādīdams, ka dosies laukā uzsmēķēt.

– Ir laiks vērt vaļā durvis, vai ne?²²⁵

Īsa brauciena attālumā no Karostas atrodas Šķēdes piekraste, viena no vietām, kur 1941. gadā, laikā no pirmdienas, 15. decembra, līdz trešdienai, 17. decembrim, latviešu nāves vienība – Arāja komanda – masveidā noslepkavoja ebreju vīriešus, sievietes un bērnus.

Šodien Šķēdē līdz jūrai ved grantēta taka, gar kuru rindojas baltas plāksnes, un uzstādīts pieminēklis menoras, jūdaismu simbolizējoša septiņžuburu svečtura, formā.

Katra plāksne ir veltīta kādam latvietim, kurš holokausta laikā paglābis ebrejus no noslepkavošanas. Šie latvieši zināmi kā “taisnīgie starp tautām” jeb neebreji, kuri riskējuši ar savu un tuvinieku dzīvību, glābdami ebrejus. Tā ir īpaša godalga, ko piešķir Izraēlas oficiālais holokausta upuru memoriāls “Jad Vašem”. 26 no 135 neebrejiem, kuri ieguvuši šo titulu, nāk no Liepājas.

“Katrs, kurš izglābj vienu dzīvību, izglābj visu pasauli” vēsta uzraksts uz akmens plāksnes takas sākumā. Te iemūžinātas skaudras detaļas par šeit notikušo: pludmalē nošauts 3640 ebreju, tostarp 1000 bērnu. Nogalināti arī 2000 padomju karagūstekņu un 1000 latviešu civiliedzīvotāju – tie, kuri pretojās nacistu okupācijai vai palīdzēja ebrejiem un gūstekņiem.

Uz informācijas dēļa redzamas arī Zivcona fotogrāfijas: skaudras ainas, kurās nāvei nolemtās sievietes, izģērbtas līdz apakšveļai, tik bezgala ievainojamas un bezspēcīgas, cenšas pasargāt sevi. Grūti aptvert šo slepkavību absolūto sadismu. Slepkavas ar ložmetēju apšāva neaizsargātas, bieži kailas sievietes un bērnus, kuri stāvēja kāpās izraktas bedres malā,

²²⁵ Saruna ar Juri Raķi.

lai viņu liķi kristu masu kapā. Nākamos upurus gar bedri rindoja tā, lai tie savukārt kristu cieši līdzās iepriekšējiem. Viens cilvēks bedres malā strādāja par “spērēju”, sperdams, veldams un grūzdams tos, kuri pienācīgi neievēlās savā kapā.²²⁶

Slaktiņi pievīlināja vācu karavīru pūļus. Šāvēji atspirdzinājās ar rumu no piena kannas, kura stāvēja turpat līdzās, un nomainīja cits citu, tiklīdz viena komanda bija nošāvusi 10 kārtas ar 20 bedres malā stāvošajiem.²²⁷

Ir aizritējuši 70 gadi, un es stāvu tajā pašā liedagā. Šī ir skaista vieta, burvīga zeltaina pludmale ved līdz pašai jūrai, tepat mežs... šādas vietas parasti saistās ar laimīgām bērības atmiņām. Taču šī jūras ainava ir pēdējais skats, ko redzēja vairāki tūkstoši nelaimīgu ļautiņu.

Braucot atpakaļ uz pilsētu pēc mantām, lai dotos tālāk gar piekrasti, iegriežos Liepājas ebreju mantojuma fonda birojā. Uzkāpu pa trepēm uz otro stāvu, kur – man par pārsteigumu – tēju un smalkmaizītes galdā ceļ Dāvida Zivcona meita. Viņas vārds ir Ilana Ivanova.

Esmu dzimusi Ilana Zivcone, piedzimu Liepājā 1946. gada 13. oktobrī. Esmu dzīva, pateicoties “taisnīgajiem starp tautām”, Sedolu ģimenei,²²⁸ kuri izglāba dzīvību manai mātei un tēvam. Mums ir īpaša tradīcija: mēs atbalstām šos 11 cilvēkus, vienmēr palīdzam viņiem, viņu ģimenēm un bērniem.

Paslēptuvē mitinājās 11 ebreji, bet dzīvokli Tirgoņu ielā 22, netālu no tirgus, dzīvoja divas mazas meitenes, Sedolu meitas. Viņas mēģināja valdīties un neuzdot jautājumus: “Kāpēc tēvs pērk tik daudz maizes? Kāpēc viņš nes labot saimniecības lietas?” Jautājumu bija daudz. Viņas abas vēl ir dzīvas. Viena ir skolotāja pensijas gados, otra agrāk strādāja cukurfabrikā, un mums ir ļoti sirsnīgas attiecības. Katru gadu kopā svinam Ziemassvētkus. Mēs pagatavojam kafiju, nopērkam mazas dāvanaņas.

²²⁶ Lai uzzinātu vairāk par Šķēdi un holokausta apmēriem Latvijā, iesākamam var iepazīties ar “Jad Vašem” mājaslapu (www.yadvashem.org). Bibliogrāfijā atrodami vairāki autoritatīvi avoti, sevišķi izceļams Ezerģails.

²²⁷ Meler 2013, pp. 208–216.

²²⁸ Arī – Seduli.

Jūtu, ka pašlaik ir izveidojusies tāda situācija, ka jaunākā paaudze par Otro pasaules karu un holokaustu zina ļoti maz vai nezina neko. Pagātnes notikumi briesmīgi sajaukušies ar tendenci pārrakstīt vēsturi – un tas ir lielākais noziegums, ko varam pastrādāt.

Vācija to izdarīja. Viņi ne brīdi nenoliedza nodarīto. Ebrejiem nav vajadzīga atvainošanās. Mums vajag vienīgi to, lai ļaudis, tautas, valstis atceras šo 20. gadsimta vēstures baismīgo epizodi, tādējādi nepieļaujot, ka veselu tautu drīkst izskaust tikai tāpēc, ka tā pieder citai ticībai.

Kad man bija septiņi vai astoņi gadi, es mājās atradu Šķēdes slaktiņa fotogrāfiju negatīvus. Redzēju kailus cilvēkus stāvam pludmalē. Tēvs nekad nerunāja par karu. Mamma nebija runīga. Paradoksāli, bet mājās mēs sarunājāmies vāciski. Jautāju tēvam par bildēm. – Tas ir karš, un tev ir jāzina, kāds tas ir, – viņš atbildēja. Pēc tam negatīvi nozuda. Brīnījos – kāpēc. Mani vienmēr māca sajūta, ka tas nebija nekas labs.

Apspriežam Ilanas identitātes izjūtu: dzimusi Latvijā, ebrejiete, skolojusies Krievijā, runā četrās valodās. Kāda ir viņas pieredze?

Uzskatu sevi par latvieti. Esmu tīra Kurzemes ebrejiete – astotajā paaudzē. Mani senči te dzīvojuši kopš 16. gadsimta, lai gan es skolojos Sanktpēterburgā. Varu brīvi runāt jebkurā no četrām valodām – vācu, latviešu, angļu un jidišā. Tieši tāpēc tik daudzi latvieši sadarbojās ar nacistiem.

Turklāt viņi domāja, ka Hitlers dāvās Latvijai neatkarību. Par spīti tam, ka nekur nav ne mazākās liecības, ka Hitlers to būtu solījis. Un kas tās ir par neatkarības cīņām, kad pludmalē apšauj neaizsargātas sievietes, bērnus un sirmgalvjus?

Liepāja pirms kara bija brīnišķīga pilsēta. Tolerances un savstarpējās sapratnes ziņā. Visi bija vienoti – ebreji, poļi, lietuvieši, latvieši, vācieši. Visi cienīja cits cita svētku dienas. Te bija 15 ebreju skolas, ebreju teātris. Tajā uzstājās ievērojami cilvēki. Pilsēta bija ļoti skaista, atgādināja mazu Šveices pilsētiņu.

Vispirms latviešiem aizliedza piegādāt ebreju veikaliem izejvielas, tāpēc apstājās tirdzniecība. Pēc tam ebreji nedrīkstēja iet pa ietvi, un viņiem

bija jāvalkā dzeltens kvadrāts.²²⁹ Tolerance tika izskausta. Šodien Liepājā mīt septiņas Latvijā dzimušu ebreju ģimenes. Pārējie ir iebraucēji, daži at-sūtīti šurp padomju gados kā metālrūpnīcas darbspēks. Pārsvarā tie ir Krievijas ebreji.

Svinot kara beigas, mēs svinam uzvaru pār fašismu. Mēs uzskatām, ka padomju vara paglāba ebrejus. Krievi ienāca 1940. gadā, deportēja cilvēkus un pēc tam atgriezās 1945. Es pilnībā saprotu, kāpēc cilvēki padomju laiku sauc par okupāciju, bet tā bija miermīlīga okupācija. Nevienu neno-galināja. Viņi uzcēla rūpnīcas, slimnīcas, skolas. Tomēr šeit neciena neko, kam ir kāda saistība ar krieviem un Krieviju.

Es nevaru nevienu nosodīt, viņi kā nekā izglāba manu ģimeni. Taču, kad cilvēki runā par nacistu nodarījumiem, viņi saka “noslepkavoja ebrejus”. Viņi nesaka “noslepkavoja manus tautiešus”. It kā mēs nebūtu bijuši pilsoņi. Kāpēc?

Lūk, tā es jūtos un stāstu to ne bez iemesla. Es gribu, lai mani mazbērni dzīvo Liepājā mierā un satiecībā. Mums ir jāmacās sadzīvot.²³⁰

Ilanai ir cieša saikne ar holokaustu, un viņas vārdi ir izjusti un vaļširdīgi. Sarunā ar viņu es gūstu pārlicību, ka nacisti latviešos iesēja naidu pret ebrejiem, kas agrāk varbūt bija, varbūt nebija, taču tas nepārprotami nošķīra “ebrejus” no pārējiem latviešiem.

Varbūt, pateicoties nacistiem, daži cilvēki varēja izpaust viņos mītošo sadismu un rīkoties cietsirdīgi un necilvēcīgi. Gribu zināt, kā tāda izglī-tota, kosmopolītiska sievietē ar personisku saikni ar holokaustu, kura at-vēl lielu tiesu sava laika pagātnes atcerei, definē sevi. Kuram karogam viņa zvērētu uzticību? Ilana mirkli apdomājas un sniedz atbildi.

Esmu simtprocentīga latviete, taču piederu Eiropai, pasaulei. Runāju krieviski, vāciski, latviski, angļiski un jidišā. Karogi būtu divi: Latvijas un Izraēlas.

²²⁹ Visur citur tas bija dzeltens trijstūris.

²³⁰ Saruna ar Ilanu Ivanovu. 2015. gada janvāris.

Pirms dodos prom, mans pēdējais jautājums skar gaišākus laikus un “*Café Bonitz*”. Vai tā tiešām bija neatņemama Liepājas dzīves sastāvdaļa? Ilana smaida.

O, jā. Tā bija ārkārtīgi izsmalcināta kafejnīca. Turp gāja mana māte. Kafejnīca bija ļoti skaista, un cilvēkiem patika iemalkot tur šokolādi.

Liepājā bija kāds slavens ārsts, un viņa dēls mēdza apmeklēt “*Café Bonitz*” kopā ar auklīti. Viņš bija iecienījis šokolādi un vienmēr mielojās ar mazu, viņam īpaši gatavotu anšovu maizīti. Lai arī anšovi nesader ar karsto šokolādi, viņam tā gatavoja. Vīri turp gāja spēlēt biljardu. Sievietes tad nedrīkstēja piedalīties.

Promejot Ilana izvelk no rakstāmgalda mazu kastīti un izņem dažas fotogrāfijas.

– Otto Fišers, – viņa gandrīz izklaidīgi saka, lapojot fotoattēlus.

Mamma viņu pazina. Viņš bija neliela auguma, labi ģērbies, vienmēr elegantā uzvalkā. Mamma trenējās stadionā “Olimpija” vienā laikā ar viņu.

Mums kopā ar Austrijas vēstniecību top projekts. Jā, futbola komanda vairākkārt gāja pie nacistiem lūgt, lai viņu nenošauj. Tas uzvalkā ir Fišers.

Viņa norāda uz īsu uzvalkā tērptu vīrieti futbolistu ielokā. Visi izskatās priecīgi. Nav brīnums. Šī ir tālaika “Barselona”, komanda, kuru Fišers trīsreiz aizveda līdz čempionu titulam. Pārsteigts par Ilanas Ivanovas saiknēm ar pagātņi, pārfigurējumu fotoattēlus.

Baltijas piekraste - uz ziemeļiem no Ventspils

Brauciens no Liepājas gar Baltijas jūras piekrasti novembra pievakares saulē izvērtās maģisks. Pa kreisi saule lēni laidās lejup, priekšā pavērās plašs ceļš, un ceļojums uz ziemeļiem pārtapa reti tikamā braucienā, kamēr starp koku puduriem lauku vidū sāka vērties miglas vāli.

Esmu ceļā uz Ventspili, sekoju krasta līnijai, gar kuru neskaitāmi karavīri devās aizstāvēt Kurzemi un no kuras vēlākā kara posmā pagrīdes nacionālā pretestības kustība LCP [Latvijas Centrālā padome] sāka laivās evakuēt vietējo inteliģenci uz nelielo Zviedrijas salu Gotlandi 140 kilometrus pāri Baltijas jūrai.

Sarkanās armijas uzvara bija neizbēgama, un laikā no 1944. gada vidus līdz 1945. gada pavasarim daudzi latvieši izvēlējās riskēt un šķērsot jūru, nevis piedzīvot otro PSRS okupāciju. Politikā, rakstnieki, mūziķi – visi, kuri varēja sniegt ieguldījumu latviešu pretestības kustībā ārzemēs – sēdās pārpildītās motorlaivās un zvejas laivās, lai dotos uz Gotlandi un pēcāk neitrālo Zviedriju.

Tas bija pamatīgs risks. Daudzas no laivām nebija piemērotas atklātai jūrai, un viņiem nācās izvairīties no vācu patruļām, jūras mīnām, padomju armijas lidmašīnām un karakuģiem, bieži iztikt ar mazumiņu pārtikas un degvielas un ceļot bez pienācīga navigācijas aprīkojuma. Slepības dēļ neviens skaidri nezina, cik cilvēku centās šķērsot jūru, taču ar aptuveni 30 dažādu kapteiņu palīdzību drošībā nonāca apmēram 4500 latviešu.

Latvijas Centrālā padome bija politiska koalīcija, kas tiecās pēc neatkarīgas, demokrātiskas, rietumnieciskas Latvijas. To vadīja Konstantīns Čakste, kura tēvs bija Latvijas pirmais prezidents Jānis Čakste, kas bija apvienojis līderus no četrām lielākajām pirmskara parlamenta frakcijām – sociāldemokrātu, Demokrātiskā centra, Latgales Kristīgo zemnieku partijas un Zemnieku savienības, ko vadīja bijušais prezidents Ulmanis. 1934. gadā Ulmanis, apejot konstitūciju, bija piešķīris sev ārkārtas pilnvaras un sācis valdīt kā autokrāts, tādēļ Zemnieku savienība bija spiesta vienbalsīgi neatzīt viņa varas periodu.²³¹

1944. gada martā LCP Latviešu pašpārvaldei, kas darbojās vāciešu pakļautībā, iesniedza memorandu, kuru bija parakstījuši 189 ievērojami Latvijas politiķi, sabiedriskie darbinieki un mākslinieki, aicinot uz demokrātiskas un neatkarīgas Latvijas atjaunošanu. Memorands bija iecerēts kā pierādījums pasaulei, ka latvieši iebilst pret vācu okupāciju un vēlas atjaunot neatkarību. Kopijas slepus tika nogādātas līdz Zviedrijai un amerikāņu diplomātiem ārvalstīs.

Ievērojamākie dokumenta parakstītāji tūlī kļuva par vāciešu izrēķināšanās upuriem. Čakste tika nosūtīts uz bēdīgi slaveno Štuthofas koncentrācijas nometni netālu no Gdaņskas, kur viņš arī mira. 1944. gada septembrī 52 memoranda parakstītāji tika notverti, kamēr viņi mēģināja laivās bēgt uz Zviedriju.²³²

Tomēr laivas turpināja nakts aizsegā pamest Kurzemes krastus. Tie, kuriem izdevās aizbēgt, saņēma Zviedrijas “iebraucēju” pasēs un drīkstēja tur apmesties. 1945. gadā Zviedrijā bija reģistrēti 4418 latvieši vecumā virs 16 gadiem.²³³

Uz brīdi piestāju Pāvilostā, agrākajā Baltijas zvejas flotiles mītnē un karalaika vācu ostā, kas bija tik labi apsargāta, ka latvieši pat nemēģināja izlauzties brīvībā no šejienes krastiem. Izskatās, ka mūsdienās Pāvilošta

²³¹ Lumans 2006, pp. 364–365.

²³² Turpat, pp. 365–366.

²³³ Andersons, Siliņš 2002, 511. lpp.

atkal pārtapusi glītā, taču necilā rietumu piekrastes ostas pilsētā ar nelielu muzeju, restorānu un vēl šo to.

Osta šeit bijusi kopš viduslaikiem, taču tolaik atradusies sešus kilometrus dziļāk vidienē, Sakā. 1660. gadā, pēc kara ar Poliju, zviedri to noslēdza, un tikai 19. gadsimta vidū piekrastes tirdzniecību atjaunoja vietējais barons Oto fon Lilienfelds. Viņš uzcēla ostu tur, kur tā atrodas pašlaik, par godu brālim Paulam, Kurzemes gubernatoram, pārdēvējot to par Paula ostu jeb Pāvilstu.

Līdz 1890. gadam šeit atradās tikai desmit zvejnieku mājas, taču turpmāko 20 gadu laikā pilsēta izpletās un kļuva par mītni vairāk nekā 100 zvejas laivu lielai flotilei, kas darbojās Pirmā pasaules kara laikā. Ap šo laiku pilsētas vēsture it kā apraujas.²³⁴

Tomēr par Pāvilstu Otrajā pasaules karā kļīst arī drūmi stāsti, kas pagaisuši no vietējo atmiņas un lasāmi vienīgi ceļmalas piemiņas zīmēs “fašisma upuriem”. Diezin vai šis skopais uzraksts spēj atspēkot šausmas, ko pārcieta nelaimīgie, vārdā neminētie cilvēki.

1941. gada 4. decembrī nacisti noslaucīja no zemes virsas Pāvilstas, Jūrkalnes un Sakas ebrejus, liekot viņiem aizsoļot līdz noslepkavošanas vietai Grīņos, netālu no Sakas. Vispirms ebrejiem lika izrakt savu kapu, pēc tam – nošāva. Slaktiņu vadīja Liepājas policisti un vietējās pašaisardzības vienības dalībnieki.

Kādu skolnieku uz noslepkavošanu aizveda no skolas sola. Vietējais ārsts, dakteris Levenšteins, lūdza slepkavotājiem, lai viņa meitu nošauj pirmo un viņai nav jānoragās vecāku nāvē. Tas tika izpildīts. Kāds latvietis lūdza karavīriem, lai reizē ar viņa ebreju tautības sievu nošauj arī viņu. Karavīri atteicās. Viņš atgriezās Pāvilstā un pastāstīja pilsētniekiem par notikušo.²³⁵

Rīgā, mutvārdu vēstures arhīvos, atrodama intervija ar sievieti, kura augusi Pāvilstā, Lidiju Doroņinu. 1941. gadā viņai bija 16 gadi. Viņas ģimene knapi izspruka no deportācijas, pateicoties brīdinājumam, ka varasiestādes ir viņiem uz pēdām.

²³⁴ Informācijas stends Pāvilstā.

²³⁵ Meler 2013, pp. 261.–264.

Vai zināt, baigākais, šausmīgākais ir piedzīvots to divu totalitāro režīmu laikā. Tikko kā ieradās vācieši, visi Pāvilstas ebreji, ar kuriem bijām tik tuvos draugos, kopā auguši un līdzās dzīvojuši, tika apcietināti. Es pat netiku domājusi par viņiem kā par ebrejiem un par sevi kā par latvieti vai... par etnisko piederību.

Skolā sēdēju vienā solā ar Minnīti Švarcmani, un vasarā viņas ģimene nāca palīgā novākt sienu. Mēs bijām draudzenes. Piepeši viņus visus aizveda uz Sakas pagastu, lika izrakt bedres un bedres malā nošāva, turklāt nogalināja pilnīgi visus. Kad viņus veda prom, es gāju līdz. Man bija ļoti savāda sajūta, es vēl aizvien to atminos; ļoti savāda sajūta. Mūs, kas sekojām skolasbiedriem, vācieši rāva malā, vilka mūs aiz rokas prom un teica: – Tālāk jūs nedrīkstat iet.²³⁶

Griežu auto riņķī, izbraucu no Pāvilstas un turpinu ceļojumu gar piekrasti. Saule nolaidusies vēl mazliet zemāk zilajās debesīs, kurās nav gandrīz neviena mākonīša, un met pār laukiem skaisti zeltainu atblāzmu. Mežmalā savelkas liega, zilpelēka migla, tā virmo ap siena ruļļiem un ieskauj retu govi, kas gremo zāli.

Tagad ceļš ved tuvu krastam. Ceļazīmes vēsta, ka esmu sasniedzis Jūrkalnes pievarti. Ceļš sazarojas pa kreisi, tur atrodas automašīnu stāvvietas. Es apstājos un dodos pa taku cauri priežu mežam, lejup pa smilšainu nogāzi, līdz pat jūrai.

Kad esmu nokāpis līdz pakājei, man paveras idilliska aina.

Priedes stiepjas līdz stāvo, vietumis vairāk nekā desmit metrus augsto smilšu kāpu korei, kas atgādina stāvkrastu. Kāpas ved uz mīkstu, zeltainu smilšu liedagu. Te sanākusi vesela zvejnieku kopiena, katram jūrā izliktas makšķeres. Novakares saulē piekrastes smiltis pastaigājas dažī pāriši.

Iztēlojos, kā pirms 70 gadiem tramīgi bēgļi līdz tumsai slēpās starp priedēm, tad aizvilka laivas līdz ūdenim, atīrās un mēģināja aizmukt, nesaceļot trauksmi. Ņemot vērā, ka sargi ik vakaru patrolēja un nogrāba liedagu, to bija grūti paveikt nepieķertam. Tomēr koki stiepjas līdz pašai

²³⁶ Saruna ar Lidiju Doroņinu. Nacionālās mutvārdu vēstures arhīvs, ar Māras Zirnītes atļauju.

pludmalei un laternu te nav, tāpēc nokļūt piecu metru atstatumā no iespējamās brīvības varētu būt iespējams. Melnā naktī vai miglā varētu rasties izdevība.

Jūras šķērsošanu organizēja LCP Ārzemju delegācijas sekretārs Leonīds Siliņš un Kurzemes pārstāvis ģenerālis Verners Tepfers. Bēgļiem par ceļu nebija jāmaksā, to finansiāli nodrošināja ASV Kara bēgļu padome un Zviedrijas Aizsardzības štāba C birojs, savukārt ASV, Lielbritānija un Zviedrija kāroja uzzināt jaunāko informāciju par Vācijas karaspēka virzību un spēkiem Kurzemē. Cerot uz Lielbritānijas iesaistīšanos, LCP Kurzemē izveidoja militārās izlūkošanas tīklu. Tuvā sadarbība ar britu izlūkošanas dienestu nepavisam nebija droša, jo tūlīt pēc kara NKVD iefiltrējās MI6, izmantojot latviešu tīklu Zviedrijā.²³⁷

Iesaistoties britu, amerikāņu un zviedru slepenajiem dienestiem, NKVD laivām, pilnām ar latviešu politiskajiem bēgļiem, kuriem jāpamanās izsprukt gan no nacistu, gan krievu piekrastes kuģiem, notikumi samudžinās vēja ātrumā.

Piestāju kafejnīcā izlasīt, par ko savās atmiņās raksta Boris Mangolds, kurš sākumā darbojies kā LCP pagrīdes radio sakarnieks, organizēdams laivas uz Zviedriju, bet vēlāk devies šajā bīstamajā ceļojumā pats.

Mani mobilizēja, kad es vēl studēju Latvijas Universitātē. Tie, kurus iesauca pirmos, varēja izvēlēties, kur dienēt – Vācijas aizsardzības spēkos, Latviešu leģionā vai strādāt tehniskos darbus vai rūpnīcā. Baumoja, ka, ja tu piekritīsi strādāt, tevi aizsūtīs uz Polijas ogļraktuvenēm. Baumas bija palaiduši vācieši, lai visi nobītos un iestātos militārajās vienībās.

Mūs atsauca uz lielu zāli Lāčplēša ielā [Rīgā]. Pie galējā galda uz paugstinājuma sēdēja vācu ģenerālis, un no viņa godbijīgā attālumā stāvēja tulks. Ģenerālis pārskatīja ierakstus manā lapā, tulks sāka tulkot, un es ierunājos: – Man nevajag tulku. Es protu vāciski. – Ģenerālis izskatījās

²³⁷ Vairāk par šo tematu skat. Dorril, Swain 2009.

apmierināts. – Lieliski, – viņš sacīja. – Tev ir trīs izvēles iespējas. – Es pieteicos strādāt. Būtu jūs dzirdējuši vāciešu lādēšanos! Viņi iedeva man parakstīt veidlapu un paziņoja: – Nākamais.

Laukā stāvošie prasīja, kas tur notika: viņi bija dzirdējuši traci. Pastāstīju, un, izrādās, arī viņi visi bija pieteikušies strādāt, nevis karot!

Tā vācietis no krieva atšķiras – vācieši vismaz tur doto vārdu. Ja viņi solīja izdarīt, tad izdarīja. Varbūt ģenerālim nepatika tas, ka tika dota izvēles iespēja, bet viņam nācās to ievērot. Pēc nedēļas izvēles iespējas tika atceltas.

Visus vācu laikus nostrādāju par dzelzceļa tehniķi, labodams aprīkojumu. Nekas dižs tas nebija, bet es jebkurā laikā varēju bez maksas un īpašas atļaujas izmantot jebkuru vilcienu. Tas lieti noderēja, kad iesaistījos kureliešu kustībā un strādāju ar radio raidītāju.

Siliņš bija viens no galvenajiem, kurš uz kara beigām organizēja pārbraukšanu no Latvijas uz Zviedriju. Zviedriem ļoti interesēja vācu plāni Latvijā, jo sevišķi vācu plāni par Zviedriju, vai tie neplāno Zviedriju ieņemt. Uz to viņi bija ļoti jūtīgi. Kad Siliņš atbrauca no Zviedrijas, viņi iedeva līdzī radio raidītājus. Apmainā zviedri solīja parūpēties par bēgļiem; tas bija kā tāds “dots pret dotu”. Tā man stāstīja, nezinu, vai tā ir patiesība.

Taču Latvijā kureliešu vidū nebija neviena, kurš prastu lietot radio raidītāju. Dienēdams 3. Jelgavas kājnieku pulkā, es biju radiotelegrāfists, un man tas šķita viegli; tā es kļuva par sakarnieku. Aparāts bija briesmīgi nepraktisks. Raidītājs atradās milzīgā kastē un bija tik smags, ka mēs nevarējām to pacelt. Sadalīju to pa daļām un saliku atsevišķos koferīšos, lai varētu vieglāk pārvietot. Tā sākās mana aizraujošā dzīve.

Apguvu šifrēšanu, iemācījos lietot raidītāju, un sāka pienākt uzdevumi. Mans priekšnieks bija Upelnieks [Kureļa labā roka]. Viņš nodeva man informāciju, kas bija jāpārdauda uz Zviedriju. Tas norisinājās trīsreiz nedēļā. Pirmajā raidīšanas reizē pēkšņi pazuda elektrība, tad atkal iedegās. Tas bija brīdinājums. Vācieši mēģināja atrast mūsu raidītājus. Lai noskaidrotu, kur raidītājs atrodas, viņi pa posmiem noslēdza Rīgai elektrību. Tiklīdz izdzisa elektrība, es pārstāju raidīt.

Tā es darbojos aptuveni pusotru gadu, [ceļodams] pa Latviju, nemitīgi mainīdams atrašanās vietu. Es pārdaudēju militāru informāciju, bet arī

mums, latviešiem, bija slepens šifrs. Zviedri to nezināja. Ziņai bija divi līmeņi: atklātais kods, ko pārraidījām zviedriem, un vēl arī slepena ziņa. “No kurienes, cikos aties nākamās laivas no Kurzemes uz Zviedriju.”

Kad vāciešiem sāka iet plāni, ģenerālis Kurelis iesauca mani savā kabinetā un teica: – Tā, dēls, tu pietiekami esi darījis. Mēs neko vairs nevaram te iesākt. Ņem ģimeni, tagad ir tava kāрта doties. Nodod raidītāju kādam citam.

1944. gada septembrī mēs atstājām krastu dienvidos no Užavas meža.²³⁸ Aizbraukšana izvērtās visai dramatiska. Mūsu laiva neieradās plānotajā laikā. Piecas dienas un naktis dzīvojām bez pārtikas meža būdā un gaidījām laivu. Man līdzī bija sieva un gadu veca meitiņa. Mēs bijām pilnīgi nesagatavojušies.

Ar mums bija bariņš svarīgu politiķu, kuri bija jāved uz Zviedriju drošības apsvērumu dēļ, savukārt mēs bijām pavisam nesvarīgi ļaudis. Kāds veda mūs kājām cauri mežam uz kāpām. Man līdzī bija pavisam maza soma, bet es atceros veikalniekus Karlsonus no Rīgas, viņiem līdzī bija sarullēts tepīķis. Viņi mums lika to tepīķi stiept cauri mežam. Tas nu bija par daudz. Saniknojāmies un iesviedām tepīķi grāvī.

Krastmalā nebija viegli. Nevarējām tā vienkārši sēdēt un gaidīt. Bija briesmīgi auksti, pūta vējš, lija lietus un nepārtraukti staigāja vācu patruļas. Vācieši bija norīkojuši patrolēt lietuviešu brigādi. Reiz lietuvieši ieraudzīja vienu no laivām. Viņi ļāva tai aizbraukt, šāva gaisā un pēcāk teica vāciešiem, ka esot ieradušies par vēlu. Tas bija 1945. gada janvārī vai februārī. Bet vācieši bija nostādījuši lietuviešus rindā un katru trešo nošāvuši par brīdinājumu pārējiem.

[Mūsu] laiva ieradās tieši tajā naktī, kad bombardēja Liepāju. Ir pusnakts, tumsa, mēs atrodamies krastmalā. Redzam laivu, bet tā nespēj pietuvoties, jo ūdens ir pārāk sekls. Mēs nevaram tikt iekšā, jo ūdens ir pārāk dziļš. Laiva ir tik tuvu, bet mēs netiekam klāt!

Par laimi, kāpās atradām mazu zvejas laiviņu ar ariem. Tā bija līdz pusei pilna ar ūdeni, tāpēc smēlām ūdeni laukā ar cepurēm, tad iesēdinājām

²³⁸ Uz dienvidiem no Ventspils, lejup gar piekrasti uz Jūrkalnes pusi.

iekšā sievietes un bērnus, un mēs, vīrieši, aizstūmām to līdz laivai. Labākais brīdis bija tad, kad izdzirdējām... “puk puk puk”! Motors darbojas!

Laivas nebija nekādas labās. Daudzas nogrima. Labākas nevarēja dabūt. Dažas jūras vidū salūza, citas nevarēja iedarbināt. Bet mūsējā darbojās. “Puk puk puk”... un mēs nozūdam miglā.²³⁹

Pāršķiru lapu, kurā lasāms zināmākā Gotlandes laivinieka Pētera Jansona stāsts.

Es nedaudz pratu runāt vāciski un nedaudz angļiski, tāpēc mani aizsūtīja uz Stokholmu. Mazliet padarbojos Stokholmā. Tur uz ielas satiku paziņu no jūrskolas. Viņš vaicāja, vai es negribētu atgriezties [Latvijā].

– Jā, gribētu. Jā gan, – sacīju.

Tēlojām, ka dodamies zvejā tāpat kā zviedri. Zviedri ar auto atveda mums degvielu. Piekrastē izsēdinājām Leonīdu Siliņu. Vēl tur bija viens, uzvārdā Kalniņš un Edvards Andersons... citus es neatceros... pēc tam mēs braucām atpakaļ. Kad atgriezāmies Zviedrijā, zviedri vaicāja: – Kur jūs bijāt? Kāpēc tik ilgi?

Teicām, ka nevarējām atrast tiklus. Uz ko zviedri aizrādīja: – Jūsu tikli ir ieķērušies dzenskrūvē. Tāpēc arī neatradāt, turklāt jūsu laiva ir bezgala lēna. – Mēs ne nieka nejēdzām par zvejošanu, bet devāmies atpakaļ pēc vīriem, kurus bijām atstājuši, un viņiem līdzī bija vēl četri pieci cilvēki. Nezinājām, kas tie tādi, bet vēlāk noskaidrojām. Tās bija mūsu pirmās kontaktpersonas. Jūra bija jāšķērso katru otro nedēļu, lai kādi bija laikapstākļi, lai cik neganta bija vētra.

Vienreiz kuģoju ar Žani Fonzovu un vēl vienu vīrieti, kuru vēlāk notvēra. Izlaidām to vīrieti netālu no krasta, lai viņš dodas uzmeklēt vajadzīgos cilvēkus. Mums līdzī bija kaut kādi ieroči, zāles, mazliet naudas, pārtikas taloni, šņabja taloni... daudz mantu. Bija paredzēts, ka mēs dienakti gaidām un nākamajā naktī atbraucam pēc viņa. Viņš pa to laiku būs visu nokārtojis. Braucam pēc viņa, bet – nekā. Gaidījām vēl vienu dienu,

²³⁹ Saruna ar Bori Mangoldu. Nacionālās mutvārdu vēstures arhīvs, ar Māras Zirņītes atļauju.

tad atkal atgriezāties. Nekā. Tad atklājām, ka mums iet uz beigām eļļa un degviela. Degvielas rezervju nav, tāpēc atpakaļ netiksim. Nolemjam braukt uz Rīgas jūras līci.

Žanis Fonzovs un viņa vecāki ir no Mērsraga,²⁴⁰ tāpēc brauksim turp, salabosim laivu un kuģosim atpakaļ. Tiekam līdz krastam, taču tur ir tik sekls, ka nevaram dabūt laivu līdz liedagam, turklāt ieraugām divus vācu karavīrus zirgos. Saku Žanīm, lai viņš iet ar viņiem aprunāties, lai saka, ka mēs esam Liepājas vai Ventspils zvejnieki, ka mums ir salūzis motors un tas ir jāsalabo. Bet, ja neiet lāga, saku viņam: – Tad krīti pie zemes, meties uz ceļiem un lūdz Dievu. – Jo man bija ierocis, un es tos vāciešus varēju nošaut.

Tolaik neviens nevilcinājās. Tas, kurš bija veiklāks, arī dzīvoja ilgāk. Ja bijī lēns, tevi nošāva. Žanis ļoti vāji zināja zviedru valodu un neprata vāciski. Viņš runāja tikai latviski. Es zviedru valodu pratu ļoti labi, tā bija man asinīs. Ja es kāptu laukā, varētu apjukt valodās. Žanis bija ļoti veikls runātājs. Viņš visiem prata ausis aizrunāt. Tas nostrādāja, un vācieši aizjāja. Žanis atgriezās un sacīja: – Viņi man noticēja.

Lai motoru varētu salabot, tas bija jāizceļ, vēl mums bija jāizkrauj raidītāji, ieroči, nauda un zāles. Nācās mērot trīs vai četras tūres, lai ieraktu visu pludmales smiltis, un pēc tam mēs devāmies uz Mērsragu. Man bija ložmetējs, Žanīm bija šaujamaiss un divas rokas granātas. Man bija arī telefona numurs, lai sazvanītu Ventspili, ja kaut kas atgadītos. Soļojām visu nakti, bet Žanīm palika tik slikti, ka viņš vairs nespēja paiet. Lai uzmundrinātu viņu, sāku sist un spert, bet, tiklīdz viņš ieraudzīja vecāku mājas, tā aizsoļoja tādā ātrumā, ka es netiku līdzī. Es arī biju noguris, briesmīgi noguris. Žaņa vecāki bija ļoti viesmīlīgi un pabaroja mūs. Tur bija gan viņa mamma, gan tētis, gan arī māsa.

Sazvanīju to numuru, un man solīja, ka viņi no rīta mūs uzmeklēs. Vēlā naktī likāmies gulēt siena šķūnī. No rīta izdzirdēju, kā pagalmā iebrauc automašīnas un ļaudis sarunājas vāciski... vācu SD vīri un karavīri.²⁴¹

²⁴⁰ Rīgas jūras līča piekrastes pilsēta Kurzemes pusē.

²⁴¹ SD: *Sicherheitsdienst* jeb drošības dienests, īpaša SS nodaļa.

Teicu Žanim: – Mums jāpadodas par augstu cenu. – Mēs būtu varējuši nogalināt kādus trīs vai četrus viņējos, iekams viņi nogalina mūs.

Tad es izdzirdēju kādu latviski sakām... “Bet Mārtiņš...”

To dzirdēdams, atskārtu, ka tiem ir jābūt mūsu cilvēkiem, tāpēc gājām laukā viņus satikt. Izrādās, tie bija mūsu puiši, tērpušies vācu uniformās – nezinu, vai pa starpu bija arī vācieši –, tāpēc atklāju viņiem, kur apraktas mantas, un, tā kā viņi bija ģērbusies uniformās, tad varēja brīvi rīkoties. To mirkli es atceros ļoti spilgti, jo tas bija mirklis, kad es biju gatavs dārgi maksāt ar savu dzīvību.

Oktobrī es atradu lielu laivu, ko sauca “Zvejnieks”.²⁴² Kad cēlāmie ar to laivu, tajā sēdēja daudzi aktieri, rakstnieki, ārsti – 10 vai 12 ārsti – un ļoti labi cilvēki. Bet to mēs uzzinājām tikai vēlāk. Mēs nekad nezinājām, ko vedam. Piepeši sajutu, ka laiva ir pārlādēta. Ieraudzīju, cik tajā daudz cilvēku, un teicu: – Vairāk nevaru uzņemt. – Kad apgājām Kolkasragu, sajutu, ka zem laivas ir tikai divi centimetri ūdens. Es biju jauns, mani Gotlandē gaidīja mīlotā, tāpēc man bija jānokļūst līdz turieni. Teicu visiem, lai velk nost mēteļus un drēbes un met pār bortu – kažokus, itin visu. Lai izšķiro koferus un izmet drēbes jūrā. Tas no tiesas līdzēja. Jo, kad uzpūš vējš, drēbes samirkst, kļūst smagas, un mēs visi būtu noslikuši.

Sasniedzām Gotlandes krastus, bet es nevienam laivā neteicu, ka esam tuvumā, citādi visi mestos uz vienu sānu, un laiva apgāztos. Galu galā laimīgi iebraucām ostā – visi 150 cilvēki. Kad kāpām laukā no laivas, daži nespēja paiet, jo kājas bija nejutīgas. Ceļojums bija ildzis aptuveni 42 stundas.²⁴³

Iebraucot Jūrkalnē, no ceļa redzama skulptūra buras formā par piemiņu šiem ceļojumiem.²⁴⁴

Kara beigās Kurzemes piekraste bija viens no retajiem ceļiem, kas bija atlicis tiem, kuri gribēja izvairīties no krievu gūsta un pratināšanas, jo sevišķi karavīriem, kuri bija piedalījušies kara drūmākajās lappusēs.

²⁴² Viena no slavenākajām laivām, ar ko bēgļi pārcēlās no Latvijas uz Gotlandi.

²⁴³ Saruna ar Pēteri Jansonu. Nacionālās mutvārdu vēstures arhīvs, ar Māras Zirņītes atļauju.

²⁴⁴ Informācijas stends Jūrkalnē.

Dažos Zviedrijas laikrakstos latvieši tika apsūdzēti nacistisko kara noziedznieku slepenā izvešanā, kas gan tika spārīgi noliegts, taču kaitēja evakuācijas procesam.²⁴⁵

Viena strīdīga situācija no Zviedrijas trimdas laika joprojām kremt. 1945. gada maijā Zviedrija uzņēma 149 latviešu karavīrus, kuri bija iera-dušies no Dancigas, vairīdamies krist krievu nagos. Pēc mēneša PSRS pie-prasīja, lai Zviedrija viņus izdod. Neskatoties uz protestiem no baznīcas līderu puses un Zviedrijas armijas atteikuma sadarboties, Zviedrija nosū-tīja viņus atpakaļ. Grupas liktenis nav īsti skaidrs: diviem izpildīja nāves-sodu, dažus atbrīvoja un vairākumu aizsūtīja uz darba nometnēm. Šāda Zviedrijas rīcība mudināja daudzus latviešus pārcelties citur.²⁴⁶

Nu jau saule laižas rietā, tāpēc dodos tālāk, lai pagūtu nokļūt līdz Ventspi-lij, pirms iestājas tumsa. Ostas pilsētas milzīgie kravas termināļi slejas jau vairākus kilometrus pirms Ventspils centra. No tālienes saskatāmi kuģu kravas celtni ar uzrakstiem, kas apzīmē dažādus termināļus: kravas, pasa-žieru prāmju, beramkravas. Autoceļa tilts ved pāri Ventai un iekšā pilsētā, garām lielam iepirkšanās centram un *Rimi* hipermārketa.

Manas naktsmājas atrodas vecpilsētā, un, kad satumst, dodos iepazīt apkaimi.

Pils iela ved līdz pilsētas centram, garām burvīgām 20. gadsimta sā-kuma jūgendstila ēkām, mazliet nolaistām, tomēr tik un tā ļoti glītām. Ielas apgaismo itin kā Džeka Uzšķērdēja laika Šerloka Holmsa stila later-nas, kas izvietotas tik atstatu, ka padara apgaismojumu krēslainu un maz-liet spocīgu.

Pilsētas centrā ir daudz senu koka namu un veikalu, taču daži ir tik no-laisti, ka atrodas uz sabrukuma robežas. Centrālā skvēra pašā vidū viena kvartāla stūri aizņēmis pārtikas veikals senatnīgā koka ēkā. Telpas tiek izīrētas, bet logi ir aizslēgti, krāsa nolupusi.

²⁴⁵ Vairāk par to, kā britu slepenais dienests rekrutēja bijušos *Waffen-SS* karavīrus un SS vīrus, kurus krievi vajāja par kara noziegumiem, skat. Dorill 2002, īpaši chapt. 16.

²⁴⁶ Okupācijas muzeja mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://omf.lv/lv/#!/en/eksponats/05VII.2/latvianlegionnaires-being-handed-back-to-the-ussr-by-sweden>, Gilmour 2011.

Nams atgādina sendienu pastkarti: tas ir zems, vecmodīgs, neviena nemilēts. Droši vien lētāk būtu ļaut tam laika gaitā sagrūt un tad uzcelt jaunu, nevis labot veco. Vēsturisku celtnu restaurācijai jānoris atbilstīgi Latvijas likumdošanai. Pāri ceļam, Lielajā ielā, slejas sarkanu ķieģeļu ēka, kas datēta ar 1767. gadu.

Šis ir Ventspils vecpilsētas centra galvenās ielas, taču piektdienas vakarā pulksten pusastoņos šeit valda pamestība. Lielākā daļa ēku ir aizslēgtas, tukšas, neapdzīvotas vai grausti. Visā ielas garumā mirdz tikai viena nejauša gaismiņa. Veikali ir slēgti. Bibliotēkā ir daži lasītāji. Biju iedomājies, ka šeit, kā jau ostas pilsētā, vakarā valdīs liela rosība, bet – nekā – pilsēta ir izmirusi. Ne mazāko aktivitāšu.

Iegriežoties tirgus laukumā, sacelās vējš. Es tuvojos ostai, un vējš grabina tirgus ēkas slēgus. Tagad es varu saskatīt ūdeni un lielus celtnus, kas otrpus kanālam izkrauj kravu. Vējš ir pieņēmis spēkā, savukārt temperatūra – nokritusies: parasts vakars ostā. Kāds zvejnieks izkāpj no laivas, lai aizkūpinātu cigareti un veiktu pēdējo telefona zvanu, pirms dodas nakts zvejā. Nolemju iet mājās.

Nākamajā rītā es satieku Artūru Tukišu, Ventspils Piejūras brīvdabas muzeja, eklektiskas laivu, šaursliežu dzelzceļa un piekrastes objektu kolekcijas, pārzini. 26 gadus vecais Artūrs ir piederīgs Latvijas vēsturnieku jaunajam vilnim un ir kaismīgs savas vēstures izzinātājs. Viņš ir Latvijas dzelzceļa eksperts, vērtīgas informācijas avots un glabā neskaitāmus Kurzemes kauju stāstus.

Kopā ar mums ir Artūra mīļotā meitene Kristīne Graudiņa, un viņai rokās telefons, lai pārtulkotu vārdus, kuri, liekot kopā mūsu valodu prasmes, ķersies. Mūsu trijotne dalīsies aizraujošos, bet skarbos stāstos par inženierzinātnes uzvarām, nāvi vientulībā un nomocītu tautu.

Mēs runājam par taustāmo ietekmi, ko karš atstājis uz Ventspili, un par pilsētas stratēģisko nozīmi. Katram dienestam – gan vērmahtam, gan *Luftwaffe* (Gaisa spēkiem), gan *Kriegsmarine* (kara flotei) – Ventspilī bija savs štābs, un šeit bāzējās arī SS vienības, taču, kā saka Artūrs, viens no mūslaiku Latvijas vēstures klupšanas akmeņiem ir tas, ka neviens nepārzina sīkumus. Visi, kuri pārzināja, ir miruši.

Nacisti sniedza pamatīgu ieguldījumu smagās mašīnbūves attīstībā, lai uzlabotu sakarus starp Kurzemes nozīmīgākajiem ciemiem un pilsētām, un tam viņi izmantoja brīvi pieejamo vergu darbaspēku.

Patiesībā šī apkaime ir viens liels mežs. Ceļi bija slikti. Ērtākais cilvēku, militārās tehnikas un krājumu pārvietošanas veids bija dzelzceļš. Šaursliežu dzelzceļa līnija savienoja visas mazās Kurzemes pilsētas no Ventspils līdz Dundagai, Talsiem un Rojai. Visus kara gadus vācieši nesa laukā no meža kokus un veda uz Vāciju. Pa šaursliežu dzelzceļu pārvietojās arī pasažieri un karavīri, tika vadāta munīcija, krājumi. Esmu redzējis fotogrāfijas ar tankiem šaursliežu dzelzceļa vilciena vagonos.

1944. gadā vācieši nolēma pabeigt dzelzceļa līniju no Ventspils līdz Liepājai. Latvijas valdība gribēja to izdarīt 1920. un 1930. gados, bet toreiz nepietika naudas. 1920. gados tika sākta Ventas tilta būvniecība, uzbūvēja labo pusi un kreiso pusi, bet vidu nepabeidza. Vācieši uzprojektēja vidējo sekciju, ielika to vietā un pabeidza tiltu. Pēc tam vācu karavīri trīs mēnešu laikā izbūvēja dzelzceļa līniju no Ventspils uz Liepāju. Trīs mēnešu laikā!²⁴⁷

Vācieši gaidīja lielu [Sarkanās armijas] desanta izcelšanos visā piekrastes garumā. No Tukuma līdz jūrai cauri mežam veda tranšejas un atkāpšanās ceļi. Ir zināms, ka tie bija *Kriegsmarine*, nevis vērmahta karavīri. Piekrastē racēji atrada vērmahta, SS un *Kriegsmarine* identifikācijas žetonus. Mēs nezinām, kur piekrastē atradās SS bāze, bet žetonus atrada Lielirbē. Un tie bija vācu SS vienības, nevis Latviešu leģiona žetoni. Turklāt tikai puse no žetona.

Ventspilī atradās Latvijas laikā, 1938. gadā, celta gaisa karaspēka bāze. Ventspilī bija vācu “meseršmitu” iznīcinātāju vienības. Rezerves vienības atradās Tārgalē²⁴⁸ un Piltenē [tālāk uz dienvidiem]. Netālu no Ventspils bija rezerves gaisa bāze, kurā krievu karavīri pēc kara saveda militāro tehniku. Vietējie puīšeļi un meitenes ložņāja pa izdegušajiem tankiem un sabojāto tehniku, lūkodami, ko paņemt.

²⁴⁷ Būvniecībā viņiem, protams, talkā nāca karagūstekņi un no Krievijas ievestie civiliedzīvotāji.

²⁴⁸ Raugoties no mūsdienu lidostas – pāri upei.

Cilvēki nāca izsūknēt degvielu, un visas mežā pamestās ietaises tika saspridzinātas un pa detaļām nodotas Liepājas metāl rūpnīcā. Daži tanki un transportlīdzekļi pārtapa par artilēristu treniņu mērķi. Tankos atradās pirmās palīdzības aptieciņas, un, tā kā pēc kara bija medikamentu deficīts, tad visas aptieciņas tika izņemtas. Mana drauga vecmāmiņai ir aptieciņa no vācu tanka. Viņa vēl aizvien lieto ziedi pret reimatismu... Tūbiņa ražota 1934. gadā!

Katrai latviešu ģimenei ir savi kara stāsti, un Artūrs nav izņēmums.

Kāds leģionārs stāstīja par laiku, kad viņš bija ložmetējnieks. Tiklīdz viņi dzirdēja padomju kājniekus saucam "Urā!", tā atklāja uguni. Urravas mitējās, bet pēc brīža sekoja nākamās. Ložmetējnieki šāva un šāva, līdz liķu kaudze viņu priekšā bija tik augsta, ka ložmetēja šaušanas leņķis vairs nespēja to pārvarēt. Padomju karavīri nāca bez mitas.

Mans vectēvs dzīvoja netālu no Degoles [pie Tukuma], un turienes sarkano ķieģeļu skolas ēkā bija ierīkots hospitālis. Klajumā, netālu no hospitāļa, bija izveidota kapsēta. Tur apglabāja mirušos karavīrus, no bērziem taisīja krustus, un tie sāka augt. Kāda veca kundze, kura tur dzīvo kopš kara gadiem, ļoti veca kundze, stāstīja, ka miglā varot redzēt vācu karavīra spoku staigājam ap ēku. Taču tikai miglā. Un viņam esot tikai viena kāja.

Vectēvs stāstīja, ka pēc kara mežos klejoja milzīgi vilku bari, jo tur mētājās ļoti daudz liķu. Turklāt vilki nebaidījās no cilvēkiem. Tos apšaut sūtīja īpašas mednieku komandas.

Vācieši ap Pampāļiem bija izveidojuši neskaitāmus mīnu laukus, tāpēc krievi aizliedza cilvēkiem iet mežā. Pirms pāris gadiem veca sirmgalve mežā sēņoja un ieraudzīja pie koka lielu sēni. Viņa pietupās, lai nogrieztu to ar nazi, un tur gulēja vācu karavīrs – skelets ar ķiveri, ieroci un dažām rokas granātām. Sēne atradās blakus rokas granātai. Acīmredzot karavīrs ticis ievainots, atslīdzis pret koku un nomiris. Un neviens viņu nebija atradis.²⁴⁹

²⁴⁹ Saruna ar autoru. 2015. gada janvāris.

Runājam par manu braucienu uz Ventspili cauri purvājiem un mežiem, kas atrodas ziemeļos no Liepājas. Ieminos par Sakas slaktiņa piemiņas zīmi civiliedzīvotājiem, kuri atbalstīja sarkanos partizānus. Stāstu Artūram, ka Pāvilstā neko neizdevās noskaidrot – vai viņam kaut kas par to ir zināms? Viņš pamāj ar galvu.

– Varbūt, – Artūrs saka. – Zinu vienu stāstu par turienes partizāniem, tas, iespējams, būs par to pašu gadījumu.

Artūrs stāsta, ka uz piekrastes ceļiem un dziļāk vidienē valdījusi liela satiksme. Apkaipe uz ziemeļiem un austrumiem no Liepājas bija nozīmīgs piegādes ceļš, kas veda no Liepājas dokiem uz Kuldīgu, kur atradās galvenais štābs, un uz Aizputi, kur tika turēti vācu rezervisti.

Grīņu purvos ap Saku darbojās viena partizānu grupa – vīri, kuri bija aizbēguši, baidīdamies, ka viņus iesauks Latviešu leģionā. Vēlāk tur ieradās Macpāna vadītā sarkano partizānu grupa, un abas apvienojās. Macpāna partizāni darbojās mežos uz rietumiem no Sakas un Pāvilstas, Apriķu, Cīravas un Alsungas apkārtnē. Šī 30–40 cilvēku lielā grupa darbojās vācu 18. armijas vienību aizmugurē, traucēdami sakarus, spridzinādami tiltus un ne tikai, bet ieročus, munīciju un pārtiku viņiem piegādāja padomju gaisa desants, nosūtot vienlaikus trīs vai četrus desantniekus, kuri atbalstīja un stiprināja partizānus.

Partizānu uzbrukumi vācu operācijas nesagrāva, tikai kavēja, tomēr vācu komandieri nolēma izrēķināties un sūtīja policijas vienības iztīrīt mežu no šiem partizāniem. Pēc vāciešu varmācīgās izrēķināšanās ar mierīgajiem iedzīvotājiem Zlākās SS obergruppenfirers Jekelns pavēlēja “iztīrīt” arī Sakas mežu; tas nozīmēja – ielenkt teritoriju un nogalināt visus, kuri šajā laukumā tiek notverti.²⁵⁰

Artūrs ir piedāvājis izrādīt man vecpilsētas apkaimi, tāpēc visi trīs sēžamies manā automašīnā un mērojam īso ceļu līdz centram. Soļojam pa

²⁵⁰ Iespējams, tas sakrīt ar Herberta Knetā komentāru par Macpāna partizāniem “vienība sakauta 26.02.45.” skat. tabulā 154. lpp. Avots: Patiesība ir dzīva: dokumenti liecina. Sast. A. Rubiks, O. Mačs, A. Zusāne. Rīga: Latvijas Sociālistiskā partija, 2010, 40. lpp.

sniegoto pilsētu līdz centrālās ielas galam. Viņš norāda uz palielu ēku otrpus ielai. Tā izskatās pēc veclaiku skolas vai slimnīcas. Artūrs pastāsta, ka laika gaitā tur bijušas abas.

Tā bija pirmā meiteņu skola Ventspilī. Pēc tam tajā mācījās visi rajona labākie audzēkņi. Te bija leģionāru un vācu karavīru hospitālis. Turklāt ne vien hospitālis, bet arī karavīru mobilizācijas un mācību vieta. Ja gribēji iestāties armijā, pieteicies šeit. Kad tevi sašāva, nāci šurp atlabt.

Soļojam prom no vecpilsētas pa neskaitāmām bruģētām ieliņām ar aiznagliem, grūstošiem koka namiem, kurus blāvi apgaismo tās pašas gadsimtu mijas laternas. Iegriežamies skvērā, kur slejas iespaidīga ēka ar balkonu un restaurētu ģipša apmetumu un atgādina svarīgu administratīvu celtni.

Artūrs pamāj uz bruģēto skvēru un izklāsta vēl vienu sarežģītās un traģiskās Ventspils vēstures stāstu.

Pirmajā pasaules karā Ventspili okupēja vācieši. Kara beigās Sarkanā armija ienāca Latvijā un ieņēma pilsētu. Slimnīcā bija palicis kāds kaujā ievainots vācu karavīrs, bet lielinieki viņu nenošāva. Kad vācieši atgriezās un atbrīvojās no lieliniekiem, viņi sarindoja visus Ventspils vīriešus šajā laukumā. Vācu karavīrs tika izsaukts norādīt ikvienu, kurš bija sadarbojies ar lieliniekiem. Visi, uz ko viņš norādīja, tika aizvesti līdz upei un nošauti. Kādā grāmatā minēti 30 cilvēki, vēl citā – 300. Mums ir ziņas no garīdznieka, kurš to piedzīvoja: viņš saka – 150. Domājams, taisnība ir viņam.

Piepeši mēs visi apklustam. Liekas neaptverami, ka neviens nezina patieso skaitu. Bet ir vēl trakāk.

Vācieši nošāva tos vīrus un trīs mēnešus nesavāca liķus par brīdinājumu pilsētniekiem. Sievas nedrīkstēja liķus aiztikt. Pēc trīs mēnešiem vācieši paziņoja: – Labi, varat viņus apglabāt.

Latvijas vēsture, kuru caurvij negaidīta brutalitāte, ir kā pļauka sejā. Dodamies atpakaļ uz manu automašīnu, garām bibliotēkai, garām aizslēgotajam

pārtikas veikalam un, šķiet, Sarkanās armijas uniformā tērpta vīra statujai. Artūrs pamana, ka es ziņkārīgi pētu statuju, un paskaidro.

Tas ir Jānis Fabriciuss, Ventspils puika, kurš 1917. gada revolūcijā dienēja Krievijas Impērijas armijā. Viņš piedalījās Brīvības cīņās. Daudziem latviešiem viņa vārds un darbi ir sveši.

Nākas atzīt, ka neesmu par viņu dzirdējis. Ņemot talkā Kristīnes telefonu, uzmeklējam viņu internetā un atrodam ierakstu Lielās Padomju enciklopēdijas 1979. gada izdevumā, kas mūsdienās tiek norādīts kā novecojušas vai ideoloģiski neobjektīvas informācijas avots. Riskējam tik un tā.

Fabriciuss, Jānis: dzimis 1877. gada 14. jūnijā tagadējā Zlēku pagastā; miris 1929. gada 24. augustā pie Sočiem. Pilsoņu kara varonis. Kopš 1903. gada Komunistiskās partijas loceklis.

Latviešu laukstrādnieka dēls Fabriciuss absolvējis ģimnāziju 1894. gadā. 1891. gadā iesaistījies revolucionāru kustībā; no 1904. līdz 1907. gadam izcietis sodu katrogā un pēcāk nonācis izsūtījumā. 1916. gadā iestājies armijā un Pirmajā pasaules karā bijis 1. latviešu strēlnieku pulka vecākais apakšvirsnieks. 1918. gadā paš aizliedzīgi cīnījies pret vācu interventiem un S. N. Bulaka-Balahoviča vienībām.

1918. gada nogalē un 1919. gada sākumā, Latvijas atbrīvošanas laikā, Fabriciuss bijis 2. un 10. strēlnieku divīzijas komisārs. 1919. gada augustā komandējis vienību, palīdzot aizsargāt Sarkanās armijas aizmuguri no K. K. Mamantova kavalērijas.²⁵¹ 1919. gada oktobrī kā 16. strēlnieku divīzijas 48. brigādes komandieris palīdzējis sakaut ģenerāļa A. I. Deņikina vīrus.²⁵² Viņš cīnījies arī 1920. gada Poļu–padomju karā un 1921. gadā piedalījies Kronštates pretpadomju dumpja apspiešanā.

Pēc kara Fabriciuss bija divīzijas un korpusa komandieris un 1928. gadā kļuva par Kaukāza armijas komandiera palīgu. Viņš gāja bojā aviokatastrofā 1929. gadā. Fabriciuss ir četrus Sarkanā Karoga ordeņu kavalieris.²⁵³

²⁵¹ Donas kazaku kavalērija, kas Pilsoņu karā cīnījās Baltajā gvardē.

²⁵² Izšķirošā Baltās gvardes sakāve

²⁵³ Kondratiev 2010.

Tas šķiet savādi ironiski, varbūt pat dīvaini, ka pēc 50 padomju okupācijas gadiem te joprojām stāv pieminēklis karavīram, kurš, lai arī vietējais, karojis lielinieku Sarkanajā armijā. Vai varbūt izskaidrojums ir vienkāršs: viņš tiek cildināts tieši tāpēc, ka bijis vietējais un guvis panākumus. Nu jau sāku pierast pie plecu paraustīšanas, kas seko šādām acīmredzamām pretrunām. Laikam tāda ir tā Latvija.

Atvados no Artūra un Kristīnes, atgriežos viesnīcā un, ārpusē nopurinājies no apaviem sniegu, dodos augšā uz savu numuriņu. Māra Zirnīte no Nacionālās mutvārdu vēstures arhīva Rīgā atvēlējusi man dažus Ventspils stāstus.

Viens no tiem ir Valentīnes Lasmanes stāsts; viņa bijusi nozīmīga persona slepenajā tīklā, ar kura palīdzību bēgļi slepšus pārvesti no Kurzemes uz Zviedriju. Viņas tēvs bija latvietis, sarkanais strēlnieks, vēlāk strādāja valsts iestādē. Viņas māte bija ukrainiete. Pati Valentīne dzimusi Ukrainā laikā, kad tur strādāja viņas tēvs. Valentīnes universitātes biedrs Leonīds Siliņš iepazīstināja viņu ar pretestības kustības vadītāju Konstantīnu Čaksti un iesaistīja pagrīdes kustībā. Šajā tīklā viņa darbojās pirmās padomju okupācijas un vācu okupācijas laikā.

Valentīne strādāja par skolotāju Latvijas austrumos un tajā pašā laikā darbojās pretestības kustības un LCP labā. Viņas audzēkņi izzaga mūnīciju un ieročus no vācu vilcieniem, kas piestāja vietējā Pļaviņu stacijā, un pēcāk noslēpa tos Daugavas krasta alās, lai tuvējie kurelieši tiktu pie krājumiem. Meitenes sacēpa un līdzās atstāja sausiņus. 1944. gadā viņa strādāja par Leģionāru hospitāļa apkopēju. Kad ievainotajiem paziņoja, ka viņus evakuēs uz Vāciju, daudzi dezertēja. Lasmane pagādāja viņiem civilo apģērbu.

Pēc tam Kurzemes Centrālās padomes vadītājs aicināja viņu braukt uz Ventspili un palīdzēt pārējiem. Valentīnes stāsti spilgti atklāj nacistu okupētās Latvijas pēdējās stundas.

Ventspils bija pilna ar bēgļiem. Nepietika nedz pārtikas, nedz naktsmāju. Ja kāds tika notverts un nevarēja uzrādīt Ventspils adresi, to ieslodzīja nometnē un sūtīja uz Vāciju.

Mums bija savs fotogrāfs, kurš uzņēma pasēs foto. Mums bija Krastiņš, grafiķis no Mākslas akadēmijas, kurš mācēja visu ko uztaisīt. Viņš [pasē] varēja iezīmēt visus vācu putniņus.

Tomēr tas viss bija iespējams tikai tāpēc, ka bija kara beigas un vācu militārā pasaule bija kļuvusi korumpēta. Apmaiņā pret sviestu un zeltu visu varēja dabūt.

Mans uzdevums bija noskaidrot katra bēgļa situāciju. Piemēram, skaidrs, te ir slims bērns. Tur ir leģionārs – viņam ir jātiek prom. Man viņi bija jāsagrupē, pirms ierodas laiva, un nekad nevarēja zināt, cik tajā laivā būs vietu – varbūt 100, varbūt 55. Parasti nekas negāja pēc plāna.

Viss norisinājās tumsā. Devām biļetes tiem, kuri drīkstēja braukt. Bet līdzī nāca arī tā saucamie autsaideri, kuriem bija jāgaida. Katram tika dota parole. Mazās laiviņas tuvojas lielajai laivai, kurā divi cilvēki prasīja paroli. Ko iesākt, ja kāds to paroli nezina, bet tik un tā raušas iekšā? Vai stumsi viņu laukā tumsā?

Vienudien es saņēmu kodētu ziņu, kuru atšifrēju.²⁵⁴ Atšifrējot sanāca aplamība “atvediet uz Zviedriju vienu žīdu”²⁵⁵

Atšifrēju otrreiz, tas pats. “Atvediet žīdu.”

[Ari Leonīds Siliņš savā grāmatā pieminējis ziņu “Svarīgi, lai atvedat arī žīdus”.]

Tad es attapu, ka zinu vienu ebrejieti. Viņa bija izbēgusi un dzīvoja Dundagā, netālu no Olitas [grupas biedres].

Valentīne nolēma aizbraukt pēc ebrejietes. Viņa sarunāja auto, degvielu, un mākslinieks izgatavoja viņai viltotu ceļojuma atļauju.

Mums radās laba ideja. Es pārtapu par SS vienības sekretāri, bet pie stūres sēdēja Frišenfelds. Viņš aizņēmas SS formu un cepuri. Vienīgi viņa vācu valoda bija ļoti vāja, un ceļā atradās kontrolposteņi, kuros varēja uzdot jautājumus. Bet tāpēc tur biju es. Mani sataisīja par SS skuķi, uzkrāsoja un saģērba pēc vācu meiteņu modes. Ceļā bija tikai *Waffen* kontrolposteņi,

²⁵⁴ No cilvēkiem Zviedrijā, kuri sūtīja laivas.

²⁵⁵ Sens ebreju apzīmējums latviešu valodā, līdzīgs noniecinošajam angļu valodas “yids”.

bet “esesieši” skaitījās augstāki. Īstens “esesietis” nerunātu ar kaut kādu *Waffen* posteni.

Tad nu braucam. Frišs stūrē, es viņiem smaidu. Ap pulksten divpadsmitiem ieradāmie Dundagā. Jautāju Olitai, kur ir ebrejieši.

Viņa nezināja. Neviena žida vairs nav. Vācieši izķemmējuši visu mežu nevis židu, bet partizānu dēļ. Gājuši ar suņiem.

Saku Olitai: – Parādi, kur tu viņiem nesi ēdamo.

Viņa piekrīt, un mēs ejam, čalodamas soļojam pa mežu un gandrīz jau esam sasniegušas nākamo ciemu, kad es pamanu, ka mežā kaut kas kust. Tas nav dzīvnieks, bet gan cilvēks. Skrienu lejā pa nogāzi un tuvumā ieraugu židu – jā, nudien! Tas ir žids!

Burtiski metos viņam virsū un krieviski saku: – Jūs brauksiet man līdzi! Jūs brauksiet ar mani uz Zviedriju!

Viņš mēģināja aizmukt, bet es turēju viņu kā dimanta gabaliņu. Vēlāk viņš man stāstīja, ka bijis pārsteigts, izdzirdot krievu valodu. Viņš prata krievu valodu, bet bija pilnīgi pārsteigts, ka mežā biksēs tērpta sieviete pēkšņi krieviski kliedz viņam kaut ko par Zviedriju. Kopā devāmies uz piekrasti gaidīt laivu.

Kāpēc žids? Mēs nojautām – un, kā vēlāk noskaidrojām, pamatoti –, ka par bēgļu, sevišķi ebreju bēgļu, evakuāciju no Amerikas pienācās nauda. Ja tika pārcelts ebrejs, labdari atsūtīja vairāk naudas.²⁵⁶

Valentīne un ebreju vīrietis kāpa laivā, kas bija paredzēta 45 cilvēkiem, taču patiesībā tajā tika uzņemti 167. Valentīne negribēja braukt uz Zviedriju, bet pienāca ziņa, ka viņai draud apcietinājums. Tas varēja apdraudēt visu organizāciju. Tādēļ viņa kopā ar māsu devās uz Zviedriju, vēlāk pievienojās arī brālis un vēl pēc laika arī māte un tēvs.

Arī ebrejs palika Stokholmā un pēc daudziem gadiem uzaicināja Valentīni uz savu 80. dzimšanas dienu, tur paziņodams visiem: – Lūk, sēž mans sargeņģelis.²⁵⁷

²⁵⁶ Saruna ar Valentīni Lasmani. Nacionālās mutvārdu vēstures arhīvs, ar Māras Zirņītes atļauju.

²⁵⁷ Valentīne Lasmane vēlāk grāmatā apkopoja 130 aculiecinieku stāstus no latviešu bēgļiem, kuri devās uz Gotlandi un Zviedriju. Grāmatas nosaukums ir “Pāri jūrai, 1944./45. g.: 130 liecinieku atmiņas”, un tā izdota Zviedrijā 1990. gadā.

Otrs stāsts ir isāks un sasaucas ar Pāvilstā mītošās Lidijas Doroninas atmiņām no kapitulācijas dienas.

9. maijs [kapitulācija] bija baisa diena manā dzīvē. Tas tāpēc, ka mēs atradāmies Kurzemē, nemiņīgā ielenkumā. Kurzemes katls – tā mēs to saucām.

Kamēr mūsu leģionāri cīnījās frontē un mums vēl bija cerība uz neatkarīgu Latviju, pārējie varēja bēgt. Taču ne visi to paguva. Mēs gaidījām pēdējo laivu, bet tā nepienāca. Mūs visus apcietināja.

Intervētājs: Kur jūs to laivu gaidījāt? Vai Liepājā?

Lidija: Mēs dzīvojām jūras krastā. Pāvilsta un Jūrkalne ir pie pašas jūras.

Tēva māja atradās tikai kilometru no jūras. Tēvam bija sakari ar cilvēkiem, kuri cēla ļaudis pāri jūrai. Sardze un robežsargi tika uzpirkti ar tēva cūkām vai ko citu, īsti nezinu... (Smejas.)

Tad atnāca karavīri, sastājās ķēdē un izķemmēja visus mežus, laukus, visu apkaimi. Viņi meklēja vīriešus. Visus vīriešus aizveda uz tā saucamo filtrāciju. Tēvs filtrācijas nometnē pavadīja vairākus mēnešus. (Nopūšas.) Ir briesmīgi to atcerēties. Mums bija telefons un radio, ko bijām aprakuši govju kūti zem mēsliem. Viss bija noslēpts.

Dažas lietas – drēbes, vēl šis un tas – bija noslēptas malkas šķūnī starp malkas grēdām. Bet viņi atnāca, pārmeklēja un iznīcināja pilnīgi visu.

Viņi paņēma visu, visas mantas, ko vien atrada. No manas somiņas izņēma pulksteni, glītu, mazu kaklā valkājamo senlaiku pulkstenīti, ko man bija dāvājusi vecmāmiņa.

Latviete, sarkanarmieša sieva, kura bija apmetusies pie mums kā bēgļe un viņus pazina, spēra soli un teica: – Mans vīrs ir Sarkanajā armijā. Neaiztieciot šos cilvēkus. Viņi ir ļoti labi pret mums izturējušies.

Bija arī krievu gūstekņi [kuri dzīvoja ar mums]. Tos aizveda prom. Viņi tika uzskatīti par noziedzniekiem un arestēti. Staļins nevienam neļāva padoties. Tie, kuri krita vāciešu gūstā? Tie visi bija noziedznieki.

Kā viņi spēja spīdzināt savējos?

Tas ir vārdos neapprakstāmi. To nav iespējams aptvert.²⁵⁸

²⁵⁸ Saruna ar Lidiju Doroninu. Nacionālās mutvārdu vēstures arhīvs, ar Māras Zirņītes atļauju.

SS valsts Dundagā

Pateicoties varai Eiropā, nacistiem bija pieejami vairāki miljoni vīru, kuri varēja cīnīties viņu pusē, taču tie bija jāapmāca. Rezervistus varēja mācīt Kurzemē, kas atradās tālu no frontes līnijas un ārpus sabiedroto bumbvedēju rezdesloka. Sevišķi trūka tanku komandas, kas varētu stāties pretim gluži vai neizsīkstošajām padomju bruņutehnikas rindām.

Kad Dundagas apkaimes meži bija izcirsti, nacistu līderi atzina Ziemeļkurzemes līdzenos laukus par ideālu platību treniņiem. Turp darbā varēja sūtīt ebreju gūstekņus no *Kaiserwald* (“Kaizervalde”) Mežaparka koncentrācijas nometnes Rīgā. Tanku apmācību nometne bija tikai pirmais solis pretim krietni varenākam plānam radīt jaunu pasaules kārtību, SS valsti, kur audzēt nākamo izcilo āriešu paaudzi. Kurzeme tam bija istā vieta, un to varēja celt Rīgas geto ebreji.

No 1943. gada rudens līdz 1944. gada sākumam *Kaiserwald* nometnes ebreji tika sūtīti darbā uz Dundagu, kur tiem bija jābūvē liels mācību centrs *Seelager Dondagen* [jūras nometne “Dundaga”], ko ar Ventspili un Mazirbi savienoja dzelzceļa līnija, kā arī jāpaplašina Sužu muižas [*Suschenhof*] apmetne Ķīšezera krastos. Dundagas komandanti, Makss Krēšels un Gustavs [Dzelzs Gustavs] Zorge, bija nežēlīgi, īsteni sadisti. Rīgas ebreji drīz sāka saukāt šo nometni par nāves centru.²⁵⁹

Viens no šiem ebrejiem bija Marģers Vestermanis, dzimis Rīgā 1925. gadā, Rumbulas un Biķernieku masu slaktiņu laikā bijis 16 gadus vecs. Viņš bija viens no tiem dažiem tūkstošiem izdzīvojušo ebreju, kuri

²⁵⁹ Angrick, Klein, Brandon 2009, p. 388.

tika turēti *Kaiserwald* koncentrācijas nometnē Mežaparkā un spaidu darbos nosūtīti uz Dundagu.

Seelager Dondagen spilgti izpaudās nākotnes vīzijas par SS jauno kārtību. Izolētā, mežiem klātā un jūras ieskaudā teritorija bija ideāla vide SS atvašu ideoloģiskai un militārai apmācībai, kurā varēja izmantot neizsmeļamu gūstekņu un vergu darbaspēku. Iespējams, *Seelager Dondagen* bija Himlera vienīgais kolonizācijas eksperiments pagaidu okupētajā padomju teritorijā, un tas gandrīz tika īstenots. Te var redzēt, kā praksē izskatītos nacistu centieni izveidot “jaunu kārtību Eiropā”.²⁶⁰

1944. gadā SS vienības jau bija izvietotas pa visu Ziemeļkurzemi. Līdzās īpašajām vienībām bija arī tehniskie bataljoni, ģeoloģiskās izpētes komandas, medicīniskās palīdzības vienības, transporta speciālisti, vietējā pārvalde, tanku remontdarbnīcas un militārā policija. Bāzes atradās Mazirbē, Stendē, Rojā, Talsos, Dundagas pilī, Jaundundagā un Popervālē. Lai izveidotu *Seelager Dondagen*, Dundagas, Ārlavas un Lubezeres iedzīvotāji tika izvesti no šīm teritorijām.²⁶¹

Darbu veica ebreju gūstekņi no Latvijas, Lietuvas, Čehoslovākijas, Ungārijas un Polijas, kā arī vairāki tūkstoši ungāru ebrejiešu no Aušvices. Avotos vietām minēti divi, citviet pieci tūkstoši. Piedalījās arī brīvprātīgie nīderlandiešu strādnieki un prasmīgi palīgi no citām valstīm, tostarp Čehoslovākijas un Francijas.²⁶²

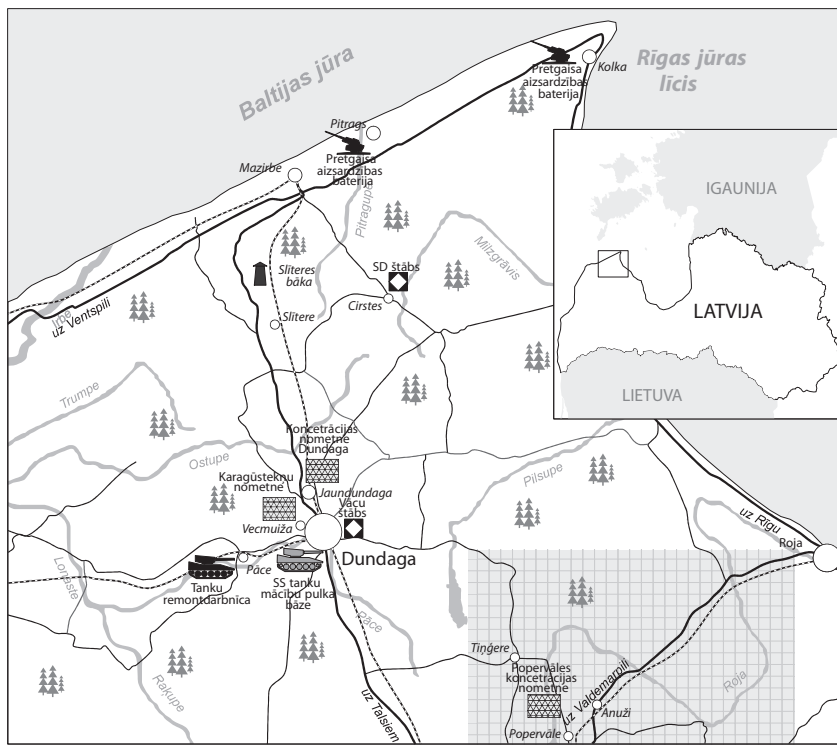
Apstākļi bija atbaidoši. Vairāk nekā 1000 civiliedzīvotāju, tajā skaitā 500 sievietes un 100 bērni, mitinājās auduma teltīs – 18–20 cilvēki vienā teltī – un gulēja uz salmiem. Lai kaut nedaudz sasildītos, mazā metāla caurulē varēja kurināt malku. Strādniekiem noskuva galvu, valkāšanai piešķīra stripainas drēbes, un viņi pārtika no maizes rikas brokastīs un pliekanas zupas vakarā.

²⁶⁰ M. Vestermaņa raksts no *Lexikon der Wehrmacht, The SS Seelager Dondagen*.

²⁶¹ *Lexikon der Wehrmacht* mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de>.

²⁶² Turpat.

Ziemeļkurzeme kara laikā.

- Vestermāņa partizānu grupas darbības reģions
- Šaursliežu dzelzceļš

Meža vidū sākās vērmahta treniņnometnes būvniecība. Strādnieki bruģēja ceļus, izcirta kokus un cēla ēkas un dažādas instalācijas. Dundagā bija sevišķi augsti mirstības rādītāji: 1944. gada ziemā ik dienu nomira 10–20 gūstekņi. Dundagas strādnieku vidū bieži izskanēja frāze “Lai svētīts Tas Kungs, jo viņš uzņēm mūs *minyanim*” [Vismaz 10 cilvēku kvorums, kas nepieciešams reliģiskiem pasākumiem].²⁶³

1944. gada maijā nometnē no Rīgas ieradās vairāki tūkstoši ungāru ebrejiešu, kuras tika atvestas vaļējos lopu vagonos. Viņu pienākums bija izraut kokus ar saknēm un vilkt balķus laukā no meža ar zirgu vilktas tehnikas palīdzību. Ja zirgu nebija, to vietā stājās četras sievietes. Nav brīnums, ka daudzas nomira.²⁶⁴

Mirušo vietā ik dienu ieradās jauni gūstekņi. Lai atbrīvotos no liķiem, nometnes komandants Krēšels lika izcirst ledū āliņģus un iegremdēt mirušos jūrā. Taču pavasarī, kad ledus sāka kust, liķi uzpeldēja virs ūdens.

Krēšels baidījās, ka liķus aizskalos pāri Baltijas jūrai un tie nonāks Zviedrijas Sarkanā Krusta rokās, novedot pie starptautiskiem protestiem un paziņojumiem laikrakstos. Tādēļ viņš lika gūstekņiem līdz kaklam brist ledainajā ūdenī, zvejojot liķus laukā no jūras un pēc tam krastmalā sadedzināt. Tā daudzi nomira ar plaušu karsoni.²⁶⁵

Popervāles nometne bija ierīkota bieza meža un lauku vidū. Šurp atvestajiem gūstekņiem nebija sarūpēta it nekāda pajumte. Viņiem nācās gulēt zem klajas debess, tāpēc daudzi aizgāja bojā.

Popervāles gūstekņi tīrija mežus, lai izbūvētu strēlnieku un tanku poligonus, ceļus, bunkurus un barakas. Margērs Vestermanis bija viens no šiem gūstekņiem. Citi, piemēram, Ābrahams Špungins un Matīss Frosts, strādāja Dundagas militārajā un pārtikas noliktavā, iekraudami un izkraudami krājumus. Padzirdējuši, ka nometni plānots pārvietot, viņi nolēma bēgt un izvēlējās to darīt visu acu priekšā. Desmit mēnešus, līdz pat kara beigām, viņi slēpās lopu kūti vācu sargu degungalā, saņemdami pārtiku no vietējiem iedzīvotājiem. Dundagas apkaime, kur tas viss norisinājās,

²⁶³ Blatman 2010, p. 61.

²⁶⁴ Turpat.

²⁶⁵ Press 2000, pp. 191–192.

vēl šodien ir gandrīz tāda pati kā pirms 70 gadiem, saglabājušās pat tālaika celtnes.²⁶⁶

Lasīt par to, ko Šprungins piedzīvojis Dundagā, ir smagi. Viņš Krēšelu raksturo kā pavecu, sirmu un nežēlīgu vairāku koncentrācijas nometņu, tostarp Zaksenhauzenes un Bührenvaldes, veterānu: “Īstens Vācijas reiha sūtības aizstāvis, kurš ebrejus ienāda vēl kaismīgāk nekā krievus.” Šis naids izpaudās nežēlīgos un varmācīgos soda veidos, piemēram, kāds gūsteknis par to, ka lūdzis pārtiku no ciematniekiem, tika piekauts līdz nomaņai, tad piesiets pie žoga, apliets ar ledainu ūdeni un atstāts nosalt līdz nāvei.²⁶⁷

1944. gada vasarā Sarkanā armija tik strauji ienāca Latvijā, ka par prioritāti kļuva Reiha nosargāšana, un pārējie plāni, SS valsti ieskaitot, tika pamesti novārtā. Kolīdz jūlija beigās Sarkanā armija sasniedza Tukumu, tika dots rīkojums iztīrīt Dundagas un Popervāles nometnes. Gūstekņi bija jāaizdzen uz piekrasti. Daļu nosūtīja uz Gdaņsku un pēc tam uz Štuthofas koncentrācijas nometni. Citi nonāca Liepājas cietumā un tur tika nogalināti “militāru operāciju laikā”.²⁶⁸

Krievi nāca arvien tuvāk, tāpēc Popervāles gūstekņi tika nostādīti kolonnā un dzīti uz priekšu. Marģers Vestermanis, sapratis, ka ilgi vairs neizturēs, izlauzās brīvībā un bija viens no retajiem gūstekņiem, kuram izdevās pieredzēt kara beigas. Viņš cīnījās mežā kā padomju partizāns un vēlāk nodibināja muzeju “Ebreji Latvijā”, veltīdams atlikušo mūžu Latvijas holokausta dokumentēšanai. Viņš prot latviešu, krievu, vācu valodu, jidišu un vēl pāris valodu, taču nerunā angliki, tāpēc noraidīja manu aicinājumu uz sarunu un atsūtīja dažas jau iztulkotas atbildes.

Izdzīvošana holokaustā bija tīrā nejaušība. Es biju jauns, fiziski spēcīgs, un – galvenais – man bija vēlme pretoties. Pēc vairākiem neveiksmīgiem bēgšanas mēģinājumiem man talkā nāca nejaušība. 1944. gada jūlija nogalē tuvojās Sarkanā armija, tāpēc koncentrācijas nometne “Dundaga” apņēmiņā “nāves maršā” tika sūtīta uz Liepājas un Ventspils ostu.

²⁶⁶ Schneider 1991, pp. 151–163. Skat. karti 239. lpp.: Dundaga kara laikā un mūsdienās

²⁶⁷ Šprungins, *The Terror of Dundaga*, p. 152. Schneider 1991.

²⁶⁸ Angrick, Klein, Brandon 2009, p. 412.

Daudzi gūstekņi ceļā nomira, bet, kad mūsu ceļš veda cauri Ugāles apkaimes mežiem, daudzi pēdējiem spēkiem lēca ceļmalas grāvjos un skrēja mežā. Es biju viens no viņiem.

Man izdevās iesaistīties latviešu antifašistisko partizānu grupā, kuri vairījās no stāšanās SS leģionā. Mūsu grupā bija arī no Vācijas nometnēm izbēguši padomju gūstekņi un pat viens vācu dezertieris, *Luftwaffe* oberfeldfēbelis²⁶⁹ Egons Klinke, kurš kļuva par manu draugu.

Šajā laikā vācu armija ieguldīja milzīgas pūles, ķemmēdama mežus un meklēdama bēgļus, un 26. decembrī mūsu grupa tika sakauta. Es un mans vācu draugs Egons bijām starp tiem dažiem, kuriem izdevās izsprukt, taču pēc piecām dienām – Vecgada vakarā – es zaudēju arī savu draugu. Līdz 1945. gada 9. maijam klaiņoju pa mežu kā “bruņots vientuļais partizāns”. Es nebūtu šo laiku mežā izdzīvojis bez latviešu palīdzības.²⁷⁰

Latvijas koncentrācijas nometņu pēdējās pastāvēšanas dienās tika notverti 830 nīderlandiešu civilie strādnieki, kuri darbojās saskaņā ar SS un Nīderlandes nacistiskās partijas vienošanos. Viņi bija atsūtīti uz Latviju strādāt Dundagas, Popervāles, Vaiņodes, Jelgavas un Rīgas nometnēs un jutās neapmierināti ar to, ka SS izturējās pret viņiem kā pret vergiem, kaut arī viņi valkāja Tota organizācijas formastērpus.²⁷¹ 1945. gada janvārī aptuveni 300 nīderlandiešiem izdevās laivā pamest Liepāju. Pārējie palika Latvijā un kļuva par padomju gūstekņiem.²⁷²

Ārlavā ir luterāņu baznīca, dažas fermas, daudz mežu – gandrīz nekā cita. Esmu novietojis auto pie baznīcas un raugos uz aptuveno vietu, kur atrodas Popervāles koncentrācijas nometne. Baznīca slejas nelielā pakalnā, tāpēc redzu diezgan tālu: laukus, mežu, fermu. Laukus, fermu, mežu. No jauna iedarbinu auto un braucu atpakaļ pa to pašu meža ceļu, kas atveda mani šeit. Nonācis uz platāka ceļa, saprotu, kā ebreju gūstekņi pamanījās

²⁶⁹ Gaisa spēku seržants.

²⁷⁰ Vestermanis, M. Intervija angļu valodā. Nosūtīta autoram 2014. gadā.

²⁷¹ Nacistu civilās un militārās inženiertehnikas organizācija, kas, izmantojot spaidu darbos nodarbinātos un karagūstekņus, uzbūvēja Atlantijas valni, autobāņu tīklu un V1 un V2 starta platformas Ziemeļfrancijā, Beļģijā un Nīderlandē.

²⁷² *JewishGen.org*: B. J. Hoekstra “Report on an inspection trip”.

aizbēgt no sargiem. Ja ielēca ceļmalas notekgrāvī, varēja patverties starp kokiem un tad mesties dziļāk mežā. Ja cilvēki iepriekš vienojās un metās gan pa labi, gan pa kreisi, sargi varēja netikt galā ar daudzajiem bēgļiem. Vai varbūt, steigdamies aizmukt no Sarkanās armijas, vācu sargi nekavējās un pārlietu ilgi nemeklēja viņus.

Dundaga atrodas desmit minūšu brauciena attālumā uz ziemeļiem no Popervāles. Ciems ir celts ap Dundagas pili, kas slejas tam pāri. Pils vēsture iesniedzas 13. gadsimtā, un šī ir lielākā un senākā Ziemeļkurzemes pils. Kara laikā te bija hospitālis un SS štābs. Pili ieskauj 1766. gadā celta luterāņu baznīca, daži izbijuši stalli, kas vēlāk pārveidoti par sīrupa fabriku, un 1902. gadā celts alus brūzis, kurā tagad atrodas pienotava.

Pie pils lielajām ozolkoka durvīm mani sagaida vairākas kundzes. Iepazīstamies, ejam iekšā un sasēžamies ap tūristu informācijas biroja galdu. Tulkot atnākusi biroja vadītāja Ālanda, vienas kundzes meita. Vispirms runā Jautrīte Freimute, kura agrāk šeit bijusi skolotāja. Viņa veltījusi daudzus gadus Dundagas ebreju likteņa izpētei.

Tiklīdz 1941. gada jūlijā vācieši ienāca Dundagā, visi ebreji tika nogalināti. 1943. gada pavasarī SS Berlinē izlēma, ka jāveido Dundagas un Popervāles koncentrācijas nometnes, kuru gūstekņi varētu izbēgt ceļus un barakas tanku apmācību zonā. Te bija ebreji no visas Centrāleiropas: no Čehoslovākijas, Ungārijas, Austrijas, Lietuvas, arī no Latvijas. Jaundundagas trīs nometnēs bija izvietoti 14 000 ebreju.²⁷³

Viņa ievēl manā kartē krustiņus.

Te, te un te, austrumos; viena bija arī rietumos. Tās visas bija nometnes, baraku tipa nometnes. Nelielā teritorijā ļoti ātri uzslēja pavisam plāna koka celtnes – tās bija ļoti vienkāršas būves.

Šī te ziemeļos ir Jaundundagas nometne. 7 kilometrus uz dienvidaustrumiem no Dundagas – Popervāle, kur ebrejus lika darbā pie *Seelager Dondagen* nometnes būvēšanas... un vēl karagūstekņu nometne netālu no

²⁷³ Autora saruna ar Jautrīti Freimuti.

Vecmuižas, rietumos. Dienvidrietumos, netālu no ciema, atradās tanku remonta darbnīca, savukārt aptuveni desmit kilometrus uz ziemeļiem – liela drošības policijas ēka.²⁷⁴

Apskatu savu Dundagas novada karti, apvilkdams viņas pieminētās nometnes. Atzīmējot nometnes un depo ēkas, teritorija pamazām kļūst arvien blīvāka. Pievienojam bildei arī prožektorus, piekrastē izvietoto zenītartilērijas pulku un lielgabalu pozīcijas, dzelzceļa depo, rezervistu zonas, karavīrus, tehniku un transportu, kā arī desmitiem tūkstošus bēgļu un bruņotus dažādas pārlicības partizānus, kuri slapstās mežā. Piepeši Ziemeļkurzeme atgādina karalauku.

Savu stāstu sāk viena no kundzēm, Aina Pūliņa. 1944. gada vasarā viņai bija 14 gadi. Tagad – 85.

Atceros to dienu, kad ebrejus aizveda uz Ventspili. Es tolaik dzīvoju Laukmuižā.²⁷⁵ Ieraudzīju 200 metru garu kolonnu ar ebrejiem. Viņi bija ļoti noguruši un soļoja ārkārtīgi lēni, ģērbusies strīpainās drēbēs, un viņiem sekoja vācu sargi ar suņiem. Aizskrēju un izstāstīju mātei, ka ebrejus ved prom. Mamma iedeva man maizi, lai aiznesu viņiem. Viņi paņēma maizi, un vācieši neiebilda. Vēlāk dzirdējām, ka pie Ugāles karavīri esot ļāvuši dažiem cilvēkiem aizmukt, iebēgt mežā.

Patiesībā ebreji un vietējie ciematnieki labi satika. Mūsu kaimiņi bija ebreji, jauna ģimene, pieci bērni: Berta, Josells, Jutka, Dora, Olga. Vienu dienu viņi pazuda.

Dundagas centrā atradās daži ebreju veikali – visvisādi. Vietējie iedzīvotāji bija pārsteigti, ka to vairs nebija. “Kas noticis? Kāpēc veikalu vairs nav?” Vispirms bija izbrīns, pēc tam neizpratne. Tikai ar laiku, pamazām, cilvēki savilka kopsakarības.²⁷⁶

Vaicāju Aina: vai viņa zināja, kas notiek ar ebreju tautu?

²⁷⁴ Pie Cirstēm. Autora saruna ar Jautrīti Freimuti.

²⁷⁵ Ciems dienvidos no Dundagas.

²⁷⁶ Autora saruna ar Ainu Pūliņu.

– Cilvēki zināja, ka zem vācu varas ebreji ir cietumnieki. To zināja pat bērni.

– Vai jūs zinājāt, ka viņus nogalina?

Nē. Klejoja visādi stāsti. Runāja, ka cilvēkus nometnē nogalinot. Kā jau dzīvē... ļaudis mēloja, ļaudis plāpāja. 1944. gadā atgriezās Krievijas armija. Sabiedrībā valdīja jukas. Nevieni nezināja, kas notiek, kas būs tālāk. Dienišķās gaitas bija jāturpina. Bija saimniecības, cilvēkiem bija jādzīvo, jāstrādā. Gaidīja darbs.

Kurzemes katla laikā šeit bija ļoti daudz vāciešu un daudz cilvēku no citām malām, bēgļi no Vidzemes un Latgales. Tuvojās Krievijas fronte. Te bija ļoti daudz karavīru un bēgļu. Cilvēku bija ka biezs. Neskaitāmi karavīri, civilie, bēgļi. Visur tehnika.

Netālu no mūsu mājas stāvēja tanki, ieroči, mašīnas, zirgi. Furgonos bija pārtika, krājumi, aprīkojums – viss, kas armijai nepieciešams. Man ļoti patika zirgi, un tie bija skaisti... lieli holandiešu zirgi īsām astēm. Katru kvadrātmetru aizpildīja cilvēki un tehnika.

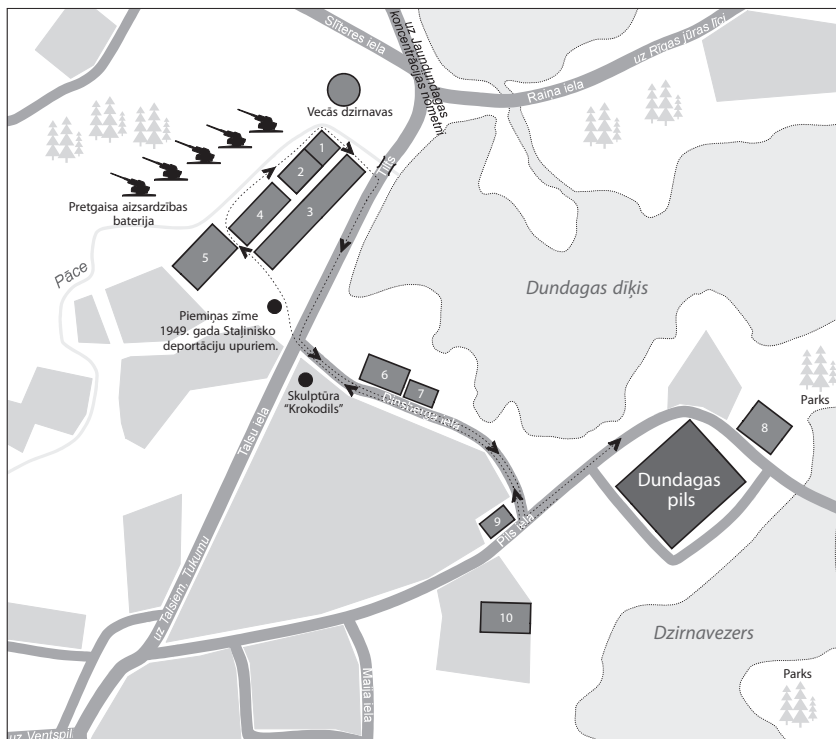
Sarunas gaitā Aina atklāj, ka latviešus urdīja vēlme tikt prom. Nevieni negribēja vēl vienu padomju okupācijas periodu. Vēl aizvien spilgtā atmiņā bija Baigais gads.

– Tas bija briesmīgs laiks, – viņa saka. – Nevieni to negribēja atkārtot.

1944. gada oktobrī Aina ar ģimeni Ventspilī kāpa uz kuģa *MS Gotland*, kuru vēlāk sabumboja un nogremdēja, aizraidojot nāvē vairākus tūkstošus cilvēku. Viņai paveicās. Krievu bumbvedēji vētrā nevarēja laivu atrast, un viņu raidītās apgaismes raķetes apdzisa. Ainas ģimene pārcēlās no Dortmundes uz Drēzdeni tieši tajā laikā, kad pilsētu bombardēja, pēc tam pārbrauca uz Prāgu un Ukrainu. Kad beidzās karš, viņi atradās nepareizajā Eiropas pusē, tāpēc nācās atgriezties Padomju Latvijā.

Parādu līdzpaņemto Dundagas karti. To zīmējis dzīvi palikušais ebrejs Ābrahams Špungins, un tajā redzams, kur viņi ar Matisu Frostu desmit mēnešus slēpās. Tas bija pils ezera otrā krastā, agrākajās karavīru krājumu noliktavās. Vadīdamies pēc ezera un upēm, mēs sākam apjaust, kā šeit izskatījās 1944. gadā. Lēni un neticami viss sagulst pa vietām.

Dundaga kara laikā un mūsdienās.

.....➔ Autora maršruts

Atšifrējums:

1. Ieslodzīto mītnes (noliktavas rajonā (ēkas 1–4) patrulēja sargi).
2. Militārā noliktava.
3. Galvenais militāro krājumu depo un izkraušanas zona.
4. Stalli, kuros slēpās Frosts un Šprungins.
5. Mitekļis vācu sargiem un divām ģimenēm, kuras izmantoja stallus iepretim.
6. Dundagas pienotava.
7. Vācu virsnieku mītne.
8. Pirts.
9. Aptieka – ierīkota agrākajā dzīvojamā namā.
10. Pretgaisa lielgabala platforma.

Mēs soļojam apkārt ezeram, lejup pa nogāzi līdz sarkano ķieģeļu ēkai, kurā desmit mēnešus slēpās šie divi vīrieši. Viņi tik tiešām atradās vāciešu deguna galā. Viņiem blakus, virs viņiem un iepretim, dzīvoja karavīri. Jaurīte norāda uz kādām pirmā stāva durvīm.

20. gadsimta 30. gados te darbojās kalējs. Tur, virs kalēja, bija sienaugša. Špungins un Frosts mitinājās tajā augšējā logā, bet kaimiņos dzīvoja vācieši. Viņi tur nodzīvoja desmit mēnešus, līdz kara beigām. Vācieši pat nenojauta. Dundagā izdzīvoja seši vai septiņi ebreji. Viņi šeit palika līdz 1949. gadam. Tad sākās izsūtīšana, un viņi negribēja tikt deportēti, tāpēc aizbrauca uz Izraēlu.²⁷⁷

Pašlaik te dzīvo kāda ģimene. Ēkas otrā pusē mēs ieraugām upi, ko Špungins šķērsoja, izlikdams ēsmas taku, lai maldinātu sargsuņus, – tā norādīts viņa kartē. Sekojam takai līdz veco vējdzirnavu drupām, kur tagad savīta milzīga stārķu ligzda. Kara laikā līdzenumā virs upes, kur ceļš sadalās virzienā uz Ventspili un Vīdali, bija novietoti četri zenītlieģabali. Lielgabalu vairs nav, bet citādi viss ir tāpat kā pirms 70 gadiem.

Ejam atpakaļ garām pienotavai, uz 120 gadus senās aptiekas pusi, kas atrodas tā sauktajā Dakterleajā. Te stāv piemineklis – šķeltais akmens – 357 cilvēkiem, kuri 1949. gadā no Talsu rajona deportēti uz Sibīriju. Gravējums uz akmens vēsta: “Es sapni par dzimteni pagalvī likšu.”

Pāri ceļam atrodas krokodila statuja, piemineklis Dundagas leģionāram Arvidam Blūmentālam. 17 gadu vecumā viņš brīvprātīgi devās karot un pēc kara 1951. gadā apmetās Kvīnslendā Austrālijā. Tur viņš medija krokodilus un kļuva par plaši pazīstamu tēlu Krokodilu Hariju.

Blūmentāls nodarbojās arī ar opālu rakšanu, vēlāk šajās raktuvēs – alās viņš arī dzīvoja un piesaistīja tūristus. Divu tonnu smago krokodila skulptūru Blūmentāla piemiņai 1995. gadā Dundagai dāvinājis Latvijas goda konsuls Čikāgā.²⁷⁸

²⁷⁷ Saruna ar Jaurīti Freimuti, vietas apmeklējums.

²⁷⁸ Dundagas tūrisma informācijas mājaslapa [tiešsaiste]. <http://visit.dundaga.lv/>.

Krokodila statuja simbolizē ko vairāk nekā tikai Blūmentālu, saka Ālanda.

Mums ir zināmi Dundagas kara laika stāsti. Viens no tiem ir stāsts par krokodilu mednieku. Bija trīs brāļi. Viens krita karā, otru aizsūtīja uz Sibīriju, trešais 17 gadu vecumā karoja leģionā. Pēc kara viņš aizceļoja uz Austrāliju un kļuva par krokodilu mednieku [Krokodilu Dandiju].

Šis krokodils simbolizē visas Kurzemes vēsturi. Mūsu karavīri cīnījās Kurzemes katlā. Tā nav tikai ideja par krokodilu mednieku vien. Viņš ir simbols, bet viņa liktenis un mūžs atspoguļo tūkstošiem dzīvju, kuras kara laikā un pēckara gados salauza padomju sistēma.²⁷⁹

Stāvot pie šī akmens krokodila, tikai 100 metru atstatumā no siena gabām, kur divi vīri slēpās no drošas nāves, es aptveru, kāds bezdibenis šķīra latviešu izsapņoto dzīvi no tās, kādu viņi bija spiesti dzīvot. Blūmentāls un viņa brāļi šos zaļos laukus sauca par mājām, taču visi trīs tika izkaisīti pasaulē. Kā viņš vērtēja savu likteni, salīdzinot to ar brāļiem nolemto?

Atgriezušies pili, atvadāmie no Jaurītes, bet Aina un Ālanda piedāvā parādīt, kur atradās Jaundundagas ebreju nometne. Dažas minūtes braucam uz ziemeļiem no pilsētas, tad piestājam pie plaša lauka. Ceļmalā stāv piemiņas akmens: zems, tumšs un krēslā grūti pamanāms.

Pēc kara šis lauks tika uzrakts un šeit atklājās bedre ar 1200 ebreju mirstīgajām atliekām. Viņi bija atvesti šurp no visām Eiropas malām, lai tiktu paverdzināti, izmantoti un pēc tam pamesti šajā vienmuļajā nostūrī. Tieši Jaurīte pētīja “PSRS Valsts ārkārtējās komisijas nacistisko noziegumu izmeklēšanai” arhīvus, lai noskaidrotu, kur aprakti liķi, un panāca, lai šajā vietā uzstādītu piemiņas zīmi.²⁸⁰

²⁷⁹ Autora saruna ar Ālandu Pūliņu.

²⁸⁰ Autora saruna ar Jaurīti Freimuti. Pie Latvijas Valsts prezidenta kancelejas izveidota Latvijas Vēsturnieku komisija, kura pēta, kas holokausta laikā notika valsts teritorijā. Komisija norāda, ka tika nogalināti vairāk nekā 70 000 Latvijas ebreju un vairāk nekā 20 000 ebreju, kuri laikā no 1941. līdz 1944. gadam bija ievesti Latvijā no citām okupētajām Eiropas valstīm (Austrijas, anektētajām Čehoslovākijas teritorijām, Ungārijas, Lietuvas) un no Vācijas. Ebreju iznīdēšana nacistu okupētajā Latvijā bija lielākais noziegums, kas 20. gadsimtā paveikts Latvijas teritorijā. Šis nodarījums izceļas ar neapraktāmu sadismu un milzīgu skaitu upuru. (Latvijas Valsts prezidenta mājaslapa, Vēsturnieku komisijas ziņojums: www.president.lv, Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sējums.)

Aina grib parādīt vēl kaut ko, iekams pārāk satumst un paliek auksti. Ziemotos laukus klāj sniega kārta, un sals tiem piešķir stingumu.

Pa zemes ceļu sekoju Ālandas automašīnai, ziemas riepām sniegā gurstot. Palaikam starp kokiem pavīd kāda reta māja. Kreisajā un labajā pusē laukus izraibina tumši zaļu priežu meži. Pāris koki aug ceļa malā. Brīdi pa brīdim telefona stabus rotā stārķu ligzdas, kas uz ziemu pamestas tukšas. Šie ir īsteni Latvijas lauki.

Nobrienam lejā, laukā, un soļojam pa apsarmojušo zāli. Sasnieguši mežmalas kokus, starp priedēm ieraugām vienkāršu, baltu koka krustu ar zīmi. Tajā teikts:

Šajā laukā apglabāti dažādu tautību karavīri no pils hospitāļa. Daudzi mirušie vesti šurp. Visi Vācijas armijā dienējušie.

Turpat pie metāla staba piemetināta vēl kāda plāna tērauda plāksnīte:

Šeit dus vācu un latviešu karavīri, miruši 1944.–45.

Pagriežos un atskatos uz lauku, kuru mēs tikko šķērsojām. Pelēkie sniega mākoņi virs šī lauka, kur nāvēgi ievainotie vācu un latviešu vīri ievilka pēdējo elpu, ir iekrāsojušies rozā, un, saulei rietot, debesis šķeļ dzeltenas un baltas švīkas, padarot zāles kumšķus sarkanbrūnus. Tā nav oficiāla kap-sēta, tikai lauks ar koka krustu Jaundundagas pievārtē. Soļojot atpakaļ, zāle zem kājām krakšķ. Brīnos, kāpēc te nav pieminekļa un ir tikai krusts un zīmīte. Aina ir versija.

Padomju gados šī bija nepatīkama vieta: tie ir vācu armijas karavīri, tāpēc neviens par šo lauku nerūpējās. Kopš neatkarības atgūšanas ir bijis tik daudz darāmā, ka, šķiet, neviens nav radis iedvesmu rīkoties, lai savestu šādu vietu kārtībā vai pastāstītu par to sabiedrībai un pievērstu cilvēku uzmanību.

Ejam atpakaļ uz mašīnu, un es atvados no Ainas. Viņa paspiež man roku un pateicas par apciemojumu.

Salīdzinot ar citiem, mans stāsts ir laimīgs. Es nenožēloju, ka nepaguvu aizbēgt uz Rietumiem. Domāju par tēvu [kurš dzīvoja šeit] un viņa kokapstrādes rūpalu. Vispirms nāca Pirmais pasaules karš, tad Otrais pasaules karš, pēc tam padomju laiki. Visi viņa sapņi sagruva.

Varbūt viņi būtu aizbēguši uz Rietumiem, veiksmīgi nodarbojušies ar rūpniecību, tomēr turpinājuši sapņot par dzimteni. Daudzi latvieši Rietumos joprojām cer, ka viņu bērni un mazbērni atgriezīsies Latvijā. Un daži atgriežas – tas lasāms avīzēs. Pavisam mazs skaits..., tomēr atgriežas.²⁸¹

Brauc atpakaļ uz Talsiem un piestāju kafejnīcā iekost. Galva pilna ar domām par nupat redzēto. Jo ilgāk uzturos Latvijā, jo skaidrāk redzu, ka latvieši ne vienmēr saka to, ko domā. Krokodils ir slepens simbols, ko daudzi nemaz neizprot. Krokodils ir liktenis. Tas simbolizē visu, kas norisinājās Kurzemes katlā tolaik un tagad. Tas ir liktenis, dzīve, nāve, šķirtas ģimenes. Tas stāsta par Ameriku, Austrāliju, Sibīriju..., par kapsētām, brāļu kapiem, plašo Lestenes kapsētu ar Artas Dumpes veidoto sērojošās mātes statuju un par latviešu puisī, kurš izdzīvoja, aizbēga uz Austrāliju un medija krokodilus.

²⁸¹ Autora saruna ar Ainu Pūliņu.

Skaistā pludmale, kur tanki sasniedza jūru

Ziemassvētku kaujas bija izsmēlušas vācu un latviešu aizsardzības spēkus. Viņi bija pārcietuši neiedomājamu artilērijas apšaudi, gandrīz nerimstošus gaisa uzbrukumus, atkārtotus tanku uzbrukumu viļņus un milzīgu skaitu sarkanarmiešu, kuri triecās virsū viņu pozīcijām. Šajā vētrainajā un nogurdinošajā tuvciņā, kuras laikā termometra stabiņš bija noslidējis zem nulles, frontes līnijas karavīri stundām ilgi tranšējās gaidīja nākamo uzbrukumu, līdz ceļiem iebrieduši ledainā ūdenī.

Norisinājās Vācijas personāla un tehnikas uzskaitē: 400 000 vīru, tajā skaitā 375 000 karavīru, 20 000 Gaisa spēku kareivju, 12 000 *Waffen-SS* un policijas pārstāvju, 10 000 civiliedzīvotāju un *Hilfswilliger* izpalīgu. Kā arī 10 000 karagūstekņu.²⁸²

Ceturtā kauja izvērtās īsāka, vēl spraigāka un smagi iedragāja Sarkanās armijas rezervistu rindas.

23. janvārī sākās Sarkanās armijas artilērijas apšaude, un gaisā uzgāja teju viss Latvijas dienvidrietumu apgabals. Uzbrukumam bija trīs mērķi: Priekule Liepājas dienvidaustrumos – šķērslis nozīmīgās ostas pilsētas pievārtē, caur kuru turpināja ieplūst krājumi un aizplūst evakuējamie; teritorija Saldus ceļam dienvidos un dzelzceļa mezgli, ar kuru palīdzību fronte tika apgādāta ar izejmateriāliem un papildspēkiem; Dobeles ziemeļrietumu teritorija, kas aizsargāja Kurzemes katla dienvidaustrumu

²⁸² Kurowski 2002, p. 168.

flangu, Kuldīgas štābu, Dundagā izvietotās rezerves un Ventspils ostu. Trīs atsevišķas Sarkanās armijas grupas devās uzbrukumā frontes līnijai aptuveni tajā teritorijā, kas pašlaik plešas starp Lietuvas robežu un A9 Liepājas–Rīgas šoseju, no Priekules uz austrumiem, līdz pašai Dobelei.

Sarkanā armija dzina milzu pūļus vācu un latviešu ierakumu virzienā, apmaiņā pret iegūto teritoriju ziedojo gandrīz neiedomājamu kritušo skaitu. Kādā vēermahta ziņojumā lēsts, ka desmit dienas ilgajās kaujās bojā gāja 45 000 padomju karavīru un tika iznīcināts 541 tanks. Beidzot 5. februārī cīņas mitējās.²⁸³

Kad 1945. gada februārī Liepājas dokos tika izkrauts sniega kamuflāžas tērpu, velteņu un kažokādas cepuru sūtījums, vācu un latviešu karavīri saprata, ka vairs nav, kur sprukt.²⁸⁴

Arī sarkanarmiešus frontē sasniedza svaigi sūtījumi. Vaiņodē ieradās 200 amerikāņu *Sherman* tanki, kas bija atsūtīti saskaņā ar lendlīzi. Artilērijas pulki un mortīru brigādes devās iemēģināt ieročus pret Liepājas un Saldus aizstāvjiem, cerēdami caursist frontes līnijas aizsalušos purvus un uzbrukt Ventspilij.

Gotlobs Bīdermanis atgriezās no atvaļinājuma, kurā bija devies pēc ceturtais Kurzemes lielkaujas, kas ilga no 1945. gada 23. janvāra līdz 3. februārim, un sastapa savu vienību, 438. grenadieru pulku, novietojušos dienvidos no Liepājas.

Karavīri bija izvietojušies purvainā, zemā teritorijā un no baļķiem izveidojuši palisādi ar smiltīm klātu segumu, kas to pacēla nedaudz augstāk par zemi. Līdz pašai frontes līnijai bija sacelti apsildāmi bunkuri, un tie, kuriem nebija metāla plītiņu, bija izveidojuši skursteņus un krāsniņas no akmens un māla.

Malkas joprojām bija atliku likām. Karavīri deva priekšroku bērza skaliem, jo tie mazāk dūmoja, tāpēc nenodeva atrašanās vietu. Kad kāds no aukstā un miklā gaisa ienāca iekšā bunkurā, sajūta bija kā krāsnī. Ja durvis vai ieejas aizsegs palika vaļā un bunkurā ieplūda aukstais gaiss, karavīri

²⁸³ Kurowski 2002, p. 182.

²⁸⁴ Turpat, p. 183.

skali protestēja. Skalie, skanīgie protesti liecināja, ka vīri “labāk smirdētu nekā saltu”.²⁸⁵

Šajā laikā gāja bojā viens no Kurzemes katla izcilākajiem vācu asiem, Oto Kitels – iznīcinātāju eskadras JG-54 “Zaļās sirdis” komandieris. Sākotnēji viņš bija vadošās lidmašīnas pilots, JG-54 kaujas lidojumos Austrumu frontē un sevišķi Kurskā pakāpeniski nostiprināja bezbailīga lidotāja reputāciju. Viņš pelnīja ordeni pēc ordeņa, un viņa iznīcināto mērķu skaits pārsniedza 100, tad 150, līdz 1944. gada septembra sākumā sasniedza 200. 1944. gada oktobra leģendārajās kaujās šis skaits pārsniedza 250, tāpēc viņš tika paaugstināts par oberleitnantu.

1945. gada 14. februārī, dienu pēc 267. uzvaras, viņa lidaparāts *Flocke-Wulf Fw 190* ielidoja starp astoņām *Iļjušina IL 2* trieciēnlidmašīnām un tika notriekts.²⁸⁶

Vēlreiz piestāju Tukumā, Harmonijas ielā, un soļoju pa bruģi uz muzeju. Ceļš joprojām atgādina ainu no 20. gadsimta 20. gadiem. Varbūt tā tas būs vienmēr. Tieku ievests direktores Agritas Ozolas kabinetā. Pie viņas ir kāds vecāks pāris, Līvija un Leonhards Stangas. Viņi pastāstīs neaizmirstamu stāstu par mīlestību un dzīvessparu kara laikā, par apņēmību uzvarēt padomju spēkus, par Viļa Lāča slepkavības mēģinājumu un pēcāk nopelnītajiem katorgas darbiem Kazahstānas vara raktuvēs.

Leonhards ir kalsns vīrietis tumšā žaketē, zem kuras pavilkts svīteris ar augstu apkakli. Žaketei piespraustās nozīmītes vēsta, ka viņš ir leģionārs.

Ar ģimeni mitinājāmies mazā mājiņā, tā bija trešā māja aiz Tukuma dzelzceļa stacijas. Kad 1944. gadā ienāca krievi, es biju saimniecībā, kas atradās ceļa krustcelēs starp Rīgu, Jelgavu, Tukumu un Ventspili. Mums Rīgas ielā, augšup dzelzceļa sliedēm, dzīvoja draugi. Viņi bija pirmie, kurus krievu tanki sastapa, ienākot pilsētā. Tanki apstājās, un krievi viņiem uzsauc: – Cik tālu līdz Berlīnei?

²⁸⁵ Bidermann 2000, p. 276.

²⁸⁶ Kurowski 2002, pp. 279–284.

Draugi nesaprata, tāpēc atbildēja: – Berline ir ļoti, ļoti tālu.

Tad krievu tanku komandieris sacīja: – Mēs iestumsim vāciešus jūrā. – Un mūsu draugi pastāstīja viņiem, kā nokļūt līdz Klapkalnciema jūrmalai: – Brauciet pa Rīgas ielu līdz pašai jūrai. Tajā virzienā ir Klapkalnciems.

Krievu tanku komandieris ierūcināja motoru un devās uz jūru, tur piepildīja pudeles ar ūdeni un nosūtīja uz Kremli kā pierādījumu tam, ka krievi ir sasnieguši piekrasti; tā radās populārais pastāsts.²⁸⁷

Līvija satika Leonhardu skolā, kad viņam nācās tajā atgriezties, lai nokārtotu gala pārbaudījumus. Leonhards mācījās Rīgā, bet kara dēļ pārtrauca, jo viņu izsauca uz mobilizācijas centru Rīgā Raiņa bulvārī. Jauniesauktie tika sūtīti uz Dancigu, kur viņus apmācīja īpašās kaujas metodēs.

Man ļoti labi padevās šaušana. Mani īpaši apmācīja darboties ar ložmetēju [MG-42], sauktu par kauluzāģi.²⁸⁸

1945. gadā mūs aizsūtīja uz Liepāju. No Liepājas braucām ar vilcienu uz Ventspili, tad uz Tukumu. Pēc tam kājām aizsoļojām līdz Lestenei, kur kopš Ziemassvētkiem plosījās kauja.

Es cerēju tikt pie ļoti laba, moderna ieroča. Frontes līnijas karavīriem vienmēr pienācās labākais aprīkojums. Virsnieks pamanīja mani un atcerējās, ka es ļoti prasmīgi darbojos ar “kauluzāģi”, tāpēc iekļāva mani kādā citā nodaļā kā ložmetējnieku.

Ierocis bija labs. To varēja uzstādīt dažādās pozīcijās, un, pat ja mana vada vīri nostājās man priekšā, es varēju šaut tiem pāri. Turklāt tas bija ļoti viegls. Uzbruka ļoti, ļoti daudz krievu. Es nebaidījos, kaut gan tā bija mana pirmā kauja. Man bija ložmetējs, un es biju redzējis, ko krievi darīja, kad 1942. gadā, pēc Baigā gada, Rīgā tika atvērtas čekas kameras.

Krievu karavīri uzbruka lielā grupā, aiz viņiem sekoja nākamie. Viņi tik skrēja man virsū un nemitējās. Es nevaru pastāstīt, kas īsti notika. Es vienkārši šāvu. Mana nodaļa bija izvietojusies tādā kā D veida kabatā ap

²⁸⁷ Saruna ar autoru. Tukums, 2014. gada augusts.

²⁸⁸ MG-42 varēja izšaut 1200 lodes minūtē. Katrā patronlētē bija 50 vai 250 lodes. Britu karavīri šo ložmetēju dēvēja par špandavu, jo uz balstplātnes bija uzspiests rūpnīcas nosaukums (*Spandau*).

tranšejām, un ložmetējs atradās D priekšgalā, tāpēc šaušanas diapazons bija plašs. Mēs tikai šāvām un šāvām.

Pēc tam mēs pārcēlamies uz “Pauģibeļu” mājām, netālu no Lestenes. Ceļā no Pētertāles uz Lesteni ievērojām, ka nav neviena paša koka, kuru nebūtu skārusi artilērijas uguns. Visi koki bija sadragāti.

15. vai 16. februārī sākās liela kauja, Kurzemes 5. lielkauja. Visur šāva, bumboja un dūmoja, tāpēc dienā bija tik tumšs kā naktī. Mums vajadzēja atkāpties, tur nedrīkstēja palikt. Piepeši kaut kas manā tuvumā sprāga, un es neko vairs nejutu. Tikai gulēju nekustīgs.

Es biju ložmetēja speciālists, tāpēc man bija *Parabellum* pistole.²⁸⁹ Krievi izpurināja mani, meklēdami ieročus. Viens krievs atrada *Parabellum*, un es atjēdzos mirklī, kad viņš to ņēma man nost. Pirms tam biju bezsamaņā, man bija savainota kāja. Vēl daži vīri bija atrasti dzīvi.

Krievi sāka uzmeklēt tos, kuriem pie krāgas bija SS nozīme. Tos uz vietas nošāva. Jaunākajiem puisiem pie krāgas bija nozīme ar sauli [apliecinošot, ka viņi ir latvieši, nevis vācieši] – tos nenošāva.²⁹⁰

Mūs saņēma gūstā un aizveda uz bunkuru aiz frontes līnijas. Mums visu atņēma, pat mutautus. Bija ļoti auksti, jo bija ziema. Mani neskaitāmas reizes pratināja, un pēc tam mūs aizdzina uz karavīru nometni Jelgavā. Pēcāk mūs aizsūtīja uz Karēliju²⁹¹ strādāt pie Baltās–Baltijas jūras kanāla veidošanas.

Vaicāju Leonhardam, kāpēc viņš tik stipri ienīda krievus. Viņš norij kamolu. – Kad 1944. gada vasarā [Tukumā] ienāca krievi, tiem sekoja operatīvā grupa, kurā bija vietējie komunisti. Tiem bija neierobežota vara un viņi nošāva daudzus cilvēkus.

Nu saruna kļūst mazliet nospriegota, jo izskatās, ka Leonhards sāk justies nepatīkami.

Kad atgriezos no Karēlijas, skaidri zināju, ka man ir jācīnās pret padomju spēkiem. 1944. gadā es vēl biju jauns puisis, un visi mani draugi karoja –

²⁸⁹ Pusautomātiskais ierocis, saukts par Lugera pistoli.

²⁹⁰ Latviešu leģiona ģenerālinspektora štāba priekšnieks Artūrs Silgailis atzīmē, ka nozīmīte ar austošu sauli 15. divīzijas karavīriem tika piešķirta, sākot ar 1944. gada rudenī.

²⁹¹ Starp Somiju un Sanktpēterburgu.

tas nebija apzināts lēmums. Taču 1946. un 1947. gadā es pats izlēmu pievienoties partizānu grupai un piedalīties cīņā pret padomju varu.

Es tik un tā nespēju īsti uztaustīt, kas Leonhardu tik nepārvarami dzina kaujā pēc tam, kad viņš bija pārdzīvojis vispirms karu un pēc tam spaidu darbus. Viņš būtu varējis mierīgi turpināt vadīt savu dzīvi. Kāpēc kļūt par partizānu? Lūdzu, lai Agrita vēlreiz pajautā, kāpēc viņš tik ārkārtīgi ienīda krievus.

Leonhards izslej zodu.

Ar tēvu aizbraucām uz Rīgu, un es ieraudzīju, ko viņi darija. Turklāt es Tukumā pieredzēju 1944. gada vasaru. Tāpēc biju pavisam drošs, ka tie krievi ir tiešām... [viņš nokremšļojas].

Kara sākumā redzēju čekas kameru (nāvēssoda izpildes kameru Stūra mājā). Nevaru to pat aprakstīt. Liķus es neredzēju, tie bija aizvākti, bet es redzēju telpu, kurā šāva cilvēkus. Tā bija skaņas necauraidīga. Izolācijas materiāls gar sienām bija noņemts, sienās rēgojās ložu caurumi, un tur bija speciālas renes, pa kurām aiztecināt asinis.

Patiesībā esmu bijis tajās čekas kamerās vairākkārt. 1942. gadā un šovasar [2014.] uz čekas vēstures ekspozīciju. Tagad tur ne tuvu nav tā kā agrāk... tas bija ļoti neliels fragments no agrākā... sīks jo sīks. Tas atgādināja teātra uzvedumu. Ne tuvu tā, kā bija patiesībā.

Leonhards iesaistījās vietējā pretestības kustības grupā, kļuva par partizānu un 1947. gada oktobrī atbalstīja mēģinājumu nogalināt Vili Lāci, Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāju, kurš tobrīd brauca caur Rīgu.

Rīgā dzimušais Lācis sāka savas darba gaitas kā melnstrādnieks un sarakstīja romānu "Zvejnieka dēls", kas tika izdots 1933. gadā un iemantoja milzu atzinību. Lācim bija sakari ar komunistisko pagrīdi, viņš iekļuva ostas strādnieku arodbiedrībā un vēlāk strādāja Rīgā par bibliotekāru, rakstīdams "Zvejnieka dēlu", kas tika izdots atkārtoti un iemūžināts populārā filmā. Ulmaņa autokrātiskā režīma laikā Lācis bija viņa favorīts,

un, kad 1940. gadā Latvija tika iekļauta Padomju Savienībā, Lācis ieguva milzīgu varu.²⁹²

Līdz 1959. gadam, laika posmā, kamēr Lācis bija komunistiskās Latvijas iekšlietu ministrs un Augstākās padomes priekšsēdētājs, viņš parakstīja vairāk nekā 58 000 cilvēku – 1941. gadā vairāk nekā 14 000 cilvēku un 1949. gadā vairāk nekā 44 000 cilvēku – apcietināšanas un izsūtīšanas orderus.²⁹³

Grupu nodeva barveža Krastiņa draudzene, un sākotnēji Leonhardam tika piespriests nāvessods. Laimīgā kārtā nāvessods tolaik tika atcelts, tāpēc viņam piesprieda 25 darba gadus gulagā. Deviņus gadus Leonhards nostrādāja pazemes vara raktuvēs Džezkazganā Kazahstānā, un šajā brīdī stāstā parādās ādas maks, kuru viņš saudzīgi izvelk no kabatas.

Nometnē Leonhardu apciemoja Līvija – ar vilcienu mērojusi garo ceļu no Tukuma uz Kazahstānu – un uzdāvināja viņam šo ādas maku. Viņai bija nauda tikai vienvirziena biļetei, tāpēc Leonharda draugi nometnē sameta naudu, lai nopirktu viņai biļeti atpakaļceļam. Pēc Staļina nāves atieksme pret latviešu karavīriem kļuva nedaudz pielaidīgāka, un tie, kuru noziegumi bija mazāki, tika atbrīvoti. Viņu vidū bija arī Leonhards, kurš 1956. gada augusta sākumā pēc piecu dienu ilga ceļojuma ar vilcienu atgriezās Tukumā. Pēc sešiem mēnešiem viņš apprecēja Līviju un vēl joprojām nēsā viņas dāvināto ādas maku.

Kad Leonharda stāsts ir galā, ar Agritu dodamies uz netālo Pūri tikties ar vēl kādu trauksmaino laiku piedzīvojušu vīru. Pa ceļam nobraucam gar mežu, kur 1942. gadā vietējie fašisti nošāva dažus atlikušos Tukuma ebrejus.²⁹⁴

Agritas māte tolaik dzīvoja nedaudz tālāk, mājā netālu no dzelzceļa. Viņa reiz Agritai stāstīja, kā dzirdējusi padomju lidmašīnas bombardējam Tukumu un lidaparātu motora rūkoņu virs viņu mājas, kad tās lidoja prom.

²⁹² *Latvians.com* mājaslapa [tiešsaiste]. Citāts no “Latvia – Our Dream is Coming True”, izdots *Soviet Booklets*, Londona, Anglija, 1959. g. decembrī.

²⁹³ Latvijas Ārlietu ministrijas mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/information-on-the-history-of-latvia/briefing-papers-of-the-museum-of-the-occupation-of-latvia/soviet-mass-deportations-from-latvia>.

²⁹⁴ Saruna ar Agritu Ozolu.

Piebraucam pie daudzdzīvokļu mājas, kur mūs sagaida vējjakā tērpts pavecs kungs ar beisbola cepuri galvā. Tas ir Kārlis Vārna. Viņš liksmi sveicina mūs abus un ielec automašīnā. Īsu brīdi braucam pa šoseju, tad iegriežamies mežā un nonākam uz priedēm ieskauta ceļa. Šeit atradās rezerves tiem, kuri sargāja frontes līniju austrumos no Saldus. No šejienes bija jāmēro 40 kilometri, lai sasniegtu Džūkstes, Lestenes, Jaunpils vai Blīdenes fronti. Salīdzinot ar turieni, Pūre bija paradīze. Vārnas kungs atdzīvojas.

Te bija “Jaunā Berlīne”, Kurzemes aizsardzības centrs. Vietējie to sauca par “Jauno Berlīni” lielās platības dēļ. Te, mežā, bija aptuveni 100 bunkuru. Tā bija kā pilsēta, kā militāra nometne. Te bija pat kino. Slimnīcas nebija – hospitāļi atradās skolās un parastās medicīnas iestādēs. Paskat, tur! Tur ir bunkurs. Piestāji²⁹⁵

Nedaudz atstātus no takas meža segumā ir aptuveni metru, varbūt nedaudz vairāk, dziļa ieplaka, pilna ar koku zariem un sūnām. Vārnas kungs attēlo rakšanu un norāda, ka bunkura sāni ir cilvēka roku darbs.

Mežs bija pilns ar bunkuriem, puse apakš zemes, puse virs zemes.

Tie bija veidoti no koka, un virsū izolācijas, siltuma saglabāšanas un drošības nolūkos klāja kūdru. Pēc kara bija vajadzīgi kokmateriāli, lai varētu kaut ko izgatavot, tāpēc cilvēki nāca šurp, norāva koka apšuvumu un gatavoja skapjus un kumodes. Pēc kara te bija brūzis. Kad kartupeļi bija vācami un kad pienāca laiks gatavot spirtu, vajadzēja meklēt kurināmo, tāpēc mūs sūtīja šurp noplēst no bunkuriem dēļus, lai tos nokurinātu.

Mēs braucam tālāk pa meža ceļu, un Vārnas kungs tikmēr ieskicē “Jaunās Berlīnes” vēsturi. Nometne celta 1944. gada rudenī, pēc evakuēšanās no Rīgas, un devusi pajumti ne vien karavīriem, bet arī Rīgas un Austrumlatvijas civiliedzīvotājiem, kuri bieži sadzīvoja zem viena jumta.

²⁹⁵ Saruna ar autoru. Tukums, 2014. gada augusts.

Viņš pavēzē roku, norādot uz nometnes centru, futbola laukuma izmēra teritoriju, kur atradās galvenais štābs. Vārnas kungs atminoties iesmejas.

Padomju laika žurnālos bija fotogrāfijas ar šo nometni sniegā. Tajās bija redzami skaistā mežā ierakti namiņi ar durtiņām. “Jaunā Berlīne”... kā tāda brīvdienų nometne.

Kamēr mēs pļāpājam uz meža takas, mums garām pabrauc sievietē uz velosipēda. Vārnas kungs izstāsta savu kara stāstu.

Es nāku no Smiltenes, no Vidzemes. Piedzimu 1924. gadā, tāpēc tiku mobilizēts. Katram deva trīs iespējas. Pirmā iespēja bija iestāties leģionā, otrā – iesaistīties organizētā darbā jeb darba dienestā, trešā – strādāt par izpalīgu *Luftwaffe*. Es pieteicos darba dienestā. 1943. gadā raku kūdru apkurei. Sākumā strādāju Latvijā, pēc tam tiku nosūtīts uz Vāciju rakt kūdru tur.

Pēc darbā pavadīta gada visus puišus pārcēla uz armiju, apmācīja Polijā un sūtīja uz Kurzemi. Sešas nedēļas sabiju leģionā, līdz pirmajā kaujā netālu no Jaunpils, starp Blideni un Bikstiem, guvu ievainojumu. Krievu snaiperis iešāva man kājā un rokā, kad es strādāju netālu no ugunsliņijas. Jūs jau zināt, kā tas ir... visur lido lodes. Viena izurbās cauri manai kājai un rokai.

Ir kāda grāmata par mums visiem – Jura Barkāna grāmata ar ilustrācijām. Tas ir stāsts par to, kā mūsu grupai gāja karā.²⁹⁶

Kad atlabu, man piešķīra piecas brīvdienas. 1945. gada 4. maijā atbraucu uz Pūri ciemos pie radiem, tātad kara pēdējās dienas pavadīju šeit. Kapitulācijas laikā atrados šeit.

Nebija nekāda oficiāla paziņojuma, ka karš būtu beidzies. Vienā dienā aizgāja vācieši, nākamajā atnāca krievi. Tas arī viss. Es strādāju darba

²⁹⁶ Jura Barkāna grāmatu “Atmiņas par maniem dienesta laikiem: no 1943. gada 18. maija līdz 1946. gada 1. aprīlim” var iegādāties gandrīz visās Latvijas grāmatnīcās. Tajā apkopotas Barkāna un viņa draugu, arī Kārļa, karalaika atmiņas, kas ilustrētas ar frontē un vēlāk cietumā tapušām autora skicēm.

dienestā, tāpēc civilo pasi paturēju, man to nekonfiscēja, tad nu nākamajā dienā – 9. maijā – aizgāju uz Pūres dārzkopības staciju, kur audzēja dažādus dēstus, un pajautāju, vai viņiem nav kāda darba. Direktors vaicāja: – Ar ko tu nodarbojies? Ko tu proti?

Es atbildēju: – Nu, strādāju, pie vāciešiem. Biju Vācijā, tagad esmu atgriezies. – Uz ko direktors teica: – Labi, tad sāc tūlīt pat.

Es, protams, biju tērpies savā vācu formastērpā ar kaprāļa uzšuvi, tāpēc pārģērbos darba kārtā un tūliņ pat stājos pie darba. Mani nesūtīja uz noietnēm, es nebiju gūsteknis, netiku deportēts uz Sibīriju... nekā tamlīdzīga. Es tikai strādāju. Man nācās paviesoties filtrācijas noietnēs, taču tikai darba uzdevumā.

Man skolā bija seši ļoti labi draugi, kuri iestājās leģionā un cīnījās Kurzemē. Sešu nedēļu laikā divi tika sašauti un mira un četri tika ievainoti. Smiltēnē bija viena studentu grupa – 15 puikas un 15 meitenes. Kara beigās bija tikai trīs puikas.

Gaisma ir gandrīz izplēnējusi, un gaisa temperatūra krītas. Nospriežu, ka ir laiks vest Vārnas kungu mājās. Atceļā no meža viņš turpina runāt.

Vācieši jau gadiem ilgi, kopš senseniem laikiem, bija latviešu lielākais ienaidnieks. Jūs jau zināt, ka Hitleris ir vainīgs pie tā, ka vācieši izbrauca uz Austrumprūsiju.²⁹⁷ Viņiem samaksāja par visu, kas palika šeit – par īpašumiem un mājām. Bet atlika Padomju Savienībai uz vienu gadu okupēt Latviju, lai visu domas mainītos un viņi vairs nebūtu lielākie ienaidnieki.

Neviens negribēja, lai atgriežas padomju vara. Mans tēvocis Pirmajā pasaules karā četrus gadus karoja Krievijas armijā. Viņš bija spiests četrus gadus pavadīt frontē. Kaut kādā ziņā, cīnīdamies pret vāciešiem, viņš cīnījās par Latvijas neatkarību. Taču 1941. gadā viņš svinēja vāciešu ienākšanu, kaut gan Pirmajā pasaules karā bija cīnījies pret viņiem. Šoreiz vācieši nāca glābt latviešus no krieviem.

²⁹⁷ Molotova–Ribentropa paktā iekļauta vienošanās par Baltijas vāciešu iziešanu no Latvijas.

Viņš pagriežas pret mani.

Man ir viens joks. Es saku cilvēkiem: – Gribēju uzcelt jaunu Eiropu [viens no nacistu mērķiem], bet nesanāca. Pēc tam gribēju uzcelt jaunu pasauli, padomju pasauli, bet... arī nesanāca!

Viņš, atmetis galvu, smejas par piedzīvoto ironiju. Viņš smejas un noteikti ik dienu pasakās liktenim, kas kā divas sīkas metāla lodes vēja ātrumā izskrēja cauri viņa rokai un kājai, ka tas iedalījis viņam laimīgas kārtis un garu mūžu.

Mana viesnīca atrodas Tukumā, Pils ielā, kurā agrāk bija vācu komandantūra. Pēc kara, gluži kā rotaļā, kurā krēsls nekad nedrīkst palikt tukšs, tās vietā ievācās padomju armijas kara komisariāts. Ēkai līdzās ir maza kapsēta, pēdējā atdusas vieta tiem 17 padomju karavīriem, kuri 1941., 1944. un 1945. gadā krita kaujās par pilsētu. Tur bija apglabāti arī divi cilvēki, kurus 1946. gadā nogalināja nacionālie partizāni.

Vācieši izsoļoja kā gūstekņi, savukārt sarkanarmieši ieradās un ieņēma pilsētu. Pilsētnieki bija spiesti atdot dzīvokļus vai dalīt pajumti ar Tukumā izmitinātajiem padomju karavīriem. Pastāvīgā militārā klātbūtne nepieļāva pretpadomju noskaņojuma izpausmes.

Ceļus un dzelzceļu apsargāja iekšējās drošības karaspēka vienības, kurām bija atļauts rīkoties un “apkarot bandītus”. Lai gan pret nacionālajiem partizāniem tika lietotas slepenas operatīvās darbības metodes, laikā no 1944. līdz 1950. gadam partizānu grupas pamanījās nogalināt 17 drošības policijas pārstāvjus.

Tika būvētas milzīgas militārās bāzes un vairākas jaunas kara pilsētiņas, kur izmitināt padomju virsniekus ar ģimenēm.

1949. gada, tāpat kā 1941., deportācijas mērķis bija saraut partizānu un tautas pretestību padomju varai un lauksaimniecības kolektīvizācijai Latvijā. Šodien stacijā Tukums II uz vertikāli vērstām dzelzceļa sliedēm pieminētas noņemtas, kur nosūtīja šīs apkaimes cilvēkus.²⁹⁸

²⁹⁸ Tukuma apmeklējums. 2014. gada augusts.

No rīta es saku atvadas Tukumam. Ir pelēks, miglains, lietains rīts, pulkstenis rāda pusdeviņi. Redzamība ir tikai 300 metri. Visa pilsēta tinas slapjā, lipīgā miglā.

Piestāju kalna virsotnē iepretim vecpilsētai, to sauc par Mālkalnu. Kalnā velkas piekrauta veca, zili balta GAZ kravas automašīna – krievu okupācijas gadu un šejienes vecmodīgās tehnikas simbols.

Šajā kalnā slejas izteiksmīgs piemineklis, kas redzams arī no pilsētas: trīs ozola formā izkalti tēli. Lielais, centrālais tēls ir Māte Latvija. Divas mazākās figūras abpus lielajai ataino divus dēlus, kurus izšķīris karš un kuri cīnās viens pret otru un pret draugiem. Pieminekļa autore ir Arta Dumpe, tēlniece, kura veidojusi arī Mātes Latvijas tēlu Lestenes kapos. Virs manis slejas mātes tēls, izteiksmīgs sāpēs par dēliem, kuri viņai tiek atrauti. Tomēr mani kaitina, ka šeit itin nekas – nedz angļiski, nedz krieviski, nedz vāciski un pat ne latviski – parastam garāmgājējam neizskaidro, ko šis piemineklis atspoguļo.

Rodas iespaids, ka Latvijā atcere ir vienīgi personisks process, kurā ārpusaule nav aicināta vai pat liegta tai piedalīties.

Sākot šo ceļojumu, man likās, ka šie notikumi nav pienācīgi pieminēti, bet es maldījos. Piemīņas vietu ir atliku likām, tāpat kā cilvēku, kuriem šie notikumi vēl ir spilgtā jo spilgtā atmiņā.

Es sāku apjaust arī to, ka Latvijā atcere izpaužas divējādi. Ir atceres pasākumi, kurus latvieši atzīmē kopā ar tautiešiem un ģimeni, un ir atcere, kurā tie dalās ar ienācējiem, kuri kaut kad vēlāk var radīt apdraudējumu. Šķiet, piesardzība un varbūt arī noklusēšana ir neatņemamas atceres procesa sastāvdaļas.

Kādu brīdi vēroju pilsētu un iztēlojos, ko Tukums pārcieta 1944. gadā: virs pilsētas švīkst lidmašīnu spārni un krīt bumbas, sprādzieni un liesmas, kliegzieni un saucieni, ļaudis mēģina nodrošināties pret uzbrukumu, apkārt skraida karavīri. Varbūt uzlidojuma mērķis ir tanki, kas apslēpti bedrēs, lidzenumā aiz dzelzceļa stacijas, tieši zem manis, un tikmēr pretgaisa lielgabali atšaudās, sargādami svarīgos krājumus un papildspēkus, kuri ierodas dzelzceļa stacijā blakus Leonharda Stangas mājām.

Bet ne velti esmu šeit ieradies. Atgriezšos automašīnā un braucu lejā no kalna uz Rīgas ielu. Esmu apņēmis šorīt sekot pa pēdām padomju tanku vienības maršrutam, kas pirms 70 gadiem veda caur Tukumu līdz jūrai.

Ceļš ved garām dīķiem un ezeriem. Krastā sēž makšķernieki ar makšķerkātiem. Pēcāk sākas mežs, aizsargājamā Ķemeru Nacionālā parka teritorija, tumšzaļa biežņa ar skaistiem, atstatus augošiem kokiem. Vienubrīd piestāju, lai tikai ieklausītos klusumā un aplūkotu takas, kas ved mežā. Prātā ataust mežos pastrādātie slaktiņi – tāda varmācība tāda skaistuma vidū.

Ceļš iznirst no meža un ved cauri nelielajam Klapkalnciemam. Šķērsoju ceļu, kas ved gar piekrasti, un atstāju automašīnu autostāvvietā, kura atrodas mežā pirms pludmales. Dēļu taka ved pāri smilšu kāpām, kur starp sudrabortajiem bērziem vīd piknika galdiņi. Šīs ir mežainās jūrmalas kāpas. Koki sniedzas līdz pašam balto smilšu liedagam.

Te ir fantastiski. Smiltis, jūra, Rīgas jūras līcis gluds kā spogulis, ūdens apskalo liedagu. Te ir tik klusi, tik skaisti, tik rāmi. Turklāt apkārt neviena nav. Absolūti mierpilna ainava. Varbūt tieši šeit piestāja krievu tanki un komanda steidza piepildīt pudeles ar sālsūdeni, lai sūtītu atpakaļ uz Kremli, nešaubīgi saucot: – Jūra! Mēs to izdarījām! Mēs sasniedzām jūru!

Viņi bija ielenkuši Rīgu un noslēguši Kurzemes katlu, vismaz uz brīdi.

Bija pienācis kara noslēguma posms. Kad krievi pēc dažām nedēļām ieņēma Rīgu, vāciešu un tiem līdzās karojošo latviešu liktenis bija izlemts. Tagad vienīgais bēgšanas ceļš veda caur Liepāju vai Ventspili zvejas laivā uz Gotlandi un pēc tam uz Zviedriju, turklāt Baltijas jūru tagad apdraudēja padomju Gaisa spēki un flote. Pulksten pusdesmitos miglāinā pirmdienas rītā es viens stāvu tukšā pludmalē, gaistošā vēstures mirklī.

Ja šie koki prastu runāt

1945. gada 20. februārī pulksten 7.00 visā Kurzemes frontes garumā, no Džūkstes līdz Priekulei, uguni atklāja artilērijas ieroči, mortīras un raķetes katjuša. Ziemeļrietumos no Dobeles un dienvidaustrumos no Liepājas sākās masīvi kājnieku un tanku uzbrukumi.²⁹⁹

Neskatoties uz ievērojamo skaitlisko pārsvaru, Sarkanā armija astoņas dienas ilgajos uzbrukumos neguva nekādus vērā ņemamus panākumus cīņā ar vācu un latviešu aizsardzību. Sarkanās armijas ģenerāļi vēl nedēļu raidīja vīrus atkārtotos uzbrukumos frontes līnijām Saldus apkaimē. Galu galā marta sākumā pēc neaptverami liela kritušo skaita un milzīgiem bruņutehnikas un lidaparātu zaudējumiem ofensīva tika atsaukta. Piektā Kurzemes lielkauja bija prasījusi 70 000 padomju karavīru dzīvību, tajā skaitā 19 000 bija gājuši bojā uzbrukumos Liepājai.³⁰⁰

Tika iznīcināti 600 bruņauzbraucamie un 178 lidaparāti. Vienīgais ieguvums bija Džūkstes sagrābšana.³⁰¹

Pēc vērmahta aplēsēm, krievi piecās Kurzemes lielkaujās zaudēja 2388 tankus, 695 lidaparātus, 906 lielgabalus, 1140 ložmetējus, un 320 000 vīru gāja bojā, tika ievainoti vai krita gūstā.³⁰²

Kad ierodos Priekules kapos, ieraugu šo Sarkanās armijas zaudējumu apmēru pats savām acīm. Plašajā piepilsētas kapsētā slejas deviņi trīs metrus augsti pelēka betona bloku mūri. Katrā blokā iegravēti vairāki tūkstoši vārdu. Uz šiem mūriem pieminēti 23 000 padomju karavīru, kuri

²⁹⁹ Kurowski 2002, p. 186.

³⁰⁰ Turpat, p. 310.

³⁰¹ Silgailis 1986, 149. lpp.

³⁰² Kurowski 2002, p. 203.

krita sešās Kurzemes lielkaujās no 1944. gada oktobra līdz 1945. gada maijam.

Drūmo mūru kolonnas priekšā slejas milzīga tumšpelēka statuja ar sievieti, kura sev virs galvas pacēlusi mazuli. Vēstījums ir skaidrs – nākotni iesējis nelabais. Pieminekļa pakājē novietots neliels ziedu pušķis.

Viens malējā mūra posms ir veltīts tiem karā kritušajiem, kuri iemantojuši Padomju Savienības varoņa goda nosaukumu. Uz brūni plankumota marmora plāksnes lasāmi sešu vīru vārdi, no kuriem četri ar trīs dienu starpību miruši piektajā lielkaujā, mēģinājumā ieņemt pilsētu, kurā tie tagad atdusas. Stāsti par viņu varonību ir neparasti.

Vasilijs Aleksandrovičs Igoņins tika iesaukts Sarkanajā armijā 1943. gada janvārī, kad viņam bija 18 gadi. Viņš bija ložmetējnieks II Baltijas frontē. 1945. gada 21. februārī viņš cīnījās pie Liepājas, kad piepeši cauri kreisajam flangam izlauzās vācu tanks “Tīģeris”. Igoņins paķēra rokas granātu, metās zem tanka un uzspridzināja to, pats aiziedams bojā. Viņam pēc nāves tika piešķirts PSRS varoņa goda nosaukums.

Vladimirs Sergejevičs Samsonovs 1941. gadā 19 gadu vecumā pievienojās Sarkanās armijas artilēristiem. 1945. gada februārī viņš jau bija II Baltijas frontes vecākais leitnants un komandēja divizionu. 23. februārī viņa nodaļa piedalījās ofensīvā pie Priekules. Samsonovs iznīcināja piecus vācu tankus un nonāvēja daudzus karavīrus un virsniekus, taču guva smagus ievainojumus un drīz pēc tam mira. Viņam pēc nāves tika piešķirts PSRS varoņa goda nosaukums.

Daži šeit minētie bija Padomju Savienības varoņi, vēl pirms krita Kurzemes kaujā.

1943. gada septembrī Mihails Ivanovičs Čebodajevs laivā šķērsoja Dņepru un iznīcināja ložmetēja pozīciju, kas apgrūtināja Sarkanā armiju. Pēc tam viņš, būdams mazākumā, apturēja spēcīgus vācu pretuzbrukumus. Viņš krita kaujā Liepājā 1945. gada 25. februārī.

Kazahs Feodors Sergejevičs Berestovs pievienojās armijai 20 gadu vecumā un varonīgi cīnījās Baltkrievijā un Baltijā, sevišķu izcilību iemantodams Vitebskas–Oršanskas uzbrukuma operācijā 1944. gada jūnijā, kad viņš ar granātām iznīcināja ložmetēja pozīciju un pēc tam tuvciņā nogalināja astoņus vāciešus. Berestovu paaugstināja par jaunāko leitnantu, taču

1944. gada 27. oktobrī viņš Priekulē krita. Viņš ir apglabāts šejienes brāļu kapos.

Viens no šiem vīriem varoņīgi cīnījās Latvijā, taču krita citur. Man nav skaidrs, kāpēc viņš apglabāts šeit, bet viņa drosme nav apšaubāma. Ivans Jakovļevičs Grigorjevs bija traktorists no Lopuhovkas, kurš 1941. gadā piebiedrojās Sarkanās armijas tanku vienībai. Pēc trīs gadiem viņš cīnījās Latvijā. 1944. gada 26. augustā viņa tanks no slēpņa uzbruka 30 vācu tankiem, sešus no tiem iznīcinot un nogalinot daudzus kājniekus. Pēc sešiem mēnešiem viņš krita kaujā tagadējā Slovākijā: viņa tanks tika sašauts un aizdegās. Grigorjevs turpināja cīnīties, pirms nāves iznīcinādams vēl vairākus vācu tankus.³⁰³

Tā ir neapšaubāma drosme un apbrīnas vērtā upurēšanās, taču šie stāsti uz plāksnēm iegravēti tikai krievu valodā. Tik cieši līdzās nomācošajai nāvei, kuras mērogs ir tik vērienīgs un necilvēcīgs, gaisotne Priekulē šķiet svešāda, nespēju saprast, kas tajā atšķirīgs. Kapsēta ierikota Priekules pašā nomalē, it kā tad, ja kapi atrastos tuvāk, zaudēto dzīvību apmērs varētu pilsētu aizēnot. Tajā pašā laikā mani māc neskaidra nojausma – lai arī bez pamatojuma –, ka pilsēta gribētu, lai šī vieta atrastos kur citur.

Pēc diviem mēnešiem es sēžu mēra kabinetā kopā ar vietējo vēsturnieci un latvieti, kurš runā angļiski, taču neuzticas maniem nolūkiem.

Esmu lūdzis palīdzību muzeju kuratoriem un tūrisma pārstāvjiem, lai noskaidrotu vairāk par to, kas kara laikā notika Priekulē. Cilvēki ir apzvanīti, un esmu atgriezies.

Ar mani piekritis runāt kokapstrādes speciālists Mārtiņš Ceriņš – vismaz sākotnēji, lai noskaidrotu, kas man “aiz ādas”. Viņš ir vietējais, atgriezies Priekulē pēc četriem gadiem, ko pavadījis Amerikā, iepazīdams kokmateriālu izmantošanu celtniecībā. Tagad viņš būvē jaunas koka mājas un restaurē gadu desmitiem novārtā pamestās. Latvijā viņam darba netrūkst, tas nu ir skaidrs.

³⁰³ Priekules kapsētas kapakmeņi, tulkojis Saša Skvorcovs, biogrāfiskas detaļas no “Pamomju Savienības varoņiem”.

Lai tiktāl nonāktu, man nācies izbaudīt, ka pār mani krīt zināmas aizdomas, jo acīmredzot agrākās žurnālistu un pilsētnieku sarunas beigušās neveiksmīgi. Uzklāsu stāstu par kādu žurnālistu, kurš intervijai piešķīris “prosovjetisku nokrāsu”, tāpēc Priekules ļaudis nosolījušies vairs nekad publiski neizteikties. Tādēļ tikšanās iesākas piesardzīgi. Kad esmu paskaidrojis, ka man aiz ādas nav nekas cits kā apkopot patiesus stāstus par šeit notikušo, Mārtiņš un vēsturniece Lidija Treide piekrīt šo to pastāstīt. Jautāju Lidijai, kāpēc Priekule atradās tik gigantisku sadursmju epicentrā.

Padomju 51. armija nāca šajā virzienā, lai šķērsotu Priekuli un dotos tālāk uz Liepāju. Kāpēc Priekule? Caur pilsētu veda dzelzceļa līnija – stratēģiski nozīmīgs ceļš, pa kuru tika piegādāti krājumi un smagā tehnika nokļuva no Saldus līdz Liepājai. Uzbrukuma operāciju bija plānots atklāt 14. februāra vakarā ar 6. armijas atbalstu, kas atradās pa labi no Vaiņodes. 4–5 km platā uzbrukuma līnija tuvojās no dienvidiem, un Priekule atradās tās centrā. Rezerves gaidīja Purmsātos.³⁰⁴ Bija iecerēts ļoti strauji uzbrukt, izlūkot vācu aizsardzību un skatīties, kā situācija tālāk risinās. Krievi atradās 800 metrus no Priekules – šāviena attālumā –, taču uzbrukums norisinājās purvainā apvidū, tāpēc nebija iespējams veidot ierakumus. Vācieši evakuēja visus Priekules civiliedzīvotājus uz Aizputi un Kuldīgu. Pēc tam viņi nocietināja pilsētu un uzbūvēja sarežģītas un dziļas aizsardzības līnijas gan frontē, gan flangos.

Te Lidija ņem pildspalvu un iezīmē pilsētas robežas, norādīdama uzbrukuma un aizsardzības virzienu un tā ilustrējot savu stāstījumu.

Priekulei varēja pietuvoties pāri purvam, kuru aizmugurē no labās un kreisās puses ieskāva mežs. Krievi ievilka mežā milzum daudz katjušu, lai apšaudītu pilsētu un vācu aizsardzību. Galvenā pilsētas aizsardzības līnija, kas atradās Vaiņodes ielā, gatavojās spēcīgam frontālam uzbrukumam.

20. februārī sākās artilērijas apšaušana un uzbrukums. Viena divīzija apgāja pilsētu no kreisās puses, izvairīdamās no galvenās frontes līnijas.

³⁰⁴ Dienvidrietumos.

Cita divīzija gāja no labā sāna un ietvēra vāciešus spīlēs, taču tika atsista. Pilsētas centrs bija nocietināts tik pamatīgi, ka padomju armija nolēma atlikt frontālo uzbrukumu, un 20. februāra vakarā 3. divīzija tika sūtīta plašā lokā apiet pilsētu no labās puses, uzbrukt no aizmugures un ielenkt vāciešus, bet arī šis plāns izgāzās.

Nākamajā vakarā pulksten deviņos krieviem beidzot izdevās ielenkt vāciešus, un pēc vairāku stundu ilgas smagas cīņas un apšaudes vācieši padevās. Padevās visa 127. divīzija. Vācieši bija pārvērtējuši savu aizsardzību un nebija gaidījuši tik pamatīgu uzbrukumu. Sarkanā armija bija pārāk spēcīga, kaut arī kritušo skaits bija milzīgs. Cīņas bija tik asiņainas, ka konkrēts bojāgājušo skaits nav zināms. 22. februārī vācieši uzbruka no kreisās puses un atguva Priekuli. Krievi sasniedza Bunkas pievārti un atradās 10 kilometru attālumā no Liepājas. Priekule piecreiz nonāca te vienas, te otras puses rokās.

Kāds vācu karavīrs man stāstīja, ka viņš kopā ar 20 tankiem – pa 10 vīriem katrā tankā – tika sūtīts uz pilsētas austrumiem. Visi 200 karavīri tika nogalināti. Viņš izdzīvoja, krievi saņēma viņu gūstā un pratināja. Krievu virsnieks bijis ļoti inteligents un runājis ar viņu vāciski. Viņš pārdzīvoja karu, kā karagūsteknis nokļuva Igaunijā un pēc tam atgriezās Vācijā, kur pavadīja atlikušo mūžu. 2006. gadā viņš vēlreiz atbrauca uz Priekuli un [kopā ar mani] apstaigāja pilsētu, atcerēdamies šeit piedzīvoto.³⁰⁵

Mārtiņš norāda, ka vāciešiem un latviešiem par labu spēlēja purvainā un bieziem mežiem klātā Priekules apkārtnē, jo šeit bija laba redzamība un aizsardzības pozīcijas bija viegli nocietināmas.

Kāpēc frontes līnija veidojās tieši tur, kur tā veidojās? Pateicoties ainavai. Raugoties no militārā skatpunkta, Kurzemes ainava bija vispiemērotākā aizsardzībai. Liepāja bija nocietināta jau kopš Pirmā pasaules kara laika, un vācieši bija ieguldījuši pamatīgus resursus, lai nosargātu turienes piegādes ceļus: ostu un dzelzceļu. Tieši dzelzceļa dēļ cīņas Priekulē bija tik spraigas.

³⁰⁵ Autora saruna ar Lidiju Treidi. Priekule, 2015. gada janvāris.

Vācieši un latvieši nevainojami pārzināja Kurzemes ainavu un spēja raidīt precīzu trāpījumu ceļam un tanku vai kājnieku kolonnai. Padomju tanki iekļuva lamatās, jo ceļi bija ārkārtīgi šauri. Artilēristiem bija nepieciešami novērotāji, bet, dodoties uzbrukumā, novērotājiem nav vietas, tāpēc viņi šāva uz aklo.

Vācu un latviešu leģions izmantoja atjautīgu taktiku arī ar kājniekiem un ložmetējiem. Krievi mēģināja izvietoties pakalnos, savukārt vācieši aizsardzības pozīcijas veidoja ieplakās. Kad krievi skrēja lejā no kalna, vācieši iedarbināja ložmetējus, un krieviem nebija, kur sprukt. Paslēpties varēja vienīgi aiz kritušo biedru ķermeņiem. Tieši ainavas dēļ Sarkanā armija cieta tik lielus zaudējumus. Kurzeme ir ideāla vieta aizsardzībai.

Manā dzimtā trīs vecmāmiņas brāļi iestājās leģionā. Viņas tēvs bija latviešu strēlnieks un kalpoja Ļeņinam. Tēvs simpatizēja šai pusei, bet viņa trīs dēli nolēma pieslieties pretējai – nevis politisku apsvērumu, bet piedzīvojumu dēļ. Tēvs teica: – Ja jūs iestāties leģionā, es izslēgšu jūs no ģimenes. Bet brāļi iestājās. Viņi izdzīvoja, un visi trīs tika aizsūtīti uz Sibīriju. Pēdējais no viņiem nomira pirms diviem gadiem.

Lielākā nelaime ir tā, ka mums nācās dzīvot plecu pie pleca ar tiem, kuri uz mums šāva. Abi, gan krievi, gan vācieši, latviešiem teica: – Jūs cīnāties par savu brīvību. Šī ir jūsu izdevība. – Un viņi noticēja. Džūkstē 19. divīzija stājās pretī 130. latviešu strēlnieku korpusam, latvietis pret latvieti. Tāda ir maksa par to, ka dzīvojam Austrumeiropas un Rietumeiropas krustpunktā. Tā ir mūsu traģēdija. Tāds ir mūsu liktenis.

Varbūt mēs izdzīvojām tikai tāpēc, ka nepieslējāmies vienai vienīgai pusei. Ja mēs visi būtu pieslējušies vāciešiem, mēs būtu pagalam. Mans vecvectēvs bija Ļeņina strēlnieks. Kad krievi 1940. gadā atgriezās, ģimene teica: – Bēgam! – Un viņš atbildēja: – Nekādā ziņā. Es cīnījos par Ļeņinu. Mani viņi neaiztik. – Un neaiztika arī.

Mārtiņš strādā ar koku, tāpēc viņš uz karu Priekulē raugās no neparastas perspektīvas. Apšaude šajā apgabalā bija tik intensīva, ka koki vēl aizvien ir pilni ar šķembām. Mēs braucam uz austrumiem, kur vācieši atkārtoti atvairīja kājnieku uzbrukumus: tur viņš man to parādīs.

Mēs soļojam pa ozolu un bērzu mežu upes ielejā, virs kuras stāvajiem krastiem plešas lauki. Vācieši šeit ierīkoja rūpīgus nocietinājumus un

ciešas aizsardzības pozīcijas, lai ienaidniekam radītu pēc iespējas lielākus zaudējumus. Sarkanā armija uzbruka pāri klajam laukam, tieši “kau-luzāga” uguni, kurš splāva 1200 šāvienu minūtē, mortīrām un artilērijas ieročiem palīdzot. Un tas notika, pirms vēl viņi sasniedza frontes tranšejas pakalnā, kur pašlaik stāvam mēs. Mums priekšā līdz pat kokiem paveras pilnīgi pārredzams klajums.

Ja kādam izdevās šķērsot līdzenumu dzīvām, tad vācieši, ja bija nepieciešams, varēja atkāpties lejup pa nogāzi uz nākamajām pozīcijām. Krieviem nāktos doties uzbrukumā lejā no kalna, bet ielejā tos apturētu lielgabali, savukārt pretējā krastā gaidītu vēl vairāk lielgabalu, gatavi atklāt uguni gadījumā, ja krievi sasniegtu upi. Tas būtu slaktiņš. Īstens asiņains slaktiņš.

Mēs dodamies mežā, zābakiem gurstot sniegā. Starp kokiem ir skaisti, pat neskatoties uz iemeslu, kāpēc atrodamies šeit.

– Koki ir pilni ar šrapneļa šķembām. Es jums parādišu, – saka Mārtiņš, norādīdams pa labi un pa kreisi.

– Vai redzat tur, augšā? Tur bija māja. Mūrus vēl var redzēt. To noslaucīja no zemes virsas. Te bija bunkurs.

Mēs apstājamies. Viņš rāda uz mežmalu.

– Mēs atrodamies Priekules austrumos, kur krievi mēģināja dot triecienu vācu flangam. Teritorija austrumos ir līdzena, taču mežaina, un to izvago daudzas tranšejas, kas ved lejā līdz ielejai. Viena ierakumu līnija ir šeit, otra – mazliet tālāk aizmugurē, un atsevišķas pozīcijas nogāzē. Šeit uzbrukt ir gatavais neprāts. Nav ne mazāko izredžu.

Nav brīnums, ka klejo stāsti par liķu grēdām, kas bijušas tik augstas, ka ložmetēju stobrus nav bijis iespējams pacelt pietiekami augstu, lai turpinātu apšaut uzbrūkošos karavīrus. Mārtiņš rāda pāri laukam.

Krievi valkāja baltus sniega kamuflāžas tērpus. Ja lode trāpīja karavīram, gaisā uzgāja baltas kokvilnas vērpete. Sašautais turpināja skriet, viņu dzina adrenalīns un asiņu pulsācija, bet ložmetējnieki zināja – ja gaisā uzlido kokvilna, viņi ir trāpījuši, tāpēc sāka šaut uz nākamo vilni. Pēc kaujas koki un krūmi bija pilni ar – sauksim to par sniegu, jo visas lodes bija klātas ar kamuflāžas kostīmu balto kokvilnu.

Ak, tad tāpēc Priekules kapos apglabāti 23 000 padomju karavīru.

Paejam nedaudz tālāk, līdz koku pudurim, ko Mārtiņš ieplānojis izcirst, lai izbūvētu mototrasī. Zeme koku priekšā ir līdzena: ar nolūku, saka Mārtiņš. Te stāvēja trīs mortīras. Ieskatos rūpīgāk. Vēl joprojām var izšķirt trīs attīrītus un līdzenus zemes pleķus.

Šie ozoli ir pilni ar šrapneļa šķembām, tāpēc neder dēļiem. Tos nevar sa-
zāgēt. Metāls saskarē ar koksni paliek zils. Visi koki no šejienes līdz pat
Liepājas šosejai būs pilni ar šrapneļiem. Šī peļķe ir šāviņa izrauta bedre...

Viņš pieliecas un no aizsalušas peļķes izzvejo kaut ko, kas nepārprotami
atgādina lādiņa čaulu.

Redz, kas paliek pāri no šāviņa. Paliek mētājamies uz zemes. Bet visi šie
koki ir pilni ar šrapneļa šķembām. Visapkārt joprojām ir karš.

Viņš pagroza šāviņu un rāda to man. Nofotografēju Mārtiņu ar atradumu,
un viņš ielidina čaulu atpakaļ aizsalušajā peļķē.

– Ja šie koki prastu runāt...³⁰⁶

Mēs ejam atpakaļ uz mašīnu un atgriežamies pilsētā. Man ir sajūta, ka
esmu iepazinis tikai niecīgu daļu no stāstiem, kas apvij Priekuli.

³⁰⁶ Autora saruna ar Mārtiņu Ceriņu. Priekule, 2015. gada janvāris.

Karavīra pēdējā atdusas vieta

Pienāca 1945. gada marts. Sākās atkusnis, un Sarkanās armijas kājnieki koncentrējās gar frontes līniju, gaidīdami, kad beigsies uzlidojumi un artilērijas viesuļugunis, lai varētu doties pēdējā uzbrukumā Vācijas aizsardzībai. Šī būs sestā un pēdējā Kurzemes lielkauja.

Kauja sākās 17. martā ar diviem vienlaicīgiem uzbrukumiem: ziemeļrietumos Pilsblīdenes virzienā un no Pampāļu rajona ziemeļu virzienā. 43. grenadieru pulks tika pārvietots uz rajonu rietumos no Zebrus ezera, lai stātos pretim šim triecienam. Pulks tur ieradās 17. martā un saņēma rīkojumu dot prettriecienu padomju spēkiem, kas bija izlauzušies cauri aizsardzībai rietumos no Blīdenes dzelzceļa stacijas. Dažas latviešu leģiona komandiera Artūra Silgaiļa aprakstītās ainas atgādina cīņu starp modernu armiju un 19. gadsimta karaspēku.

Bija sācies pavasaris, un atkusnis bija pārvērtis ceļus necaurbraucamā muklājā. Krieviem bija amerikāņu kāpurķēžu transportlīdzekļi, savukārt vāciešiem tikai zirgu pajūgi. Visu transporta smagumu iznesa latviešu zemnieku zirgu pajūgi. Dramatiskā ceļu stāvokļa dēļ pulks galamērķi sasniedza pa daļām.³⁰⁷

Vīri tūliņ devās kaujā. Bija daudz kritušo, tomēr viņiem izdevās apturēt krievus pusotru kilometru no Blīdenes dzelzceļa stacijas.

³⁰⁷ Silgailis 1986, 149. lpp.

Kad 18. martā sākās pēdējais Sarkanās armijas uzbrukums, Vācijas armijas lielgabala apkalpes komandiera Gotloba Bīdermaņa pozīcijas atradās rietumos, starp Saldu un Skrundu.

Ielas un ceļi [bija] viens bezgala dziļš mūklājs, pa kuru bija iespējams pārvietoties tikai ar milzu pūlēm. Ierakumus un ložmetēju pozīcijas bija aprījuši pelēkmelni dubļi, un pat padomju pusē rosība teju mitējās, jo necaurējamie ceļi liedza īstenot jebkādu tālāku uzbrukuma plānus.³⁰⁸

Vācu aizsardzība noturējās, neskatoties uz gandrīz nemitīgu apšaudi, spraigu cīņu un dienām ilgiem gaisa uzbrukumiem. Vācieši izmantoja nocietinātas lauku mājas, un šī taktika smagi iedragāja krievu karavīru un tehnikas rindas. Tomēr pastāvīgā spiediena rezultātā vāciešiem nācās atkāpties un ieņemt jaunas aizsardzības pozīcijas.

Martā vācu aizsardzības līnijas tika nospriegotas. Bruņotās vienības steidza no viena krīzes punkta uz nākamo, drīzāk darbotamās kā ātrās reaģēšanas komandas. Taču līdz ar aprīli Sarkanās armijas uzbrukumu intensitāte mazinājās, it kā krievu ģenerāļi apjaustu, ka dzīt nāvē vēl vairāk cilvēku ir lieki.

4. aprīlī beidzās Kurzemes sestā lielkauja. Jaunais Vācijas spēku komandieris ģenerālpulkvedis Kārlis Hilperts atkārtoti nostiprināja aizsardzību Priekules apkārtnē, lai pēc iespējas ilgāk noturētu vaļā Liepājas ostu.

Aprīlī visā frontes garumā, no austrumiem līdz rietumiem, norisinājās tikai vietēja mēroga sadursmes. 3. maija naktī atsākās apšaušana. Krievu skaļruņi vācu ierakumu virzienā auroja: – Berlīne ir kritusi. Vācijai pienācis gals.³⁰⁹

Pēc Hitlera pašnāvības 30. aprīlī Dēnics mēģināja pirms nenovēršamās kapitulācijas evakuēt no Kurzemes pēc iespējas vairāk karavīru.

7. maijā Hilperts uzzināja par Vācijas gaidāmo padošanos. Viņš saņēma rīkojumu pirms kapitulācijas stāšanās spēkā izsūtīt kuģos pēc iespējas vairāk vīru, sevišķi slimos un ievainotos. Pirmajiem kuģos bija jāsēžas

³⁰⁸ Bidermann 2000, p. 281.

³⁰⁹ Kurowski 2002, p. 261.

rezervistiem kopā ar vienu virsnieku un 125 vīriem no katras divīzijas.³¹⁰ Tovakar Hilperts izdeva savu pēdējo rīkojumu kā *Heeresgruppe Kurland* [armiju grupas “Kurzeme”] komandieris.

Maršals Govorovs³¹¹ izdevis pavēli, ka 8. maijā pulksten 14.00 karadarbība ir jāpārtrauc. Vienībām savās pozīcijās nekavējoties jāpaceļ balts karogs. Virspavēlnieks sagaida pilnīgu pakļaušanos, jo no tās ir atkarīgs visu Kurzemes cīnītāju tālākais liktenis.³¹²

9. maijā vācu komandieri padevās padomju spēkiem. Savas sajūtas aprakstījis kāds augsti apbalvots *obersts*³¹³ Joahims fon Amsbergs.

Pulksten 14.00 es trompetista, tulka un unteroficiera pavadībā devos uz krievu pirmo nocietinājumu ar štāba automašīnas spārnā iestiprinātu baltu karogu. No turienes mani pavadīja uz krievu divīzijas štābu, kur es parakstīju vienošanos par padošanos. Tad es atgriezos pie pulka un pavadīju pēdējās 12 nakts stundas brīvībā. Tās bija pēdējās stundas, ko aizvadiju kā brīvs cilvēks turpmāko desmit ar pusi gadu laikā.³¹⁴

Kara pēdējā nedēļā admirālis Dēnics risināja pārrunas par padošanos sabiedrotajiem gan austrumos, gan rietumos. Briti piekrita, ka kuģi drīkst turpināt pārvietošanos pa jūru. Krievi un amerikāņi uzstāja, ka 1945. gada 9. maijā pulksten 10.00 uzņemšana kuģos Liepājā, Ventspilī un Helā³¹⁵ ir jāpārtrauc un ostas tajā pašā mirklī ir jāatdod.

Dēnics pavēlēja aktīvi rīkoties, lai pēc iespējas vairāk kuģu šķērsotu Baltijas jūru un nogādātu cilvēkus atpakaļ Vācijā. 7. maijā 20 000 cilvēku pameta Helu torpēdlaivu un eskadras mīnu kuģu flotē.³¹⁶

³¹⁰ Grier 2007, p. 105.

³¹¹ Leonīds Aleksandrovičs, padomju komandieris Baltijā, kurš attapīgi bija vadījis padomju spēkus 900 dienas ilgajā Lēņingradas aizstāvēšanā un pēc tam atspiedis nacistus uz rietumiem.

³¹² Kurowski 2002, p. 263.

³¹³ Pulkvedis.

³¹⁴ Kurowski 2002, p. 265.

³¹⁵ Hela Polijā.

³¹⁶ Kurowski 2002, p. 269.

Sākās izmisīga cilvēku pārceļošana. Vācu torpēdlaivas bija krietni lielākas par britu un amerikāņu kuģiem: tās lidzinājās nelieliem karakuģiem. Karavīri drūzmējās uz klāja, saspiedās kajītēs, atrada jebkuru brīvu pleķīti. Uz vienas torpēdlaivas klāja saspiedās 2000 vīru.³¹⁷

Latvijā divas Baltijas jūras ostas pameta visas pieejamās laivas, zvejas-kuģi, prāmji un tankkuģi, kuri vien turējās virs ūdens. 8. maijā pulksten astoņos vakarā karavīri joprojām turpināja ierasties ostās, bet pēdējām laivām bija paredzēts pamest krastu pulksten 23.00.

Liepāju pameta četri konvoji, kuros ietilpa 65 laivas ar aptuveni 14 400 karavīriem. Divi konvoji, kuros atradās 61 kuģis ar 11 300 vīriem, aizpeldēja no Ventspils krastiem. Brīdī, kad pēdējie kuģi pameta Liepāju, ieradās Sarkanā armija un sāka tos apšaudīt. Tika notverti divi ar karavīriem pārpildīti velkoņi.³¹⁸

Reizē ar konvojiem zuda arī pēdējā cerība aizbēgt. Tiktāl bija saglabāta kārtība, bet tagad sākās panika. Karavīri mēģināja bēgt pāri jūrai, tverdamies pie teju jebkā, kas turējās virs ūdens. Daži sasniedza konvojus un tika uzņemti uz klāja. Citi aizkļuva līdz Zviedrijai, kur pēcāk tika nodoti krieviem, taču daudzi noslika. 1945. gada 8. maijā vairāk nekā 200 000 armiju grupas "Kurzeme" vīru nolaida ieročus un kļuva par padomju gūstekņiem.³¹⁹

Kurzemes cietoksnis beidza savu pastāvēšanu. Padevās 42 ģenerāļi, 8000 virsnieku un 180 000 vīru, tajā skaitā 14 000 latviešu. 9. maijā Vācijas Bruņotie spēki pēc admirāļa Dēnica pavēles izsūtīja pēdējo ziņu.

[..] Mūsu armijas Kurzemē mēnešiem ilgi aizturēja padomju kājnieku un tanku pārspēku un sešās lielkaujās iemantoja nemirstīgu slavu. Tās nepiekāpīgi atteicās padoties priekšlaikus. Uz Rietumiem tika sūtīti vienīgi smagi cietušie un daudz bērnu tēvi. Virsnieki un personāls palika kopā ar saviem karavīriem. Saskaņā ar parakstīto vienošanos pusnaktī Vācijas puse pārtrauca jebkādu kustību un karadarbību. [..]

³¹⁷ Buttar 2013, p. 317.

³¹⁸ Grier 2007, p. 105.

³¹⁹ Turpat.

Kopš pusnakts ieroči abās frontes pusēs klusē. Klausot *grosadmirāļa* pavēlei, vērmahts pārtraucis nu jau bezjēdzīgo cīņu. Ar to ir pielikts punkts gandrīz sešus gadus ilgušai varonīgai karadarbībai. Tā mums nesusi ne vien dižas uzvaras, bet arī smagas sakāves. Vērmahts ir saglabājis godu: tas padevies ievērojama pārspēka priekšā.

Šajā smagajā stundā vērmahts piemin biedrus, kuri krituši no ienaidnieka rokās. Mirušo vārdā mums ir jāizrāda bezierunu uzticība, klausība un kārtība tēvzemei, kuru šobrīd klāj neskaitāmas asiņainas vātis.³²⁰

Ir pagājuši gandrīz 70 gadi, un es sēžu Skrundā, otrā stāva dzīvoklī, līdzās Jānim Blūmam, kungam gados, kurš piedalījies šajā pēdējā kaujā. Arī šoreiz sarunu tulkos Kurzemes Tūrisma asociācijas valdes priekšsēdētājs Artis Gustovskis. Blūma kungs izvieto ap sevi dienasgrāmatu un ģimenes albumu krājumus un stāstījuma laikā norāda uz tiem.

Es Kurzemē karoju 15. divīzijā. Karadienestu iesāku Krievijā un 1944. gada februārī piedzīvoju pirmās istās kaujas. Piedalījos Leģionāru dienas kaujās pie Veļikajas upes. Pēc tam mani sagatavoja par izlūku – mēs pirmie gājām noskaidrot situāciju, izlūkot ienaidnieku. 1944. gadā pienāca daudzi jauniņie, kuri neko neprata, tāpēc no 1944. gada septembra līdz novembrim mēs Pomerānijā izgājām pamatīgas mācības.

1945. gada 22. janvārī atskanēja trauksme, jo krievi bija šķērsojuši frontes līniju [Dancigas apkaimē], un mēs tikām pārvietoti uz augšu. [Divas dienas ilgās, spraigās kaujās] frontes līnija nemitīgi pārvietojās. Valdija pilnīgs haoss. Vācieši devās uz priekšu, krievi uzbruka no sāna. Kamēr stāvējām pagalmā, virsnieku man līdzās ievainoja. Lode izgāja cauri jumtam un trāpīja viņam. Virsnieks man teica: – Aizved vīrus prom no šejienes. – Tur bija 35–40 vīri. Mūs ielenca, un es viņus izvedu laukā, bet man trāpīja kājā. Tā bija karavīra veiksmē. Man bija garš šinelis un kabatā – cigāru kastīte. Lode trāpīja cigāru kastītei, tāpēc neizgāja cauri kājai. Ja es nebūtu ievainots, tad mirtu, jo visus pārējos nogalināja. Šāva visur. Tas bija īsts nāves aparāts.

³²⁰ Ludde-Neurath 2010, p. 152.

Mani aizveda uz slimnīcu. Pēc nedēļas es atkal biju uz kājām, un mani pārcēla uz Neibrandenburgu, kur vāca kopā divīziju. Mums izdalīja miltus, maizi, pavisam vienkāršu putru un teica, ka ievainotie brauks uz Dāniju. Ārsts mani pārbaudīja un teica, ka esmu gandrīz gatavs kaujai. Bet es gribēju atgriezties frontē, pie draugiem. Mani nosūtīja uz Štetinu,³²¹ jo tur atradās latviešu bataljons. Mēs bijām četri draugi, turējāmies kopā. Bet valdīja haoss. Ja tev nebija pareizo dokumentu, vācieši varēja tevi nogalināt.

Visur bija daudz dezertieru, daudz cilvēku. Vācieši bija ļoti strikti un pārbaudīja ikvienu. Vienā kantorī viņi pulcēja karavīrus Kurzemes frontei, un mēs devāmies turp. Tur bija kādi 80 karavīri, kas bija brīvprātīgi pietekušies atgriezties Latvijā. Mums iedeva jaunus formastērpus, zābakus un divus maizes klaipus un nosūtīja uz Svīnemindi³²² gaidīt kuģi uz Liepāju. Nekā cita, ko ēst, mums nebija.

Mēs gaidījām aptuveni nedēļu. Svīneminde bija vienīgais jūrasceļš, kas veda prom no šejienes. Tas bija 8., 9. vai 10. martā. Svīneminde bija tāds kā kūrorts, taču pavisam tukšs.

Blūma kungs paņēma savu 1979. gadā sarakstīto karalaika atmiņu krājumu.

11.03.45. Mēs tikām uz kuģa. Diena bija tāda pati kā šī: ļoti lietaina, nomākusies, miglaina. Tur bija daudz karavīru, bet četri latviešu draugi turējās vienkopus, kā četri musketieri.

Viņš paraugās uz mani. – Diemžēl es tagad neatceros viņu vārdus.

Viņš lasa tālāk.

³²¹ Vācu apzīmējums Ščecinaī Pomerānijā, tolaik Vācijas sastāvā. Pēc kara Ščecina kļuva par Polijas sastāvdaļu un tajā mītošie vācieši tika izraidīti. 1946. gada martā, apmeklējot Ameriku, Vinstons Čērčils savā runā pieminēja Ščecinu, brīdinādams par pēckara Eiropas nākotni: "No Ščecinas pie Baltijas jūras līdz Triestei pie Adrijas jūras pār kontinentu ir nolaidies dzelzs priekškarš." Šī runa ar nosaukumu *The Sinews of Peace* dažkārt tiek uzskatīta par Aukstā kara sākumu.

³²² Svīnouisces osta tagadējā Polijā.

Kuģis stāvēja upē kā vārti uz jūru. Upmalā bija vilciens, pilns ar bēgļiem. Piepeši atskanēja gaisa trauksme. Visiem jāpamet kuģis. Bet cilvēki uz klāja paziņoja: – Nē, mēs nekur neiesim.

Un tie četri latviešu draugi aiziet uz kuģa sānu, no kura paveras skats uz upi un noliktavām pretējā krastā. Viņi redz, ka visur krīt un eksplodē bumbas, un lidaparāti ir tieši virs galvas. Tie ir angļi. Aptuveni 100 lidmašīnas bombardē pilsētu veselu stundu. Upes vidū stāvēja liels kuģis. Tam trāpīja, un tas eksplodēja. Bet draugi patvērās kuģa kajītē, jo lidmašīnas lidoja ārkārtīgi zemu. Skaņa bija tik spēcīga, ka troksnis vien mūs gandrīz apgāza.

Daudzus kuģus saspridzināja, bet mūsējais tika cauri sveikā. Karš bija sasniedzis to posmu, kad uzlidojumi norisinājās augu dienu un nakti.

Kad bombardēšana bija galā, mēs nokāpām no kuģa. Taču šīs vienas stundas laikā bojā bija aizgājuši 2000 cilvēku, galvenokārt civiliedzīvotāju, jo pilsēta bija pilna ar bēgļiem. Tā man stāstīja kāds virsnieks. Tonakt mēs visi četri nakšņojām mežā. Nākamajā rītā kuģis bija aizpeldējis.

Kamēr Artis tulko, Jānis Blūms palūkojas uz mani un tālāko stāsta pēc atmiņas.

Ar nākamo kuģi devāmies uz Liepāju un 14. martā sēdāmies vilcienā uz Ventspili. Sliedes bija sabombardētas, tāpēc mums nācās kāpt laukā, apiet sadragāto sliežu posmu un pēc tam pārsēsties citā vilcienā. Ventspili kāpām vilcienā, kas veda uz Tukumu, un no turienes kājām gājām līdz Remtei, kur pievienojāmies 43. grenadieru pulkam. Tur pulkvedis noskaidroja, kādas mācības esam izgājuši, un man piešķīra “kauluzāģi”.

Mums lika iet talkā vienībai, kura nāca laukā no Blīdenes stacijas. Padomju pusē bija ļoti spēcīga igauņu divīzija. Ieņēmu pozīciju, gatavs atbalstīt mūsējos, bet atgriezās tikai četri vīri no 25.

Lieldienās mūs aizsūtīja uz frontes ierakumiem. Zemi joprojām klāja sniegs. Virzījās pāri laukam un uzdūros dažiem mūsu vīriem, kuri bija gājuši bojā katjušas sprādzienā. Viņi tika nonāvēti, kamēr šķērsoja lauku. Visi rindā gulēja beigti. Tas satricināja mani. Es ļoti pārdzīvoju. Nevar tā pateikt, kas nonāvēja visvairāk vīru. Man paveicās. Man ir Dzelzs krusts,

bet tas atrodas Vācijā. Man piešķīra apbalvojumu, taču karš beidzās, pirms es to saņēmu.

Pacienājamies ar tēju un cepumiem. Artis nofotografē Blūma kungu, un es fotografēju viņa karalaika bildes. Vienā redzams kalsns puisis pārāk lielā formas tērpā. Viņa rokas ir pārāk garas un spraucas laukā no piedurknēm. Blūma kungs smeļ. – Es biju mazs, kaulains puiselis.

Viņš ir dzimis Majoros, Rīgas Jūrmalā, 1925. gada augustā. Arī viņa tēvs bijis karavīrs un karojis cara armijā. 1943. gada 18. martā Blūma kungs kopā ar draugu brīvprātīgi iestājās leģionā un pēc nedēļas nokļuva Vācijas armijā. Pēc gada Jānim Blūmam apritēs 90 gadu, un viņš drebošām rokām atver tēva dienasgrāmatas lappusi, kurā ar tintes pildspalvu iemūžināta dēla Jāņa dzimšana.

Pēdējoreiz viņš vecākus redzēja 1945. gada 5. janvārī, pirms atgriezās Kurzemē. Viņi nokļuva līdz Vācijai un pēc kara emigrēja uz Ameriku. Jāni dzīve aizveda pretējā virzienā – uz Sibīriju.

6. maija naktī vīri atgriezās no Remtes frontes. Mēs sākām iet uz Gaiķiem un tur pietājam pāpusdienot. Virsnieks, kurš nāca mums līdzi, teica: – Jaunie cilvēki, karš ir beidzies. Jūs tagad esat brīvi. Varat doties, kurp vien gribat.

Daži bija vietējie. Pēc 20 minūtēm viņi jau bija mājās. Bet bija, protams, arī tādi, kuri devās mežā un kļuva par partizāniem. Kāds palūdza manu *Parabellum* pistoli, un es atdevu. Mēs zinājām, ka nākamajā dienā, 8. maijā pulksten 24.00, karš būs galā.

Nonācām pie mājas aiz Variebas dzirnavām un gājām iekšā. Tur bija pilns ar leģionāriem, visi ap garu galdu ēda maizi un gaļu un dzēra pašbrūvēto dzimtenīti. Kad bijām paēduši, spēlējām kārtis. Nolikos zemē pagulēt, jo biju ārkārtīgi pārguris.

Kad pamodos, dzirdēju vienu leģionāru prasām, vai mūsu komandā ir šoferis. Tur bija divi vācu braucamie, *Renault* un *Opel Blitz*,³²³ ko komunicāciju bataljoni izmantoja, velkot telefonu kabelus. Mūsu šoferis pagrieza

³²³ Trīs tonnas smags auto, vācu karaspēka neatņemama sastāvdaļa.

aizdedzes atslēgu, un auto ierūcās. Mašīnā bija desmit kannas, piepildījām visas ar degvielām un domājām: – Kurp lai brauc?

Nolēmām braukt uz Stendi, jo tur atradās vāciešu lielās noliktavas, tāpēc domājām, ka tur būs pilns ar pārtiku, cigaretēm un šņabi.

Uzradās vēl vairāki leģionāri un sakāpa mašīnā. Nu visi stāvēja kājās. Daudziem bija ieroči, un mēs prātojām: – Ko lai iesāk ar ieročiem? Karš taču ir beidzies.

Kāda kaimiņiene iedeva mums baltu kreklu, ko piesējām mašīnai, lai darītu zināmu, ka mēs nekarojam, un mēs sākām braukt pa apkārtniem. Pa ceļam izsviedām no mašīnas ieročus. Ceļmalas grāvji bija pilni ar aizsviestiem ieročiem.

Automašīna bija tik pārpildīta, ka salūza ass, un mēs vairs netikām uz priekšu. Daudzi leģionāri izkāpa laukā un aizgāja kājām, tāpēc palikām tikai mēs, pirmie septiņi. Šoferis nogāza telefona stabu, piestiprināja to pie šasijas un nosēja ar telefona vadu.

Ceļā uz Kabili mēs negaidīti sastapām krievus. Kapteinis vaicāja: – Kurp jūs braucat?

Daži no mums labi runāja krieviski. – Mēs braucam uz mājām, – viņi atbildēja.

– Labi, – teica virsnieks. – Ļausim jums braukt. Bet vispirms man jāsaņem atļauja no komandanta. Vai varat man iedot kaut ko vērtīgu, piemēram, rokaspuikstenu?

Man bija tēva kabatas puikstenu, ko viņš man bija iedevis mūsu pēdējā tikšanās reizē janvārī Vācijā. Tas bija ļoti labs puikstenu, ļoti vērtīgs, darināts Sanktpēterburgā cara laikā; to bija izgatavojis slavens puikstenu meistars, kurš darināja puikstenu arī caram, – *Pavel Bure*, ļoti sena puikstenu marka. Tam bija arī ķēde.³²⁴

Virsnieks sāka pārmeklēt mani un atrada puikstenu.

– O, tas ir krievu puikstenu, – viņš iesaucās. – Gaidiet tepat, es palūgšu atļauju.

³²⁴ Sākotnēji *Pavel Bure* puikstenu tika gatavoti vienīgi Krievijas caram. Tos par izcilie panākumiem pasniedza ierēdņiem un kultūras personībām, dāvināja ārvalstu diplomātiem, kā arī piešķīra Krievijas Impērijas armijas virsniekiem un apakšvirsniekiem.

Virsnieks nozuda, atstādams mūs ar krievu karavīriem, kuri pīpēja, jokoja un raidīja gaisā automātisko ieroču zalves. Mēs bijām mazliet no-raizējušies, ka viņi kuru brīdi pavērsīs šaujamos pret mums. Neko nevar zināt. Karš ir beidzies. Notikt var jebkas.

Tad parādījās divas krievu militāristes, viena bija leitnante, otra – ser-žante. Viņas teica: – Atdodiet gredzenus. – Viens vīrs bija tik dūšīgs, ka krievi veselu mūžību nevarēja nomaukt viņa gredzenus, bet, kad tas bija darīts, mēs braucām uz Sabili [pretējā virzienā].

Tur mēs satikām citus krievus, kuri lika izkāpt no auto un sapulcēties vienkopus. Man mugurā joprojām bija vācu formastērps, bet bez SS uzšu-ves; vienai latviešu divīzijai bija uzšūts ugunskrusts, otrai – saule. Visi bija noplēsuši uzšuves.

Gala muižā bija 500 vīru. Pēc tam mūs aizdzina līdz Vārmei, kur pulcē-jās vairāki tūkstoši, un no turienes uz Sabili un tālāk – Kandavu. Tur mēs sastapām krievu tanku kolonnu.

Kad pagājām garām pēdējam tankam, kāds karavīrs [kurš brauca tankā] atklāja uz mums uguni ar automātisko ieroci. Daudzus gūstekņus nošāva.

Tas mani pamatīgi satricē, kaut arī esmu uzklusījis daudzus stāstus par vardarbību.

Kandavā vācu gūstekņus nošķīra no latviešiem. Nākamajā dienā devāmies uz Tukumu. Daudzi laucinieki iznāca uz ceļa un deva mums pienu un maizi. Sastapām vēl vienu krievu tanku kolonnu, un šoreiz mums atņēma pēdējās vērtlietas. Ap šo laiku mums bija palikuši zābaki vien.

Kad tuvojāmies Tukumam, atskrēja daži krievu karavīri un pavadīja mūs līdz pilsētai. Tos, kuriem bija medaļas un dienesta pakāpes nozīmes, nošķīra no grupas. Mums atļāva nomazgāties un tad aizveda uz Šlokenbe-kas muižu.³²⁵ Nakti mēs pārlaidām stallī.

³²⁵ Nocietināta 15. gadsimta vācu baronu muižas ēka, kurā pašlaik ierīkots muzejs, viesnīca un kultūras centrs. Tā atrodas astoņus kilometrus no Tukuma, Rīgas ielā, kas savieno Tukumu ar Klapkalnciema jūrmalu.

No rīta atnāca kāds krievs un paziņoja, ka tagad esot atbildīgais. Viņi pierakstīja mūsu vārdus un teica, ka mēs brauksim uz Jelgavu. Jelgavā mēs nomazgājāmieš, mūsu formastērpus iztīrīja, mums atņēma atlikušos pulksteņus un nažus un atdeva atpakaļ tās pašas uniformas. 1945. gada 9. jūnijā mani ar vilcienu aizsūtīja uz darba nometni Komsomoļskā³²⁶ un pēc tam uz nometni pie Japāņu jūras, kur es nostrādāju līdz 1946. gada decembrim.

Pēc tam mani aizsūtīja uz Igauniju, kur krievi formēja īpašu darba bataljonu no cilvēkiem, kuri bija sadarbojušies ar vāciešiem vai Vācijas armiju. Tajā bija pārstāvētas tikai trīs tautības – igauņi, latvieši un lietuvieši. Bija jāveic dažādi darbi, galvenokārt – celtniecības. Virsnieki bija atsijāti un nogalināti. Mēs bijām tikai parastie karavīri, mūs atstāja dzīvus.³²⁷

Nākamajā rītā es braucu uz Pilsblīdeni aplūkot kara pēdējo kaujaslauku. Šķērsoju dzelzceļa līniju, kas ved uz ziemeļiem, un pagriežos pa kreisi uz Remti. Divi vīri kopj dzīvžogu, pārtrauc darbu un nopēta mani. Pamanu ceļazīmi, taču smalkajā lietū tā nav salasāma, tāpēc griežu auto apkārt un braucu atpakaļ. Zīme vēsta “Brāļu kapi “Tušķi””. Tā ir karavīru kapsēta.

Līdz kapiem jābrauc pa šauru vienvirziena zemes ceļu. Izcirtumā, ko no visām pusēm ieskauj mežs, taisnās rindās izvietoti melni kapakmeņi, katrā no tiem iegravētas četras kolonnas ar vārdiem, ik kolonnā 25 vārdi – tātad uz katra kapakmens 100 vārdi. Kapakmeņu ir vairāk nekā desmit; katrs kapakmens novietots atsevišķu kopiņu – kurās apbedīti gan krievi, gan latvieši – rindas galā.

Pamanu miršanas gadu. Šie vīri miruši neilgā laika posmā: laikā starp 1945. gada 18. un 23. martu.

Te ir viens vīrs no Varakļāniem Latvijas austrumos. V. D. Cakuls, dzimis 1924. gadā, miris 1945. gada 23. martā. Tajā pašā dienā miris Jānis Rimšāns, četrus gadus vecāks par viņu.

³²⁶ Ziemeļaustrumos no Maskavas.

³²⁷ Autora saruna ar Jāni Blūmu. 2014. gada novembris.

Uz krievu kapakmeņiem bieži redzama aizgājēja ģimetne, un viens no tiem ir ļoti jauns puisis, miris 20 gadu vecumā. Uz viņa kapakmens iegravēts vārds, dzīves gadi un apakšā: “Mamma”.

Augusts Kisiļevs, Jānis Brencāns, Kārlis Brēķis: 23. marts. Aadam Koit, Richard Loodla: 18. marts. Andrejs Klindžāns, Pēteris Samsons: 5. marts. Aleksandrs Pabērzs, Viktors Sarkans: 1945. gada marts. Vēl viens Cakuls, Jānis Jura, dzimis 1926. gadā, tas pats nāves gads. Varbūt viņi bija brāļi – šis ir divus gadus jaunāks –, bet nav ne vēsts par to, no kurienes ir Jānis Jura, nedz arī par viņa nāves dienu.

Latviešu vārdi. Krievu vārdi. Aizeju līdz kapsētas tālākajam galam. Tur stāv liels piemiņas akmens ar Sarkanās armijas zvaigzni. Uz tā latviešu valodā rakstīts:

Mūžīga slava varoņiem, kas krituši kaujās par mūsu tēviju 1941–1945.

Savukārt stūrī slejas augsta, pelēka plāksne ar gravējumu.

Zem šī akmens paglabāta Lielā Tēvijas kara veterānu un Mangaļu [Rīgā] kuģu remonta rūpnīcas komunistiskās jaunatnes vēstule. Šī vēstule sarakstīta Vladimira Iljiča Ļeņina 100. dzimšanas dienā [1970. g.] un adresēta mūsu pēctečiem, kuri dzīvos 2070. gadā.³²⁸

Mangaļu kuģu remonta rūpnīca dibināta 1946. gadā Rīgā, Daugavas krastā, un kalpojusi par galveno zvejas kuģu remonta punktu rietumu PSRS. Līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu tā kļuvusi par valsts uzņēmumu un 2001. gada 27. martā privatizēta. 2002. gadā tā pārdēvēta par termināli “Vecmilgrāvis”. Terminālis turpina darboties kā privāts uzņēmums, taču tajā neviens nezina, kāpēc uz šīs augstās plāksnes šajā noņāļajā kapsētā lasāms 1970. gada vēstījums no būvētavas komunistiskās jaunatnes un kas tajā teikts.³²⁹

³²⁸ Autora brauciens uz kapsētu.

³²⁹ Autora sarakste ar uzņēmumu “Termināls Vecmilgrāvis”.

Diez vai kāds starp dzīvajiem apzinās, ka šajā lauku kapsētā ir apglabāts vēstījums no pagātnes, kas jāizlasa pēc pusgadsimta. Tas ir sūtījums no cita laika un no citas pasaules, tas aprakts šo karavīru pēdējā atdušas vietā, zemes ceļa galā, laukos, kur reiz artilērijas uguns uzplaiksnījums – ko, iespējams, raidījis kāds no vīriem, ar kuriem sastapos un runāju – izdzēsis dzīvību šiem puišiem, kuri tik tikko paguva dzīvot.

Bombardēja pat mirušos

Todien vēlāk stāvu pie baznīcas drupām, sniegotā līdumā, Latvijas vidū. Baznīcai nav nedz jumta, nedz logu, nedz durvju. Tikai sienas atspoguļo tās agrāko godību. Šī ir Zvārde – rēgu pagasts – kara laikā apšaudīta līdz pilnīgai sagrāvei. Visi šejienes iedzīvotāji tika nosūtīti uz Sibīriju, un uzli-dojumi turpinājās, līdz šī vieta beidza pastāvēt.

Vēl šobaltdien baznīcas sienas ieskauj gruvešu kaudzes. Rāpjamiem tām pāri, lai iekļūtu iekšā. Iekšpus baznīcas sienām rindojas draudzes soli, it kā cilvēki joprojām nāktu šurp uz dievkalpojumu. Mans pavadonis muzeja kurators Roberts Sipenieks pamāj ar galvu, paredzēdams manu jautājumu.

Jā, baznīca joprojām tiek izmantota. Jumta nav, te ir vieni gruveši. Bet tā ir viņu baznīca. Pagaidiet, līdz ieraudzīsiet kapus.

Baznīca Zvārdē bijusi kopš 1567. gada. Sākotnēji tā bija koka celtne, bet 1785. gadā tika uzcelta mūra baznīca. Šī baznīca pārdzīvojusi divarpus gadsimtus, līdz 1944. gada novembrim. Padomju armiju no Vācijas aizsardzības līnijām šķīra mežs, un baznīca tika sašauta līdz pēdējam. 1954. gadā, kad apkaimē tika pārvērsta par militāro zonu, to sagrāva pilnībā.³³⁰

Mēs atrodamies dziļi Kursiņu mežā, dienvidos no Saldus, nekuriesnes vidū. Lielceļu šeit nav, ir tikai takas un dažas ceļa zīmes. Te ir skaisti. Meža gaiss ir svaigs un spīrgts. Pār izcirtumu aizcilpo zaķis.

Šī ir plata mežaina apgabala josla starp Saldu un Lietuvas robežu. Rietumos mežs sniedzas līdz pašai Priekulei, austrumos – līdz Dobelei. Uz

³³⁰ Informācijas stends Zvārdes baznīcā.

dienvidiem no Saldus ved tikai viens ceļš līdz mazajai Ezerei pierobežā. Starp šiem kokiem, ezeriem un purviem padomju tanki un kājnieki ne-skaitāmas reizes tika atspiesti atpakaļ, atstājot aiz sevis milzīgu skaitu kriušu.

Apkaimē atrodami nosaukumi, kādus atceros lasījis krievu, latviešu un vāciešu izmisīgo sadursmju un kauju aprakstos. Te atradās nocietinātās lauku mājas – pretošanās punkti, vietas, kas vairākkārt gāja no rokas rokā – senaizmirstā novājināšanas kara priekšposteņi. “Zvejnieki”, “Lācis”, “Stediņi”, “Ozoliņi”... nosaukumi, kurus mūsdienu kartēs neatrast. Taču līdzās tādām gidām, kāds ir Roberts Sīpenieks, kurš vada Latvijas atbrīvošanas kara varoņa Oskara Kalpaka muzeju Saldū, kara ainava iegūst jaunu elpu. Viņam ir zināmi meža noslēpumi. Mēs aizgriezīamies prom no baznīcas drupām, un Roberts norāda uz kokiem.

Mežs ir ārkārtīgi biezs. Bērnībā [1990. gados] mēs nācām šurp un atradām ložmetējus, lodes, bumbas un granātas. Tajā vecumā nedomājām ar galvu. Atradām ložmetēja [MG42] lodes un nesām mājās. Ja ieraudzījām kaut ko nepazīstamu, pasaucām kādu pieaugušo, lai tas pastāsta, vai atradums ir bīstams vai nav. Nekad nezvanījām atminētājiem – nekad.

Kāpās nošāva Pampāļu un Kursiņu ebrejus – kādus 30 vai 40. Viņus atveda šurp kravas mašīnās, nogalināja un apraka. Viņi [vācieši] nogaidīja, lai ebreji sasniedz 12 gadu vecumu, tad nošāva. Pilnīgi visus.

Vācieši meklēja, kur apglabāt biedrus – kapsētās, nomaļās vietās, mežos. Kapavietas iezīmēja ar bērza krustu, bet pēc kara krievi, protams, nolīdzināja visus apbedījumus ar buldozeru. Vācu varas iestādes varēja braukt šurp un meklēt kriušos tikai pēc padomju laika beigām.³³¹

Kratāties pa sasalušo zemes ceļu Roberta *Chrysler PT Cruiser*, modernā, metāliski sarkanā amerikāņu automašīnā, kas atsauc atmiņā 1940. gadu retro gangsteru stilu un, šķiet, it nemaz neiederas starp šādiem drūmiem tematiem. Palaikam Roberts viegli nospiež bremžu pedāli, lai bremzes neapledotu. Aizmugurē sēž viņa jaunākais brālis Rūdolfs. Pēc brīža mēs

³³¹ Autora saruna ar Robertu Sīpenieku. 2015. gada janvāris.

piestājam pie lauka, kas izskatās kā uzarts, taču īpatnējā veidā – drīzāk apgriezts otrādi, nevis uzirdināts.

– Šie ir kapi, – paziņo Roberts. – Krievi te trenējās bumbošanā.

Pārļaižu skatienu agrākajai kapsētai. Sadragāto kapakmeņu aprises ļauj nojaust, kas te kādreiz bijis, tagad tuvinieku atdusas vietu iezīmē vienkārši koka krusti. Neizteiksmīgo ainavu veido rūsgana daba, sniegs un milto samalti kapi. Padomju lidmašīnas vairākas pēckara desmitgades, no 1954. līdz 1993. gadam, šajā kapsētā trenējās tēmēšanā. Svaigi gravēts kapakmens vēsta par uzvarētāju pēdējo pāridarījumu.

Piedodiet, ka nenosargājām.

Riteļu kapsētā apbedītajiem, kuru atdusas vietas nopostītas no 1954. līdz 1993. gadam, kad šī vieta atradās Padomu armijas aviācijas poligona mērķu zonā un bumbu izrautās bedres tika ar traktortehniku aizlidzinātas atkal un atkal...³³²

Aptuveni 400 metru no šī izpostītā lauka atrodas bumbvedēju vadības torņis. Starp nesen izaugušajām koku atvasēm slejas savādos leņķos vērsti betona stabi. Savrups krusts, kas acimredzot pārdzīvojis pamatīgo triecienu vilni, vientuļi rotā kādu kapavietu. Bombardēja pat mirušos.

Ar Robertu un Rūdolfu dodamies uz attālām lauku mājām aprunāties ar agrāko leģionāru. Viņa vārds ir Roberts Miķelsons, un viņš vispirms cīnījies Austrumu frontē, pēc tam Kurzemes cietoksni. Nogriežamies no ceļa un braucam pa vairākām garām, iebrauktām takām, līdz sasniedzam lauku vidū izvietotu saimniecības ēku puduri. Roberts centies Miķelsona kungu sazvanīt, taču tas nav izdevies. Durvis ir vaļā, tāpēc ejam iekšā.

Miķelsona kungs ir mazliet pārsteigts, mūs ieraugot. Viņš vēl ir gultā. Atvainojamies un pagaidām virtuvē, kamēr viņš sapošas. Roberts ieteicis atvest Miķelsona kungam šņabja pudeli un ielej mums katram pa glāzītei. Vecais kungs – pārkāpis 90 gadu sliekšni – ceļ galdā aukstu gaļu un maizi un paņem mēriņu. Visi reizē paceļam glāzes. Sakām “priekā” un

³³² Piemiņas gravējums Riteļu kapos Zvārdē.

vienā malkā iztukšojam oranžo šķidrumu. Miķelsona kungs sāk stāstīt, un Roberts ar Rūdolfu tulko.

Esmu dzimis 1924. gada janvārī, un, kad sākās karš, man bija 17 gadi. Dzīvoju šajā pašā mājā. Nevienu tuvinieku neizsūtīja un nevienu neiesauca padomju armijā [1940. g.].

1943. gada februārī tika dots rīkojums izveidot Latviešu leģionu. 1943. gada martā notika mobilizācija. Vienubrīd mēs esam Saldū, mācāmies skolā, bet pēc mēneša – jau frontē. Es biju Gaisa spēku izpalīgu komandā, līdz 1944. gadam dienēju Staraja Rusā.³³³

1943. gada augustā karavīrus pārvietoja uz Latviešu leģionu, un mēs pārcēlāmies uz Volhovu. Ņēma visus latviešus – pat sarkanarmiešu dezertierus. Tie, kurus mobilizēja, patiesībā negribēja cīnīties, bet leģionāri bija galīgi neprātīgi. Viņi visu laiku gribēja karot un tikt pie Dzelzs krusta, tāpēc nemitīgi uzbruka un rāva mobilizētos puisius līdzī. Viņi dabūja nevis dzelzs, bet koka krustu.

Brīvprātīgajiem bija “kauluzāģi”, tāpēc viņi varēja nogalināt daudzus, bet man bija veca čehu karabīne. Tā bija tik smaga, ka šaujot man nācās to atbalstīt uz tranšejas apmales.

Kad nokļuvām Staraja Rusā, bija kluss, tobrīd nenotika nekāda spraiģā cīņa. Bet sniegs no lielajiem dūmiem un eksplozijām bija melns. Tā bija laimes spēle – dzīvosi vai mirsi. Vai nu karo, vai mirsti. Manu brālēnu Volhovā nogalināja – nošāva. Mani pat neievainoja.

1945. gada pavasarī mani aizsūtīja uz Tukumumu, pie Valguma ezera. Tur bija trīs frontes. Man noveicās – manējā bija tā mierīgā. Abās pārējās frontēs gāja traki. Man visu laiku veicās. Mums bija trīs apakšvienības. Pirmā un trešā piedalījās cīņās, un vairākums gāja bojā, savukārt otrā, kurā ietilpu es, atradās ielenkumā.

Ritēja kara pēdējās dienas, tāpēc visi gribēja palikt dzīvi. Pēdējās dienas krievi nebija naski uz uzbrukšanu. Es biju 19. divīzijā, 10 kilometrus uz austrumiem no lielās cīņas, līnijas aizmugurē – tālu no Blīdenes, no Džūkstes.

³³³ No 1941. gada augusta līdz 1944. gadam Staraja Rusu okupēja vācieši, un kara laikā tā tika pilnībā nopostīta.

8. maijā mēs parakstījām kapitulāciju, bet karošana vēl dienu, divas turpinājās. Sākumā mēs nezinājām par kapitulāciju. Cīņa bija bezjēdzīga. Viņi nošāva vienu mūsējo, mēs nošāvām vienu viņējo. Nevienš neuzbruka.

Pēc tam, kad padevāmies, mūs aizveda uz Jelgavas cukurfabriku. No turienes mūs kravas mašīnā aizveda uz dzelzceļu – 45 cilvēki vienā lopu vagonā. Daži uz grīdas, daži uz lāvas. Grīdā bija caurumi, bija ļoti auksti. Mirušos izvieda no vagona uz sliedēm. Daudzi nomira.

Nonācām otrpus Urāliem un kuģojām pa Volgu. Mēs strādājām uz dzelzceļa līnijas. Bērām granti un veidojām pamatu, kur klāt sliedes. Es tur pavadīju 18 mēnešus [līdz 1947. gada beigām], noplacinādams uzkalnus, lai padarītu segumu līdzenu.

Ieturam pauzi. Roberts ielej vēl pa mēriņam, saskandinām glāzes un iztukšojam tās. Saku, ka vēlos uzdot dažus jautājumus. Par ko viņš cīnījās?

Es biju saimnieka dēls. Manam tēvam piederēja 80 hektāri. Viņš bija vecsaimnieks, un tā bija liela platība.

Es domāju, ka krievi nebūtu mūs apžēlojuši, tāpēc mums bija jācīnās. Mēs cerējām, ka ieradīsies sabiedrotie un izglābs mūs. Amerikāņi, angļi. Tā bija partizānu lielākā cerība. Mēs cīnījāmies par brīvu Latviju. Mēs zinājām, ka krievi neizrādīs žēlastību.

Kā viņš jūtas brīvā Latvijā pēc pārdzīvota kara, 18 mēnešiem Sibīrijā, 50 padomju okupācijas gadiem un nu 25 gadiem brīvībā?

Veiksme bija manā pusē. Man paveicās, ka nepiedzīvoju to, ko pieredzēja draugi. Viens uzkāpa uz mīnas, un viņam norāva kājas. Vienu sašāva vēderā.

Padomju laikiem nebija ne vainas. Mēs strādājām, un darbs bija normāls. Kad mani atsūtīja atpakaļ no Sibīrijas, es aizbraucu spaidu darbā uz Tallinu celt pilsētu no jauna. Pēc tam atgriezos te [pie Ezeres] un kopš tā laika dzīvoju šeit. Man ir seši bērni, 13 mazbērni un septiņi mazmazbērni, astotais gaidāms. Nesūdzos.

Braucam prom no Miķelsona kunga mājas un ceļā pietājam starp Saldu un Pampājiem. Roberts norāda uz mežu pie apvāršņa.

1945. gada pavasarī tajā mežā sakāva Panfilova divīziju.³³⁴ Kritušos padomju karavīrus – aptuveni 200 vīrus – apraka tajā grāvī, kas iet šķērsām pāri laukam. Viņi visi mira dažu stundu laikā. Karalaikā šajos mežos norisinājās milzīgas cīņas, sevišķi pēdējās dienās. Krievi bija paraduši iemest mirušos grāvī, pārbērt ar zemi un iet tālāk. Vācieši pienācīgi apglabāja kritušos biedrus un atzīmēja kapavietu ar krustu, bet krievi nolīdzināja kapus līdz ar zemi un krustus aizvāca, lai neviens nezinātu, kur vācieši apglabāti.

1960. gados mans vectēvs raka grāvjus un lika cauruļvadus un uzdūrās vācieša liķim. Viņš teica, ka smirdējis briesmīgi.

Esam ceļā uz ezeri tikties ar Roberta vecmāmiņu Birutu Sipenieci, kas vada muzeju, kurā vācieši parakstīja kapitulāciju. Tā ir liela, balta celtne netālu no ceļa, kas ved paralēli Latvijas dienvidu robežai ar Lietuvu. Gar ēku stiepjas vecais ceļš, kas agrāk veda uz Lietuvu, bet tagad – tikai līdz upei: 1950. gados tiltu nojauc. Padomju armijas ģenerāļi nāca no tās puses, lai satiktu nacistiskos ienaidniekus.

Aizejam līdz upei un raugāmies pāri. Biruta izklāsta kapitulācijas parakstīšanas apstākļus.

Otrais pasaules karš noslēdzās šeit, Ezerē. 1945. gada 8. maijā pulksten 18.00 vācu ģenerālis Rauzers atbrauca šurp no Pelču pils pie Kuldīgas, bet Sarkanās armijas ģenerālis Popovs ieradās no Lietuvas. Viņi apsēdās pie nama apaļā galda un parakstīja Kurzemes katla kapitulācijas aktu. Nākamajā dienā virs Reihstāga plīvoja Padomju Savienības karogs.

Ezere atradās pa vidu starp divām bāzēm. Vācu štābs bija Pampāļos, bet krievu štābs – Mažeikos, 13 kilometrus no šejienes. Šī ēka atradās

³³⁴ Sarkanās armijas 8. gvardes divīzija, nosaukta par godu komandierim, kura vadībā tā 1941. gadā varonīgi aizstāvēja Maskavu.

vistuvāk Lietuvas un Latvijas robežai. Abiem ģenerāļiem līdzī bija personāls un adjutanti. Ap māju stāvēja sargi, un visur stiepās dzeloņdrāti. Kapitulācija tika parakstīta, un līdz ar to beidzās karš.

Vācieši aizbrauca, un tam sekoja liela dzeršana. Upei otrā krastā bija armijas barakas. Viens krievu majors tovakar tā piedzērās, ka pievēma zābakus.

Mēs smejamies. Ir nu gan nianse, ar ko ieiet vēsturē! Biruta ievēd mūs iekšstelpās uz kafiju un smalkmaizītēm un sāk stāstīt savu stāstu.

Viņa ir dzimusi 1942. gadā. Viņas tēvs strādāja vācu kokapstrādes rūpnīcā un baidījās, ka viņu deportēs uz Sibīriju, tāpēc nosūtīja ģimeni uz laukiem un pats aizbēga uz Vāciju vienā no konvojiem, kas pameta Liepāju. Ģimene nezināja, vai tēvs pārdzīvojis karu, un saņēma no viņa ziņu tikai 1968. gadā. Biruta bija viena no pirmajām, kas saņēma Vācijas vīzu, lai apciemotu tēvu, un 1975. gadā viņš vēl pirms nāves paguva atgriezties Latvijā. Biruta noliek kafijas tasi.

Tāds bija latviešu liktenis. Daudziem nācās pamest valsti. Mans brālēns ar māti īsi pirms kapitulācijas devās uz Vāciju. Viņa tēvs bija ievainots. Abi atradās Varšavas stacijas laukumā, kur milzīgs ļaužu pūlis gaidīja, lai bēgtu uz Vāciju un pie sabiedrotajiem.

Pēkšņi pūlim cauri brauca krievu tanki, pašķirdami ļaudis. Manam brālēnam bija 14 gadi, un viņš palika sabiedroto pusē. Viņa māte atradās tankiem otrā – krievu – pusē. Tāpēc krievi aizsūtīja viņu atpakaļ uz Latviju. Brālēns nonāca Anglijā un tika pie darba militārajā bāzē. Pēc tam viņš strādāja kafejnīcā Mensfildā. Viņš dzīvoja Bankroftleīnā.

Mēs esam īsteni latvieši paaudžu paaudzēs. Tīri latvieši. Taču kara dēļ mana ģimene ir izsvaidīta pa pasauli. Man ir radi Austrālijā. Vecmāmiņas tuvinieki dzīvo ASV, Lielbritānijā, Vācijā.

Pārtraucam sarunu, lai aplūkotu ēku, kurā glabājas daudz tālaika pieņiņlietu, arī iespaidīga medaļu kolekcija, militārās cepures, ķiveres, gāzmaskas, metāla ūdens pudeles, kā arī fotogrāfijas ar daudzām ievērojamām amatpersonām, kuras viesojušās šajā namā.

Pie nākamās kafijas tases un smalkmaizītēm apspriežam mūsdienas, arī cīņu par otro neatkarību 1990. gados. Biruta ir augusi Cēsīs, studējusi tehnikumā pie Bauskas un pēc tam pārvākusies strādāt uz ezeri. Te viņa satikusi savu vīru, un 1961. gadā abi apprecējušies. Vaicāju, kā viņa jūtas, piedzīvodama to, ka Latvija atkal ir brīva.

Padomju laikos skolā mācīja, ka viss ir nevainojami. Es daudzus gadus nostrādāju kolhozā. Zināju visu par labību, par augsni.

Līdz 1970. gadiem mēs bijām okupēti un domājām vienīgi par darbu un sportu. Kopš 1970. un 1980. gadu mijas mēs varējām tikt pie vīzām un apmeklēt citas padomju republikas, piemēram, Bulgāriju un Rumāniju, un palūkoties, kā dzīvo citi cilvēki. Tobrīd mēs sākām iztēloties, ka varētu būt citādi.

Kad es pirmoreiz apciemoju tēvu [Vācijā], es satiku vīrieti, kurš pirmās neatkarības laikā, 1930. gados, bija ministrs. Viņš teica: – Tā nevar turpināties. Viss mainīsies, un, kad tas notiks, jums ir jābūt gataviem.

1991. gadā, barikāžu laikā, mans vectēvs bija kolhoza vadītājs. Viņš sapulcināja visus, kuriem bija mehānizēti transportlīdzekļi, un prasīja: – Kurš brauks uz Rīgu? – Visi pacēla roku.

Viņi divas nedēļas braukāja ar mikroautobusu uz Rīgu, vadādami cilvēkus turp un atpakaļ un piegādādami pārtiku un citas preces. 1991. gada 20. janvārī tika nošauti seši cilvēki.³³⁵

Visiem bija skaidrs – ja brauks tanki, barikādes tos neapturēs. Ja mums šodien būtu jādodas karā, mana paaudze būtu pirmā, kas dotos cīnīties par Latviju.³³⁶

³³⁵ Laikraksts *The Guardian*, 1991. g. 21. janvāris [tiešsaiste]. Pieejams: <https://www.theguardian.com/world/1991/jan/>. Incidents Rīgā barikāžu laikā, 1991. gadā, kad PSRS specvienība ielauzās Iekšlietu ministrijā, nogalinot piecus cilvēkus, pirmīt nošāvuši vēl arī autovadītāju. 2007. gadā toreizējā prezidente Vaira Viķe-Freiberga Rīgā, Jēkaba ielā, atklāja pieminekli šajās sadursmēs bojā gājušajiem.

³³⁶ Autora saruna ar Birutu Sīpenieci. Tulkojis Roberts Sīpenieks. Astoņi barikādēs kritušie ir: Roberts Mūrnieks, Andris Slapiņš, Gvido Zvaigzne, Sergejs Konoņenko, Vladimirs Gomanovičs, Edijs Riekstiņš, Ilgvars Griezīņš un Raimonds Salmiņš.

Izstaigājam ēku vēl pēdējo reizi, un es mēģinu aptvert to emociju gammu, ko Biruta šeit piedzīvo, raugoties laukā pa logu un sastopot cilvēkus, kuri, iespējams, apciemo zemi, par kuru viņu tēvi un tēvutēvi cīnījās, taču savām acīm vairs neredzēja.

Prātā nāk Dundagas pieminekļi – ne tikai krokodils, bet arī aizmigušais tēls, kas pagalvī palicis sapņus par Latviju. Ezeres viesu grāmatā kāds ierakstījis:

Cik brīnišķīgi ir apzināties, ka vēsturiskas piemiņas lietas tiek saglabātas un izliktas apskatei. Es pametu Latviju 1944. gadā, divu gadu vecumā, 1951. gadā ierados Amerikā, un tagad, kad esmu atgriezies šeit, lai redzētu visu pats savām acīm, mani pārņem miers, un savā dzimtajā zemē es beidzot jūtos kā mājās. 2012. gadā mani uzmeklēja mana latviešu ģimene, par kuras pastāvēšanu es pat nenojautu, un nu jau divreiz esmu apciemojis savu dzimto zemi.³³⁷

³³⁷ Viesu grāmata, Ezeres muiža.

22

Kapitulācija un sakāve

Līdz ar kapitulāciju no frontes līnijas atskanēja gaviles – vismaz vienā frontes pusē. Tur šāva, dziedāja, gaviļēja, dejoja un dzēra. Tikmēr zaudētāji gatavojās nākamajai dienai. Daži grasījās bēgt, daži turpināt cīnīties mežā, daži doties uz piekrasti un sēties laivā, lai kuģotu prom. Būs arī tādi, kuri izdarīs pašnāvību. Karš bija beidzies, un padomju armija bija uzvarējusi. Iestājās miers.

Kapitulācijas rītā vācu lielgabala apkalpes komandieris veterāns Gotlobs Bīdermanis kopā ar 4. smago lielgabalu rotu atradās ierakumos pie Vārtājas upes, iepretim krievu pozīcijām. Vācu uguns sadūrās ar artilērijas apšaudi. Virs galvas pārlidoja dažas padomju lidmašīnas, nosviedzdamas aiz priekšējās līnijas šķembu bumbas un pārraudamas saziņu starp apakšvienībām. Vācieši jau gatavojās uzbrukumam, bet pulksten 12.00 viņi no štāba saņēma ziņu.

Pulksten 14.00 Kurzemes armija kapitulēs. Gar frontes līniju ir jāizvieto balti karogi. Visiem ir jāpaliek savās vietās. Ieroči jāizlādē, aptvere jāizņem, stobri jāiztukšo. Virsnieki turpinās komandēt savu vienību.³³⁸

Negaidītās izredzes pārdzīvot karu Bīdermanim, tāpat kā visiem pārējiem vīriem līdzās, viesa drīzāk neskaidrību, nevis atvieglojumu.

Es apstaigāju mūsu pozīcijas, pārrunādams ar vīriem nezināmo likteni, kas mūs sagaida, un pūlēdamies nomierināt viņus. Mūs vairs nebiedēja

³³⁸ Bidermann 2000, p. 287.

iespējamā nāve, jo mēs jau gadiem sadzīvojām ar to plecu pie pleca, tādēļ nāve Austrumu kaujaslaukā bija paredzama iespējamība – baisāks šķita neizbēgamais liktenis rast pēdējo atdusas vietu nevienam nezināmā kapā Krievijā.

Tās bailes, kas mūs pārņēma, bija bailes no nezināmā, no tā, ka nezinājām, par ko kļūsim, bet visvairāk – par mūsu ģimenēm Vācijā. Mēs jau izsenis zinājām, kas notika Katiņā Polijā, kur krievi noslepkavoja tūkstošiem poļu virsnieku, un nebija nekāda pamata cerēt, ka mūs sagaida cits liktenis, ja kritīsim ienaidnieka rokās. Pēdējo gadu gaitā mūsu apziņā tik dziļi bija iesakņojusies ideja par cīņu līdz nāvei, ka padošanās, uz ko mēs šobrīd tikām virzīti, šķita neiedomājama.³³⁹

Krievi sazinājās ar pretim stāvošajiem vāciešiem un piesardzīgi tuvojās Bidermaņa pozīcijām. Uz rīta pusi kāds vācu virsnieks nošāvās, atstājot zīmīti “Bez armijas nav goda”. Pret vairākiem virsniekiem, kuri kaismīgi iebilda pakļauties, nācās lietot spēku.³⁴⁰

Pulksten 14.00 mūsu pozīcijās rēgojās pie šauteņu stobriem piestiprinātas kreklu driskas, zeķes un pārsēji. Līdz ar šo padošanās zīmi no mežmalas mums pretim izlauzās haki krāsas vilnis. Krievi drūzmējās mūsu pozīcijās, un viņu svaigie formastērpī un labi nobarotie augumi krasi kontrastēja ar mūsu skrandaino paskatu un badā nomērdētajiem, kārnajiem ķermeņiem, kas bija izbalājuši balti pēc mēnešiem ilgas mitināšanās pazemes bunkuros.

Krievi nepievērsa uzmanību ieročiem un kara tehnikai, bet skraidīja starp karavīriem, kuri joprojām stāvēja savās pozīcijās, plēsa tiem nost no formastērpa ordeņus un zīmotnes un rāva no augšup paceltajām rokām pulksteņus un gredzenus. Man virs mundiera vēl aizvien bija kamuflāžas kaujas tērps, tāpēc izspruku no šīs laupīšanas.³⁴¹

³³⁹ Bidermann 2000, pp. 287–288.

³⁴⁰ Turpat, p. 288.

³⁴¹ Turpat, p. 289.

Iegriežos uz zemes ceļa, kas ved mani uz Bunku, kur cīņa bija sevišķi spraiga. Kāds vācietis *hauptmann*³⁴² Daube kapitulācijas brīdī atradās frontes līnijā pie Bunkas.

Krievi kā skudru bars steidza uz mūsu pozīcijām, vicinādami virs galvas ieročus un žestikulēdami. Daži apvija rokas mūsu karavīriem ap kaklu un piedāvāja šņabi. Nezinātājs varētu to noturēt par “vispasaules brālību”. Tomēr tas ilga tikai pusstundu.

Augsta ranga krievu virsnieks lika mums 30 minūšu laikā nolikt ieročus pie Bunkas baznīcas, citādi atsāksies kauja.

126. kājnieku divīzijas pulks soļoja uz Liepāju no saviem komandpunktiem. Nonākuši pie ceļa, kas veda uz Liepāju, mēs ieraudzījām milzīgi lielu kolonnu, kurā dažādu dienesta pakāpju karavīri gan kājām, gan transportlīdzekļos virzījās uz Liepāju kā tādā lielā tautu pārceļošanā.³⁴³

Kad Bīdermanis un viņa vīri bija padevušies, viņus kolonnā aizdzina uz gūstekņu apmetni kapos, kur, iestājoties naktij, viņiem bija jānoskatās sarkanarmiešu uzvaras svinībās.

Viņi mežonīgi šaudījās mums virs galvas ar mašīnpistolēm, šautenēm un pistolēm un dejoja gaisā tēmēto uzplaiksnījumu gaismā, kamēr mēs bijām spiesti gulēt pieplakuši zemei, lai netrāpītos ceļā trasējošām lodēm, kas rikošetā atlēca no kapakmeņiem. Krievi pulcējās ap mums un svinēja uzvaru ar derdzīgu deju, nebeidzamā korī skandēdami “Hitleram kaput! Karam kaput!”, ekstāzē lēkājot un sprīņojot, gaisā šaudami.³⁴⁴

Leģionārs Pēteris Stabulnieks bija nule kā atgriezies frontē pēc piecu dienu ilga atvaļinājuma, ko bija pavadījis netālu no Ugāles, dzerdams kandžu ar zemniekiem un karavīriem.

³⁴² Kapteinis.

³⁴³ Kurowski 2002, p. 266.

³⁴⁴ Bidermann 2000, p. 292.

Bet pēcpusdienā tikpat kā zibens no skaidrām debesīm mūs pārsteidza ziņa, ka esot noslēgts pamiers. Tas bija 8. maijā. Lai gan mēs šo ziņu sen gaidījām, ka tā nāks, tomēr negribējām pat ticēt savam rotniekam, kas mums to pateica. Tikai, kad priekšējās līnijās ieraudzījām izkārtus baltus karogus un grupās atpakaļ nākošos kareivjus, tad gan sapratām, ka tā ir īstenība.

Mums bija pavēlēts: ja krievi nāktu virsū bez šāvieniem, tos neaizturēt, bet, ja tie uzbruktu – atvairīt, laižot darbā ieročus. Pēcpusdienā visā frontē iestājās pirmoreiz klusums, tikai krievu lidmašīnas, pārkāpjot pamiera noteikumus, apšaudīja aizmuguri.

Tumsā atkal viss pulks devāmies, atstājuši šīs pozīcijas, tālāk uz aizmuguri. Ar visām mantām, ieročiem un munīciju nogājām pāri par 10 km. Šeit mūs panāca pulka komandieris, kas atgriezās no divīzijas štāba. Viņš tūlīt sasauca pie sevis visus rotu komandierus, lai informētu par savu rīkojumu. Pēc tam rotnieki sapulcināja kopā savas rotas un paziņoja, ka šonakt, pulksten divpadsmitos naktī, noslēgts miers un visa kara darbība jāizbeidz. Komandieris teicis: – Tagad jūs esat brīvi, mēs jums vairs nevaram pavēlēt, ko darīt. Turpmāko ceļu izvēlieties paši. Kuram šeit, Kurzemē, mājas, mēģiniet nokļūt līdz mājām, pārējie vai nu padodieties krieviem, vai dodieties mežā. Zināms, jūs pie krieviem nekādas labās dienas negaida, tāpēc, kas vēlas, var nākt mums līdz. Mēs, lielākā daļa virsnieku, pagaidām nepadosimies, bet mēģināsim nokļūt līdz Dundagai. Tikai ņemiet līdz ieročus un munīciju. – Izcēlās tāds sajukums un kliegšana, ka ne noklausīties. Braucēji izgāza munīciju un ieročus grāvjos, arī mēs no metām lieko munīciju. Pilni grāvji bija dažādu mantu. Tad kā putenis pajuka katrs uz savu pusi. Ceļmalās, un kur tikai paskatījies, dega un sprāga mašīnas, tanki, grāvjos bija sagāzti visāda kalibra lielgabali. Lai gan miers bija noslēgts, mantas bojāt nedrīkstēja, bet krieviem arī negribējās atdot tik vērtīgu mantu kā tankus un mašīnas. Vēl flakisti šāva gaisā beidzamo munīciju, debesis krāsojās dažādās krāsās no spīdošām lodēm. Visi bija satraukti līdz beidzamam, jo neviens nezināja, ko nesis rītdiena.

Mēs salasījāmies kādi septiņi latgalieši, lai kopā dotos uz māju pusi. Nogājām vēl kādus kilometrus piecus, tad iegriezāmies vienās mājās atpūsties, lai rītā varētu doties tālāk.

Notīrijām visus krustus, sadedzinājām nevajadzīgos dokumentus, noplēsām uzšuves. Es noplēsu kaprāļa uzšuves, nometu ordeņus, kuru man bija vairāk par visiem – pirmās un otrās šķiras Dzelzs krusts, sudraba trieciennozīme, sudraba tuvciņas nozīme, kuru piešķīra par trīsdesmit tuvciņām – tādas bija tikai trim no visa bataljona –, “Kurland” lente un Ievainošanas nozīme sudrabā. Žēl gan bija nomest, tik grūti nācās tās nopelnīt, riskējot ar savu dzīvību, bet tagad tas viss bija nederīgs. Nometu arī automātu, atstāju pie sevis tikai pistoli, ko dabūju no kāda krituša vācu virsnieka. Nogulējām līdz gaismai, paēdām brokastis, domājām – iesim līdz Kandavai, kas atradās kādus 7 km, tad jau par turpmāko redzēsim. Bet, tikko izgājām no istabas, skatāmies – pagalmā iebrauc krievu vieglā mašīna. No mašīnas izkāpa krievu leitnants, sasveicinājās ar mums visiem un pateica, lai ejam uz štābu, kas atrodas no šejienes kādus 3 km, tur mums izrakstīšot dokumentus un palaidiņot uz mājām... laidāmies uz norādīto štābu.³⁴⁵

Leģiona komandieris Artūrs Silgailis lēsa, ka Vācijas kapitulācijas brīdī Kurzemē atradās 14 000 leģionāru. 19. latviešu divīzijā bija aptuveni 5200 karavīru un vēl 2500 Rusmaņa kaujas grupā Dundagā. Bija septiņi tehniskie bataljoni, katrā aptuveni 400 vīru, tātad kopā 2800 cilvēku. Vēl 1100 bija iekļauti trīs policijas bataljonos, 560 vīru darbojās Gaisa spēku izpalīgos un aptuveni 1000 bija izkaisīti citās apakšvienībās. Daudzi leģionāri nepadevās, bet devās mežā pretoties krieviem no partizānu rindām.³⁴⁶

Pēc kapitulācijas dzīvi palikušie *Luftwaffe* piloti aizlidoja uz Flensburgu un padevās britiem. Augsti apbalvotais virspavēlnieks un Pirmā pasaules kara pilots ģenerālleitnants Kurts Pflugbeils, Staļingradas un Kurskas kauju, kā arī kaujas par Britāniju veterāns, kurš bija piedalījies Francijas, Dienvidslāvijas un PSRS iebrukumos, palika Kurzemē un padevās gūstā.³⁴⁷

³⁴⁵ Gribuška 2012, 64.–67. lpp.

³⁴⁶ Silgailis 1986, 152. lpp.

³⁴⁷ Kurowski 2002, pp. 287–288.

Daži nacisti, tostarp latviešu 6. SS korpusa obergruppenfirers Valters Krīgers, mēģināja nokļūt Vācijā. Krīgers bija Pirmā pasaules kara veterāns, kurš bija cīnījies pie Sommas un pēc tam Baltijā vācu brīvkorpusā. Kad pie varas nāca Hitlers, Krīgers apmācīja pirmo vērmahtu un vēlāk SS rekrūšus. Viņš guva apbalvojumu Ļeņingradas blokādē, Kurskā vadīja SS tanku divīziju *Das Reich* un 1944. gada vasarā kļuva par latviešu komandieri.³⁴⁸

Krīgers bija neatkārtojams taktiķis. Ziemassvētku kaujās trīs dienu laikā ellīgā cīņā ap nocietinātajām “Ģībeļu” mājām viņa vīri, atvairot tanku un ieroču uzbrukuma vilni, iznīcināja 190 padomju bruņautomobiļus. Krīgera vadītajā jaungada ofensīvā viņi atguva agrākās frontes pozīcijas, arī tās, kas atradās “Ģībeļās”.

1945. gada marta nogalē – sestajā lielkaujā – Sarkanā armija uz viņu pozīcijām jau atkal sūtīja pamatīgus kājnieku un bruņutransporta spēkus. Lai nepieļautu to, ka aizsardzība tiek pārrauta, uz fronti, kur bieži norisinājās asiņainas tuvciņas, tika sūtīts ikviens brīvais karavīrs.

Kad pienāca kapitulācija, Krīgers atbrīvoja savus latviešu karavīrus no Vācijas armijai un Hitleram dotā zvēresta. Viņš palīdzēja latviešiem apiet krievus, sadalīdams viņus grupās pa desmit vīriem, kas pārvietojās naktī, bet dienā slēpās mežā. Krīgers nepaguva pamest Latviju. Viņš kopā ar citiem vācu virsniekiem centās sasniegt Austrumprūsiju, taču divas nedēļas pēc kapitulācijas kāds nodeva viņu slēptuvi mežā, pie pašas robežas. Sagūstīšanas brīdī Krīgers pamanījās raidīt pāris šāvieni sagūstītāju virzienā, tad pavērsa šaujamo pret savu galvu un nospieda mēlīti.³⁴⁹

19. latviešu divīzijas komandieris SS brigādenfirers Bruno Štrekenbahs tika saņemts gūstā, kaut gan bija nomainījis formastērpu, uzdodamies par brīvprātīgo karavīru.³⁵⁰

Štrekenbahs kopš 1930. gada bija Nacistiskās partijas biedrs, Hamburgas gestapo priekšnieks un vēlāk spēlēja nozīmīgu lomu *Einsatzgruppen*

³⁴⁸ Mattson, G. L. *SS Das Reich: The History of the Second SS Division, 1939–1945*.

³⁴⁹ Kurowski 2002, p. 300.

³⁵⁰ Lumans 2006, p. 381.

nāves vienību izveidē. Viņš tika notiesāts 1952. gadā uz 25 gadiem ieslodzījumā. 1955. gada oktobrī viņš tika atbrīvots un atgriezās Vācijā, kur 1977. gadā nomira.³⁵¹

Pēteris Stabulnieks no Kandavas tika pārvests uz nometni Lietuvā, pēc tam uz Jelgavu un galu galā nonāca Sibīrijā.

Lietuvieši bija ļoti laipni un izpalīdzīgi cilvēki. [...] Visu ceļu no Žagares līdz Jelgavai ceļmalā stāvēja privātie un, neskatoties uz sargu šāvieniem, deva mums maizi, gaļu un citus produktus. [...] Dažreiz mātes, redzēdamas savus dēlus, sievas – vīrus, neskatoties uz sargu lamāšanos un šaušanu, ķeras tiem klāt, un tikai ar varu tās varēja dabūt nost. [...] Kamēr tikām līdz Jelgavai, no mums palika vien ceturtā daļa. Es gan izturēju līdz galam. Pēc beidzamās atpūtas pilsētā, kad vēl vajadzēja noiet kilometrus četrus, gan tikai ar mokām varēju piecelties. Sākumā rāpoju uz ceļiem gabalu, kamēr kājas ielocīju. Aizmirsās pat visa ēstgriba, lai gan dienu nebijām neko ēduši. Rītā tikai kafiju iedzērām, teica – maizi dalīšot ceļā, bet negribēja kavēties, un tā iztikām bez ēšanas.

Mūs izvietoja pļavā pie cukurfabrikas, Lielupes krastā. Laiks, kā par nelaimi, sametās auksts, sāka līt lietus. Nekur nav glābiņa, pļava arī slapja – mirkst no apakšas un augšas. Lasījām dažādus dēļu galus un skārda gabalus, ko paklāt apakšā, lai varētu gulēt. Trīs dienas nogulējām pļavā, tad trešās dienas vakarā mūs aizveda līdz stacijai. Tur stāvēja mums sagatavots ešelons aizrestotiem logiem. Mazajos vagonos sadzina 40–45, bet lielajos – līdz 90 cilvēkiem katrā. Saspiesti bijām kā siļķes mucā, ka ne apgriezties.³⁵²

5. jūnija naktī mūsu ešelons atstāja Jelgavu, mūs veda uz “plašo dzimteni”. [...] Braucot garām stacijām, metām zīmītes, paziņodami par savu aizbraukšanu. Laiks kļuva ļoti karsts, mums vagonos sāka pietrūkt gaisa, mocīja slāpes, ūdeni bija ļoti grūti dabūt. Naktīs gan braukšana bija daudz maz cilvēcīgāka, vismaz nebija karsti. Dienā dabūjām 300 g sukaru, karoti

³⁵¹ Fleming 1987, p. 52; Kurowski 2002, p. 300; Matthäus, Böhler, Mallmann 2014, p. 9.

³⁵² Gribruška 2012, 68.–69. lpp.

cukura un dažas karotes prosas biezputras. Bet visgrūtāk klājās smēķētājiem – sagrieza visas pīpes un spices un sapīpēja. [...] Pusi no mūsu ešelona, pusotru tūkstoti, atstāja aiz Maskavas, Kolomnā, bet mūs atlikušos veda tālāk. Nevieni nezināja, kur ir mūsu ceļamērķis.³⁵³

Bunka ir pavisam necila vieta. Braucu pa ceļu, ko ieskauj uzarti brūnu, ķepīgu dubļu lauki, kas gaida nākamā gada sēju. Paretam vienu lauku no nākamā šķir skrajas koku audzes. Laiku pa laikam redzama kāda vienuļa ēka, pie kuras novietots traktors, siena rati un ūdens cisterna.

Samazinu ātrumu, ielieku ātruma pārslēgu neitrālajā režīmā un ripoju pretim ceļa sazarojumam, kur slejas baznīcas drupas. Pa kreisi ved lauku ceļš. Aiz tā – mazs, meldriem aizaudzis diķis. Starp drupām un torņa krāsmatām spraucas sīkas koku atvases. Vietā, kur atradās baznīcas otrs gals, novietots krusts.

Šai jābūt tai baznīcai, kurā vācu karavīri nolika ieročus, lai izbeigtu karu. Šeit stāv liels akmens, kam piestiprināta plāksne. Uz tās latviešu valodā rakstīts:

Šeit 1945. gada maijā uzvaras vainagotā Sarkanā armija pieņēma sakauto fašistu karavīru kapitulāciju.

Turpat lasāms latviešu dzejnieka Eižena Vēvera citāts, arī latviski.

Tikai par uzvaru atmiņas paliek. / Pārāk daudz asiņu viņas dēļ lēja.³⁵⁴

Es esmu anglis, kurš stāv lēzenā pakalnā, Latvijas lauku vidū, vietā, kur norisinājās Kurzemes cietokšņa kapitulācija un beidzās Otrais pasaules karš. Šeit, tāpat kā daudzās citās Latvijas vietās, kuras varētu pievilināt ziņkārīgus ceļotājus, nav informācijas stenda nedz angļu, nedz krievu, nedz vācu valodā.

³⁵³ Gribuška 2012, p. 69.

³⁵⁴ E. Vēveris, piemiņas plāksne Bunkas baznīcā.

Te nav ne zīmes, ne paskaidrojuma, kāpēc šī baznīca atstāta šādā stāvoklī, neviena attēla, kas atspoguļotu tās agrāko izskatu vai ļautu saprast, kāpēc tā izraudzīta par kapitulācijas vietu. Viena pati sagrūvusi baznīca ar akmens plāksni latviešu valodā. Varbūt vairāk neko arī nevajag. Iespējams, es sāku novērtēt latviešu mentalitāti. Dziesmas un dejas par godu kara beigām ir liekas. Par šo uzvaru izliets pārāk daudz asiņu. Šobrīd, pēc 70 gadiem, atlikušas vienīgi atmiņas par uzvaru.

Pusmiljons vīru miruši, ievainoti vai krituši gūstā. Miljoniem dzīvju izpostītas. Kurzeme bija kapsēta, metāllūžņu, ieroču lauks. Visapkārt mirušie, salauztie, pārvietotie, izvarotie un sakropļotie. Daži zināja, ka viņi paliks dzīvi tikai tad, ja aizbēgs, vairākums zināja, ka aizbēgt vairs nav iespējams. Nākamais pārbaudījums bija palikt dzīvam, un daudzi – kā vācu komandieris Kārlis Hilperts, kurš parakstīja padošanās aktu – mira gūstā.

Varbūt tas, kurš uzstādīja šo akmens plāksni, neiedomājās, ka pēc 70 gadiem te ieradīsies ziņkārīgs anglis un gribēs saprast, ko šie vārdi nozīmē.

Dobeles ir neliela pilsēta Jelgavas pievārtē, vieta, ko caurbraucam, dodoties tālāk. Es braucu no Ezeres uz Rīgu, tāpēc dodos tai cauri. Manu uzmanību piesaista augsts pieminēklis ar divām figūrām, kas atrodas tādā kā ļoti lielā kapsētā. Novietoju automašīnu un paejos atpakaļ.

Tā ir milzīgi plaša padomju karavīru kapsēta. Kapsēta ir futbola laukuma izmērā, un tās mūri, kas slejas līdz viduklim, sedz plāksnes, uz kurām iegravēti kritušo vārdi. Centrā atrodas paaugstinājums, plintuss, virs kura paceļas pieminēklis ar diviem vīriem, kas braucot piesaistīja manu uzmanību. Pa labi stāvošais acīm redzami ir karavīrs – viņam pār labo plecu pārmesta šautene, galva ir kaila, un viņš ģērbies sniega kamuflāžas šinelī. Blakus stāvošais tēls ir vecāks, ar ūsām, bārdu un grumbainu pieri, kas piešķir viņam gudru, bet ārkārtīgi skumju paskatu. Viņam mugurā ir tāds kā militārais šinelis, rokas rāmi sakrustotas priekšā. Viņš atgādina vīru, kuru skārušas dziļas sēras un bēdas.

Pieminēkļa vēstījums ir skaidrs kā diena. Jaunais vīrietis liek plecā šaujamo un dodas pildīt savu pienākumu, vecais vīrs – iespējams, viņa tēvs,

vismaz pietiekami vecs, lai būtu – sēro, ka jaunietis upurē savu dzīvi citu labā, tomēr saprot, ka upuris ir jānes.

Lai kā mēs raudzītos uz karu, šī skulptūra – pieminekļis padomju kaujiniekiem – rosina pārdomas. Uz kapsētas mūriem rindojas tūkstošiem vārdu, šo vīriešu dzīve pārāgrī aprāvās, kamēr viņi centās iznīdēt nacisma nesto ļaunumu. Sarkanās armijas karavīru brīvprātīgi vai piespiedu kārtā nestais upuris nav noliedzams. 30 vārdu uz katras plāksnes – katrs no tiem bijis tēvs, dēls, brālis. 30 plāksnes uz viena mūra. Astoņi mūri, varbūt pat vairāk. Pie 8000 vārdiem skaits nojūk.

Uz savrupiem kapakmeņiem iegravētās medaļas liecina, ka kritušie bijuši Padomju Savienības varoņi. Stāsti par dzižu drošsirdību pacēlušī viņus virs mēmās nāves.

Majors Maksims Mihailovičs Haļavickis komandējis strēlnieku pulku, Jelgavā pretojies vāciešu uzbrukumam, iznīcinājis 10 tankus, divus triecienlielgabalus un radījis pretiniekam smagus zaudējumus līdz mirklim, kad viņa pulks apiets no flanga un ielenkts.

Haļavicka vīri cīnījušies trīs dienas, nogalinot 500 vāciešus un iznīcinot vēl 22 tankus un septiņus triecienlielgabalus, līdz beidzot ceturtajā dienā komandieris spējis izlauzties no ielenkuma. Šoreiz viņš atkal ievainots – liktenīgi –, taču izlaušanās bijusi veiksmīga, un viņa vīri izglābušies. Haļavicka dzimtajā pilsētā Lubni viņa vārdā nosaukta iela.³⁵⁵

Kazahu izcelsmes tanka komandieris vecākais seržants Valērijs Fjodorovičs Veličenko cīnījies līdz nāvei astoņu vācu tanku ielenkumā. Ar diviem secīgiem šāvieniem viņš iznīcinājis divus tankus un paguvus iznīcināt arī trešo, iekams viņa tanks sašauts, lādētājs nogalināts un ložmetējnieks smagi ievainots.³⁵⁶

Pāvels Ivanovičs Hrustaļovs bija izcils izlūkošanas fotogrāfs, kurš 1944. gada oktobrī lidoja virs frontes līnijas Dobeles apkaimē. Viņa lidmašīna cieta apšaudē, radists un ložmetējnieks mira, un degvielas tilpne tika cauršauta. Lidmašīna uzliesmoja un vairs nebija vadāma, tāpēc viņam nebija iespējas glābties ar izpletņi. Pilots kapteinis Anvars Gataulins

³⁵⁵ Kapakmens Dobeles kapos. Biogrāfiskā informācija no "Padomju Savienības varoņiem".

³⁵⁶ Kapakmens Dobeles kapos. Biogrāfiskā informācija no "Padomju Savienības varoņiem".

aizvirzīja cietušo lidmašīnu līdz vācu pozīcijām, tur ietriekdams to zemē. Visi trīs gāja bojā un tika apbalvoti par varonību, bet Gatauļinu vēlāk kara hospitālī atrada dzīvu. Lidaparāts pirms ietriekšanās zemē bija gaisā eksplodējis, un trieciena vilnis bija iesviedis pilotu kokos, tā atstājot viņu dzīvu.³⁵⁷

Kādam citam pilotam, 24 gadus vecajam Vladimiram Ivanovičam Dogajevam no Doņeckas ogļraču ģimenes Ukrainā, tā vis nepaveicās. Viņš Staļingradā iznīcināja tankus, transportu un kājniekus, iemantodams slavu kā lielisks sauszemes uzbrukumu pilots. 1945. gada 25. februārī uzlidojumā virs Bikstiem, pie Jaunpils,³⁵⁸ viņa mestās bumbas izraisīja tik varenu eksploziju, ka trieciena vilnis trāpīja viņa lidaparātam, nogalinot visu komandu, arī pašu pilotu.³⁵⁹

Kapsēta ir pilna ar padomju “varoņiem”, kuri pametuši savus kolhozus Azerbaidžānā, Tadžikistānā, Kazahstānā, Novosibirskā un citos PSRS nostūros un ziedojuši dzīvību cīņā ar fašismu. Viņu drosme ir apbrīnojama – šajā titāniskajā kaujā viņi vienpersoniski iznīcinājuši tankus, likvidējuši ložmetēju pozīcijas vai krituši cīņā pret neiedomājamu pārspēku.

Arī sievietes spēlēja vienlīdzīgu lomu cīņā pret nacismu. Dažas izvēlējās kļūt par snaiperēm, izgāja mācības snaiperu skolā un dienām ilgi sniegā vai kamuflāžā nekustīgi gaidīja nākamo mērķi. Nereti viņas iesaistījās ilgstošā duelī ar pretinieka snaiperi: tas bija smags psiholoģisks pārbaudījums. Dažas izrādījās aukstasinīgas un nogalināja vairākus simtus. Visā visumā viņas pamatīgi apgrūtināja pretinieku. Dobelē godināta viena no šīm snaiperēm.

Aleksandra Nikolajevna Šlahova, saukta par Sašu, mirusi 21 gada vecumā. Viņa dzimusi Ukrainā, 1942. gada decembrī iesaukta snaiperu skolā un 1943. gada augustā beigusi mācības. Nākamajā gadā Sarkanā armija atspieda nacistus atpakaļ uz rietumiem, un viņa tikmēr atbrīvojās no paviršiem vāciešiem.³⁶⁰

³⁵⁷ Kapakmens Dobeles kapos. Biogrāfiskā informācija no “Padomju Savienības varoņiem”.
³⁵⁸ Netālu no šīs kapsētas.

³⁵⁹ Kapakmens Dobeles kapos. Biogrāfiskā informācija no “Padomju Savienības varoņiem”.

³⁶⁰ Kapakmens Dobeles kapos. Biogrāfiskā informācija no “Padomju Savienības varoņiem”.

Saša Šļahova vienmēr valkāja mātes dāvētu sarkanu lakatu. Viņa to sauca par savu veiksmes talismanu. Tomēr 1944. gada 7. oktobrī netālu no Dobeles vīrusa nogurdinātā Saša iesaistījās neveiksmīgā cīņā, viņas veiksmes apsīka un viņa tika sašauta.

Ziņa par viņas nāvi vāciešu vidū izpelnījās gan atvieglojuma nopūtas, gan apbrīnu. Kāda viņas kolēģe atceras.

Mūsu izlūki bija saņēmuši gūstā vācu virsnieku, viņš bija ļoti pārsteigts par nogalinātajiem vācu zaldātiem, visiem bija trāpīts galvā. Gandrīz vienā un tajā pašā vietā. Virsnieks teica, ka parasts šāvējs nespēj tik bieži trāpīt galvā. Tieši tā. “Parādiet,” viņš lūdza, “man to šāvēju, kurš nogalināja tik daudz manu zaldātu! Es saņēmu daudz zaldātu, bet katru dienu bija desmit nogalināto.” Pulka komandieris atbildēja: “Diemžēl es nevaru viņu parādīt. Tā bija meitene snaipere, bet viņa gāja bojā.” Tā bija Saša Šļahova. Viņa gāja bojā snaiperu cīņā. Viņu pievīla sarkana šalle. Sašai ļoti patika šī šalle. Sniegā sarkanu šalli var pamanīt, tā traucē maskēties. Kad vācu virsnieks izdzirdēja, ka tā bijusi meitene, viņš bija satriekts un nezināja, kā reaģēt.³⁶¹

Sašas Šļahovas šautene un 69 nāvējošās patronas, kas nesa nāvi tikpat daudziem vīriem, izstādītas Krievijas Federācijas Bruņoto spēku centrālajā muzejā Maskavā.³⁶²

Dobeles vēsture ved līku loču. Dobeli dēvē par Saules pilsētu, jo tā oficiāli esot saulainākā vieta Latvijā. Pilsēta ir slavēta ar ceriņiem, un šeit dzimis prezidents Kārlis Ulmanis. Patiesībā Dobeles neatrodas Kurzemē, bet kaimiņu – Zemgales – novadā.

1275. gadā pilsēta atvairīja Livonijas krustnešu uzbrukumu. Tirgus laukums veidots 1495. gadā. 1940. gada 9. jūnijā Brīvības ielā, kur pašlaik stāvu es, tika atklāts piemineklis Pirmajā pasaules karā un 1918.–1920. gada Brīvības cīņās kritušajiem karavīriem.³⁶³

³⁶¹ Alexievich, S. War's Unwomanly Face (latviešu valodā: Aleksijeviča, S. Sievietes karā: Noklusētās vēstures liecības. Rīga: Latvijas Mediji, 2018. 56.–57. lpp.).

³⁶² Raksts, *Shotgunnews.com* (2011. g. 28. sept.).

³⁶³ Dobeles tūrisma informācijas buklets.

Dobelē pieminēt kritušos nav nedz vienkārši, nedz viegli. Šajā pilsētā kritušo tautiešu piemiņa tikusi sabradāta.

Kurzemes cietokšņa periodā cīņās ap Dobeli krita ārkārtīgi daudzi Sar-kanās armijas karavīri. 1944. un 1948. gadā mirušos apglabāja masu kapos Brīvības ielā. Pēc tam, 1950. gadā, notika neiedomājams: krievi lika uz- spridzināt pieminekli Pirmajā pasaules karā un Brīvības cīņās kritušajiem latviešiem un vietā uzstādīja pieminekli padomju varoņiem. 1970. gadā šeit apglabāja vēl vairāk padomju karavīru.

Tikai pēc padomju laika, pēc vesela ceturtdaļgadsimta, dobelnieki at- kal drīkstēja pieminēt dēlus, kuri krita cīņā par tautas neatkarību. Tikmēr, saprotams, bija paguvušas norisināties citas būtiskas cīņas.

Dobeie iemieso šīs sarežģītās un smagās situācijas spriegumu. Svinīgie un cienīgie padomju kritušo brāļu kapi ir plaši, skaudri un ārkārtīgi aiz- kustinoši, taču agrākās latviešu piemiņas vietas iznīcināšana raisa neomu- līgu sajūtu, ka zaudētāji tikuši nicināti.

Taču tas vēl nav viss. Pāri ceļam, pretī dzelzceļa stacijai, atrodas vēl viena neērta un satraucoša piemiņas zīme kādam citam baisam Latvijas vēstures posmam.

Dobeles galvenā ceļa krustcelēs redzams tāds kā vaļējs, nenolidzināts kaps sārtā krāsā, kas pildīts ar robainām šķembām, it kā to nupat būtu sadragājis šaiviņš. Tas ir uzkrītošs, nepatīkams un krasi kontrastē ar svēt- svinīgo kapsētu iepretim. Uzraksts uz liela laukakmens kapa galvgalī vēsta: “Komunistiskā genocīda upuru piemiņai 1940–1956”, tam seko Arvīda Cēberga dzejolis.

Svētī, Dievs, tu manu dzimto zemi,
Svētī sētas, druvas, birzis ar.
Lai kādreiz pēc ceļa grūti garā
Brāļu pulks uz mājām atnākt var.³⁶⁴

1941. – Baigajā – gadā no Dobeles un apkaimes uz Sibīriju tika deportēti vairāk nekā 160 cilvēki. 1949. gadā deportēja vēl 600. Laukakmens pakājē

³⁶⁴ A. Cēbergs. Piemineklis Dobelē.

gulst svaigi ziedi un jaunas Lāčplēša dienas svecītes, tātad pilsētnieki vēl aizvien godina šo cilvēku piemiņu. Diemžēl starp dzīvajiem vairs nav neviena, kurš varētu paskaidrot, kāpēc izvēlēts šis dzejolis un kas bijis Arvīds Cēbergs.³⁶⁵

Izvairīdamies no padomju okupācijas, Kurzemes katla periodā Latviju pameta daudzi ievērojami dobelnieki. Viņu vidū bija rakstniece Veronika Strēlerte, viena no Latvijas izcilākajām dzejniecēm, kuras dzejolis “Kurzes krasts” ievada šo grāmatu. 1945. gadā viņa aizbēga uz Zviedriju, kur darbojās kā rakstniece, tulkotāja un redaktore, līdz 1995. gadā, 83 gadu vecumā, Stokholmā aizgāja viņšaulē. Viņa ir apglabāta Dobeles kapos.³⁶⁶

Pēc neatkarības atgūšanas līdzās vecajām pilsdrupām tika uzstādīts jauns piemineklis par godu tiem, kuri 1918.–1920. gadā cīnījās par brīvību. Tas ir kļuvis par atceres pasākumu un valsts gadadienu simbolu. Šeit ik gadu pulcējas arvien mazāks kara veterānu un leģionāru pulciņš.

³⁶⁵ Autora sarakste ar Anitu Banziņu no Dobeles novada Tūrisma informācijas centra.

³⁶⁶ Veronikas Strēlertes biogrāfija, www.laikraksts.com, Austrālijas latviešu tiešsaistes avīze. 223. izdevums, 2012. gada 10. oktobrī.

Nosacīts miers

Kad 1944. gada vasarā Latvijā ienāca Sarkanā armija, Latvijas Komunistiskās partijas līderi Jānis Kalnberziņš un Vilis Lācis Ludzā, pie Latvijas austrumu robežas, izveidoja pagaidu valdību.

Veselas NKVD divīzijas ieradās Latvijā iznīdēt kolaboracionistus. 1944. gada oktobrī Latvijas komunistiskie līderi caur Daugavpili bija pārcēlušies uz Rīgu un 22. oktobrī 100 000 cilvēku lielam ļaužu pūlim, kas bija sapulcējies galvaspilsētā, pasludināja padomju varas atgriešanos. 14. novembrī Maskava deva atļauju atgriezties Latvijā 20 000 tautiešu, kuri 1941. gadā bija aizbēguši no Austrumiem.³⁶⁷

Taču padomju valdībai nebija teikšanas Kurzemē, un tā tas palika līdz 1945. gada 8. maijam, kad tika izbeigta karadarbība ar Vāciju. Kapitulācija latviešiem nesa jaunu postu – okupāciju, lauksaimniecības piespiedu kolektivizāciju, svešas un bieži naidīgas kultūras uzspiešanu, masveida deportācijas un partizānu karu, kā arī izrēķināšanos.

Līdz ar Sarkano armiju un atjaunoto padomju Latvijas valdību Latvijā atgriezās arī baismīgais padomju terors, zvērīgu atriebību pilns Baigā gada atkārtojums ar krietni plašākām ienaidnieku izskaušanas pilnvarām nekā 1940.–1941. gadā.

Tas sākās kā nevaldāmu laupīšanu, zādzību, izvarošanu un slepkavību vilnis, taču drīz pārauga daudz mērķtiecīgākā, sistemātiskā terorā. Baltijas valstīs ieradās NKVD aģenti ar gariem sarakstiem, kuros bija sarindoti seni un jauni ienaidnieki, kas jāapcietina un jālikvidē.

³⁶⁷ Lumans 2006, p. 374.

Tiem, kuriem 1941. gada jūnijā bija izdevies izvairīties no apcietinājuma un izsūtīšanas, nu bija pievienojušies jaunu ienaidnieku vārdi, vispirms to, kuri bija sadarbojušies ar vācu okupantiem. NKVD medija leģionārus, aizsargus, policistus, vācu administrācijas darbiniekus, skolotājus, garīdzniekus un daudzus citus, lai pēcāk atbrīvotos no viņiem. Tos, kuri bija sadarbojušies ar vāciešiem, sauca par “kara noziedzniekiem”, tos, kuri nebija sadarbojušies ar vāciešiem un reizēm pat pretojušies, taču bija pārāk nacionālistiski noskaņoti, dēvēja par “tautas ienaidniekiem” [...] Pa padomju laukiem klejoja drošības brigādes, kas attāli līdzinājās *Einsatzgruppen*,³⁶⁸ un pulcēja kopā nevēlamas personas, lai tūliņ tās nošautu vai apcietinātu.³⁶⁹

19. martā nelaimīgo Liepāju skāra sestais – pēdējais – spējais uzbrukums, kura laikā pret pilsētas nocietinājumiem tika raidīts masīvs tanku un kājnieku vilnis. Tobrīd vāciešiem un latviešiem aizsardzības pozīcijās jau trūka pārtikas un munīciju, citas preces un ieročus piegādāja zirgi. Tomēr aizsardzība turējās, un 320 000 kritušo sarkanarmiešu pievienojās vēl 70 000 upuru. Pēdējā Kurzemes kauja noslēdzās 1945. gada aprīlī, kad padomju armija ielenca vāciešus un gaidīja Vācijas sakāvi.³⁷⁰

Kamēr visā pasaulē 8. maijā svinēja Otrā pasaules kara beigas, Sarkanā armija sāka Liepājas ieņemšanu. Nākamajā dienā kāds aculiecinieks stāstīja, ka padomju karavīri iegājuši pilsētas slimnīcā, izvilkuši laukā ievainotos un medmāsas un visus nošāvuši.³⁷¹

Visā Kurzemē bija ierīkotas filtrācijas nometnes, lai izsijātu tos, kuri bija pārdzīvojuši karu. Tika izdibināta ciematu pagātne. Leģionārus sūtīja uz Sibīriju ilgus būvniecības darbos. Tur daudzi gāja bojā. Karadarbība oficiāli vēl nebija noslēgusies, bet filtrācijas nometnēs jau atradās 70 000 cilvēku, un 50 000 no viņiem tika deportēti.³⁷²

³⁶⁸ Nacistu nāves vienības.

³⁶⁹ Lumans 2006, pp. 375–376.

³⁷⁰ Turpat, pp. 361–362.

³⁷¹ Turpat, p. 381.

³⁷² Turpat, p. 376.

Tagad bija jāatjauno sagrautie ciemi un pilsētas, kā arī jāsavēd kārtībā dzelzceļa līnijas un tilti – jo sevišķi tie, kuri veda uz Rīgu. Gan gūstekņus, gan civiliedzīvotājus iekļāva celtniecības brigādēs, kas attīrīja gruvešus un sāka remontdarbus. Tūlītēja prioritāte bija no jauna sagatavot zemi lauksaimniecības darbiem līdz 1945. gada sējas un ražas laikam. Padomju režīms Latvijā atgriezās ar saimniecību piespiedu kolektivizāciju, kas savukārt noveda pie 1949. gada masveida deportācijām, kurās tika izsūtīti tie, kuri pretojās šim pasākumam.

Daudzi demobilizētie padomju karavīri pēc kara palika Latvijā. 1945. gada otrajā pusē darbu meklēja 26 000 demobilizēto karavīru. 1946. gadā viņu skaits sasniedza 53 000. 1947. gada oktobrī tie joprojām bija 27 000.³⁷³

Vācu gūstekņus turēja strikti nošķirtus no pārējās tautas un iesaistīja celtniecības un pārbūves darbos, kokmateriālu un kurināmā sagatavošanā un lika rakt kūdru mežos un purvos. Tika izdots rīkojums tikai galējas nepieciešamības gadījumā pārvietot viņus cauri pilsētai dienas laikā.³⁷⁴

1945. gada 7. jūlija pārskats uzrāda, kādos darbos norīkoti 60 982 karagūstekņi:

Kurināmā materiāla sagatavošana: 17 060

Celtniecība un remontdarbi: 27 882

Celtniecības materiālu sagatavošana: 7260

Ražošana: 8780

Karagūstekņi darbojās sakopšanas un celtniecības projektos Jelgavā, Liepājā, Valmierā, Daugavpilī un Rēzeknē. Viņi izbūvēja Rīgā jaunu tramvaja līniju, strādāja karjeros, kokmateriālu un zāģmateriālu noliktavās, kokzāģētavās un mēbeļu rūpnīcās. Viņi raka kūdru, rūpnīcās ražoja cementu, papīru, linaudeklu, audumu, māla traukus, ķieģeļus, metāla atsperes, keramikas izstrādājumus, stiklu un abrazīvus, kā arī tabaku un alus brūvēšanai nepieciešamos produktus.³⁷⁵

³⁷³ Plakans 2007, p. 380.

³⁷⁴ Turpat, p. 159.

³⁷⁵ Turpat, pp. 159–169.

Dzīves apstākļi bija smagi. Rīgas hidroelektrostacijas darbinieki gulēja neapkurinātās kopmītnēs uz kailām lāvām bez palaga vai segas, un viņiem nebija iespējas nomazgāties, tāpēc visiem bija utis. Daudzi gūstekņi slimoja, darba ražīgums kritās par 52%, un mirstība bija teju viens nāves gadījums dienā.³⁷⁶

Lēmums par lauksaimniecības kolektivizāciju tika pieņemts jau 1944. gada septembrī, un 1946. gadā tika izveidoti pirmie kolhozi. Daudzi zemnieki labprātāk pārdeva īpašumu un pārvācās, nevis pievienojās kolhozam. Kolektivizācijas process noslēdzās tikai 1949. gadā, pēc masveida deportācijām, tomēr pat 1960. gados lauksaimnieciskā ražošana nesasniedza pirmskara līmeni.³⁷⁷

Tomēr kara beigas nepielika punktu bruņotām sadursmēm. Pirmajos pēckara gados pretošanās kustībai pieslējās līdz pat 10 000 cilvēku, no kuriem 3000 tika nogalināti. Krita arī aptuveni tikpat daudzi padomju varas atbalstītāji. Pārsvārā upuri bija Komunistiskās partijas locekļi, komjaunatnes biedri, NKVD aģenti, slepenie ziņotāji un citi neapbruņoti padomju aktivisti. Latviešu pretestības kustības grupas centās nodibināt saikni pāri robežai ar Lietuvas un Igaunijas pretpadomju partizāniem, taču tas neizdevās, un, lai arī grupas tika sauktas par “nacionālajiem partizāniem”, tās nespēja apvienoties valstiskā mērogā, tāpēc turpināja pastāvēt kā reģionāli grupējumi.³⁷⁸

Rīgā, iespaidīgajā Raiņa bulvārī, kur izvietojušās vēstniecību ēkas, universitāte un ministrijas, kādā kafejnīcā tiekos ar Zigmāru Turčinski. Viņš ir pa pusei lauksaimnieks, pa pusei vēsturnieks un autors grāmatai par partizānu operācijām Latvijā agrīnajā pēckara periodā.

Grāmata tapa, balstoties pētījumos, kuriem Zigmārs pievērsās laikā, kad viņu sāka mākt aizdomas – viņam netiek atklāta patiesība par dzimtas vēsturi. Tā izrādījās taisnība.

³⁷⁶ Plakans 2007, p. 141.

³⁷⁷ Turpat, p. 141.

³⁷⁸ Turpat, p. 142.

Pēdējos padomju gados vecmāmiņa par maniēm senčiem runāja izvairīgi. Viņa teica, ka viņi nogalināti 1949. gadā, bet neko citu es par viņiem nezina. Otrās neatkarības sākumposmā es studēju Rīgā, tāpēc aizgāju uz arhīvu un teicu: – Vai varat man kaut ko pastāstīt par Helmutu Zeklaru?

Tur izvilka kartīti un nolasīja: – Helmut Zeklars. Partizānu vadonis. Nogalinājis 11 cilvēkus. 1949. gadā nošauts.

Es nodomāju: – Hm, interesanti. Vecmāmiņas brālēns ir bija Jelgavas partizānu grupas līderis. – Un es sāku pētīt padziļināti.

Zigmāram ir kolekcija ar fotogrāfijām, kurās redzami partizāni, kas pēckara periodā cīnījās ar padomju varas pārstāvjiem. Tie ir dažāda vecuma vīri, sākot no pusaudžiem līdz vectētiņiem, gērbušies pa pusei militārā, pa pusei civilā apģērbā, un viņu vidū pavīd arī pa kādai sievietei ar pistoli rokā. Partizāniem ir padomju PPŠ ložmetēji, vācu mašīnpistoles, Luger pistoles, radioaparāti, rakstāmmašīnas, patronu aptveres, kompas, binokļi. Viņu bunkuri nereti bija divus metrus dziļi, uz tiem veda slepeni tuneļi, un pieejas ceļus uzraudzīja sargi. Reizēm vienā bunkurā mitinājās pat 21 cilvēks.

Vienā fotogrāfijā partizāni pozē mežā netālu no Kuldīgas, viņu vidū ir arī sieviete, tolaik visai slavenā Friča Kārklīņa. Viņu nogalināja 1946. gada rudenī. Slavens bija arī partizāns Pēteris Čevers no Latgales. Sākumā viņš bija pretpadomju partizāns austrumu reģionā, pēc tam piebiedrojās vācu desantnieku bataljonam, kas Staļingradā darbojās ienaidnieka aizmugurē, un bieži ievāca informāciju, pārģērbies par krievu. Zigmārs stāsta, ka Čevers bijis tik vērtīgs, ka ar lidmašīnu aizvests prom no Staļingradas pirms ģenerāļa Paulusa kapitulācijas. Tad viņš pievienojies latviešu leģiona 19. divīzijai un kļuvis par 43. grenadieru pulka prettanku rotas komandieri.

Pēc kapitulācijas viņš ievēdīs savas rotas vīrus mežā, kur tie turpinājuši cīnīties līdz 1950. gada februārim, kad viņa grupu pēc nodevības ielenkuši un likvidējuši Valsts drošības ministrijas jeb čekas vīri. Čevers aizbēdzis, taču novembrī atkal nodots un sagūstīts. 1951. gada augustā viņam Rīgas Centrālcietumā izpildīts nāvessods.³⁷⁹

³⁷⁹ Landwehr 2012, p. 15.

Galu galā partizāni sadūrās ar milzīgu spēku pārsvaru. Viena piecu vīru komanda turējās pretī 600 čekas vīriem, cik ilgi vien spēja. Kādā sadursmē 1950. gadā 12 partizāni cīnījās līdz pēdējam elpas vilcienam 550 čekas pārstāvju ielenkumā. Partizānu liķus bieži izmeta pilsētas centrā un fotografēja, nedzīvajās rokās ievietojot šaujammieroci. Arī te ir dažas no šīm derdzīgajām fotogrāfijām.

Arvien skaidrāk apjaušu, ka partizānu pretošanās padomju okupācijai faktiski ir vēl viens karš par neatkarību, kas aizsākusies mežos un turpinājusies gandrīz desmit gadu garumā. Zigmārs piekrīt.

1945. gada maijā lielākā daļa latviešu leģionāru padevās Sarkanajai armijai. Taču aptuveni 4000 latviešu cīnītāju devās mežā un sāka cīņu pret krieviem. Viņi apvienojās grupās un mitinājās Kurzemes mežos, jo sevišķi centrālajos un ziemeļu mežos ap Dundagu, Kuldīgu un Talsiem. Ziemeļu grupa atradās Dundagā, Kuldīgas un Ugāles apkaimes grupu sauca par “Latvijas Nacionālo partizānu organizāciju”.

Ziemeļkurzemē partizānu līderis bija agrākais vācu kapteinis Miervaldis Ziedainis, savukārt centrālajā reģionā – Ēvalds Pakulis, arī izbijis vācu kapteinis un leģionārs.

Cīnītāju vidū bija leģionāri, civiliedzīvotāji, kuri 1941. gadā bija aizbēguši no Arāja policijas bataljoniem, kā arī tie, kuri bija izsprukuši no čekas. Daži mežā pavadīja daudzus gadus bez medikamentiem un jebkā cita. Kādam vīram, kurš cieta cīņā, starp acīm iestrēga lode. Viņš pavadīja mežā astoņus gadus bez medicīniskās palīdzības.

Kurzemes partizāniem lielākoties bija vācu ieroči, austrumos, Vidzemē, galvenokārt bija krievu ieroči. Nebija sevišķi grūti sameklēt ieroci. Tos piegādāja ciematnieki no lauku mājām. Bet viegli nebija. Karš beidzies, un mežā 4000 vīru, viss sagrauts, cilvēki dzīvo nabadzībā – tie bija grūti laiki. Bīstami arīdzan. Draudīgi.

Daudzu 1949. gada deportāciju nolūks bija salauzt partizānu pretestības kustību un organizāciju. Karš pret padomju spēkiem pārsvarā norisinājās aizsardzībā, partizāni sargāja savus bunkurus, raka ap tiem tranšejas un pieejas nosedza ar ložmetējiem. Viņi nekad neuzturējās

vienā vietā ilgāk par nedēļu. Tas bija pārāk bīstami. Viņi bija nemitīgā kustībā.

Cerība, ka ieradīsies sabiedrotie, bija gandrīz kā reliģiska pārliecība. Partizāni gadiem ilgi ticēja, ka ieradīsies amerikāņi un briti. Viens no partizānu Ziemeļu grupas līderiem līdz pat savai notveršanai 1953. gadā mācījās angļu valodu, jo uzskatīja par savu uzdevumu prast ar sabiedrotajiem sazināties, kad viņi atbrauks.³⁸⁰

Vēlāk, pēcpusdienā, pastaigājās pa vienu no manām iecienītākajām vietām Rīgā, Kronvalda parku un Nacionālā mākslas muzeja apkaimi Krišjāņa Valdemāra ielā, kas zināma kā parku un bulvāru loks. Mākslas muzejs ir to iespaidīgo sabiedrisko ēku skaitā, ko projektējis vācu arhitekts un mākslas vēsturnieks Vilhelms Neimanis (1849–1919).

Šai celtnei ir maza, bet nozīmīga loma stāstā par operāciju, kurā tiek meklēti nacistu nolaupītie dārgumi un kas atspoguļota Džordža Klūnija filmā “Relikviju mednieki” (*The Monuments Men*).

Neimanis sāka karjeru Daugavpili kā inženiera māceklis un 29 gadu vecumā kļuva par pilsētas arhitektu. Viņš projektēja arī Rīgas biržas ēku Doma laukumā un Rīgas sinagogu Peitavas ielā, kas, pateicoties izdevīgam novietojumam, bija vienīgā pilsētas sinagoga, kura pārdzīvoja holokaustu.³⁸¹

1903. gadā, divus gadus pirms Nacionālā mākslas muzeja celtniecības, Neimanis pabeidza Pelču pils projektu pie Kuldīgas – lielu muižas ēku ar balkonu virs četrām kolonnām rotātās ieejas un plašu teritoriju. Ēku komplekss un ainaviskais parks ar staltajiem kokiem, kur baltvācu baronam pastaigāties vai doties dīkā izjādē, ir akurāt tik buržuāziska vide, ka padomju ģenerālim ūsas gaisā saslietos. Pelču pilij atvēlēts mazs stūrītis Latvijas vēsturē, jo Kurzemes katla periodā tajā atradies nacistu ģenerālštābs, un tieši no šejienes izbraukusi automašīna ar ģenerāļiem, kuri parakstījuši kapitulāciju.³⁸²

³⁸⁰ Autora saruna ar Zigmāru Turčinski. Rīga, 2015. gada janvāris.

³⁸¹ Latvijas Nacionālā mākslas muzeja mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: www.makslasvesture.lv.

³⁸² Pelču pils apmeklējums.

Arī mākslas muzejam vēsturē ir sava vieta, te norisinājusies stīvēšanās par Latvijas mākslas virzību pēc Pirmā pasaules kara. Pirms Pirmā pasaules kara par muzeja direktoru iecelts Neimanis, liels baltvāciešu mākslas aizstāvis un vēsturnieks, bet, kad 1919. gadā, pēc Latvijas neatkarības proklamēšanas pērnajā novembrī, Rīgā varu sagrābuši krievi, viņa vietā nācis Vilhelms Purvītis (1872–1945).

Purvītis bija Jaunpils lauksaimnieka dēls, ģimene vēlāk pārcēlās uz Baltkrieviju, un tur viņa talantu pamanīja mākslas skolotājs. Skolotājs mudināja Purvīti mācīties Sanktpēterburgas Mākslas akadēmijā, ko viņš arī darīja, pēcāk kļūdams par pasaulslavenu mākslinieku, izstādīdams savus darbus visā Eiropā un iedvesmodams jaunu Latvijas dabas glezniecības skolu.³⁸³

Purvītis ir slavens ar savām skaistajām sniegotajām ainavām, kuru meistarību izstrādāja, braukdams gleznot uz Islandi, Špicbergenu un apceļodams Norvēģiju. Viņa brīnišķīgie Latvijas ziemas gleznojumi ieskicējuši to, kā latvieši raugās uz savu zemi, un viņš ir uzskatāms par nozīmīgāko 19. un 20. gadsimta mijas latviešu mākslinieku.³⁸⁴

20. gadsimta 20. un 30. gados Purvītis lika lietā savu starptautisko atpazīstamību, lai popularizētu latviešu mākslu ārvalstīs un vestu Eiropas mākslinieku darbus uz Rīgas Pilsētas mākslas muzeju, kur viņš rīkoja izstādes līdz 1939. gadam.

Kad 1940. gadā Latvijā atgriezās padomju vara, viņš tika atlaists, taču nākamajā gadā, vācu okupācijas laikā, atgriezās amatā. Neizbēgami tuvojās padomju uzvara, tāpēc viņš kopā ar sievu un adoptēto meitu Marionu aizbēga uz Dancigu, bet pēc pāris mēnešiem, 1945. gada 14. janvārī, mira Bādnaheimā pie Frankfurtes.

Gleznotājs ir atstājis vērā ņemamu mākslas mantojumu, taču daudzi viņa darbi kara laikā iznīcināti vai pazuduši. Daudzas Purviša gleznas atrodas Jelgavā un gāja bojā liesmās, kas plosījās kaujā par pilsētu. Desmit kastes ar viņa gleznām tika sūtītas pāri jūrai no Latvijas uz Kēnigsbergu, jo

³⁸³ Autora sarakste ar Latvijas Nacionālā mākslas muzeja vēsturnieci Edvardu Šmiti.

³⁸⁴ Purviša mājas mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.purvitishouse.com/purvitis01%20ENG.html>.

tās bija izraudzījies Hitlera mākslas muzejs – saikne ar “Relikviju medniekiem” –, taču krava nenonāca galamērķī. Vairāki simti gleznu pazuda bez pēdām. Tas ir milzīgs zaudējums, kas līdz šai dienai palicis noslēpumā tīts.³⁸⁵

Margrieta Lestrādena – Vilhelma Purvīša dzimtās mājas “Vecjauzi” – Iedvesmas centra – īpašniece, muzeju darba eksperte, izskaidrojusi, kādēļ tik grūti izdibināt Purvīša dzīves faktus.

Līdz 1991. gadam bija pilnībā aizliegts veikt jebkādu nacistu okupācijas perioda izpēti. Ja pie kāda mājās atrada šī laikposma vai neatkarības gadu (1918–1933) dokumentus, draudēja vienvirziena biļete uz Sibīriju. It kā ar to vēl nebūtu gana, daudz kas tika iznīcināts.

Nav īsti skaidrs, vai Purvītis bēga no valsts, vai Alfrēds Rozenbergs³⁸⁶ viņu zināmā mērā piespieda doties līdzī mākslasdarbiem, kas bija izraudzīti Hitlera muzejam.³⁸⁷ Turklāt nav nekādas skaidrības par iznīcinātajām gleznām. Neviens neko nezina. Klīst runas, ka mākslasdarbi sadedzināti vai sabumboti, bet runā arī, ka tos atraduši sabiedrotie (Relikviju mednieki) un nodevuši krieviem.³⁸⁸

1994. gadā, pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, Purvīša meita pārbedījusi tēva mirstīgās atliekas Rīgā.

Īsa pastaiga aptuveni sešu kvartālu gājienā no mākslas muzeja un Esplanādes parka, kas robežojas ar vecpilsētu, un es stāvu pie iespaidīgas, neoklasicisma stilā celtas sešstāvu ēkas Brīvības un Stabu ielas stūrī.

Šī ir Stūra māja, kurā darbojās padomju slepenpolīcija – čeka –, un tās drūmais ieguldījums papildinājis Latvijas smeldzīgās vēstures lapas.

³⁸⁵ Autora saruna ar Dr. Jāni Kalnaču.

³⁸⁶ Antisemīts, antiboļševiks un baltvācietis no Tallinas, kas būtiski ietekmējis nacionāl-sociālisma ideoloģiju, kurā ietverta arī ebreju vajāšana, *Lebensraum* ideja un deģeneratīvās mākslas noliegums.

³⁸⁷ Hitleris plānoja Austrijā, dzimtajā Lincā, ierīkot muzeju, kur izstādīt salaupītos dārgumus.

³⁸⁸ Autora sarakste ar Margrietu Lestrādeni. Vairāk par to var izlasīt arī www.monumentsmenfoundation.org.

Viena mana latviešu drauga māte, pastaigājoties ar bērniem, allaž šķērsojusi ielu, lai nebūtu jāiet pārāk tuvu šai mājai. Ēkai ir savāda ietekme uz mūsdienu sabiedrību. Daži uzskata, ka tā ir jāsaglabā, citi salūst, atceroties tumšos noslēpumus, ko glabā smagās durvis. Vēl citiem šķiet, ka tos laikus labāk aizmirst. Iekštelpās redzētais tik ļoti saviļņoja Leonhardu Stangu, ka viņš lika uz kārts savu dzīvību, lai nepieļautu, ka tas atkārtojas.

Kad 1991. gadā sabruka Padomju Savienība, čeka izvācās, un līdz 2007. gadam te atradās Latvijas Valsts policija. Kopš tā laika nekas daudz nav mainījies.

Stūra māju 1910. gadā projektēja jaunais un daudzsološais arhitekts Aleksandrs Vanags, un tā bija ļoti iekārojama celtnē. Tajā atradās grezni dzīvokļi, pirmajā stāvā – veikali un pat elektriskais lifts. Nākamo 30 gadu laikā krievi trīsreiz okupēja Rīgu, un viņu slepenpolicija iekārtojās stūra mājā, pārvēršot dzīvokļus par kabinetiem, no kuriem tie pārvaldīja terora tīklojumu.

Pa Stūra mājas durvīm ienāca tūkstošiem latviešu, arī pats arhitekts, kuram 1919. gadā, 46 gadu vecumā, izpildīja nāvessodu par “kontrrevolucionārām aktivitātēm”.

Mani ekskursijā izvedīs Aija Abens, latviete un trimdā augusi emigrantu meita, kura pēc neatkarības atjaunošanas atgriezusies atjaunot saikni ar dzimto zemi. Viņa iesaistījās kampaņā, kuras mērķis bija paglābt Stūra māju no iznīcināšanas un saglabāt tās pagātņi. Aija, gara un ārkārtīgi dzīvespriecīga sieviete ar amerikāņu akcentu, sagaida mani draudīgajās durvīs.

Ši ir slavenā stūra ieeja, pa kuru cilvēki tika vesti iekšā uz nopratināšanu. Tā ieņem nozīmīgu – bēdīgi slavenu – lomu Latvijas vēsturē. Ierosinājums glābt ēku nāca no sabiedrības iniciatīvu platformas “Mana bals”. Tas ir kaut kas neparasts Latvijā, kur valda briesmīgas pēcpadomju paģiras. Tā tas ir gandrīz visās postpadomju valstīs. Latvieši netic sabiedrības iniciatīvai, viņi netic, ka tāda ir iespējama.

Visam ir jānāk no augšas. [Padomju laikos] nebija nekādas teikšanas, viedoklim bija jāskrīt ar partijas vadlīnijām. Opozīcija nebija iespējama.

Opozicionārus ievietoja psihiatriskajā klīnikā, cietumā, aizsūtīja uz Sibīriju vai nošāva.

Mēs tā isti neesam nokārtojuši rēķinus ar mūsu pagātni, un šī ir krēslas zona. Padomju versija par vēsturi atšķiras no latviešu versijas par vēsturi. 60 garus gadus, kamēr Latvija atradās PSRS sastāvā, ļaudīm tika mācīta padomju versija, tāpēc daudziem izveidojusies maldīga izpratne par vēsturi. Mēs gribam apkopot to cilvēku atmiņas, kuri šeit tika turēti, sevišķi 1940. un 1950. gados, jo viņu vairs nav daudz.

Mani vecāki bija bēgļi, viņi pameta Latviju 1944. gadā, kad tuvojās krievi. Mans tēvs ir dzimis Rīgā, mamma – Mālpilī. Tētis aizbēga kopā ar savu tēvu, kurš bija cīnījies Brīvības cīņās, tāpēc viņa liktenis bija skaidrāks par skaidru. Savukārt mammas tēvs bija mežsargs. Tā kā ikviens, kurš atradās atbildīgā amatā, bija spiests sadarboties ar nacistiem, tad arī viņa liktenis bija izlemts. Tāpēc es esmu no Latvijas, taču dzimusi Amerikā.

Mamma mēdza stāstīt, kā tēvs vedis viņus cauri mežam uz Liepāju, līdz laivai, izvairīdamies no bēgļu pilnajiem ceļiem. Daudziem ceļš tika nogriezts un neizdevās aizbēgt. Tajā pašā laikā mans tēvs mēroja šo pašu ceļu ar savu ģimeni, taču abi satikās tikai kā pusaudži 1950. gados Filadelfijā.

Mammas grupā bija deviņi cilvēki. Viņa bija viena no sešiem bērniem, vēl mans vectētiņš, vecmāmiņa un vecvectēvs. Mans jaunākais onkulis piedzima pārvietoto personu nometnē. Tajā viņi uzturējās no 1944. līdz 1949. gadam un tad devās uz Ameriku. Viņi nonāca Ņūdžersijā, taču vecvectēvs drīz pēc ierašanās nomira.

Man ir brālis un divas māsas. Brālis dzīvo Rīgā. Viena māsa dzīvo Ņūdžersijā, otra – Ņujorkā. Es atgriezos pirms desmit gadiem, bet jau pirms tam biju apciemojusi Latviju. Tolaik mēs šejieni saucām par mežonīgajiem, mežonīgajiem austrumiem. Naktī, pastaigājoties pa Jūrmalu, bija dzirdami šāvieni. Te bija diezgan draudīgi, un maziem bērniem te nebija, ko meklēt.

Aija aiziet līdz lielai kumodei un uzsit pa to.

Šī ekspozīcija ir visai skarba. Šajā kumodē glabāja izvaicājamo personu vērtīgās lietas. Daži nemaz netika laukā, lai tās atgūtu, citi pēc atbrīvošanas

bija tik atviegloti, ka neprasīja atdot rokaspulksteni. Neviena neatguva savas mantas. Tās netika piedāvātas.

Mēs ieejam pa polsterētām durvīm, virzāmies cauri nemīlīgām kamerām, drūmiem gaiteniem. Katras kameras stūrī stāv spainis. Kamerā vienlaikus atradās 20–35 cilvēki, kas plecu pie pleca gulēja telpā, kur knapi pietiktu vietas četriem. Apstākļi noteikti bija nomācoši.

Gaisma bija ieslēgta visu diennakti, apkure – uz pilnu klapi, un ne mirkli nebija miera, jo nemītīgi kāds apcietinātais tika vests uz nopratināšanu, kur viņu piekāva līdz nemaņai un pēc tam atkal ieņēma kamerā. Pastaigāties vienlaikus izlaida tikai vienas kameras iemītniekus, tāpēc neviens nezināja, kurš vēl tobrīd ir apcietināts. Kamēr apcietinātie riņķoja pa šauro ārpagalmu, viņiem bija pavēlēts nodurt galvu un nesarunāties, turklāt viņus vēroja bruņota sardze.

Mēs šķērsojam flīzēm klātu vestibulu un pa aizmugures ieeju nonākam mazā, šaurā telpā. Šeit tika izpildīts nāvessods. Esmu izstāstījis Aijai par Leonhardu Stangu un to, kā šeit redzētais mudināja viņu pacelt ieroci pret padomju armiju un pēcāk mēģināt nogalināt Vili Lāci. Stāvot uz šī sliekšņa, viņa dzīve mainījās uz visiem laikiem.

Aija piekļūst un noskaņojas tām šausmām, par kurām stāstīs.

Šeit notika šaušana. Cilvēkus te šāva tikai no 1941. gada janvāra līdz jūnijam, tad ienāca nacisti, un krievi aizbēga, bet šeit atrada patronu čaulītes. Telpa bija iztapsēta ar gumijotu segumu un uz flīzētās grīdas atradās renes. Tagad to sedz cements un linolejs. Vēlāk gestapo atvēra šīs telpas un izmantoja propagandas nolūkos.

Kad nacisti aizgāja un Latvijā atkal ienāca krievi, viņi cilvēkus vairs nešāva šeit. Šaušana notika Centrālcietumā. 1953. gadā, pēc Staļina nāves, Rīgā nevienu vairs nešāva, visus veda uz Maskavu. Bet šī nebija vienīgā vieta Rīgā, kur šāva. Bija arī citas vietas, taču šī ir slavenākā. Šī telpa bija tik ļoti notriepta ar asinīm un ložu sacaurumota, ka pēc tam, kad šeit vairs neizpildīja nāvessodu, bija jātaisa remonts. Vēlāk te bija čekas veikals, un VDK nāca šurp pirkt Rietumu preces... franču konjaku, amerikāņu cigaretes un tamlīdzīgus labumus.

Kaut arī telpa ir sakopta, mani pārņem nelabums. Es saprotu, kāpēc pirms 70 gadiem Leonhardu Stangu satrieca šeit redzētais. Viens solis pāri šauram koridoram, un mēs nonākam garāžā ar lielām divviru durvīm. Kravas automašīnas varēja piebraukt pie pašas nāvēssoda izpildes telpas un piegādāt kravu šautenes stobram.

Garāža izbūvēta tā, lai automašīnām būtu viegli iebraukt atpakaļgaitā: kamēr cilvēkus šāva, motors turpināja darboties. Ēkas sienas nav biezas, tāpēc šādi bija vieglāk izvilkt liķi laukā, iesviest mašīnā un braukt prom. Šeit nevienu neglabāja. Cilvēkus apraka tuvējos mežos.

Lai atspoguļotu to, kas šeit norisinājās, mēs apmeklētājiem uzliekam pēdējās trīs minūtes no poļu filmas “Katiņa”. Apcietināto aizveda uz šauru telpu, pie galvas pielika pistoli, izšāva, izvilka viņu laukā, iesvieda automašīnā un aizveda prom.

Mani pārņem riebums. Sadisms, kas nepieciešams, lai no tuva attāluma ielaistu lodi cilvēka galvā, mani svešādi stindzina. Apjausmu, ka cilvēks ir uz kaut ko tādu spējīgs, vienmēr pavada tumsa, izmisums un bezgalīga nomāktība. Aija turpina.

Nacisti šo vietu izmantoja propagandas – antisemitisma propagandas – nolūkos. Viņi apgalvoja, ka ebreji bijuši lielinieki, un vainoja viņus visos lielinieku nodarījumos un šeit notikušajās slepkavībās. Tas tika atkārtots atkal un atkal – pa radio un laikrakstos. Skaidrs, ka lielinieki bija atbildīgi par šeit notikušo, bet čekistu vidū bija arī latvieši, krievi, poļi. Visi taču nebija ebreji. Tās šausmu lietas šajā zemē nepastrādāja tikai viena konkrēta etniska grupa. Taču šis kungs [Leonhards] droši vien dzirdēja nacistu propagandu tik daudz reizi, ka sāka tai ticēt. Starp citu, ja šodien pavaicāsiet vecāka gadagājuma cilvēkiem, kurš ir vainojams pie šeit pastrādātajiem noziegumiem, viņi atbildēs: “ebreji”. Tā viņiem iegalvoja propaganda.

Padomju laikos šī propaganda tika uzturēta, lai iegalvotu, ka latvieši bijuši nacistu līdzinātāji un ebreju slepkavas, tāpēc latviešus māt liela vainas apziņa par savu baismīgo rīcību, kas patiesībā ir meli.

Katras tautas vidū ir cilvēki, kas pastrādā zvērības, bet ne visi čekisti bija ebreji, un ne visi latvieši bija ebreju šāvēji. Ja vienu stāstu neskaitāmas reizes atkārtu, cilvēki sāk tam ticēt.³⁸⁹

Šeit pirms nāvessoda izpildes tika turēti arī vācu ģenerāļi, kuri bija vainojami pie notikumu attīstības Latvijā kara laikā. Viņu vidū bija Jekelns, SS un policijas vadītājs Kurzemē, kurš līdztekus daudziem citiem vārdos neapraķstāmiem noziegumiem bija atbildīgs arī par Zlēku slaktiņu 1944. gadā un 25 000 ebreju slepkavību Rumbulā 1941. gadā. Gadu pēc kara beigām Jekelnam tika piespriesta publiska pakāršana koka karātavās 4000 ļaužu pūļa priekšā Rīgā, Uzvaras laukumā, Daugavas kreisajā krastā.

Par Uzvaras parku tas tika nosaukts tāpēc, ka parka sākotnējais mērķis bija godināt latviešu uzvaru Brīvības cīņās. 1930. gadu vidū, Ulmaņa diktatūras laikā, tika plānots celt milzīgu stadionu plašiem valsts pasākumiem – tas, protams, netika īstenots. Padomju laikos parka nosaukums tika saglabāts, un šeit daudzus gadus tika atzīmēta uzvara pār nacistiem. Pēc padomju armijas Uzvaras parka attīstība 40 gadus stāvēja uz vietas, līdz 1985. gadā tur tika uzliets vērienīgs piemineklis.³⁹⁰ Tā ir milzīga pelēka betona kolonna, ko veido vairāki pilāri, un katram galā Padomju Savienības zvaigzne. Uz milzu postamenta savas PPŠ mašīnpistoles uzvaroši vicina varonīgi padomju karavīri. Blakus atrodas grandioza mātes statuja. Nav skaidrs, vai tā ir Māte Krievija, Māte Latvija vai vienkārši māte, tomēr tās vērienīgais vēstījums šķiet mazliet izplūdis, jo tikai dažus gadus pēc šī pieminekļa atklāšanas sākās Latvijas otrais – un garākais – neatkarības posms.

Rīgas mērs ir latviski runājošs krievs, izbijis žurnālists Nils Ušakovs. Rīgā dzimušais Ušakovs runā krievu, latviešu un angļu mēlē un ir precējies ar latvieti. Viņa vecvecāki bija armijas virsnieki un cīnījās Otrajā pasaules karā. Ušakovs mērķtiecīgi ieguvis popularitāti tautas vidū, tomēr viņa politiskie oponenti neliekas mierā un ar aizdomām skatās uz mēra ciešo saikni ar Vladimira Putina pārstāvēto partiju “Vienotā Krievija”.

³⁸⁹ Saruna ar Aiju Abens, 2015. gada janvāris.

³⁹⁰ *Latvianhistory.com*, 27.10.2013. Padomju uzvaras piemineklis Rīgā.

2009. gadā Ušakova “Saskaņas Centra” koalīcija ieguva pietiekami daudz balsu, lai tiktu pie varas Rīgas domē. Viņu lielākais atbalsts ir Latvijas krieviski runājošais mazākums jeb 30 procenti no valsts 2,2 miljonu iedzīvotāju kopskaita.³⁹¹

Pašlaik “Saskaņa” ir lielākais politiskais spēks valstī, tomēr 2014. gada vēlēšanās nepietika ar 23% lielu balsu skaitu, lai izveidotu vairākuma valdību. Latvisko partiju koalīcija pagaidām nelaiž “Saskaņu” pie teikšanas.³⁹²

2015. gada intervijā britu laikrakstam *The Guardian*, kas tika publicēta ar virsrakstu “Esmu krieviski runājošs Latvijas patriots”, Ušakovu negaidīti pārsteidza jautājums, vai viņš atzīst padomju laikus par “okupāciju”.

Viņš gurdi pasmaidīja un teica: – Mūsaprāt, tas ir neapstrīdams fakts, ka Latvijai varmācīgi tika atņemta neatkarība, lietojot agresīvu militāru spēku.

Tātad, vai tā ir okupācija?

– Formulējums ir kļuvis pārāk politizēts, – viņš teica. – Ļausim vēsturniekiem izvērtēt, vai tā bija aneksija, okupācija vai apvienošanās. Bet neviens neapšaubā, ka Latvija nevēlējās kļūt par Padomju Savienības daļu, un tas tika panākts ar varu.³⁹³

Runājot par kara atstātajām pēdām, viņš kā piemēru min savu sievu, latvieti. Daudzi sievas dzimtā karojuši vācu pusē, saka Ušakovs, savukārt viņa vecvecāki bijuši padomju pusē.

Bet mēs ar to varam sadzīvot. Ir laiks doties tālāk. Mūsu valsti nākotnē gaida lieli pārbaudījumi, un mēs spēsim tos pārvarēt tikai tad, ja būsime etniski vienoti... Pirms desmit gadiem doma par krievu mēru un vicemēru šķita kā zinātniskā fantastika. Patlaban tā ir mūsu ikdiena. Tas prasīs laiku un pūles, bet krievu tautības premjerministrs nav nekas neiespējams.³⁹⁴

Mūsdienās tik strīdīgais atceres jautājums attiecas arī uz padomju laika pieminekli, pie kura ik gadu 9. maijā tiek atzīmēta padomju uzvara.

³⁹¹ *The Baltic Course*, 02.06.13.

³⁹² *The Guardian*, 05.10.2014.

³⁹³ *The Guardian*, 15.06.2015.

³⁹⁴ Turpat.

Organizētāji apgalvo, ka Otrā pasaules kara beigu 70. gadadienā šeit uz parādi ieradušies 220 000 cilvēku, taču šis skaits, kas nozīmē, ka pasākumu apmeklējusi desmitā daļa Latvijas iedzīvotāju, šķiet visai apšaubāms, ņemot vērā, ka iepriekšējā gadā organizētāji minējuši par 70 000 mazāku skaitu.³⁹⁵

Viens no mēra amata kandidātiem savulaik izteicies, ka pieminekli vajadzēja nojaukt jau 1991. gadā, reizē ar pārējiem padomju laiku monumentiem, un vietā uzstādīt karuseļus, sporta laukumu un informācijas standus, kuros vairākās valodās būtu izskaidrots, ko latviešiem patiesībā nozīmēja “padomju atbrīvošana”.³⁹⁶

Šis jautājums tika skatīts jau agrāk, kad Latvijas aizsardzības ministrs Artis Pabriks nosauca pieminekli par “novecojušu”. 1997. gadā neonacisti mēģināja to uzspridzināt, novietojot ap postamentu spridzekļus. Sprādziens tika novērsts. Nacionālradikālim Igoram Šiškinam, kurš turklāt mēģināja atdzīvināt kara laika fašistisko grupējumu “Pērkonkrusts”, tika piespriests divus gadus un astoņus mēnešus ilgs apcietinājums par spridzināšanas mēģinājumu.³⁹⁷

Arī 16. marta leģionāru gājiens uz Brīvības pieminekli ir pretrunīgs un sensitīvs temats. 2012. gadā neonacists Šiškins, tobrīd jau atbrīvots no apcietinājuma, uz latviešu *Waffen-SS* leģionāru pieminēšanas pasākumu Rīgā bija uzaicinājis galēji labējo kustību pārstāvjus no Ukrainas, Krievijas, Vācijas un Polijas. Antifašistisko organizāciju vadītāji draudēja stāties viņiem ceļā. Gājiens noritēja mierīgi.³⁹⁸

2014. gadā Ministru prezidente Laimdota Straujuma liedza valdības ministriem piedalīties gājienā.

Visi ministri ir vienisprātis un apzinās, ka kritušo karavīru atceres diena visā valstī tiek atzīmēta 11. novembrī, tāpēc atturēsies no potenciāli provokatīvas publiskas rīcības.

³⁹⁵ *Baltic Times*, 11.05.15. 9. maija piemiņas pasākumu Rīgā apmeklēja 220 000: organizētāji.
³⁹⁶ *Russia Today Online*, 03.05.13. Latviešu partija mudina uz Padomju atbrīvotāju memoriāla nojaukšanu.

³⁹⁷ *Turpat*.

³⁹⁸ Latvijas Cilvēktiesību centra raksts: Nacionālradikālis Igors Šiškins 16. martā uzaicinājis galēji labējo kustību pārstāvjus no Ukrainas, Krievijas, Vācijas un Polijas uz Rīgu.

Viņas rīkojumu ignorēja nacionālists, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrs Einārs Cilinskis, kurš sacīja: – Tautai, kura neciena savus varoņus, nav nākotnes. – Straujuma viņu atstādināja no amata.³⁹⁹

Krievijas valdība un “nacistu mednieku” organizācija “Simona Vīzentāla centrs” nosodījuši veterānu gājienu, jo tas cildinot nacismu. Viens no imesliem ir tas, ka daži no Latviešu leģionā dienējušajiem pirms leģiona izveides aktīvi piedalījušies ebreju masu slepkavošanā.

2014. gadā “Simona Vīzentāla centra” galvenais nacistu mednieks doktors Efraims Zurofs skaidrojis savu nostāju pret gājieniem, kas cildinot agresīvāko genocīda režīmu cilvēces vēsturē.

Kaut arī gājiena dalībnieki apgalvo, ka SS veterāni karojuši par Latvijas brīvību, nacistiem nebija ne mazākā nodoma piešķirt Baltijas valstīm neatkarību. Šis apakšvienības neiesaistījās holokausta noziegumos, tomēr daudzi, kuri tajās dienēja, pirms iestāšanās *Waffen-SS* aktīvi piedalījās Latvijas ebreju masu slepkavošanā un svešzemju ebreju deportēšanā uz Latviju.

Šādu cilvēku slavināšana ir aizskaroša holokausta upuru piemiņai un pilnībā sagroza Otrā pasaules kara gaitas atspoguļojumu.⁴⁰⁰

Nākamajā gadā viņš par gājienu izteicās tikpat nosodoši.

Baltijas valstis cenšas pārrakstīt Otrā pasaules kara un holokausta vēsturi un maldinoši pielīdzināt komunistu nodarījumus nacistu rīcībai, lai slēptu vietējo nacistu kolaboracionistu noziegumus, un šis gājiens ir tikai aisberga pati virsotne.⁴⁰¹

Pretrunas turpina virmot, tomēr pēdējos gados gājieni noritējuši miermīlīgi.

³⁹⁹ *The Guardian*, 14.03.2014.

⁴⁰⁰ Vīzentāla centrs, “Operācija Pēdējā iespēja”, paziņojums, 2014. gada 16. marts.

⁴⁰¹ Vīzentāla centra paziņojums 2015. gada 16. martā: “Vīzentāla centrs ieibilst pret Latvijas SS veterānu gājienu.”

Bēgšana no nāves nometnes

Esmu atnācis līdz muzejam “Ebreji Latvijā”, ko izveidojis Popervālē izdzīvojušais bijušais partizāns Marģers Vestermanis. Aizrakstīju viņam, aicinādams sniegt interviju šai grāmatai, taču viņš atteicās – viņš bija apslimis un nerunā angliski, tāpēc atsūtīja man grāmatā jau ievietotās atbildes. Kad nākamreiz biju Rīgā, vairāk par Marģera Vestermaņa pieredzi pastāstīja viņa kolēģis no muzeja Ilja Ļenskis. Nu es atkal esmu Rīgā, šoreiz kopā ar sievu Daigu – latvieti –, tāpēc dodamies precizēt dažas neskaidrības. Ļenska kungs ir izgājis, bet drīz atgriezīšoties. Kamēr gaidām, tiekam aicināti aplūkot muzeju.

Apskatām ekspozīciju, kas atklāj traģisko, pazīstamo stāstu par tūkstošiem nevainīgu cilvēku slepkavībām, ilustrējot to ar priekšmetiem, kas liecina par šo mirstīgo cilvēku eksistenci: kurpēm, brillēm, koferiem. Ir šausmīgi atkal redzēt fotogrāfijas ar puskaļajām sievietēm Šķēdes kāpās.

Pēc dažām minūtēm administratore atgriežas muzejā kopā ar kādu kungu gados. – Šis ir Vestermaņa kungs, – viņa saka. Iepazīstinu ar sevi latviešu valodā, viņš pamāj ar galvu, nomurmina kaut ko un aiziet uz citu telpu, uzsākdams sarunu ar muzeja kases darbinieku.

Muzeja eksponātu vidū ir durklis, ko Vestermaņa kungs izmantoja mežā. Ieslīdam nākamajā zālē un turpinām aplūkot ekspozīciju. Es jaušu, ka Vestermaņa kungs negrib runāt, tāpēc negrāso uzplīties.

Pēc brīža pienāk administratore un vaicā, vai mums ir kādi jautājumi. Es piekritoši pamāju ar galvu. Man ir daudz jautājumu. Ja reiz radusies izdevība, ir vērts uzdot vienu vai divus no tiem.

Viņa aizved mūs līdz Vestermaņa kungam un vēlreiz iepazīstina.

– Jums ir jautājumi? – Vestermaņa kungs vaicā.

– Jā, par Dundagu, – es atbildu, un Daiga tulko. – Mani interesē, kā jūs mežā tik ilgi izdzīvojāt. Ko jūs ēdāt? Vai jūs bijāt tērpies koncentrācijas nometnes apgērbā? Kā jūs to nomainījāt?

Vestermana kungs uzlūko mani, pēc tam Daigu, paceļ uzacis un ierunājas. – Jūs esat pirmais, kuru interesē Dundaga, – viņš saka.

Sākumā veicu piezīmes uz papīra lapas. Kad stāstījums ieskrienas, vaicāju, vai drīkstu ierakstīt sarunu ar Daigas telefonu.

Tālāk seko neparasta, negaidīta saruna četru stundu garumā, vēl ilgi pēc muzeja slēgšanas. Kad ienācām, bija gaišs, kad izejam laukā, ir satumsis.

1943. gada novembrī es biju Popervāles pirmajā grupā. Tur nekā nebija. Mēs gulējām uz zemes. Vēlāk mums atļāva iekurt uguni un katram izdalīja vienu kartupeli. Mēs cēlām barakas *Panzer* grenadieriem. Vispirms mēs priekšniekam uzbūvējām pamatīgu māju ar koka apdari un apkuri, pēc tam sargiem un pēc tam paši sev uzslējām kartona teltis. Daudzi nomira, tāpēc vajadzēja aizstājējus.

Vācieši nolēma atbrīvoties no visiem zemniekiem [Dundagas apkaimē], nolīdzināt fermas un mežus un uzbūvēt muižas SS virsniekiem. Viņi bija iedomājušies, ka tur strādās padomju gūstekņi un “Kaizervalde” ieslodzītie ebreji. Ārlavas skolas skolotāji ir apkopājuši dokumentus no vietējiem zemniekiem, kuriem teikts: “Ievāciet ražu un pēc tam ierodieties šajā punktā, no kurienes jūs aizvedīs tikai ar to, ko būsiet paņēmuši līdzī.”

Tur notika pamatīga rosība, lieli celtniecības darbi. Gūstekņus grupās veda no Rīgas uz Stendi un pēc tam pa šaursliežu dzelzceļu uz Lubi. Es labi pārzinu Lubes dzirnavas, jo biju padomju partizāns. Es nebiju nedz vienīgais, nedz pēdējais ebreju partizāns, bet tagad esmu pēdējais dzīvais ebreju partizāns.

Dundagas komandants bija Dzelzs Gustavs Zorge. Viņš bija kalēja dēls no Austrumprūsijas, toreizējās Polijas. Viņš nebija ne izskatīgs, ne skolots. Viņam padevās vienīgi iekautīt cilvēkus. Ar to viņš ārkārtīgi lepojās. Visi teica: – Tu esi muļķis, bet ļoti stiprs.

Viņš un Šūberts (Pistole) bija sargi bēdīgi slavenajā Zaksenhauzenes koncentrācijas nometnē, kur viņi spīdzināja un nogalināja ieslodzītos.

Šūberts pie katras izdevības vilka laukā pistoli un šaudījās. Kad Šūbertu 1956. gadā Bonnā tiesāja, viņš pastāvēja uz to, ka nav pastrādājis nevienu noziegumu. Zorge sacīja: – Es isti neatceros, ko esmu darījis, bet, ja šis aculiecinieks apgalvo, ka esmu tā rīkojies, tad piekritīšu.

Kad Latvijā sāka ierasties padomju tanki [1944. gada vasarā], Zorge no Jekelna saņēma rīkojumu darīt kaut ko ar Dundagas nometni.

Sākumā Jekelns pavēlēja nošaut gūstekņus, bet Zorge iebilda, ka viņu esot pārāk daudz – aptuveni 5000 cilvēku. Tāpēc tapa plāns pārvietot viņus uz Liepāju.

Pēcpusdienā Zorge kāpa uz ratiem [lai uzrunātu gūstekņus]: – Mani bērni. Man ir uzdevums nogādāt jūs pie sabiedrotajiem sveikus un veselus, tāpēc jums ir jāpamet šī kara zona. Es aizgādāšu jūs drošībā – līdz sabiedrotajiem. Ja nevarat paiet, neraizējieties. Mums ir rati. – Tos viņi bija dabūjuši no zemniekiem. – Katram tiks 400 gramu maizes, – viņš turpināja. Parasti izdalīja 200 gramus. Un piemetināja: – Ja jums neiedala, sakiet man. – Zorge uzvedās kā viņu tēvs.

No Tukuma puses skanēja kaujas troksnis. Sargu nebija daudz, jo lielākā daļa karavīru bija aizvesti karot. Vairums sargu bija latviešu policijas palīgspēki. Zorgem bija motocikls ar ložmetēju, un viņš visu laiku riņķoja ap kolonnu. Mana labā kāja bija ārkārtīgi piepampusi. Nevarēju novilkt koka tupeles.

Nākamajā dienā kolonna stiepās arvien garāka un garāka. Vienubrīd viņi aizlaida zemniekus ar zirgiem prom. Zirgu pajūgos sēdēja ungārietes. Tika teikts, ka tos, kuri nespēs paiet, vedīs rātos. Mēs jau zinājām, ka tos, kuri nevar paiet, nošauj, bet viņas to nezināja. Lai arī mana kāja bija stipri piepampusi, es teicu: – Nē, es varu paiet. Man viss ir kārtībā.

Gājām tālāk un izdzirdējām šāvienus. Bija viena meitene – Deizija Brauna –, kuras māte sēdēja rātos. Meitene gribēja aiziet pie mātes, bet viņai neļāva. Savos memuāros viņa raksta par to, kā dzirdējusi šāvienus. Nošāva visus, kuri nespēja paiet.

Abās ceļa pusēs bija grāvis, kurā no lauka novadīja lieko ūdeni, aiz tā – ļoti biezs mežs, priedes un egles, līdz pašam ceļam. Kad mēs tikām līdz Ugālei, es sapratu, ka tālāk vairs nepaiešu. Ja nevari paiet, tevi nošauj. Mēģināju pierunāt draugus nākt līdzi, bet es biju vienīgais bēdzējs.

Zināju, ka aiz Ugāles bieza meža vairs nebūs, tāpēc pārlēcu grāvi. Man bija 18 gadi. Vācieši kļiedza: – Stop! *Halt!* – Es sapratu: – Esmu aizbēdzis. Tagad neapstāšos un neļaušu, lai mani nošauj! – Viņi nedzinās pakaļ, tikai pašaudijās pāris reižu. Kad aizbēgu, man mugurā bija koncentrācijas nometnes drēbes. Strīpainas, bet bez zvaigznes. Pie kreisās krūts – numurs. Neatceros, kāds tas bija.

Divas dienas gulēju mežā, sūnās. Tas ir viens no mana mūža laimīgākajiem mirkļiem. Neviens nekliedza uz mani, neviens mani nekur nedzina. Norāvu numuru un apraku sūnās. Novilku jaku un arī to paslēpu sūnās, bet negribēju iet bez biksēm. Mums koncentrācijas nometnē bija arī apakšveļa – pilna ar utīm, bet apakšveļa kā nekā –, turklāt bez strīpām. Ja tiktu pie normālām biksēm, viss būtu kārtībā. Gāju pa mežu domādams: “Pārtikušu ļaužu mājā iekšā neiešu.” Katram pārtikušam latviešu saimniekam bija telefons.

Uzgāju māju, kurā telefona nebija, tāpēc noslēpos krūmos un pusi dienas māju novēroju, lai redzētu, kas tajā dzīvo. Tur dzīvoja kāds gadus 45 vecs zemnieks, viņa sieva un meitene, kas izrādījās viņu meita.

Pienāca vakars, norietēja saule, kūpēja skurstenis, viņi gatavoja vakariņas – bija jūlija beigas –, tad nu gāju līdz mājai un teicu: – Sveicināti. Vai es arī varētu pavakariņot?

Viņiem bija milzīga cepešpanna, un es saodu ceptu gaļu. Ak, vai... Es to joprojām atceros. Vīrietis paraudzījās uz mani. Man galvas vidū bija nodzīti mati – tā nometnēs darīja –, un es biju viss vienās utīs. Vīrietis teica: – Labi. Nāc šurp.

Bet sieviete teica: – Nē, ej prom. Neēd. Ej, sēdi pie plīts. – Un viņa izgāja laukā. Viņiem nebija telefona, un līdz tuvākajai mājai bija vairāki kilometri. Es prātoju: “Kur viņa aizgāja?” Bet nolēmu pagaidīt.

Viņa aizgāja uz kūti, izslauca kazu un īpaši man pagatavoja klimpu zupu. Viņa teica: – Sēdi un gaidi. – Bet es baidījos, ka visu apēdīs!

Viņa atnesa lielu šķīvi zupas un sacīja: – Nesteidzies. – Zupa bija ļoti karsta, tāpēc nevarēju nemaz steigties. Viņa izglāba man dzīvību. Ja es būtu apēdis rupjmaizi ar ceptu gaļu, iespējams, būtu nomiris. Daudzi nomira tikai tāpēc, ka, pirmoreiz tiekot pie pārtikas, pārēdās. Ja cilvēks kādu laiku nav ēdis, tūliņ sākas caureja un briesmīgi krampji.

– Cik sen jūs nebijāt pienācīgi ēdis? – es vaicāju.

Nebiju pienācīgi ēdis kopš 1941. gada [trīs gadus]. Nebiju kārtīgi paēdis, kopš sākās koncentrācijas nometņu posms. Mēs badojāmies pat geto. 1943. gada oktobrī tikām koncentrācijas nometnē, un tur mums dalīja bada tiesu.

Paēdis teicu viņai: – Man vajadzētu bikses. – Vīrs aizveda mani līdz šķūnim, kur stāvēja Latvijas armijas bikšu pāris, viss vienos ielāpos – koši zilos, melnos –, un sacīja: – Šis vēl ir valkājamas. Vari ņemt.

Uzvilku vīrs savām koncentrācijas nometnes biksēm, jo metās auksti. Viņi, protams, gribēja pēc iespējas ātrāk tikt no manis vaļā. Sieviete iedeva man maizes klaipu, kuram nošņāpa garozu, līdz tas atgādināja ķieģelīti. Pēc maizes varēja pateikt, kurā saimniecībā tā cepta, un tā atrast īsto māju. Viņa izgriezta maizei vidu, piepildīja to ar biežpienu un uzlika virsū otru maizes riecieni. Saimnieks vaicāja: – Kā tu nokļuvi līdz mūsu mājai?

Pastāstīju, kā biju gulējis krūmos un pusi dienas vērojis māju. Viņš paņēma mani pie rokas, aizveda pāri pļavai un teica: – Seko Ventai. Tur būs mežabrāļi.

Trīs vai četras dienas gāju pa mežu. Naktī mežā bija ļoti tumšs un kluss, vācieši negāja mežā. Tad vienu nakti dzirdēju, ka nāk vīri. Viņi bija bruņoti: dzirdēju, kā pret krūmiem striķējās viņu ieroči. Tie bija kurelieši [nacionālie partizāni], bet es nevarēju būt drošs – tie tikpat labi varēja būt padomju vīri vai provokatori –, tāpēc biju piesardzīgs savos izteikumos.

Viennakt gulēju koku pavēnī un izdzirdēju sievieti un vīrieti sarunājamies jidišā. Sieviete raudāja, vīrietis viņu mierināja. Izrādījās, ka tas bija mans brālēns ar sievu Rivu no Liepājas! Abi bija iebēguši mežā īsi pēc manis. Viņa raudāja, jo bija stāvoklī. Koncentrācijas nometnē grūtnieces sūtīja uz gāzes kameru.

Septiņas līdz desmit dienas gājām pa mežu uz Lubi,⁴⁰² jo zinājām, kas tur notiek. Ārlavas apkaimē dzīvoja baptisti, mēs bijām pārliecināti, ka viņi mums palīdzēs. Popervāles nometne atradās purvā, tāpēc mums nebija ūdens. Mums bija jāpiepilda lieli spaiņi, tāpēc gājām pie tuvējiem

⁴⁰² Ciems ziemeļos no Popervāles, uz ceļa, kas ved uz Rojas piekrasti.

zemniekiem, baptistiem, lūgt ūdeni. Sapazināties un varējām sarunāties, jo vācieši mūs nesaprata. Runājām latviski un iepazīnāties tuvāk. Kamēr gājām pa mežu, es skaļi prātoju: – Mēs pazīstam saimnieku Bērziņu, Riva ir uz grūtām kājām un nepaēdusi, nāk rudens – droši varam doties pie baptistiem. Mēs esam Izraēlas bērni, viņi ir Izraēlas bērni... ar viņiem var tikties bez raizēm. Varbūt vajadzētu doties turp.

Augusts jau gāja uz beigām, naktis kļuva aukstākas. Viena no baptistēm iedeva Rivai mēteli un no priēžu zariem pagatavoja mazu būdiņu, kur nakšņot.

Norunājām tikšanos ar Alfrēdu [vietējo partizānu vadoni]. Baidīdāmies no provokatoriem, viņi neuzņēma kuru katru. Satiku Albertu un teicu: – Es neesmu viens. Ar mani mežā ir brālēns un sieviete. Mans brālēns ir īstens ebrejs. – Uz ko Alfrēds sacīja: – Man ar to pietiek. – Jo tajā grupā bija krievu gūstekņi un viens vācu dezertieris Egons Klinke.

Taču Alfrēds paziņoja: – Grūtnieci es nevaru pieņemt.

Pie mums bija daudzi dezertieri no Rīgas, sevišķi jaunuzņemtie no Latviešu leģiona 15. divīzijas, kuriem pat formastērpu nebija. Viņi bija aizbēguši [lai izvairītos] no sēdināšanas laivās [kas brauca uz Vāciju], devušies uz Kurzemi un pievienojušies Alfrēda grupējumam. Viņi skatījās uz mani un teica: – Viņš izskatās pēc īstena rīdzinieka, pareizajā vecumā.

Kurzemē runā īpašā izloksnē – ventiņu dialektā –, un man likās, ka viņi uzjautrinās par mani, jo es runāju ļoti pareizi, kārtīgā latviešu valodā: tā es pārtapu par Marģeru Cekulu no Rīgas.

Bija noteikts neuzdot personiskus jautājumus: no kurienes esi, kur atrodas tava māja? Ja sāki prašņāt, ilgi nenodzīvoji. Bija viens krievs, kurš uzdeva daudz jautājumu. Diezgan nepatīkams tips. Kādudien Alfrēds man vaicāja, kāda izmēra zābakus es valkāju. Atbildēju: – 42., 43. – Un Alfrēds teica: – Pamēri šos. – Viņš iedeva man vācu zābaku pāri ar spiedogu “Tehniskā atbalsta vienība”, ko agrāk valkāja tas krievu puisis. Mēs viņu vairs neredzējām. Neprasīju, kas ar viņu atgadījās.

Viņi mežā izraka bunkuru [Rivai un brālēnam], un mēs nesām viņiem lielu katlu ar ēdamo un maizi. Parasti pārtiku nesu es, bet vienudien vācietis [Egons] sacīja: – Mēs neesam aiznesuši ēst taviem ebrejiem. – Es skaitījos latviešu puisis, un to mājienu viņš saprata, bet nespēja līdz.

Visi [no mūsu partizānu grupas] bija sajūsmā, ka Rīga ir atbrīvota, bet Kurzemes katla sākumposmā Kurzemē sāka ieplūst vēl vairāk vāciešu. Mums radās problēmas, jo ļaužu bija pārāk daudz, tāpēc beidzām šaudīties un sēdējām klusi.

Pēc kāda laika vācieši sāka ķemmēt un tīrīt mežu. Mēs atradāmies netālu no Rojas, un viņi tīrīja mežu starp ceļu un upi. Viņi izveidoja 10 kilometrus platu izcirtumu, lai varētu sadzīt partizānus un visus pārējos pārrēdamā laukā un nošaut ar ložmetējiem. Mums paveicās. Uz ceļa bija gaišs, bet mežā vēl aizvien valdīja tumsa. Vadonis saprata, kas notiek, un iekliedzās "Izklīst". Viņš aizskrēja pirmais. Es turējos kopā ar vācieti Egonu, jo viņam bija armijas pieredze, viņš bija piedzīvojis kaujas. Vēlāk VDK vaicāja: – Kā jūs izdzīvojāt? Tas nebija iespējams.

Izlēmām palikt mežā, jo bija pārāk gaišs. Bija sasniedzis, tāpēc mēs rāpojām, lai neatstātu pēdu nospiedumus. Ieraudzījām tukšu šķūni pamestā lauku sētā un gājām iekšā. Dzirdējām, ka apkārt staigā un šauj. Ja viņi būtu pavēruši durvis, būtu ieraudzījuši mūs. Pusotru dienu nogulējām tajā šķūnī. Ja viņi būtu ieraudzījuši pēdu nospiedumus, nešaubīgi būtu visu pārmeklējuši. Mēs bijām pilnīgi pārsaluši – tā pārsaluši, ka nevarējām parunāt. Gaidījām sniega vētru. Vēlāk gājām uz ceļa pusi, jo tur pazinām mežsargu Lumani. Redzējām, kā pa ceļu brauca vācieši, un nemitīgu kustību uz šaursliežu dzelzceļa. Ieraudzījām būdu. Es teicu Egonam: – Nesaki ne vārda. Es runāšu.

Iegājām būdā un ieraudzījām vecu vīru, tuvu nāvei, lasām Bibli, līdzās bija arī večiņa. Viņi bija nabadzīgi, bet būdā bija silti. Prasījām: – Vai varam mazliet pasildīties? Vai iedosiet mums karstu ūdeni?

Večiņa teica: – Nē. Bet tu izskaties tik nelāgi, ka vari likties manā gultā. Es tevi apsegšu. – Es biju ļoti netīrs. Tad vācietis prasīja – vāciski: – Ko viņa teica?

Sieviete uzlūkoja mūs un jautāja: – Kas te notiek? – Mēs paskaidrojām.

Noklausījusies viņa aizgāja izslaukt kazu, iedeva mums katram krūzi piena un teica, lai paliekam šeit, kamēr atlabstam. Vācieši braukāja pa ceļu un izlūkoja. Kuru katru brīdi kāds varēja ienākt.

Man bija šautene, un Egonam bija *Walther* pistole. Teicām: – Ja kāds ienāks, mēs nedrīkstēsīm padoties. Būs šaudīšanās.

Saimniece atbildēja: – Tas nekas. Jūs esat dzīvi cilvēki. Jūs paliksiet šeit.

Pēc dažām dienām bija Vecgada vakars, un Egons bija sameklējis sev meiteni. Mēs nakšņojām tuvējā šķūnī. Tur bija silti, un tolaik šķūņus neviens neslēdza. Vienīgi nācās sadraudzēties ar suņiem un pabarot viņus, lai tie pārstātu riet. Visapkārt bija daudz bēgļu, un tajā mājā dzīvoja Egona meitene. Bija sanācis vesels bars – gan vietējie, gan šucmaņi⁴⁰³ –, un visi gatavoja kandžu. Es nolēmu nepiedalīties.

Viņš [Egons] galīgi piedzērās, tā piedzērās, ka sāka dziedāt vācu karavīru dziesmas. Visi sarosījās: “Ko tas nozīmē?” Atnāca šucmaņi un aizveda viņu prom. Divi karavīri paņēma viņu aiz rokas un teica: – Ejam, draugs, iesim un iedzēsim vēl.

Kad viņš piecēlās kājās, viņi izrāva Egonam no jostas pistoli un izveda viņu laukā. Taču viņam jakā bija garkātaines granāta.

Sargs viņu pagrūda, Egons krita, un granāta, viņam krītot, eksplodēja. Viņš vēl aizvien valkāja savus alumīnija identifikācijas žetonus. Tiku brīdinājis viņu, lai ņem tos nost un met prom: – Vienudien mūs noķers, un tavai ģimenei būs nepatikšanas.

– Nē, – viņš ietiepās. – Es esmu vācu karavīrs un stāšos Vācijas tiesas priekšā, bet tu – tu karāšies pirmajā kokā kā noziedznieks. – Es vaicāju: – Vai tas ko maina?

Pirms dažiem gadiem arhīvos uzgāju, ka Egons kritis 1945. gada 1. janvārī. Iespējams, neviens nenojauta, ka viņš ir dezertieris. Egons bija Vācijas armijas šoferis. Viņš vadīja pašgājējzenītielkārtu. Kad uzbruka krievi, viņš iebrauca mežā un aizbēga. Kad mēs iepazināmies, viņš bija ģērbies kvalitatīvā latviešu mežsarga tērpā. Nejautāju, kur viņš to ņēmis, nedz arī to, kur palicis viņa ložmetējs vai kāpēc viņš nēsā *Walther* pistoli.

Pēc tam es paliku mežā līdz 9. maijam. Pazinu dažus netālo māju iemītniekus, bet nekad nevarēja skaidri zināt – vai tur ir droši apmesties, vai tur mīt provokatori. Rivu un manu brālēnu atrada, aizveda uz Talsiem un pēc divām dienām nošāva.

Kad es iznācu no meža, NKVD apakšvienība “SMERŠ” vaicāja: – Kas tu esi, un kurš tevi zina?

⁴⁰³ Vietējā palīgpolīcija, ko vadīja vācieši un uzraudzīja SS.

Es atbildēju: – Mani zina visi, bet neviens nezina, kas es esmu. Visi domā, ka esmu Cekuls, bet es neesmu Cekuls. – Viņi nebija dzirdējuši par Dundagas un Popervāles koncentrācijas nometni!

Viens no viņiem sacīja: – Esmu atbraucis no Latgales līdz valsts rietumu robežai, šķērsojis visu Latviju un neesmu sastapis nevienu ebreju. Piepeši tu te stāvi un apgalvo, ka esi ebrejs.

Viņi gaidīja, ka es runāšu krieviski, bet es krievu valodu neprotu. Mani aizveda, teica, ka būšu drošībā, un ieslodzīja mani nometnē. Dauzījos pie durvīm un kļiedzu: – Man jums kaut kas ir sakāms! Es varu pierādīt, ka esmu ebrejs. Ja gribat, likšu galdā savu vienīgo dokumentu!

Iepriekš biju noslēpis savus ebreju dokumentus.

Viņi teica: – Tu stāsti, ka esot bijis ebreju nometnē, bet tu tāds esi vienīgais. Un tu apgalvo, ka esot partizāns – bet jau atkal tu tāds esi vienīgais.

Mums ļāva aiziet līdz pilsētai, tikai uz divām stundām, un vienudien es pamanīju Alfrēdu [partizānu vadoni]. Viņš ar sievu piecus mēnešus, līdz kara beigām, bija slēpies šuvēja mājā, zem grīdas dēļiem. Tas bija mans vadonis! Varbūt viņš satraucās, ka es visiem pastāstīšu, ka viņš pirmais metās bēgt? Sacīju: – Mums ir jāturas kopā. – Viņš kļuva par Talsu milicijas priekšnieku un paziņoja: – Šis ir mans partizāns.

Pienāca pirmie vasaras saulgrieži, un es patrulēju kopā ar diviem padomju karavīriem. Mūs katrā mājā pacienāja ar alu, un Kurzemē visi bija pillā. Es neko neatceros. Visi jutās atviegloti, ka pārdzīvojuši karu. Taču no rīta mēs nevarējām atrast Alfrēdu. Un tad... Alfrēds ir miris. Oficiāli tā bija pašnāvība. Lode galvā. Bet viņš bija liels sieviešu draugs. Ļoti izskatīgs. Viņa sieva visu zināja. Viņš piestaigāja pie visām sievietēm. Viņš pat mežā pamanījās saķert gonoreju. Viņam bija jāveic injekcijas savā mantībā. Tas bija visai smieklīgi, kad komandieris bunkurā pats sev špicēja. Visi labi izsmējās.

Kopā ar Alfrēdu un sievu dzīvoja jauna meitene, lauciniece, un varbūt tur kaut kas gadījās. Varbūt viņa bija stāvoklī. Liķis bija savādi novietots. Bet neviens neko nezināja, un piepeši man vairs nebija galvenā liecinieka. Kad karš beidzās, netiku prom no Kurzemes, līdz viens draugs, kurš strādāja bankā, sarūpēja man papīrus, kuri apliecināja, ka esmu nodokļu inspektors un man ir jādodas uz mācībām Rīgā. Ja es būtu palicis Kurzemē,

man septembrī nāktos stāties Sarkanajā armijā, un, tā kā biju beidzis vidusskolu, es tiktu nosūtīts uz ķirurģu skolu, tātad dienētu vismaz trīs vai četrus gadus.

Rīgā sastapu draugu no koncentrācijas nometnes, un viņš bija ģērbies matroža uniformā. Viņš pastāstīja, ka Kronvalda bulvārī esot jūrskola, tāpēc es arī aizgāju turp. Viņš brīdināja: – Tev ir brilles, tevi neuzņems.

Bet es negribēju stāties armijā. Bija tāda upju patruļas militārā skola, pirms redzes pārbaudes iemācījos no galvas burtu izvietojumu, un manu redzi atzina par izcilu – biju bez brillēm. Pienākot ziemei, sāku sūdzēties par redzi. “Man bija tik laba redze, bet nu paliek aizvien vājāka un vājāka.” Tad es aizgāju studēt tieslietas un pēc tam vēsturi universitātes Kara katedrā. Kļuvu par pasniedzēju un tulkotāju... taču iekļuvi nepatīkšanās, jo mēģināju publiskot dokumentus par to, kas notika ar ebrejiem.⁴⁰⁴

Pulkstenis ir pusdesmit vakarā, ir tumšs. Saruna ilgusi četras stundas, nu pietiek. Vestermaņa kungam ir 90 gadu, un viņš ir gandrīz neredzīgs, tomēr strādā teju katru dienu, joprojām aktīvi risinādam holokausta jautājumu.

Mēs ar Daigu pavadām viņu pāris kvartālus līdz tramvaja pieturai Krišjāņa Barona ielā un palīdzam iekāpt tramvajā, ar kuru viņš dosies mājās, uz Juglu. Tad mēs, tikko dzirdēto stāstu apstulbināti, atgriezīamies viesnīcā.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ Saruna ar autoru. 2015. gada Lieldienas.

⁴⁰⁵ Grāmatas tapšanas noslēgumā es atklāju, ka Vestermaņa kunga atsūtītā intervija angļu valodā ir fragments no materiāla, ko viņš gatavojis Sūzanai Beilbijai Magī, amerikāņu mākslinieka Kalmana Ārona biogrāfei. Arī Ārons bijis Dundagas ieslodzītais. Talantīgais mākslinieks Ārons pēc kara emigrējis uz Ameriku, kur iekļuvis Amerikas 100 izcilāko gleznotāju sarakstā. Viens no viņa mākslas caurviju motīviem ir holokausts: 1941. gadā vācieši nogalināja viņa vecākus, bet Ārons pārdzīvoja Rīgas geto un vairākas koncentrācijas nometnes. Sūzana sarakstījusi Ārona biogrāfiju “Preņi gaismai: Kalmana Ārona dziednieciskā māksla”. Mājaslapas adrese: www.kalmanaron.com.

Tikai par uzvaru atmiņas paliek

Uzvarējis karu, padomju armijas komandieris Bagramjans atspoguļoja cīņu ar vāciešiem un latviešiem. Vācijas sauszemes piegādes līnijas tika pārrautas, tomēr piegādes kanālu cauri Liepājai izdevās noturēt vaļā. Viņš vēlāk rakstīja, ka Kurzemē bijuši vispateicīgākie apstākļi stabilas aizsardzības izveidei. Uzbrukumi rudenī un ziemā, sliktos laikapstākļos, apgrūtināja tanku un artilērijas pārvietošanos, un karavīriem bieži nācās šķērsot purvus un mežus. Pretestība bija spraiga un koncentrēta, un viņa vīriem nācās cīnīties par katru metru. Aizsardzība bija spēcīga tāpēc, ka bija jānosdz tikai 200 km gara frontes līnija. Viņi bija nostiprinājušies dziļumā, izveidodami pirmās un otrās atkāpšanās pozīcijas, kas deva iespēju raidīt spēcīgus pretuzbrukumus. Galvenais, viņš uzsvēra, kontrole pār Baltijas jūru ļāva pretinieku armijai saņemt visu nepieciešamo un atrasties kaujas gatavībā līdz pat kara beigām.⁴⁰⁶

Neskatoties uz mutiskiem aicinājumiem un sludinājumiem Kurzemes laikrakstos, nespēja pierunāt uz sarunu nevienu latviešu Sarkanās armijas veterānu. Jutos vilies – manuprāt, tas būtu piešķīris vērtīgu perspektīvu. Kāds žurnālists teicās zinām vairākus vīrus, kuri cīnījušies Kurzemē, taču viņi atteicās runāt un izvēlējās palikt ēnā. Kopš neatkarības atjaunošanas sabiedrības spriedums ir nosliecies viņiem par sliktu, tādēļ viņi vairās atklāties un izvēlas vadīt mierīgas vecumdienas.

Vecrīgas bārā tiekos uz kafiju ar racēju Ingvi Šēdīnu, sauktu par Inku. Viņš pavadījis nedēļas nogali kopā ar “Leģendas” brīvprātīgajiem puisiem, meklējot Kurzemē kritušos karavīrus, un viņi atrakuši vienu vācu

⁴⁰⁶ Buttar 2013, 306.

karotāju. Inka ir norvēģis un dzīvo Norvēģijas rietumu piekrastē, aiz Ziemeļu polārā loka. Šurpceļš aizņem vairākas dienas, tas ir tāls brauciens un vismaz viens pārlidojums. Pirmoreiz viņš Latviju apmeklēja 2013. gadā.

Sākumā es ar to nodarbojos, meklēdams ķiveres un jostas sprādzes, meklēdams “zeltu” – šmeisera mašīnpistoli, šaujamo, kaut ko aizraujošu – kādu relikviju. Pirmajā braucienā mani neinteresēja karavīri. Bet tas mainījās, tiklīdz atradām pirmo kritušo. Tobrīd es nodomāju: – Ak, mans Dievs, tas ir cilvēks. – Man sāka drebēt rokas.

Kaulos ir iestrēgušas lodes, šrapneļa izurbti caurumi, veseli ķermeņi mēdz būt pilnībā sadragāti, jo tuvumā noticis sprādziens. Gadās, ka atrodam nevainojamu skeletu, taču tam ir tikai daži centimetri no augšstilba kaula: locekļu nav, kājas ir norautas. Mēs redzam kara realitāti. Es tajā visā esmu jauniņais. Ikreiz, kad atrokam karavīru, es trīcu. Es kā apburts skatos uz kauliem un mēģinu saprast, kas ar šo cilvēku notika. Tas ir ļoti emocionāli.

Inka raksturo savu – racēja – pieredzi ar lielu bijību pret kritušajiem. Vaicāju, vai šī pieredze, kas ir tik pietuvināta kara ikdienai, ir mainījusi viņa personību.

Tas liek man apjaust, cik nolemta un vientuļa ir nāve karā. Smagi ievainots karavīrs atslīgst pret koku un mirst... un tiek atrasts pēc 70 gadiem. Sākumā man bija būtiski nolikt uz plaukta relikviju, tagad man tas nerūp. Tam nav nekādas nozīmes. Tas ir bonuss, bet ne tāpēc es šeit esmu. Es jūtu, ka maksāju nodevu vēsturei.

Mēs uzrakām lauka kapu, kurā bija apglabāts 21 vācietis. Rindas sākumā liķi atradās ļoti dziļi – 2,5 metru dziļumā. Bet rindas galā viņus klāja tikai daži centimetri zemes, it kā racēji būtu steigušies, lai varētu ātrāk tikt prom. Seklajā galā uz mirstīgajām atliekām atradām trīs vai četrus pudeļu korķišus, it kā par aizgājējiem būtu uzsaukts pēdējais tosts un tad korķīši iemesti bedrē.⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ Autora saruna ar Ingvi Šēdinu.

Inka pastāsta par kādu “Leģendas” uzietu vietu Kurzemē, kur, viņuprāt, apglabāti 150 sarkanarmieši.

Pēc kara kapa pēdas tika aizslaucītas. Sešus mēnešus pēc mūsu sarunas, kad ziema aiz muguras, racēju komanda sākusi darbu šajā teritorijā un atradusi tieši to, par ko vēstījuši nostāsti: 150 Sarkanās armijas karavīru masu kapu. Mirstīgās atliekas izraktas un nodotas Krievijas militārajām amatpersonām.

Ar Inkas starpniecību iepazīstos ar Klausu Georgu Šmitu, kura vectēvs Mihaels Canks kritis netālu no Priekules un apglabāts plašajos vācu kapos Saldū. Sagādījies tā, ka, apciemojot Saldus kapus, esmu nofotografējis Mihaela Canka kapavietu, jo uz tās bija manāmas nesena apciemojuma pēdas, kas liecināja, ka tuvinieki vēl ir starp dzīvajiem.

Bruņojušies ar kartēm, fotogrāfijām un dokumentiem, runājam par to, kā viņš meklē jaunas detaļas vectēva dzīves un nāves lietā.

Mihaels Canks, mans *grossvater*, karoja 11. *Freiwilligen Panzergrenadier* divīzijā “Nordland”, kas atradās Priekulē, aizsardzības centrā. Šī divīzija bija izslavēta ar savu iespaidīgo cīņassparu, un tās sastāvā bija vīri no visas Eiropas. Norvēģi, zviedri, dāņi, holandieši, vīri no Transilvānijas Rumānijā – karavīri no malu malām. Mihaels Canks bija SS rindās iesaukts zemnieks no Rumānijas. Viņa apakšvienība no Ļeņingradas tika atvilkta uz Narvu Igaunijā, tad uz Rīgu un visbeidzot atkāpās līdz Kurzemei. Šī divīzija pameta galvaspilsētu viena no pēdējām. Mihaels Canks bija ne vien cīnītājs, bet arī sanitārs. Viņš bija kaujaslauka mediķis – nēsāja līdzī somu ar piederumiem brūču apkopšanai. Iespējams, viņu nošāva mirkli, kad viņš centās palīdzēt kādam ievainotajam.

Mihaels Canks krita 1944. gada oktobra nogalē, Kurzemes otrās lielkaujas sākumā, 34 gadu vecumā. Lode trāpīja vēderā – tolaik šāds ievainojums ļoti bieži izrādījās liktenīgs. Pēc pamatīgiem un aizrautīgiem pētniecības darbiem Šmita kungs salicis kopā vectēva pēdējās stundas un noskaidrojis viņa atdusas vietu. Aplūkojam fotogrāfijas ar vecu muižu, kas atrodas tuvu sabrukšanai.

Vectēvu aizveda uz Izriedes muižu, pa ceļam starp Bunku un Tadaikiem. Tajā bija iekārtots kara hospitālis. Šeit ievainotie atradās drošā attālumā no krievu artilērijas.

Viņam bija biedrs, karavīrs no tās pašas divīzijas. Šis vīrietis pārdzīvoja karu un izstāstīja manai vecmāmiņai, ka redzējis, kā ievainoto Mihaelu nogādāja šajā slimnīcā.

Viņu ienesa uz nestuvēm pa parādes durvīm, kas redzamas šajā fotogrāfijā. Nākamajā dienā viņš redzēja, kā vectēvu izceļ no slimnīcas gultas un, pārklātu ar segu, iznes laukā.

Aptuveni 300 vai 400 metrus no muižas ir lauks, kur agrāk atradās kapi. Šajos kapos apglabāja 400 karavīrus. Sākumā manu vectēvu apglabāja tur.

Aplūkojam Mihaela Canka ģimenes fotogrāfiju, kas uzņemta 1943. gadā, kad viņš iestājās SS.

Pirms došanās karā viņš uzņēma šo fotogrāfiju, acīmredzot nojauzdams, ka tas būs vienīgais, kas ģimenei paliks par piemiņu. Fotogrāfijā viņam ir 32 gadi. Viņš ir dzimis 1911. gadā, karā devies 1943. gadā. Viņam nebija citas iespējas. Pēc likuma visi vīrieši, kuri nebija sasnieguši 35 gadu vecumu, tika mobilizēti.

Es esmu dzimis Rumānijā, un mūs sauca par *Volksdeutsche*. Vācijā dzimušos sauca par *Reichsdeutsche*. Mēs piederējām diasporai.

Līdz 1943. gadam Reihu neinteresēja karavīri no Rumānijas, bet tad Gebelss izsludināja vispārēju karastāvokli, un karā iesaistītie rumāņi tika nodēvēti par “brīvprātīgajiem”. Bet viņi nebija nekādi brīvprātīgie. Tēvs man skaidroja, kā tas norisinājies. Katrs vīrietis saņēma vēstuli ar aicinājumu konkrētā dienā ierasties konkrētā vietā, kur viņš tiks iekļauts Vācijas armijā. Bet viņus tik un tā sauca par “brīvprātīgajiem”.

Abi mani vectēvi bija zemnieki, viņiem piederēja daudz zemes. Tas bija briesmīgi, ka viņiem nācās pamest ģimeni un iet karā. Mājās bija daudz darba. Es mēģināju iztēloties, kā mans vectēvs jutās, cīnīdamies pret krieviem Latvijas mežā, 2000 kilometrus prom no mājām, kamēr uz lauka viņu gaidīja labība. Bet viņi droši vien uzskatīja, ka rīkojas pareizi –

pilda savu pienākumu. Manā ģimenē ir dziļi iesakņojusies pienākuma apziņa.

Vecmāmiņa nemēdza stāstīt, kā gājis pēc kara, taču tas bija grūts laiks, jo ģimenei nācās saimniekot bez tēva. Viņu vienīgo aizsauca karā.

Vecmāmiņa tā arī nesaņēma oficiālu paziņojumu, ka vīrs miris todien Izriedes muižā, jo 1944. gada augustā krievi okupēja Rumāniju, bet vectēvs mira oktobrī, un uz Krievijas teritoriju nebija iespējams nosūtīt oficiālu Vācijas vēstuli. Tā bija īstā traģēdija. Vectēva biedrs nedaudz pastāstīja vecmāmiņai par notikušo, bet viņa neatcerējās, kur tas noticis, turklāt tolaik nebija iespējas aizbraukt uz Latviju un uzmeklēt kapu.

2009. gadā Šmitu ģimene saņēma paziņojumu par Mihaela Canka pārbedīšanu Saldus Vācu karavīru kapos. Viņš kopā ar pārējo ģimeni devās uz ceremoniju Latvijā.

Ceremonija bija ļoti jauka. Visi pieminēja traģiskos zaudējumus – gan vāciešu, gan krievu, gan latviešu rindās. No Rīgas bija ieradies arī Vācijas vēstnieks.

Kāds kungs prātīgi pateica: – Necentieties spriest par šeit dusošajiem no jūsu zināšanu skatpunkta. Spriediet par viņiem, izejot no tās situācijas, kāda bija 1940. gados.

Par to derētu padomāt ikreiz, kad sakām: – Visi vācieši bija noziedznieki, un visļauņākie – *Waffen-SS* biedri. Savukārt krievi, amerikāņi un angļi bija labie. – Viņiem nebija izvēles. Bija jāiet.

Pēc oficiālās daļas satiku pavecu latviešu kungu. Viņam bija pāri 80 gadiem, un viņš bija dienējis 19. latviešu *Waffen-SS* divīzijā. Kungs iestājās armijā tāpēc, ka viņam bija izvēle: pieslieties partizāniem un atbalstīt Krieviju vai pāriet Vācijas pusē. Viņš izvēlējās to variantu, kas bija mazāk aplams.

Kādam citam vācietim bija 18 gadu, un viņš dienēja Latvijā, *Panzer* divīzijā. Komandieris nosūtīja viņu uz Vāciju, uz militārajām mācībām. Sākumā viņš atteicās braukt, jo gribēja palikt un cīnīties ar krieviem, taču komandieris uzstāja, ka viņam ir jādodas. Komandieris zināja, ka karš drīz beigsies, tāpēc izglāba viņa dzīvību.

Kad komandieris devās prom, ģimene no tuvējām mājām atnesa viņam lielu šķiņķa gabalu kā dāvanu viņa vecākiem Vācijā. Komandieris vaicāja, kāpēc. Latvieši atbildēja: – Kamēr šeit esat jūs, mēs droši vien paliksim dzīvi, bet, kad atnāks krievi, viņi droši vien mūs noslepkavos.

Tāds bija vienkāršās latviešu tautas atbalsts. Viņiem nācās izšķirties starp vāciešiem un krieviem, bet krievi nepazīna žēlastību.

Sekojoct vectēva pēdām, Šmita kungs sācis apkopot materiālus par Izriedes muižu, kura īsi pēc 2009. gada nojaukta. Viņš sazinājās ar zemes īpašniekiem un lūdza, lai tie paglabā viņam kaut ko par piemiņu. Viņi atlika dažus akmeņus, jumta dakstiņus, naglas un pat metāla gultas rāmi – tos visus Šmita kungs ir notīrījis un izstādījis savās mājās Vācijā. Viņš rāda man fotogrāfijas.

Mēs pievēršamies diagrammai ar nosaukumu “Kapsētas karte”. Tajā ar zīmuli attēlots numurētu kapu rindas plāns.

Pirmo karti veidojis cilvēks, kurš apglabāja karavīrus. Šīs kapsētas nosaukums ir “Izriedes-1”, ir arī 2. un 3. kapi. Teritorija sadalīta masīvos, kuri numurēti no 1 līdz 9. Mans vectēvs atradās 1. masīva 1. rindas 1. kapavietā. Viņu apglabāja pirmo: tas bija pirmais kaps jaunajā lauku kapsētā.

Plāna vidū ir 2. rinda, ko veido ieeja, izeja un *ehrenmal* jeb akmens piemineklis. Šī pieminekļa vairs nav. Pāri palicis tikai viens liels akmens. Es gribu aizvest šo akmeni uz Vāciju, izrādīt tam cieņu.

Pētot kapsētas plānu, mani pārņēma savāda sajūta. Šmita kungam šī ir ne-novērtējama liecība. Viņa vectēvs atradās šajā konkrētajā Latvijas punktā – kapā, saprotams, bet viņš bija atradies. Diez kā Šmita kungs jutās, ieraugot šo karti?

Kad es 2009. gadā pirmoreiz apmeklēju Saldus kapsētu, ar mani kaut kas notika. Es jutu, ka vectēvs mani uzrunā, kaut gan ne reizi nebiju satīcis viņu. Es piedzimu 19 gadus pēc viņa nāves. Tomēr mūs vieno spēcīga saikne. Viņš visu mūžu būs man tuvs, un es atkal un atkal atgriezīšos Kurzemē, lai būtu viņam blakus. Es nemitīgi turpinu meklēt jaunu informāciju.

Kāds teica, ka viņa dvēsele, iespējams, nav radusi mieru, un viņš ir izraudzījis mani par savu vēstnesi. Es nespēju izskaidrot, kas ar mani notiek. Es esmu elektronikas inženieris, radis darboties pēc plāna un ļoti loģiski, bet šī situācija Latvijā ar manu vectēvu ir kaut kas pilnīgi cits.

Mums ir maņas, un mēs domājam, ka tās aptver visu, bet patiesībā pastāv kaut kas daudz lielāks. Es saucu sevi par skarbo tipu. Esmu uzkāpis Kilimandžāro, esmu kāpis Alpu kalnos. Esmu ļoti prasīgs pret sevi. Bet katreiz, kad dodos pie vectēva kapa, emocijas gūst virsroku. Ar mani kaut kas notiek augstākā apziņas līmenī – tā ir spēcīga un neizskaidrojama sajūta.

Daudzas ģimenes vēl aizvien meklē informāciju par tuviniekiem, kuri krituši Kurzemē, cīnoties vācu pusē, vai nu vērmahtā, vai SS. Šo informāciju nereti var sniegt Mihaels Molters: viņš pārvalda mājaslapu *www.kurland-kessel.de*, kurā sīki izklāstīts, kur dienēja Vācijas apakšvienības. Lapa pārtapusi pamatīgā arhīvā, kas glabā ziņojumus par vāciešu pieredzi Kurzemē un apkopo to ģimeņu stāstus, kuras sekmīgi atradušas savus senčus. Moltera kungs veterānu tuvinieku vārdā mēdz arī doties uz kaujaslaukiem.

Tomēr ironiskā – un traģiskā – kārtā Moltera kungs nav varējis atrast sava vectēva virsjefreitora Hermaņa Faula kapu. Viņš kritis 1944. gada 27. decembrī, 35 gadu vecumā, aizstāvot nocietinātas lauku mājas netālu no “Pauģībeļām”, vienā no Ziemassvētku kauju spraigākajām cīņām.

Moltera kungs uzskata, ka viņš varētu būt apglabāts Suntuļos, 25 kilometrus uz ziemeļiem, kapos, kur aprakti pārējie šajā sadursmē kritušie karavīri. Taču pēc kara virs apbedījumiem veidotas jaunas kapavietas, tāpēc Moltera kungs, iespējams, nekad neuzzinās vectēva pēdējo atdusas vietu. Viņa vārds lasāms Saldus vācu karavīru kapu piemiņas grāmatā, bet tas nav tas pats, kas apmeklēt cilvēka patieso apbedījuma vietu.⁴⁰⁸

Iesaistoties *Kurland Kessel* [Kurzemes katla] tīklā, Šmita kungs nodibinājis kontaktu ar līdzīgā situācijā nonākušiem citu tuviniekiem, tostarp ar kāda bojā gājuša nīderlandieša, *Nordland* divīzijas brīvprātīgā SS karavīra,

⁴⁰⁸ Autora saruna ar Mihaelu Molteru.

brāļadēlu. Kopīgiem spēkiem viņi palīdz pieminēt Kurzemē kritušos tuviniekus.

Nīderlandiešu kunga tēvocis arī mira Priekulē, tajā pašā hospitālī, un mans vectēvs kopā ar šī kunga tēvoci atdusas Saldū. *Waffen-SS* meklēja cilvēkus visās Eiropas valstīs, un viņš pieteicās brīvprātīgajos. Kad es aizbraucu uz Saldū, vienmēr nolieku uz viņa kapa oranžu ziedu – Holandes nacionālajā krāsā. Nofotografēju un nosūtu bildes draugam. Viņš rīkojas tāpat. Mēs apmeklējam arī krievu kapus, mums ir pašiem savas atmiņas, tomēr arī krievu kapi ir nozīmīgi.

Kopš Otrā pasaules kara Vācijā nav iespējams publiski paust nacionālo lepnumu, jo kāds tūliņ paziņos: – Tu esi nacists. – Tas nav pareizi. Visi man apkārtējie apzinās, ka Hitlers bija traks. Mēs atzīstam, ka cīnīties Otrajā pasaules karā bija ļoti smags darbs. Varbūt viņi to negribēja, tomēr karoja. Karavīri ir pelnījuši vismaz piemiņu.

Manam vectēvam nebija nekāda nodoma karot ar krieviem. Viņam lika tā rīkoties, nebija izvēles. Droši vien viņš domāja, ka dara labu Vācijai. Pašlaik mēs raugāties uz šo vēstures posmu no konkrētas perspektīvas. Es gribētu, lai mēs visi atrastos vienlīdzīgā pozīcijā, no kuras jebkurš – vācietis, krievs, latvietis – var brīvi izteikties par notikušo.

Tas ir traģiski, ka ir tik viegli apgalvot, ka visi vācieši bija nacisti. Jā, nacistu bija daudz, bet Hermanštātē, kur esmu dzimis, nacisti nedevas uz fronti. Viņi palika mājās, drošībā, un strādāja valsts pārvaldē. Uz fronti devās un tur gāja bojā tādi cilvēki kā Mihaels Canks.⁴⁰⁹

Atgriežos Rīgā 2016. gada Vecgada vakarā un secinu, ka kopš mana pēdējā apciemojuma kaut kas ir mainījies. Pilsēta ir manāmi dzīvīgāka, atvērtas jaunas *boutique* viesnīcas, ekskluzīvi restorāni, un krietni vairāk cilvēku runā angļiski. Arī krievu valodu saklausu biežāk. Pēdējās desmitgades laikā Rīgā ieplūdis ārkārtīgi daudz naudas. Man vienmēr kritis acīs lielais speciālizlaiduma *Land Rover*, *BMW* un *Mercedes* automašīnu skaits, bet nu to papildina vispārējs patēriņa un pat glamūra kults.

⁴⁰⁹ Autora saruna ar Klausu Georgu Šmitu.

Daudzas mājas ir renovētas. Pat agrākā VDK ēka, Stūra māja, ir nokrāsota glīti gaišpelēkā tonī, izskatās grezna un šķiet visai vilinoša mājvieta. Tomēr drūmais apakšstāvs paliks kā atgādinājums nākamajām paaudzēm.

Pilsētā atvērti daudzi jauni restorāni, kas piedāvā smalku maltīti modernā vidē. Pusdienojot ar draugiem, prātoju, vai tas nozīmē to, ka Rīga atgriežas 100 gadu senajā pagātnē, kad tā bija moderna, rosīga pilsēta, dēvēta par Austrumu Parīzi? Draugs piekrīt. Latvieši joprojām baidās, ka atgriezīsies krievi, un viņu nodarījumi nav aizmirsti. Lai arī pagājis zināms laiks kopš 2014. gada, kad Krievija sagrāba varu Krimā un sūtīja palīgspēkus Ukrainas prokrieviskajiem separātistiem, šādi piemēri vēl aizvien iesveļ bažas par Krievijas ambīcijām pēc Latvijas.

Soļojot pa piesnigušo Rīgu, es eju garām brīvības cīnītāja Oskara Kalpaka piemineklim, kas rūpīgi noslaucīts un notīrīts. Ņemot vērā, ka Kalpaks miris 1919. gadā, savējo uguni, šeit vērojama latviešu nezūdošā cieņa pret saviem brīvības cīnītājiem. Rīga atgūstas no sākotnējā pēcneatkarības perioda un top par visnotaļ modernu Eiropas galvaspilsētu. Kā teica mans draugs: – Šī vienmēr bijusi aizraujoša vieta.

Šeit valda cita gaisotne. Pilsēta šķiet jauneklīgāka, rosīgāka. Tagad tā ir virmojoša un izsmalcināta, un gaisā jaušas burvestība, jo sevišķi ziemā, kad zemi klāj sniegs un parkos zaigo raibas Ziemassvētku gaismiņas.

Varbūt pēc gadsimta, kas pavadīts spīlēs te starp vienu, te otru lielvaru, kamēr nacistu un lielnieku impērijas kārtojušas savstarpējus rēķinus titāniskā cīņā, šī valsts beidzot atradusi pamatu zem kājām. Dalība NATO un Eiropas Savienībā palīdzējusi balstīt augošo nacionālo pašapziņu. Varbūt vēsturnieku komisija, atskatoties uz kara gadiem, spēs nonākt pie objektīva slēdziena par to, kas patiesībā notika Latvijā. Protams, latvieši regulāri bijuši tikai nejauši upuri tirānu savstarpējās cīņās, tomēr daži latvieši, izpildot pavēles, neapšaubāmi pastrādājuši baismīgus noziegumus.

Apsveru Latvijas likteni pagājušajā gadsimtā, piesēdis mazā “Ķuzes” kafejnīcā, kas noslēpusies Vecrīgas klusajā galā. Izkārtne vēsta, ka kafejnīca atvērta 1910. gadā, taču tolaik atradusies citur.

“Ķuzes” kafejnīca atrodas Jēkaba ielas viņā galā, pie “Arsenāla”, netālu no Pulvertorņa. Tā ir vecpilsētas senākā daļa, mazliet nomaļus no tūristu takām. Šeit iegriežas vecāka gadagājuma cilvēki. Skan nostalgiskas

1960. gadu franču melodijas, to vidū arī *Ne Me Quitte Pas*. Iespējams, daudzi jaunie vīrieši, atbildēdami iesaukumam dienēt Kurzemē, piestāja kādā netālā kafejnīcā iemalkot pēdējo tasi kafijas, lai pēc tam dotos cauri parkam uz mobilizācijas punktu Raiņa bulvārī.

Izdzeru kafiju un nolemju mērot to pašu ceļu, apskatot to, ko redzēja viņi. Nekas daudz nav mainījies. Vecrīga ir izdzīvojusi kopš 13. gadsimta, un Brīvības piemineklis atklāts 1935. gadā. Ceļā uz Raiņa bulvārī topošie karavīri gājuši cauri mazajam pilsētas parkam un pāri kanālam. Viņi, protams, pacēlušī skatienu uz nesen pabeigto Brīvības pieminekli ar statuju, kura tur trīs zvaigznes – Latgali, Vidzemi un Kurzemi – Latvijas novadus. Varbūt viņu tēvi cīnijās par Latvijas neatkarību, un viņiem, iespējams, šķiet, ka tagad pienākusi viņu kārtā. Viņi noteikti zināja, kas rakstīts uz pieminekļa kolonnas: slavenā latviešu rakstnieka Kārļa Skalbes citāts “Tēvzemei un brīvībai”. Vēl minūti ilga pastaiga, un viņi pārkāps mobilizācijas punkta sliksni un dosies pretim savam liktenim.

Pagriežos, eju atpakaļ uz Vecrīgu un sēžos tramvajā, kas aizved mani uz viesnīcu upes otrā krastā. Šķērsojot Akmens tiltu, paraugos pa kreisi uz Dzelzceļa tiltu, kuru uzspridzināja pēdējie aizejošie vācu karavīri: nu to rotā glītas, zilas gaismiņas. Es domāju, ka Rīga, pilsēta, kura izdzīvojusi kopš 1200. gada, pārcietusi revolūcijas, karus, slaktiņus, okupācijas un masu deportācijas, atgūsies no šīs pieredzes. Atgūsies arī Latvija, kurā mītošie ebreji nogalināti, jaunie vīrieši nonāvēti kaujā, tūkstošiem cilvēku krituši kā partizāni un desmitiem tūkstoši izsūtīti.

Latvijai 20. gadsimtā nācās rūgti maksāt. Kurzemes cietoksnis bija pēdējā nodaļa divu konkurējošu tirānu varas sadursmē, kas tika izspēlēta uz šīs zemes, un latvieši karoja abās pusēs. Nav brīnums, ka viņi baidās, ka tas varētu atkārtoties. Tautai ir bīstami dzīvot vēstures krustcelēs.

Tikai par uzvaru atmiņas paliek:

Pārāk daudz asiņu viņas dēļ lēja.

Kurzemes laukos un mežos koki stiepjās garumā, vējš šalko starp zariem un kritušo rēgi vēl kavējas aizmirstos kaujaslaukos... un ar katru gadu paliek aizvien mazāk to, kuri atceras.

PIELIKUMS

Baltijas "Barselona"

– Otto Fišers, – Ilana Ivanova gandrīz izklaidīgi novelk, lapodama fotogrāfijas, kamēr mēs tērzējam Liepājas ebreju mantojuma fonda birojā, Latvijas ostas pilsētā, Baltijas jūras piekrastes dienvidrietumu galā.

– Mamma viņu pazina. Viņš bija augumā īss kungs, labi tērpies, vienmēr elegantā uzvalkā. Mamma stadionā "Olimpija" trenējās vieglatlētikā. Viņš tajā pašā laikā regulāri vadīja Liepājas futbola kluba "Olimpija" komandu treniņu. 1941. gada jūnijā nacisti okupēja Liepāju, un pēc dažām dienām sākās ebreju iznīcināšana.

Vispirms nogalināja no Eiropas emigrējušos ebreju bēgļus. Viņus sapulcināja vienkopus, milzīgā spāpīstībā turēja cietumā un pēc tam sistematiski noslepkavoja: parkos, pludmalē, reizēm nelielās grupās, reizēm ievērojamā skaitā. Neskatoties uz futbola kluba protestiem un to, ka Fišers bija aicināts viesis, viņš tika apcietināts un nošauts.⁴¹⁰

Ilana norāda uz fotogrāfiju, kurā redzams īss, uzvalkā tērpies vīrietis futbolistu ielokā. Visi izskatās priecīgi, un nav nekāds brīnums. Šī ir "Olimpija", 1930. gadu Baltijas "Barselona", komanda, kuru Fišers četrus gadu laikā trīsreiz aizveda līdz Latvijas čempionu titulam. Citā bildē tas pats vīrietis tiek mests gaisā, acīmredzot futbolisti svin kārtējo uzvaru.

– Futbola komandas labākie spēlētāji gāja pie nacistiem un lūdza, lai treneri nenosauj, jo viņš nav bēglis, bet gan no Austrijas ataicināts viesis. Redziet, tas, uzvalkā, ir Fišers.

⁴¹⁰ Heer, H., Naumann, K. *War of Extermination: The German Military in World War Two.*

Otto Fišera dzīvesstāsts vēsta par vīru, kurš iepazīstināja šo plaukstošo rūpniecības ostas pilsētu un nozīmīgo cara jūras kara bāzi ar brīnišķīgu futbolu. Fišers – jaunākais no trīs brāļiem un divām māsām – ir dzimis Vīnē 1901. gadā ģimenē, kuras saknes meklējamas Morāvijā, kas tolaik atradās Austroungārijas sastāvā, un viņš iemilējies Latviju gan futbola laukumā, gan ārpus tā, taču šis traģiskās mīlestības mūžs bijis īss.

Līdz Pirmajam pasaules karam Liepāja bija Krievijas Impērijas stūrakmens, caur kuru allaž kursēja neskaitāmi kravas vagoni un piestāja karakuģi, no kuriem nokāpušie kadeti apmetās plašajā kazarmu pilsētā, kas bija izbūvēta Tirdzniecības kanāla otrā krastā.

20. gadsimta sākumā Liepāja austrumeiropiešu vidū bija zināma kā osta ar tiešo kuģa reisu uz Ņujorku. Kopš aktīvā karadienesta sākuma 1906. gadā Lībavu – kā to sauca vāciski – šķērsoja simtiem tūkstoši ebreju ģimeņu, bēgdami no tālaika varmācīgā antisemitisma. Pirmajā gadā vien ceļā devās 40 000 pasažieru. Pieprasījums bija tik milzīgs, ka kuģis no Liepājas uz Ņujorku un pēc tam Helifeksu Kanādā kursēja 18 gadus, līdz 1924. gadam.⁴¹¹

Otto “Šloime” Fišers ieradās Liepājā pēc tam, kad bija beidzis savu aktīvo futbolista karjeru Austrijas futbola zelta laikmetā. Daudzsološais kreisās malas uzbrucējs Fišers pirmos karjeras soļus spēra ASV *Hertha Wien* un pēc tam, 1921. gadā, uz divām sezonām pārcēlās uz Karlsbādi Vācijā.

No 1923. līdz 1926. gadam Fišers spēlēja futbola klubā *First Vienna 1894*, vecākajā Austrijas klubā ar iesauku *Döblinger* (Zili Dzeltenie). Pirmajā sezonā viņi palika otrie aiz līgas sāncensiem *Wiener Amateur*. Nākamajā gadā viņi sasniedza kausa finālspēli, kurā “Amatieri” viņus uzvarēja ar 3:1.

1926. gadā Fišers, kurš tolaik bija atzīts par Vīnes labāko kreisās malas spēlētāju, pārgāja uz ebreju futbola klubu *Hakoah* [Spēks] *Wien*.⁴¹² Tas bija

⁴¹¹ Speciālās ekonomiskās zonas mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.liepaja.lv/en/Liepaja-port/history/>.

⁴¹² Futbola karjera. Valsts futbola komandas mājaslapa [Austrijas] [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.national-football-teams.com/player/43292/Otto_Fischer.html.

viens no lielākajiem sporta klubiem Vīnē, un spēlētāji tika izraudzīti no pilsētas 180 000 ebreju vidus. *Hakoah* pārstāvēja arī hokeja, cīņas sporta, peldēšanas, ūdens polo un paukošanas komandas.

Klubs devās turnejās, visbiežāk pa Ameriku, lai piepelnītos pie ebrejiem citviet pasaulē, un sportistu drošību nodrošināja cīņas sporta komanda. Taču pēc 1926. gada brauciena daudzi spēlētāji izlēma neatgriezties Eiropā, pamatīgi iedragājot komandas konkurētspēju.

Tobrīd klubam pievienojās Fišers un 1927. gadā kopā ar *Hakoah* apceļoja Ziemeļameriku, uzskavēdamies tur līdz nākamajam gadam, kad pēdējoreiz spēlēja starptautiskā mērogā, un pēc tam viņu nopirka klubs *Wacker Wien*. Tur viņš satraumēja ceļgalu un pārtrauca futbolista karjeru.⁴¹³

1928.–1929. gadā viņš pievērsās Itālijas augstākajai klasei un sāka vadīt klubu *Napoli*, bet jau pirms sezonas beigām tika atlaists.⁴¹⁴

1930. gadu pirmajā pusē Fišers bez vērā ņemamiem panākumiem turpināja strādāt par treneri Dienvidslāvijā un Šveicē, līdz viņa uzmanību piesaistīja vakance futbola klubā “Olimpija”, vienā no spēcīgākajām komandām jaunizveidotajā Latvijas virslīgā. “Olimpija” trīs reizes pēc kārtas bija izkarojusi virslīgas čempionu titulu, kā arī trīskārt, no 1928. līdz 1930. gadam, ieguvusi Rīgas futbola kausu, vienreiz uzvarot pretinieku ar rezultātu 9:0.

Par panākumiem komandai “Olimpija” bija jāsaka paldies arī virknei talantīgu austriešu treneru, kuri strādāja ar klubu kopš 1920. gadu vidus. Tolaik Austrija bija viena no spēcīgākajām futbola valstīm, un Latvijas sadarbība ar Austriju nāca komandai “Olimpija” par labu. Fišers bija ceturtais austriešu treneris.

Pirmais bija agrākais *Hertha Wien* spēlētājs Villijs Malošeks, kurš trenēja Latvijas 1924. gada čempionus “RFK” [galvaspilsētas komandu

⁴¹³ Starptautiskā karjera [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.worldfootball.net/player_summary/otto-fischer/.

⁴¹⁴ Napoli vēstures mājaslapa [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.sscnapoli.it/static/content/Rose-degli-anni--20-25.aspx>. Izvilkumi no A. Remesa Liepājas sporta leģendas, Kurzemes Vārds, 1996, un no I. G. Körner Lexikon jüdischer Sportler in Wien 1900–1938, ar Ronalds Gelbarda (SC Hakoah Vīnē) laipnu atļauju. Futbolistu biogrāfijas no Miķeļa Rubeņa History of football in Latvia, 2002. Pateicība Kristīnei Zuntneri no Latvijas Futbola federācijas.

“Rīgas Futbolkлубs” jeb “RFK”] un aizveda valsts komandu uz olimpiskajām spēlēm Parīzē. 1927. gadā viņš sāka trenēt Liepājas “Olimpiju”, un komanda jau pirmajā gadā kļuva par virslīgas čempioniem. Viņš uzkavējās tikai sešus mēnešus, taču paguva pārstrukturēt klubu, izveidodams dažāda vecuma grupu nodaļas, no kurām labākie tika galvenajā komandā.

Pēc viņa divus gadus komandu trenēja Bruno Zingers, atnesdams klubam sudrabu un panākumus. Viņš piedalījās virslīgā un kausa izcīņā, atjaunoja laukuma segumu, pielāgoja tribīnes skatītājiem, palielināja stadiona ietilpību un ieviesa rezultātu tablo. Vēl viņš uz Liepāju aicināja spēlēt labākās Austrijas komandas – *Hertha* divu gadu laikā paviesojās četrreiz – un aizsāka mājās sagaidīšanas tradīciju – viņa uzvarām vainagotā komanda dzelzceļa stacijā tika sagaidīta ar pūtēju orķestri un ziediem.

Kad Zingers devās prom, viņu aizstāja austrietis Fricis Hīringers, taču viņš nespēja noturēt agrāko panākumu līmeni, un, ja neskaita čempionu titulu 1933. gadā, “Olimpiju” apsteidza “RFK” un armijas “ASK” – līdz ieradās Fišers.

Apmaiņā pret labu algu, no kuras pusi maksāja klubs un otru pusi – Latvijas Futbola savienība, Fišers izkopa komandas taktiku, treniņu stilu un profesionalitāti, pārraudzīdams progresu visos kluba līmeņos, no puīšējiem līdz pirmajai komandai.

Draugi skubināja Fišeru ieņemt šo amatu, atzinīgi izteikdamies par komandu, par visiem Liepājas spēlētājiem un slavēdami komandas noturību. Septiņi Fišera pārmantotās komandas futbolisti bija spēlējuši Liepājā kopš Malošeka virslīgas čempionu laikiem 1927. gadā.

Viņu vidū bija drošais vārtsargs Harijs Lazdiņš, starptautisko sacensību dalībnieks, kurš spēlēja komandā līdz 1944. gadam. Pussargs Kārlis Tīls “Olimpijas” sastāvā kļuva par seškārtēju valsts čempionu un pārstāvēja Latviju desmit starptautiskos mačos. Viņa biedrs, aizsargs Fricis Laumanis, spēlēja komandā no 1927. līdz 1940. gadam, turklāt vairākas sezonas neizlaida nevienu spēli.

Fišera jaunās “Olimpijas” mugurkaulu veidoja Lazdiņš, Tīls, Laumanis, Žīns, Stankuss, Dudaņecs un Kronlaks. Treneris iepazīstināja klubu ar profesionālu attieksmi un futbola filozofiju, ko sākotnēji nebija nemaz tik viegli ieviest.

Pirms Fišera Liepājas kluba spēles stils balstījās uz fizisko izturību. Fišers ieviesa jaunu sistēmu un nosauca to par “Vīnes mežģinēm”: tās bija precīzas, piezēmas saspēles kombinācijas, kur prāts spēlēja lielāku lomu nekā spēks. Pagāja laiks, iekams skatītāji un spēlētāji mitējās kurnēt – viņi sūdzējās, ka esot garlaicīgi stundām ilgi tā spēlēt.

Bet Fišers neatkāpās no saviem principiem. Pirmā frāze, ko viņš iemācījās latviski, bija: “komando, kas spēlē pa zem’, tāds komando nekad nevar zaudēt”.⁴¹⁵ Tie spēlētāji, kuri nepielāgojās, reizēm tika fiziski iespaidoti, līdz viņi pakļāvās, vai arī tika izraidīti no komandas.

Rezultāti uzlabojās, un drīz sāka plūst skatītāji. 5000 cilvēku liels pūlis nebija nekas neparasts. Prezidents Ulmanis nosūtīja komandai telegrammu, uzslavējot “skaisto un vīrišķīgo spēli”.

Fišers Latvijā pavadīja tikai piecus gadus, taču apguva latviešu valodu, vienmēr valkāja uzvalku un bija iemīļots gan futbolistu, gan skatītāju vidū. Kad 1940.–1941. gadā Latviju okupēja krievi, “Olimpija Liepāja” tika izformēta. 1941. gada 10. jūnijā Otto apprecēja savu latviešu līgavu Annu Lemkinu no Pāvilostas, augšpus Liepājas. Pēc divām nedēļām Latvijā iebruka nacisti. Vēl pēc divām nedēļām Fišers bija pagalam.

Fišeri bija precējušies tikai nepilnu mēnesi, kad Otto nošāva holokausta pirmajā masu slaktiņā. Annu noslepkavoja pēc pieciem mēnešiem Šķēdes kāpās, kur nacisti, sistemātiski likvidēdami Latvijas ebrejus, nogalināja vairākus tūkstošus cilvēku. No 70 000 Latvijas ebreju nacistu nāves vienības un viņu latviešu palīgi nogalināja 69 000. Ilanas tēvs Dāvids Zivcons bija tas, kurš atrada un noslēpa šī slaktiņa fotogrāfijas, kas vēlāk tika izmantotas kā liecība, kad Nirnbergā tiesāja nacistu kara noziedzniekus.

“Olimpija Liepāja” turpināja darbību arī kara laikā, līdz 1944. gadam, kad pilsētu pārmāca atkārtoti Sarkanās armijas uzbrukumi, lai pārrautu nacistu pārvietošanās ceļu caur ostu Baltijas jūrā un tālāk līdz Vācijai. Liepāja, kas sešu mēnešu garumā pārcieta neskaitāmas bombardēšanas un apšaudes, kara beigās gulēja drupās. Padomju laikos tā kļuva par slēgto pilsētu un teju pusgadsimtu nebija pieejama nepiederošajiem, pat vietējiem bija vajadzīga pārvietošanās atļauja.

⁴¹⁵ Citāts no A. Remesa “Liepājas futbola spožums un ēnas”.

Tomēr Fišera mantojums un metodes nepagaisa. Daudzi treneri izmantoja viņa principus komandas modeļa veidošanai, un spēlētāji atsaucās uz “Fišera laiku”.

Pēc kara deviņi “Olimpijas” futbolisti pievienojās komandai “Daugava Liepāja”, ko trenēja agrākais Fišera spēlētājs Kārlis Tils. Kopā ar Volde māru Sudmali un vēl vienu Fišera komandas spēlētāju, uzbrucēju Ernestu Ziņģi, viņi 1946. gadā uzvarēja Latvijas PSR futbola virslīgā. Sudmalis, kurš futbolista karjeru sāka 1942. gadā “Olimpijā”, tiek uzskatīts par vienu no Latvijas visu laiku izcilākajiem futbolistiem.

Apvienojoties ar citu Liepājas komandu un nomainot nosaukumu uz “Sarkanais metalurģis”, komanda desmit gadu laikā, no 1949. līdz 1958. gadam, desmitreiz kļuva par virslīgas čempioniem, iemantojot vēl lielāku ietekmi nekā Fišera laikā.

Žurnālistikas veterāns Andžils Remess grāmatā “Liepājas sporta leģendas” apgalvo, ka Fišers sniedzis nozīmīgu ieguldījumu pilsētas dzīvē un pašapziņā.

“Fišers padarīja Liepāju par Kurzemes [Latvijas rietumu reģions Baltijas jūras piekrastē] lepnumu, tikai šādi Liepāja varēja sacensties ar Rīgu un būt pārāka,” viņš raksta.

2016. gadā Liepājas ebreju mantojuma fonds atzīmēja Fišera nāves 75. gadadienu ar viņam veltītu ekspozīciju, kas tapusi sadarbībā ar Austrijas vēstniecību Latvijā.

Taču viņš nav pagaisis no atmiņām. *First Vienna FC 1894* “sapņu komandas” sastāvā ir futbolisti, kas spēlējuši līdz 1945. gadam, kā kreisās malas uzbrucējs iekļauts arī Otto Fišers.

Bibliogrāfija

Grāmatas

- Anders E. *Amidst Latvians During the Holocaust*. Riga: The Occupation Museum Association of Riga, 2011. 204 p.
- Andersons E., Silins L. *Latvija un Rietumi [Latvia and the West – The Latvian Central Council: Kurland after the Capitulation]*. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāls, 2002.
- Angrick A., Klein P., Brandon R. *The Final Solution in Riga: Exploitation and Annihilation, 1941–1944*. New York, Oxford: Berghahn Books, 2009. 530 p.
- Bidermann G. H. *In Deadly Combat: A German Soldier's Memoir of the Eastern Front*. Translated and edited by Derek S. Zumbro. Lawrence: University Press of Kansas, 2000.
- Blatman D. *The Death Marches: The Final Phase of Nazi Genocide*. London: Belknap Press, 2010. 560 p.
- Blofelds M. *Stormtrooper on the Eastern Front*. Edited by Lisa Blofelds. Barnsley, Pen and Sword Books, 2008. 224 p.
- Browning C. R. *The Origins of the Final Solution: The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939–March 1942*. New York: Random House, 2014.
- Buttar P. *Between Giants: The Battle for the Baltics in World War II*. Oxford: Osprey Publishing, 2013. 416 p.
- Dorril S. *MI6: Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Service*. Touchstone, 2002.
- Ezergailis A. *The Holocaust in Latvia*. Rīga: Historical Institute of Latvia, 1996.
- Fleming G. *Hitler and the Final Solution*. University of California Press, 1987.

- Gilmour J. *Sweden, the Swastika and Stalin: The Swedish experience in the Second World War*. Edinburgh University Press, 2011.
- Glantz D. M., J. House. *When Titans Clashed: How the Red Army Stopped Hitler*. Lawrence: University Press of Kansas, 1998.
- Gribuška A. *Kareivja gaitas Latviešu Leģionā*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2012. 320 lpp.
- Grier D. *Hitler, Dönitz, and the Baltic Sea: The Third Reich's Last Hope, 1944–1945*. Annapolis: Naval Institute Press, 2007. 288 p.
- Himka J. P., Michlic J. B. *Bringing the Dark Past to Light: The Reception of the Holocaust in Post-Communist Europe*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2013. 792 p.
- Kauffmann J. P. *A Journey to Nowhere: Among the Lands and History of Courland*. London: Hachette UK, 2012. 272 p.
- Koburger C. W. *Steel Ships, Iron Crosses and Refugees*. Westport, CT: Praeger, 1989.
- Kondratev N. D. *The Great Soviet Encyclopedia*, 3rd Edition (1970–1979). The Gale Group, Inc, 2010.
- Kurowski F. *Bridgehead Kurland: The Six Epic Battles of Heeresgruppe Kurland*. Winnipeg: J. J. Federowicz Publishing, 2002.
- Lācis V. *Kurzeme (1944–1945): latviešu gara un patvēruma cietoksnis*. Rīga: Jumava, 2010. 164 lpp.
- Landwehr R. *Siegrunen 81. Hoosick Falls, NY: Merriam Press, 2012. 146 p.*
- Lepage J. D. *An Illustrated Dictionary of the Third Reich*. Jefferson NC: McFarland, 2013. 224 p.
- Ludde-Neurath W. *Unconditional Surrender: the Memoir of the Last Days of the Third Reich and the Dönitz Administration*. Barnsley: Frontline Books, 2010. 256 p.
- Lumans V. O. *Latvia in World War II*. New York: Fordham University Press, 2006.
- McAteer S. M. *500 Days: The War in Eastern Europe, 1944–1945*. Pittsburg: Red Lead Press, 2009. 468 p.
- Matthäus J., Böhler J., Mallmann K. M. *War, Pacification, and Mass Murder, 1939: The Einsatzgruppen in Poland*. Rowman & Littlefield, 2014. 208 p.

- Michelson F. *I Survived Rumbula*. Edited by Wolf Goodman. Holocaust Publications, 1979.
- Moorhouse R. *Ship of Fate: The Story of the MV Wilhelm Gustloff*. Endeavour Press, E-book, 2008. 80 p.
- Murfett M. H. *Naval Warfare 1919–45: An Operational History of the Volatile War at Sea*. Oxon: Routledge, 2008. 18 p.
- Neimanis G. J. *The Collapse of the Soviet Empire: A View from Riga*. Westport, Connecticut: Greenwood Publishing Group, 1997. 160 p.
- Nollendorfs V., Neiburgs U. et al: *The Three Occupations of Latvia 1940–1991: Soviet and Nazi Takeovers and their Consequences*, Occupation Museum Foundation, Riga 2005. 48 p.
- O'Hara V. *The German Fleet at War, 1939–1945*. Naval Institute Press, 2013. 342 p.
- Ozola A. *Savējo stāsti, ne svešo: Tukuma pilsētas vēstures ekspozīcija*. Tukums: Tukuma muzejs, 2014. 240 lpp.
- Paldiel M. *The Path of the Righteous: Gentile Rescuers of Jews During the Holocaust*. KTAV Publishing House, 1993. 402 p.
- Payne S. *A History of Fascism*. University of Wisconsin Press, 1996. 592 p.
- Plakans A. (ed) *Experiencing Totalitarianism: The Invasion and Occupation of Latvia by the USSR and Nazi Germany 1939–1991*. Author House, 2007. 404 p.
- Garūta L. *Dievs, Tava zeme deg!* [God, Thy Earth is Aflame!] Pormale D., Foreword. (7–12). Riga: Musica Baltica, 2012.
- Press B. *The Murder of the Jews in Latvia: 1941–1945*. Northwestern University Press, 2000.
- Prince C. J. *Death in the Baltic: The World War II Sinking of the Wilhelm Gustloff*. Palgrave Macmillan, 2013.
- Roberts G. *Stalin's Wars: From World War to Cold War, 1939–1953*. Yale University Press, 2008.
- Rubiks A. (red.), Mačs O., Zusāne A. *Patiesība ir dzīva: dokumenti liecina*. Latvijas Sociālistiskā partija, 2010.
- Schneider G. *The Unfinished Road: Jewish Survivors of Latvia Look Back*. ABC-CLIO, 1991.
- Silgailis A. *Latvian Legion*, R.J. Bender Publishing, 1986.

- Smele J. D. *Historical Dictionary of the Russian Civil Wars 1916–1926*. Rowman and Littlefield, 2015.
- Thorwald J. *Defeat in the East*. Bantam, 1980.
- Turčinskis Z., Stefans O., Blūzma G., Viļums J., Dreimane I., Ābelnieks R., Jansons R., Kiršteins A., Kalniņš P. *The Unknown War: The Latvian National Partisans' Fight Against the Soviet Occupiers 1944–1956*. HTP Publishing, 2011. 368 p.
- Williams D. *In the Shadow of the Titanic: Merchant Ships Lost With Greater Fatalities*. The History Press, 2012.
- Zabecki D. T. *Germany at War: 400 Years of Military History*. ABC-CLIO, 2014. 1798 p.

Prese, interneta mediji

<http://www.luftwaffe.cz/rudorffer.html>

Swain, G. Latvia's democratic resistance: a forgotten episode from the Second World War. // *European History Quarterly*, 39 (2), April 2009. pp. 241–263.

Kvon Lingen Soldiers into Citizens: Wehrmacht Officers in the Federal Republic of Germany (1945–1960). // *German Historical Institute London Bulletin*, Volume XXVII, No. 2, November 2005. https://web.archive.org/web/20060626010113/http://www.ghil.ac.uk:80/bul/bu2005_no2.pdf

<http://www.lsm.lv/en/article/societ/society/fallen-legionnaires-remembered-at-lestene-cemetery.a121777/>

[http://latvianhistory.com/2013/10/27/the-soviet-victory-monument-in-riga/and Barricades/](http://latvianhistory.com/2013/10/27/the-soviet-victory-monument-in-riga/and-Barricades/)

Jāņa Bļivja atmiņas no Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja krājuma.

Vestermanis M. The SS Seelager Dondagen – a model for the planned Nazi new order in Europe. *Military History* 2/1986, pp 145–146, in LEXIKON DER WEHRMACHT.DE www.lexikon-der-wehrmacht.de/Karte/TruppenubungsplatzeSS/TruppenubungsplatzeSSSeelager.htm

JewishGen.org: Report on an inspection trip by BJ Hoekstra to Popervale. <http://www.jewishgen.org/yizkor/Popervale/pop002.html>
 28.09.2011: <http://www.shotgunnews.com/uncategorized/musical-chairs-of-modern-sniping-part-2/>
<http://www.laikraksts.com/raksti/raksts.php?KursRaksts=2836>
 The Baltic Course, 02.06.13: Harmony Center/Honor To Serve Riga win 39 seats on City Council. <http://www.baltic-course.com/eng/analytics/?doc=75667>
 The Guardian, 05.10.2014: <http://www.theguardian.com/world/2014/oct/05/latvia-ruling-coalition-russia-leaning-party-election>
 The Guardian, 15.06.2015: <http://www.theguardian.com/world/2015/jun/15/riga-mayor-im-a-russian-speaking-latvian-patriot-nils-usakovs>
 The Guardian, 14.03.2014: Latvia minister faces sack in Nazi memorial row. <http://www.theguardian.com/world/2014/mar/14/latvia-minister-einars-cilinskis-nazi-memorial-row>
 The Guardian, 21.01.1991: <https://www.theguardian.com/world/1991/jan/21/eu.politics>
 The Baltic Times, 11.05.15: May 9 commemoration in Riga attended by 220,000: organisers. http://www.baltictimes.com/may_9_commemoration_in_riga_attended_by_220_000_organisers/
 Russia Today Online, 3.05.2013: Latvian party calls for demolition of Soviet Liberator Memorials. <http://www.rt.com/news/latvia-liberators-monument-demolition-776/>
 The Latvian Centre for Human Rights, 07.02.2012: Radical nationalist Igors Siskins invited representatives of the ultra-right movements from Ukraine, Russia, Germany and Poland to Riga on 16 March. <http://cilvektiesibas.org.lv/en/monitoring/date/2012-02-07/>
 Press statement by Simon Wiesenthal Center 16 March 2014, titled: Wiesenthal Center Israel Director Among Leaders Of Protest Against March Of Latvian SS Veterans And Hundreds Of Supporters. <http://www.operationlastchance.org/PR.htm>
 Wiesenthal Center statement 16 March 2015: Wiesenthal Center Protests March of Latvia SS Veterans. <http://www.wiesenthal.com/site/apps/nlnet/content.aspx?c=lsKWLBpJLnF&b=8776547&ct=14546335>

Citi avoti

Autora sarunas ar Artu Dumpi, Andri Leli, Tomu Altbergu, Ilgvaru Bruci, Herbertu Knetu, Vairu Viķi-Freibergu, Antonu Leščanovu, Frici Borisovu, Žani Grīnbergu, Gunitu Freibergu, Austru Sūniņu, Oskaru Lejnieku, Aigaru Pūci, Dmitriju Mežecki, Ritu Krūmiņu, Andžilu Remesu, Juri Raķi, Ilanu Ivanovu, Artūru Tukišu, Mārtiņu Ceriņu, Zigmāru Turčinski, Aiju Abens, Marģeri Vestermani, Ingvi (Inku) Šēdīnu, Klausu Georgu Šmitu, Mihaelu Molteru, Robertu Sipenieku, Robertu Miķelsonu, Birutu Sipenieci, Jāni Blūmu, Lidiju Treidi.

Intervijas ar Lidiju Doroņinu, Valentīni Lasmani, Bori Mangoldu un Pēteri Jansonu. Ar laipnu Māras Zirņītes atļauju, izmantojot Nacionālā Mutvārdu vēstures krājuma materiālus.

Herberta Knetā personīgais arhīvs. Kuldīga, 2014. gada novembris. *Latvian Legion*. Studijas “Deviņi” filma “Latviešu leģions”, 2000.

Režisore Ināra Kolmane, scenārija autors Uldis Neiburgs.

http://www.jwmww2.org/vf/ib_items/1400/

LatvianJewsAtTheFrontsOfStruggleAgainstNazism.pdf

<http://visit.dundaga.lv/en/various/pieminekli/>

<http://whc.unesco.org/en/list/852>

<http://eng.llu.lv/?mi=579Bibliography259>

www.makslasvesture.lv

<http://www.jelgava.lv/for-visitors/sightseeing/historical-sites/>

<http://www.occupation.lv/#!/en/eksponats/05VI.3>

<http://www.kurland-kessel.de>

<http://www.Liepāja.lv/page/936>

<http://www.Liepāja-sez.lv/en/Liepāja-port/history/>

<http://www.latvians.com/index.php?en/CFBH/LatviaLācis/LācisA-05-author.ssi>

www.laikraksts.com. Australian Latvian online newspaper. Issue 223, 10 October 2012.

http://www.waymarking.com/waymarks/WMPNCQ_Barikades_Memorial_Riga_Latvia

Personu rādītājs

- Abens, Aija 13, 172, 310, 314
Altbergs, Toms 36
Ancāns, Roberts 129–131
Anderss, Edvards 200
Andžānu ģimene 182
Ansons, Žanis 131
Arājs, Viktors 18, 20, 82, 104, 204, 306
- Bagramjans, Ivans Kristoforovičs
51–52, 68, 328
Balodis, Jānis 191–192
Bangerskis, Rūdolfs 20, 63, 90, 93
Barkāns, Jānis 252
Barkānu ģimene 182
Barševskis, Aldis 11, 48, 51–55
Baumgartu ģimene 181
Bīdermanis, Gotlobs Herberts 12, 62–63, 65, 122, 127, 245, 266, 287–289
Blīvis, Jānis 49, 51
Blosfelds, Mintauts 12, 60–61
Blūmentāls, Arvīds 55, 240–241
Blūms, Jānis 11, 169, 269–272, 275
Bogdanovu ģimene 177
Bonics, Voldemārs 192–194
Braunbergs, Emīls 11, 83
Brucis, Ilgvars 11, 71, 76
- Canks, Mihaels 172, 330–332, 335
Ceriņš, Mārtiņš 11, 168, 259, 264
Cēbergs, Arvīds 299–300
Čakste, Jānis 53, 210
Čakste, Konstantīns 210
Čevers, Pēteris 305
Čērčils, Vinstons 103, 270
- Dankers, Oskars 59, 90
Dēnics, Kārlis 117–118, 266–268
Doroņina, Lidija 211–212, 229
Dumpe, Arta 27, 134, 163, 243, 255
- Eglītis, Andrejs 44–45
- Fabriciuss, Jānis 225
Filbijs, Kims 112
Fišers, Otto 13, 198, 208, 338–343
Flugbeils, Kurts 50, 291
Fonzovs, Žanis 216–217
Freimute, Jaurīte 236–237, 240–241
Frosts, Matīss 233, 238–240
- Garūta, Lūcija 13, 44–45
Gatauļins, Anvars 297
Grigorjevs, Ivans Jakovļevičs 259
Grinbergs, Žanis 11, 99, 160
Grinbergs Tālvaldis

- Gustovskis, Artis 11, 96, 149, 160, 269
 Hilperts, Kārlis 266–267, 295
 Hitlers, Ādolfs 12, 21, 23, 28, 35–36,
 56, 58, 60, 78, 82, 96, 110, 117, 189,
 192, 206, 253, 266, 292, 309, 335
- Ivanova, Ilana 12–13, 205, 207–208,
 338
- Jekelns, Frīdrihs 19, 63, 89–90, 142,
 147–148, 150–151, 164, 174, 176,
 184–185, 188, 223, 314, 320
- Jēkabsonu ģimene 174, 178
- Kalniņš, Alfrēds 44
 Kalpaks, Oskars 279, 336
 Klinke, Egons 235, 323
 Knets, Herberts 11, 144, 149, 151–152,
 154, 156, 165, 173, 175–176,
 178–184, 223
- Konovalovs, Vladimirs 188–189
 Krauzes, brāļi 80–81
 Krēšels, Makss 230, 233–234
 Krišanovsku ģimene 174, 177
 Krīgers, Valters 292
 Krūmiņa, Rita 12, 190
 Kurelis, Jānis 142, 144, 147, 149,
 214–215
- Keizaru ģimene 178–179
- Lasmāne, Valentīne 226, 228
 Lācis, Vilis 81, 249–250, 301, 312
 Lācis, Visvaldis 130, 146
 Leite, Austrā 177
 Leitu ģimene 177
 Lejnīeks, Oskars 12, 136–138, 141, 163
- Lelis, Andris 12, 31–32
 Lemkina, Anna 342
 Leščanovs, Antons 11, 96–97, 99,
 102–106, 160–161
 Linkimers, Kalmans 199–200
 Ļeņins, Vladimirs Iljičs 262, 276
- Malošeks, Villijs 340–341
 Mangolds Boris 213
 Mežeckis, Dmitrijs 12, 140–141
 Miķelsons, Roberts 11, 280, 282
 Molters, Mihaels 10, 12, 334
- Neimanis, Vilhelms 307–308
- Ozola, Agrita 11, 80–81, 83, 167,
 246–247, 250–251
- Panfilovs, Ivans Vasiļjevičs 34, 283
 Puķīte, Alberts 145–146
 Purvītis, Vilhelms 308–309
 Putins, Vladimirs 110, 113–114, 314
 Pūce, Aigars 12, 136–137, 139, 163
 Pūliņa, Aina 12, 167, 236–237,
 241–242
 Pūliņa, Ālanda 12, 236–237,
 241–242
- Raķis, Juris 12, 201, 203
 Redko, Vasiļijs 155–156
 Rego ģimene 179
 Remess, Andžils 12, 194–197, 340,
 342–343
 Rubenis, Roberts 22, 142–143,
 146–151, 164, 174, 185
 Rudorfers, Ērihs 120

Samsonovs, Vladimirs Sergejevičs 258
Sarvu ģimene 176–177
Seduls, Roberts 199, 205
Sedulu ģimene sk. Seduls, Roberts
Silgailis, Artūrs 13, 20, 58, 67, 133,
248, 265, 291
Siliņš, Leonīds 213–214, 216, 226–227
Sipeniece, Biruta 11, 283–285
Sipenieks, Roberts 11, 170, 278–279,
285
Skuja, Valters 38, 41
Stabulnieks, Pēteris 69–70, 127,
131–132, 289, 293
Staļins, Josifs 9, 21, 51, 53, 56, 68, 78,
101, 109, 113, 129, 157, 229, 250,
312
Stanga, Leonhards 11, 167, 246, 255
Stanga, Līvija 11, 167, 246
Stenderu ģimene 178
Straujuma, Laimdota 316–317
Supe, Matvejs 176, 180
Supes ģimene 173, 176
Sūniņa, Austra 101, 160
Šautes ģimene 177
Šēdīns, Ingve (Inka) 12, 328–329
Šerners, Ferdinands 60, 63, 66–67, 145
Šiškins, Igors 316
Šķēles ģimene 175, 177–178
Šļahova, Aleksandra Nikolajevna
297–298
Šmits, Klauss Georgs 10, 12, 173, 330,
332–335
Špungins, Ābrahams 233–234,
238–240
Šūberts (Pistole) 319–320
Tādenbergu ģimene 178
Tīls, Kārlis 341, 343
Turčinskis, Zigmārs 13, 304, 307
Ulmanis, Kārlis 36, 136, 192, 210, 249,
298, 314, 342
Upelnieks, Kristaps 144, 147, 214
Ušakovs, Nils 314–315
Vārna, Kārlis 11, 251–253
Veličenko, Valērijs Fjodorovičs 296
Vestermanis, Marģers 12, 230–235,
318–319, 327
Vētra, Mariss 44–45
Vēžu ģimene 178
Viķe-Freiberga, Vaira 12, 65, 108–115,
119, 161, 189–190, 285
Vlasovs, Andrejs 26
Zeklars, Helmutš 305
Zingers, Bruno 341
Zivcons, Dāvids 199, 204–205, 342
Zīles ģimene 181
Zorge, Gustavs (Dzelzs Gustavs) 230,
319–320
Zurofs, Efraims 317

Grāmatu veido cilvēku atmiņas, aculiecinieku stāsti – mutvārdu vēsture par Kurzemes fronti Otrā pasaules kara beigās. Godalgotais BBC žurnālists, dokumentālo filmu veidotājs, grāmatu autors Vinsents Hants apceļo Kurzemi, izstaigādams ceļus, kas hronoloģiski izgaismo pēdējās sešas lielkaujas Kurzemes frontē no 1944. gada oktobra līdz 1945. gada maijam.

Šī ir Hanta otrā grāmata par Otrā pasaules kara noslēgumu. Pirmā, “Uguns un ledus” (“*Fire and Ice*”, *The History Press*, 2014), saņēmusi uzslavas par detalizēto izpēti (žurnālā *History of War*), kas veikta, apkopojot stāstus par nacistu atkāpšanos cauri Ziemeļnorvēģijai 1944. gadā.

“Stāsti ir nemirstīgi, un tas ir mans stūrakmens.”

Vinsents Hants

“Latvietis tādu grāmatu nevarētu uzrakstīt. Un tāpēc latvietim varētu būt daudz iebilstama, jo būtība viņam it kā ir skaidra un daudzreiz atkārtota, līdz tā kļūvusi par pārliecību. Vinsents Hants nāk no malas un ierokas Otrā pasaules kara beigās Kurzemē kā arheologs, kurš no liecību fragmentiem, atmiņu lauskām, artefaktiem cenšas iztēloties un izprast to, kas droši vien visā eksistenciālajā pretrunībā nav pilnībā iespējams, arī latvietim ne. Ir jāapbrīno autora apņēmība un izturība, cenšoties izprast Kurzemes – cietokšņa? katla? – sarežģīto būtību. Bet par visu vairāk – viņa spēja just līdzī.”

Prof. em. Dr. Valters Nollendorfs

ISBN 978-9934-15-471-3

9 789934 154713

 LATVIJAS
MEDIJI